

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

**ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ, БАЛКАНИСТИЧКИ
И ОНОМАСТИЧКИ ПРИЛОЗИ**

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE COMPLETE WORKS OF BLAŽE KONESKI

A CRITICAL EDITION

EDITED BY
KATICA KULAVKOVA

VOLUME VIII

BLAŽE KONESKI

DIALECTOLOGICAL, BALKANISTIC
AND ONOMASTIC CONTRIBUTIONS

Prepared by:
Marjan Marković

Contributor to the issue:
Davor Jankuloski

Skopje, 2020

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ НА УМЕТНОСТИТЕ
ЦЕЛОКУПНИ ДЕЛА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

КРИТИЧКО ИЗДАНИЕ

ВО РЕДАКЦИЈА НА
КАТИЦА КУЛАВКОВА

ТОМ VIII

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ, БАЛКАНИСТИЧКИ
И ОНОМАСТИЧКИ ПРИЛОЗИ

Приредил:
Марјан Марковиќ

Соработник на изданието:
Давор Јанкулоски

Скопје, 2020

Издавач:

Македонска академија на науките и уметностите

Технички уредник и јазична редакција:

Давор Јанкулоски

Тираж:

500 примероци

Печат:

„Арберија дизајн“ – Тетово

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3'373.2/.23'28

811.163.3:811(497)

КОНЕСКИ, Блаже

Дијалектолошки, балканистички и ономастички прилози / Блаже
Конески; приредил Марјан Марковиќ. - Скопје : Македонска академија
на науките и уметностите, 2020. - [464] стр. ; 25 см. - (Целокупни дела
на Блаже Конески / во редакција на Катица Кулавкова : критичко
издание ; т. 8 = The complete works of Blaže Koneski : a critical edition /
edited by Katica Kulavkova ; vol. 8)

На напор. насл. стр.: Dialectological, balkanistic and onomastic
contributions / Blaže Koneski ; prepared by Marjan Markovik. - Фусноти
кон текстот

ISBN 978-608-203-313-6

а) Конески, Блаже, 1921-1993 б) Македонски јазик -- Дијалектологија
в) Македонски јазик -- Ономастика г) Македонски јазик -- Балкански
јазици -- Компаративни истражувања

COBISS.MK-ID 52776197

ПРЕДГОВОР

Осмиот том од едицијата „Критичко издание на целокупните дела на Блаже Конески“ содржи 49 прилози од Блаже Конески посветени на три лингвистички области: дијалектологијата, балканистиката и ономастиката. На македонската дијалектологија ѝ се посветени 16 прилози, на балканистиката 6, а делот посветен на македонската ономастика е претставен со 27 прилози.

Првиот дел, посветен на македонската дијалектологија, започнува со статијата на Блаже Конески посветена на губењето на интервокалното *v* во западномакедонските говори објавена во 1948 година. Следува обемниот труд „Прилепскиот говор“ од 1949 година во кој се поместени два поголеми дела: За гласовите (прв дел), и За формите (втор дел). Описот на прилепскиот говор завршува со неколку текстови и писма на прилепски говор. Потоа следуваат неколку прилози посветени на дијалектолошката и историската анализа на материјали и текстови од 19 век, како што се: „Еден охридски текст од 19 век“, „Еден збор кај Прличев“, „Еден говор на Григор Прличев од 1866 година“, „За еден прилепски ракопис од средината на XIX век“. Следуваат неколку текстови од областа на фонетските карактеристики на македонските дијалекти како што се: „А. Белић о секундарним вокалима у македонском“, „За редукцијата на неакцентираниите вокали“, „О такозваном мешању назала“. Меѓу нив е поместена рецензијата на Конески за дијалектната монографија на Божидар Видоески „Кумановскиот говор“ од 1962 година, како и предговорот на „Струшкиот говор“ од Крум Тошев од 1979 година. Дијалектолошките теми се доминантни

и во текстовите: „Македонската дијалектологија и историјата“, „Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ“, „Директниот на-предмет во македонските говори“. Тука е поместен и познатиот прилог на Конески од *Прваа научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура* одржана во Охрид во август 1974 година. Се работи за прилогот „Контактите на македонските и албанските говори“ кој е објавен во коавторство со Оливера Јашар-Настева и Божидар Видоески. Истиот текст е објавен во 1974 година на француски јазик под наслов „Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais“, а во 1989 година и на албански јазик под наслов „Kontaktet e të folmeve maqedonase me të folmet shqipe“. Делот посветен на прилози од областа на македонската дијалектологија завршува со текстот „Македонскиот писмен јазик во солунскиот круг во 60-те години од XIX век“.

Вториот дел на ова издание е посветен на балканистичките прилози на Блаже Конески и опфаќа 6 текста објавени во повеќе варијанти. Серијата започнува со текстот „Македонскиот јазик во балканската јазична средина и наспрема соседните словенски јазици“, објавен во *Нова Македонија* во 1965 година и всушност претставува одломка од монографијата *Историја на македонскиот јазик* од Блаже Конески. Потоа следуваат неколку балканистички прилози објавени на француски јазик. Првиот прилог, под наслов „Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne“, е во коавторство со Оливера Јашар-Настева и е објавен во 1976 година. Следува текстот „Distribution des Balkanismes en Macédonien“ кој, во коавторство со Божидар Видоески и Оливера Јашар-Настева, е објавен во *Зборникот на Првиот меѓународен конгрес за балканолошки и југоисточно европски студии* во Софија во 1968 година. И следниот прилог, „Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques“, првично е објавен на француски јазик во коавторство со Божидар Настев и Оливера Јашар-Настева во 1970 година, а објавен е и на македонски јазик под наслов „Меѓусебните контакти во народната поезија“. Во делот посветен на прилозите од областа на балканистиката е поместен и текстот „Балкански јазични паралели во речениците на Горѓи Пулевски“, кој

е во коавторство со Оливера Јашар-Настева, а објавен е и на француски јазик под наслов „Parallèles linguistiques balkaniques dans les dictionnaires de G'org'i Pulevski“ во 1988 година. Последниот прилог во овој дел ја претставува рецензијата на книгата *Балканолошки лингвистички студии* од Петар Хр. Илиевски објавена во 1988 година.

Третиот дел, посветен на македонската ономастика, е и најобемен и содржи 27 прилози во кои Блаже Конески расветлува повеќе прашања од областа на ономастиката. Првите три прилога под наслов „За имињата: Читач на имиња; Магиската функција на имињата; Личните имиња и хомонимијата“ се објавени заеднички во списанието *Разгледи* во 1990 година, а потоа се објавени во книгата *Македонски меса и имиња* во 1991 година. Најголемиот дел од прилозите што следуваат се претходно објавени ономастички текстови на Блаже Конески, од кои повеќето потоа се поместени во гореспоменатата книга *Македонски меса и имиња*. Прилогот „Тиквеш“, под наслов „Големото човечиште и малото човече“ е првично објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, а и текстовите што следуваат: „Името на градот Кавадарци“, „Мелник“, „Имињата на планините во Македонија“, „Манастирите и патиштата“, „Имињата во времето“, „Јазикот и народната етимологија“, „Имињата во балканскиот контекст“, се првично објавени во *ЛИК, Нова Македонија* во текот на 1990 и 1991 година. Потоа следуваат неколку прилози кои исто така се објавени во книгата *Македонски меса и имиња*, а претходно биле објавени во други научни списанија. Во *Прилози* на МАНУ првично се објавени прилозите „Топономастички белешки“, „За некои месни имиња во грамотата на Василиј II од 1019“, „Дрембица и Велика“, „Берзити – брсјаци“, „Агарјани“. Прилогот под наслов „Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век“ е објавен само во *Прилози* на МАНУ во 1977 година, а ист е случајот и со прилогот „Нови топономастички белешки“ објавен во *Прилози* на МАНУ во 1990 година. Два прилога објавени во *Македонски меса и имиња* претходно биле објавени во *Годишниот зборник* на Филозофскиот факултет („Името на градот Битола“) во 1971 година и во *Годишниот зборник* на Филолошкиот факултет („Суфиксот -(j)ух во македонската топонимија“) во 1991 година. Во

списанието *Македонски јазик* претходно се објавени прилозите „Побјжда – Побоужда“, „Сеѓере“, „За некои посесивни форми во македонската топонимија“. Текстот под наслов „Личното име Емноста“ првично е објавен во зборникот од *Вшораиша југословенска ономастичка конференција* објавен во МАНУ во 1980 година. На крајот се поместени два прилога кои се објавени во странство. Текстот под наслов „Слепче“ е објавен во *Ономастолошки прилози САНУ* во 1979 година, прилогот „Трескавец и Треска“ е објавен во *Philologia slavica* во Москва во 1993 година.

Дијалектолошките, балканистичките и ономастичките прилози на Блаже Конески содржани во овој 8 том од „Критичкото издание на целокупните дела на Блаже Конески“ се пишувани во опсег од скоро 50 години и во себе содржат различни текстови како според методолошкиот пристап, така и според обемот. Некои прилози, особено ономастичките, се во обем од неколку страници, а на пример, дијалектолошкиот труд „Прилепскиот говор“ е во обем од околу 60 страници. Како што е спомнато погоре, дел од ономастичките прилози на Блаже Конески биле објавувани во весникот „Нова Македонија“, а повеќето балканистички прилози се објавувани во реномирани меѓународни научни списанија. И покрај таа разнородност, овој том на едно место нуди извонредно богат приказ на дијалектолошките, балканистички и ономастички прилози на Конески. Тие прилози, и покрај големата временска дистанца, одново фрлаат светлина на специфичностите и посебноста на македонскиот јазик, како во областа на наследената словенска и стекнатата балканска граматичка структура, така и во областа на огромното богатство што во себе го содржи лексиката, а особено ономастиката.

Од приредувачот

I.
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ

1.

ЗАГУБАТА НА ИНТЕРВОКАЛНОТО В ВО ЗАПАДНОМАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Загубата на интервокалното *в* е една од основните карактеристики на западномакедонскиот диалект – покрај третосложниот акцент, јасниот изговор на неакцентираниите самогласки и преодот $x > в, ф$. Позната е географската распространетост на оваа појава, што од говорите со третосложна акцентна система ги остава незасегнати само галичкиот, ограничен на неколку мијачки села, и велешкиот, кој што и овдека, како и во други случаи, се опира врз вардарските и источномакедонските говори. Од друга страна, загубата на *в* интервокално е одразена во леринскиот, еден говор со второсложна акцентна система.

Губењето на извесни звучни согласки во интервокална положба е, општо земено, појава што ја знаат сите македонски говори, и не само западните. Причината е за тоа брзиот говор, во кој што од споменатата појава се засегаат само зборои со многу честа употреба, така што често стига да се преметне сосем лабаво зборот, и пак да има разбирање. На пр.: *д̄ам* – *дајш*, *кл̄ам* – *клајш*, *ј̄ам* – *јајш*, *из̄еам* – *изејш*, *з̄леам* – *злеаш*, *б̄ам* – *ојш*, *ӣбам* – *иојш*, *з̄еам* – *зејш*, *војца*, *зај* – *сонце*, *кај*, *ошај* – *ошај*, *двајсе*, *к̄ба*, *никбаиш*, *м̄бам* – *мојш*, *лајца*, *дојсам* – *дојсиш*, и сл. Особено е ова голтање, карактеристично за долновардарските говори, во кои што темпото на говорењето е многу брз, но сите изброени примери им се напoлно својствени и на западномакедонските говори. Несомнено

дека и извесен број примери со загубено интервокално *в* можат да се објаснат по истиот начин. Тоа ни го покаже изговорот *ѳраам, сѳаам* (покрај *ѳравам, сѳавам*) во велешкиот и други наши говори што инаку не ја познаваат загубата на *в*. Но при *в* интервокално во западномакедонското наречје ние имаме процес многу подлабок, со поголем опсег и резултати, што има до извесна мерка паралела во загубата на интервокалните *х* и *ј* во македонските говори, и што бара специално објаснение за условите под кои што се извршил.

Да го обележиме прво опсегот на оваа појава. Интервокалното *в* се загубило во овие случаи:

1. Во одделни зборои.

а) Кај именките: *биол, биолица, ѓл̄а, ѓлај, ѓоеро* (и *ѓојро*), *ѓојдар, ѓојдарник, ѓаол, јаор, ѳојасмо* (од *ѳовесмо*), *наора* (*навора < нафора*), *неола, чоек*. Овие примери им се општи на сите западномакедонски говори, во кои што интервокалното *в* се загубило. Збороите пак *несѳа* (*невесѳа*), *дејче* (*девојче*), *ѳоели* (*ѳовели*), *жиоѳи* (*живоѳи*), се ограничени на одделни говори.

б) Кај следните глаголи: *кѳам – којш, снѳам – снојш, ѳѳбарам – ѳѳбараш и ѳѳбаршш, ѳроѓѳрам – ѳроѓѳришш, исѳѳам – исѳѳајш, осѳѳам – осѳѳајш, забѳам – забајш, ѳрѳам – ѳрајш, лиѓѳам – лиѓајш, сѳулѳам – сѳулајш, ѳѳојсам – ѳѳојсаш*.

Покрај *коам* имаме: *кѳач, накѳална, кѳачница*; покрај *ѳѳбарам-ѳѳбар*, покрај *оѓѓѳрам, разѓѳрам – оѓѓѳр, разѓѳр*. Спроти зборот *сѳалка* соодветниот глагол денеска е загубен.

в) Кај: *ѳоа, ѳојке*.

2. Во завршоци.

– *вина*: *ѳолојна, смрекојна, убајна* и сл. Овдека *в* е запазено кај именките *новина, здравина, ѳравина*, (но и *ѳраина*), поради етимолошката врска со *нов, здрав, ѳрав*.

– *виѳа*: *суројѳа, Пеѳкојѳа, каѳајѳа, секајѳа, Пеѳрејѳа* и сл.

– *веѳ*: *ѳрѓоѳеѳ, Оревоѳеѳ, Борѳеѳ* и сл.

– *ва*: *осноа, наѳрѳа, сѳѳрѳа, ѳоѳисѳѳа, црнѳа, смрѳѳа* и сл.

– *ван*: *јорѓѳан*.

– *вар*: *волбар*.

– *вишѳѳе*: *зимошѳѳе, чудошѳѳе*.

– *вен*: *олоен*.

– *виѝ*: *лекоиѝ*, *векоиѝ*, *жалеиѝ*.

– *ови*: *еви* (наставка за множина од м.р.): *деној*, *ножеј* и сл.

У трисложните или многусложните придавки на – *ов*, *ав*, – *ев*: *џоѝов* – *џоѝојо*, *џоѝба*, *џоѝб*, *џоѝој*; *улав* – *улајо*, *ула*, *улаб*, *улај*; *Пеѝрев* – *Пеѝреб*, *Пеѝреј* итн. Инаку у еднословните: *нов* – *нова*, *ново*, *нови*; – *ѝрав* – *ѝрава*, *ѝраво*, *ѝрави*.

Нешто поособено имаме у итеративните глаголи изведени со наставката – *ва* –. Имено, од нив живеат наспоредни форми со и без *в* од наставката: *наѝравам*, *наѝраваш* – *наѝра̄м*, *наѝра̄ш*, *осѝавам* – *осѝаваш*, *осѝа̄м* – *осѝа̄ш* и сл. Поготово *в* не се губи никогаш во 3 л. мн. сег. вр. и импф., каде што тоа треба да оддели три самогласки што инаку би се нашле една до друга (*наѝра̄ваѝш*, *наѝра̄ва̄* и сл.) Секогаш имаме само *избровам* – *изброваш*, *ѝребровам* – *ѝреброваш*, *ѝосѝовам* – *ѝосѝоваш*, зашто инаку во 1 л. би совпаднала итеративната форма со свршената (*изброам*, *избројам*). Имаме значи случаи кога до извесна степен се запазило *в* поради чувството за неговата морфолошка функција во суфиксот – знак за итеративност и поради извесни фонетски услови.

Тоа е причината што *в* се пази и во членската форма – *ов*, *ва*, *во*, *ве*: *женава*, *деѝево*, *жениве*; во селскиот говор може да се чуе и: *жен̄а*, *деѝе̄о*, *жен̄ие*.

Одовдека е јасно дека во завршоците било основно засегнато од процесот на губењето она *в*, што ролјата на морфолошки чинител во дадениот завршок му била сосем избледнета.

Со ова што се кажа може да се има претстава за случаите каде што *в* се загубило, за опсегот на оваа појава во западномакедонските говори.

Да се наемеме сега, поблиску да ги разјасниме причините за губењето на *в*.

Со ова прашање се беше позабавил Милош Ивковиќ во својата статија „La chute du *v* en macédonien occidental (Revue des études slaves II, 1922, pp. 80-85). Ивковиќ претполага дека за развитокот на едно билабиално *в*, кое што треба да се земе како претходна степен за полната загуба на *в* во познатата позиција, спомогнала редуцијата на неакцентираниите вокали, која што, според него, им била присушта и на западномакедонските говори, еднакво како

и на југоисточните. Покажано на пример, тоа би значело дека за формите *чоек*, *џл̄а*, *џаол*, *волој*, *вдоица*, *неџба* треба да се претпостави степента: *чувѣк*, *џл̄ва*, *џавул*, *вољуви*, *вдоуџца*, *неџува* – каде што во соседство со у и љ од редуцираното *о* и *а* лесно можело да се развие билабиален изговор на *в*. Ивковиќ вели:

„Les voyelles réduites ont changé leur timbre et sont devenues fermées, et *v* s'est progressivement transformé en phonème de transition *ɥ* entre la voyelle fermée et la voyelle suivante ou précédente qui était ouverte: *néguva* > *neguɥa*, *javur* > *javuɥr*, etc., de même que dans ces parlers, après l'amuissement de *h*, il c'est développé à l'intervocalique un phonème de transition *ɥ* ou même *v* dans des cas comme *ivo* de *uho*, *pazuva* de *pazuha*, etc. Quand ensuite ces parlers, à la place des voyelles réduites, ont commencé à développer des voyelles de timbre ouvert, il est tout à fait naturel que *ɥ* ait disparu comme devenu inutile.“ (с. 83-84).

Противно на Облака¹, кој што го разгледуе губењето на *в* во врска со губењето на *х*, *џ*, *џ* во западномакедонските говори, Ивковиќ ја зема оваа појава на полно изолирано. Тој не може да приеме дека сме имале еден општ процес на слабење изговорот од *в*, зашто во таков случај се праша: „comment se fait-il alors que *v* ne se soit pas amui partout, ou du moins partout en position intervocalique?“ (с. 81). Меѓутоа баш овдека би можело арно да послужи паралелата со развитокот на *х*. Зашто, несомнено е дека загубата на *х* резултира од неговиот сè понеинтензивен изговор, до моментот кога тоа стануе само издив, и сепак не насекаде се загубило *х* без никаква трага, ами на крајот од зборот и во средината при согласка тоа преминало во *в* (пор. *леб*, *арно*, *снаа* и *џрав*, *мувла*, *вешва*). Има, значи, и други услови што го модифицираат процесот на слабење артикулацијата од *х*. Затоа, ако претположиме дека по едно време сме имале општ развиток накај слабење изговорот од *в*, тоа уште не значи дека таквото *в* морало насекаде да се загуби. Треба да ги бараме причините зошто имено во тие и тие случаи да станала таа појава. Ивковиќ ја гледа тука причината, како што знаеме, во потемнуењето изговорот на вокалот пред или зад *в* што се загубило.

¹ Macedonische Studien, Wien 1896, с. 75-76, 77-79, 108.

Критикуејќи ја таа поставка на Ивковиќа полскиот лингвист Малецки² го поставуе прашањето зошто требало баш да биде *в* зад *у* за да се загубело. „Przykładów rozwoju *w* na *u*, a w dalszym ciągu na zero fonetyczne, właśnie po *o* możnaby znaleźć sporo w różnych stronach Słowiańszczyzny“ – вели Малецки (ib. 117). Тој го наводи развитокот на *в* во некои црмнички села (Црна Гора), во случаите како: *zetõij*, *porõij*, *zglobõij* || *zglobõuj* итн. (ib. 117). Освен тоа Малецки укажуе на фактот што билабиално *в* не се развило баш во оние говори каде што имаме денеска силно изразена редуција на самогласките: „Jeżeli *v* zanikło dlatego, iż znalazło się między samogłoską zwężoną (zredukowaną) a otwartą, to dłaczegóż w gwarach pd.-wschodnich utrzymuje się typ *põpuve*, *guvédo*..., a nie rozwija się na *põpuje*, *guyédo*, a w dalszym ciągu na *põpie*, *guédo*, czy też *põpoi*, *goédo*“ (ib. 117).

Слабите страни на теоријата од Ивковиќа, според која што би сме имале прво редуција на самогласките при експираторен акцент на старото место, па после префрлање на акцентот на денешното негово место и повторно отворање на редуцираните самогласки, и најсетне губење на *в* – ќе се видат веднаш ако се прашаме за времето кога се одвивала вопросната промена, т.е. ако ја поставиме неа во онаа историска опстановка каде што вистински стануела, за што денеска располагаме со извесен материјал.

Јазиковите факти што ни ги предлагаат во овој поглед кодиците на македонските манастири од XVI-XVIII в. издадени од А. М. Селишчев³, ни сведочат дека тоа е процес „недавнего времени“. „Записи Слѣпченскогo помјаника XVI века не представляют указания на этот процес“ (ib. 111). Според тоа губењето на *в* треба да почнало најрано од половината на XVI в., а да се завршило во XVII в. кога уште можело да се јавуат наспоредни форми со и без *в*. „Несколько позднее, в XVII и XVIII веках, в Македонии сочетания с утраченным *в* были. Крушевани – в записи XVIII в.; лѣкоѣц ѿ преѣа в записи XVIII в. (ib. 111).

² М. Małeckі, Drobiazgi z Macedonji, Lud słowiański, [1] 1, 1933 с. 114-119.

³ А. М. Селищев, Македонские кодичи XVI-XVIII веков, София 1933.

Во едно писмо од Крушово, од 1637 г. (објавено во *Минало* I, III, с. 290-292) наоѓаме неколку форми со загубено *в*: *Секулоика*, *Секулоикъ*, *чоекъ*, *забаише*, *забамъ*, *осѣаише*. Што значи дека можеме да примиме оти овој процес се извршил конечно во текот на XVII в. Во текстот на Даниеловиот четиријазичник од крајот на XVIII в. ние ја имаме веќе наполно одразена загубата на интервокално *в*.

Меѓутоа, во сите овие текстови со кои што располагаме, ние немаме ниту трага од редукција, која што, според Ивковиќ, би требало да станала непосредно пред губењето на *в*. Една така важна црта би си пробила пат, дури и во ваков случај кога материјалите ни се ограничени по обем и содржина, толку повеќе што тие и во друг поглед даваат надежни указанија за живиот говор. Знаеме дека и во сосем кратки приписки од говори што ја познаваат редукцијата, таа јасно се има одразено.

Паралелно со губењето на интервокално *в* се развива во западномакедонските говори и процесот на губењето на *х*. Фактите од македонските поменици укажуат и овдека на XVII в. како на време кога треба да го претположимо завршен тој процес (пор. Селишчев, *ib.* 113). Примерот пак *шпаџа* (име на едно ресенско село) од Слеченскиот кодик, покажуе дека допрва по XVI и почетокот на XVII в. (од кога што датира тој напис) треба да го бараме времето кога фатило да се губи и интервокалното *ј* во истите говори (пор. денешната форма за споменатото село *Оџаа* (*ib.* 114), или: *оваа*, *џаа* покрај *џаја*, *знаам*, *џраам* и сл.). Што значи дека сме имале напоредно губење, иако во различна мерка, и со извесни разлики од еден говор до друг, на три гласа: устен – *в*, небен – *ј* и заднонепчен – *х*. Во сите три случаја има, разбира се, специфичности што не бидеат да се испуштаат од предвид, ами, треба поодделно да се проследат. Но очевидно е исто така дека ние не можеме да ги отргнеме еден од друг овие процеси и да ги разгледуваме изолирано, како што прави Ивковиќ во однос на развитокот на *в*.

Комплексноста на овие појави ќе истапи особено јасно пред очи ако си спомниме дека *х* во краесловна положба и во средината на зборот при согласка преминало во *в* (пор. *џрав*, *бев*, *мувла*, *вешва*, *болва* итн.). За овој преод имаме пример уште во споменатото писмо од 1637 го-

дина во написот *зедовѝе*. Тој факт претполага за времето кога стануеле овие промени не интензивно лабио-дентално образуење на *в*, ами напротив лабав негов изговор, со кој што можел многу лесно да совпадне изговорот на слабото, придишно *х* во спомнатата позиција. Во ист. мак. говори, каде што *в* се пази во интервокална положба, немаме ни преод $x > в$, ами или сведуење на *х* до еден одвај уловим придив или негово исчезнуење при удолжавање изговорот на претходниот вокал: *бе^х – бћ, бћме*. Но затоа во тие говори имаме во извесни случаи преод $x > j$ (*чејли, нијни*), што пак и од друга страна ја поткрепуе нашата мисла.

Та така ние се враќаме пак на тоа што беше искажано од Облака (а што и Малецки го наоѓа за сосем природно, *ib.* 115), имено дека за времето кога се губело *в* во одредена позиција, за него бил карактеристичен општо слаб изговор. Како што рековме, од таква пасивна артикулација биле обватени во истото време и *х* и *ј*, што на сиов случај му дава карактер на едно длабоко поместуење во консонантната система на зап. мак. наречје. Ако ги земеме овдека предвид и сите други случаи, спомнати погоре, каде што се губат звучни согласки, ние ќе добиеме претстава за една општа тенденција на зап. мак. говори кон пасивен изговор на согласките, и дури во специални случаи кон нивна редукција.

За поткрепа на тоа дека кон XVI век сме имале во зап. мак. говори *в* од слаб интензитет, можат донекаде да послужат и некои други одделни факти одразени во записите на нашите кодици. Познато е имено дека *в* се изгубило во македонските говори и во извесни согласни групи, во случаите како: *сиоѝ, земам, ѝор, ѝорник, (вѝор, вѝорник), сѝорам⁴, роѝсѝо, ѝленсѝо*; во охридскиот говор и *ре* м. *вре (бре!)*, *раѝче* м. *враѝче*. За имињата на селата Глишиќ (Тиквешко) и Житоше (Прилепско) Селишчев констатира дека „в записях Слѣпченского помянника XVI в. эти названия переданы с в перед ш: Глив^сши^к, Житовше“ (*ib.* 111). Освен тоа во списокот на имињата од истиот споменик го наоѓаме името *Торника* (м. *Вѝорника*) (*ib.* 121 и 60, на копијата). Треба да додадеме овдека и дека *в* се губи редовно во зап. мак.

⁴ Пор. Цоневъ, Опись (с. 125): се стори (во приписка од 1530).

говори пред наставката *-ски* во презимињата и придавките од имињата на места: *Трајкоски, Пејрески, кически* и сл. Нажалост оваа категорија не ни е претставена во записите на помениците. Но сепак, макар и единични, интересни се овие написи од поменикот на манастирот Матка: „плати бжна попо^вска“ (ib. 35) и „игџма(н) маркоски“ (ib. 44). Вториов Селишчев го датира од XVII-XVIII в. Земени особено овдека предвид сигурните написи како *Жийовше* и *Гливишиќ*, може да се поврзе губењето на *в* пред спирантите *с* и *ш* со времето кога општо во зап. мак. говори се развива пасивен изговор на *в*, кој што доведе до негово губење и во интервокалната положба.

Ние досега се запознавме со случаите каде што се губи *в*. Но за да дојдеме надокрај треба да си го разјасниме и другото прашање – каде *в* не се губело? Списокот на примерите со запазено *в* го даваме овдека според гласовните групи во кои што тоа се наоѓа.

По правило *в* не се губи ако се наоѓа зад *и*: *нива, слива, боливач, њокривач, скоривам, њокривам, жива, живо, живи, крива, криво, криви, брлива, брливо, брливи* итн. Одземка чини *биол, биолица*. Изговорот *живоџ* е пообичен од *жиоџ*; се слуша *зорожџо* покрај *зороживо*, во поздравот. Во прилепската форма *коџриш* (м. *коџриви*) имаме поскоро замена на една наставка со друга (во другите зап. мак. говори: *коџриви*).

Најчесто *в* се пази и зад *е*: *врева, џрева, лева, лево, леви, вревам – вревиш, кревам – креваш, њокревам, се њоревам – се њореваш, Стеван, џлева, најџревар; девер, деверче, девеџ, невен, Невена, невестџа, неведче, џрезез, наклевешам*. Изговорот *неесџа, несџа* е, како што рековме, ограничен само на извесни говори (преспанскиот, струшкиот, полошкиот).

Зад *а* се пази *в* во вакви случаи: *крава, мрава, нава, џава, слава, сџава, кавал, кравај(че), навал, завал, џаван, сџавам – сџавиш, шавам – шаваш, шчавам – шчавиш, џрава, здрава* (пор. спроти ова: *џла, најра*); поретко во групата *-аво-*: *Завој* (село), *завор, бравос, здраво, џраво* (понекогаш и *здраво, џрао*).

Иако зад *о* губењето на *в* е редовно, можеме да наброиме неколку примери каде што тоа тука сепак се зачувало: *овен, овес, Нове, Новак, нова, ново, нови, новина, ковил, џовиш, џовик, џовој, џовојница*. При *џовој* треба да

ја имаме предвид врската со глаголот *йовијам, развијам*; при *йовик* со *викам*.

При *у, в* се чувало: *џувеам, чувам, дувек, џувез, џувеч, левучар, џлавуш*. Впрочем во овие групи имаме дури и појава на ново *в* како преоден глас, во случаите каде што исчезнало *х*: *уво, џлува, мува*.

Од овој преглед упадлив е фактот дека *в* зад предните вокали *и, е* општо се пази. Од друга страна, не помалку упадливо е дека *в* се загубило најчесто во соседство со *о*. Еве ги групите во кои што тоа исчезнуело: *-ове-, -аво-, -ево-, -ова-, -ови-, -ава-, -ави-, -ева-, -еви-*. При тоа во повеќето случаи каде што имаме групи без *о*, се работи за такви категории, каде очевидно можела да дејствуе аналогијата од страна на паралелни групи со *о*. Пор.: *су-ројца: кајајца, црнејца; џошој, неџој: убај, Пејшеј; осној: наирај, смрдеј* итн. Во секој случај можеме слободно да кажеме дека испаѓањето на *в* во групата *-ева-, -еви-* се должи наполно на аналогијата, имајќи ги предвид примерите со запазено *в* во овој случај (*в. горе*). Одовдека е јасно дека за развитокот на билабиален изговор на *в* пред неговото полно исчезнуење, пресудно било соседството со *о*, додека при предните вокали *е, и* артикулацијата на *в* била секогаш поинтензивна. Треба да приемиме дека нашето *о* било силно лабиализирано, што допринесло за развитокот на соседното *в* накај билабиално. На тоа укажуе и денешниот карактер на *о* во зап. мак. говори, каде што тоа во двесложни зборој, при продолжен акцент, покажуе, особено во селските говори, дури и извесна дифтонгизација (*о > ^ʷо*; *в. такви примери и кај Ивковиќ, ib. 81: v^ʷôda, n^ʷôsiš, k^ʷôza, r^ʷôsa*). Не треба, значи, причината да ја бараме во некаква осетна квалитетна разлика меѓу акцентираното и неакцентираното *о* (или дури *а*, како што прави Ивковиќ), ами во самиот негов карактер, што бил општо глас силно лабиализиран. Таму каде што пред *в* се наоѓале предните вокали, особено *и, тие* го неутрализирале до извесна степен лабиализувачното влијание на *о* врз *в*. По таков начин, јасно е дека треба да разликуеме одредени позиции во зборот, каде што *в*, зависно од околните гласои, можело да има и различни нианси во својот изговор. Нема потреба да претполагаме дека при слабењето на *в* морало насекаде да се стигне до полн билабиален негов изговор. За него била карактерис-

тична општо пасивна артикулација, која што во одредени услови, посочени погоре, одела и до наполно билабиално *в*. Имајќи го тоа предвид, ние ќе се запазиме овдека од секакво упростуење на работите.

Но како да се одговори сега на прашањето, зошто *в* не се загубило сегдека дури и кога се наоѓало меѓу самогласките *о* и *а*. Така покрај единичното *џл̄а* имаме *крава*, *мрава*, *сџава*, *џива*, *џчава* и сл.; покрај *џр̄ам* – *џрајш*: *џлавам* – *џлавиш*, *давам* – *давиш*, *јавам* – *јавиш*, *оздравам* – *оздравиш*, *сџавам* – *сџавиш*, *џчавам* – *џчавиш* (т.е. повеќе такви глаголи со запазено одошто со загубено *в*); покрај *уб̄а*, *џоџда-ј*: *џрава*, *зр̄ава*, *нова* (пор. примерите дадени погоре во двата прегледа).

Малецки, опирајќи се врз податоците од А. Мазона за леринскиот говор, го бара тука објаснението во тоа што процесот уште не бил завршен.

„Ponieważ zanik *v* nie należy do procesów skończonych, lecz szerzących się, więc nic dziwnego, że nietylko nie objął w równej mierze wszystkich osobników, lecz także nie potrafił rozszerzyć się na wszystkie pozycje interwokaliczne“ (ib. 118).

Ова указание, кое што за нас е важно во однос на леринскиот говор, не може да се однесе и на сопствено зап. мак. наречје, во кое што процесот бил знаеме кога извршен и наполно изразен и во првиот печатен македонски текст – Четиријазичникот на Даниила – во каков обем каков што и денеска го предлагаат зап. мак. говори.

На извесна трага можат да нè наведат придавските форми, цитирани погоре, каде што во трисложните збори *в* се загубило, додека во двосложните, непосредно по акцентот – се пази (*џоџда* ама *нова*). Не е ли оддалеченоста од акцентот еден од условите за да се загуби *в*? На тоа прашање можат да фрлат јасност следните форми, запишани од мене во прилепскиот говор: *колка̀ва*, *колка̀во*, *колка̀ви*, но – *колк̄а*, *колк̄о*, *колк̄ај*; *џолка̀ва* итн. но – *џолк̄а* итн; *онолка̀ва*, итн., но – *онолк̄а* итн. Јасно е имено одовдека дека оддалеченоста на *в* од акцентот била еден од условите за неговото губење. Што значи, дека на пр. во формата *џоџоца*, *в* се загубило дефинитивно до прва кога во зап. мак. наречје се извршил тука претметот на акцентот на третиот слог од крај: *џоџоца* > *џоџоа*. Да забележиме дека во овој поглед има полна паралела со губењето на интервокалното *ј* во прилепскиот говор.

Пор.: *īāja* (и *īāa*) но само: *ovā, onā; daja* (од *daj ja*), но: *ostīā* (од *ostīaj ja*).

Да видиме сега доколку може во конкретните случаи да ни послужи горното објаснение. Интересен материјал даваат и цитираните веќе глаголски форми. Така имаме *sīāvam – sīāvishi: óstīām – óstīājī*; *dāvam – dāvishi: údām – údajī*. Сосем спрема овој однос имаме и *vādam – vāvishi: ízvām – ízvajī*. Затоа и при објаснението на формите како *īrām, kōam* и сл. треба да ги имаме пред очи нивните сложени форми, како *nāīrām, zākōam* и сл., каде што акцентот преминуел на префиксот. Се разбира, тука не треба да се испуштаат од предвид и сите други околности што во еден определен случај можеле да допринесат за губењето на *v*. Ние споменавме веќе дека честата употреба на зборот *īravam* на пример, довела до губењето на *v* тука и во оние говори што инаку не ја познаваат појавата што ја опишуеме. Така можело да биде и кај *kovam* и сл., поготово што во групата *-ova* бил особено слаб изговорот на *v*.

Во секој случај е показателно дека *v* не се загубило токму во оние неколку глаголи што не знаат за префиксација во нашите говори. Такви се *žlavam – žlavishi, javam – javishi, ōčavam – ōčavishi*. Таков е денеска, што е многу интересно, и глаголот *sīavam*, кој што во нашите говори иде со специјално значење: *sīavam синија, sīavam за ручек* (инаку *klām*). Тоа што овој глагол ја загубил врската по значење со изведените од него *ísstīām* и *óstīām*, станало причина што во него се запазило *v*, а не испаднало како во *īrām*. Во глаголот *davam – davishi* (покрај *údām – údānik*), *v* се запазило дека инаку тој би совпаднал по форма со глаголот *dām – dajī* (*dadam – dadiishi*). Јасната етимолошка врска со зборот *zrav*, *zravje* го спречила испаѓањето на *v* во *ozravam, ozraven*. И глаголот *žlavam* не се асоцира со *žlā*, но затоа имаме друг глагол *ošumōžlām*, каде што врската по значење е јасна.

Од ова сметам дека е очигледна ролјата што ја игра акцентот, т.е. неговото место, во повеќето од категориите со загубено *v*, како што се: *īrām – nāīrām* и сл., *kōam – zākōam* и сл., *īržōec* и сл., *ósnōa, nāīrā, ōrnōa* и сл., *lékošī* и сл., *bloen* и сл., *dēnoj, nóžej* и сл., *žōīōa, ōlā* и сл. Горните примери покажаа дека за групата *-ava-, -avi-* спомнатиот услов бил очигледно задолжителен.

*Мажовичишиѿа*⁵ покажуат дека *в* можело да се губи во збороите со трисложен акцент не само зад, ами и пред акцентот. Интересна е формата *Л'орека* (име на село во Преспата), која што се добила по следниот пат: *Левáрека* > *Леáрека* > *Лјáрека*, *Л'арека* (во преспанскиот говор групата *ea* > *ja*: *се смја*) > *Л'орека* (*о* се пренесло по сека веројатност од формата *леворéчанец*, *левóречки* > *л'орéчанец*, *л'óречки*).

Двата разгледани услови: 1) *в* во слог оддалечен од акцентот; 2) *в* пред или зад силно акцентиран вокал, покрај дејствуењето на аналогијата меѓу одделните групи, ги објаснуат речиси сите случаи со исчезнато *в*.

Овдека може да се приговори дека во леринскиот говор *в* исчезнуе иако акцентот не е праметнат на третиот слог (*денóи* и сл.) Ако го земеме тој процес во леринскиот говор како самостоен, тогаш пак ништо не би можел да ни говори против условите под кои што истата појава се извршила пред три века во зап. мак. наречје. Но ние имаме полно право да мислиме дека губењето на *в* во леринскиот говор е ново влијание од посеверните македонски говори. Како што видовме веќе, според тоа што го даваат Мазон и Малецки за тој говор, загубата на *в* во него е процес што уште трае (и е карактеристична за младото поколение⁶). Таа е одразена само во леринскиот говор со двосложна акцентна система (не и во костурскиот), што е јасно од тесната поврзаност на Лерин и Леринско со Битола.

Од сето што се кажува стануе полесно и објаснението на губењето *в* и во неколку познати веќе двосложни збора. Освен честата употреба на тие зборои, што е еден важен момент, и во нејзиниот склоп, за објаснението на загубата од *в* во нив треба да ги земеме предвид и овие факти. Кај зборот *џлā* и *чоек*, нивната честа употреба со предлози на кои што преминуе акцентот: *нā џлā*, *џреку џлā*, *џó џлā*, *зā џлā*, *од чоек нā чоек*, *шó чоек*, (пор. и *нé-чоек*). При тоа и многу честата нивна употреба со членската форма *-ов*, *-ва*: *џлāва*, *чóеков* (така и *џāолов*) каде што можел да допринесе и факторот на дисимилацијата. Треба да ја истакнеме и честата употреба на некои од нив

⁵ Селищев, ib. 64, 65, 67, 142.

⁶ A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale (Paris 1923), с. 31.

во вокатив каде што зборот пак стануе трисложен: *чоече*, *џаоле*. Честата употреба во вокатив, со извесна милзливост, како што може да се изговара и лично име, била сигурно причината за губењето на *в* во зборот *несџа*, кој што покрај тоа не е раширен во таа форма во сите говори (Прилеп, Битола, Охрид: *невесџа*). Поради брзото изговарање се губи *в* во поздравот *здрожисо* (*здравоживо*). Нешто паралелно имаме и во *жисоџ*, пак во најзападните говори (но таму и *живоџ*). Од прилепскиот говор мене ми е познато само *живоџ*. Како што се гледа, имаме цел сплет од фактори, што за секој еден збор во неговата жива употреба треба да се имаат предвид при објаснението на загубата од *в* тука.

Видовме дека најрано во втората половина на XVI в. треба да го бараме почетокот на процесот за губењето на интервокално *в*. Во македонските кодици ние и во XVII, па дури и во XVIII в. сè уште наоѓаме написи со *в*. За XVIII в. барем јасно е дека тука имаме чисто влијание на традицијата, исто како и за случаите каде што се пишуе *х*. Написите од цитираното писмо од 1637 година ни покажуат дека во тоа време процесот бил многу напреднат, ако не и наполно извршен. Во секој случај првата половина на XVII в. можело да биде времето кога *в* имало уште наполно факултативен карактер, та во еден исти случај можело да се слуша, или да биде образуено со многу слаб интензитет, или и наполно да се губи, како што е денеска случај со нашето *ј*, и во говорот на едно исто лице, во случаите како: *моје*, *мо'е*, *мое*, *ракија*, *раки'а*, *ракиа* и сл. Од таа состојба се искристализирале резултатите според нам познатите услови, така како што се тие изразени наполно и во првиот наш печатен текст - во Четиријазичникот на Даниила.

Од материалот што се изнесе може да се заклучи дека не во сите зап. мак. говори во сите подробности се извршил еднакво процесот на загубата од *в*. Во одделни случаи имаме тука разлика меѓу говорите. Доста е да го споменеме за ова охридското *џојли* спроти прилепското *џовели*, или *несџа*, *дејче*, *дејка* од едни говори спроти *невесџа*, *девојче*, *девојка* од други. За прилепскиот говор јас сум констатирал дека губењето на *в* во членската форма (пор. *деџео*, *женаа*, *жение*) може да се забележи во селскиот говор, додека за говорот на градот тоа нешто

е непознато. Истата појава ја има забележано Ивковиќ за говорот во Јабланица,⁷ и не можејќи да ја објасни по своето правило, тој се задоволуе да констатира дека тука било исклучок од правилото. Меѓутоа, појавата е јасна од тоа што го кажавме погоре за условите кога се губело и пазело *в*.

Да се заклучуе нешто поодредено за тоа во кои говори прво се почнало губењето на *в*, и да ли во извесни други говори за неговиот почеток не бил важен и факторот на влијанието, би било тешко од тоа што досега го знаеме за развитокот на западномакедонските говори. Исто така остануе да се разреши интересното прашање, зошто во галичкиот говор, како во еден остров, овој процес не се изразил и до ден денешен, иако инаку тој говор дели ред важни заеднички црти од поново време со соседните говори, меѓу другото и третосложната акцентуација. Односот на мијациите спрема околното население, и оние особености во галичкиот говор што треба да ги разгледуеме како резултат од извесна одделеност и затвореност на мијачките села, претставуат едно интересно одделно прашање од нашата историја и историска диалектологија. За пазењето на *в* може би допринесол побавниот темпо и растегањето при говорењето во галичкиот говор, кој што се карактеризира со напевност. Во истиот говор не се губи никогаш и *ј* во примерите како: *оваја, онаја*. Во овој ред претпоставки да споменеме и дека во овој говор *х* редовно дава *ф* (*јафна, мафна*), а не *в*, додека таа црта ја среќаваме другаде во градиштата Охрид и Битола, како јасен стремеж за одделуење од „простиот“ селски говор.

Нашиот интерес го будат особено следните форми од струшкиот говор: *чвек, ѿвар, ѿведо, ѿва, ква*, како и преспанската форма *чек* (од *човек*). На прв поглед тука би сме имале случај да се извршила редуција на *о*, уште пред префрлањето на акцентот, и пред да почнал процесот за губење на *в*. Туку поверојатно искажуе да се земе дека во овие случаи имаме појава понова, настаната откако веќе *в* се загубило. Во самата Струга се слуша и *чоек*, во: *шо чо́ек беше*, т.е. во еден израз кај што зборот *чоек* особено се истакнуе и има особена нијанса во значењето. Во искажаната претпоставка уште повеќе нè уверуат овие

⁷ Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића, I, 1934, с. 28.

примери од Струга запишани кај Дримколов (СБНУМ IX, с. 393): *џоџваџа*, *Сџојанваџа*, *Пеџкваџа*, *Маркваџа*, *букваџа*, *боринвоџо*, *беџваџа*, *девоџо*, *вујкваџа* (покрај *џоџоаџа*, *Сџојаноаџа* и сл.). Покрај: *сџојаф* – *џосџојаф*, *џосџојафме* имаме и: *сџваф*, *џосџваф*, *џосџвафме*, *џосџвае*. Според тоа што можеме да го видиме од овие примери треба да заклучиме дека во струшкиот говор, откако веќе било загубено *в*, настапил процесот на преод *-оа* > *-ва*. Дека тука имаме процес попослежен покажуе и местото на акцентот во формите како *џоџваџа* (не *џоџваџа*, како што инаку би сме очекуеле). По таков начин ние претполагаме развиток: *чоек* > *чвек*, *џоар* > *џвар*, *џоа* > *џва*, *коа* > *ква*. Во многубројните форми од истите зборои и во нивната употреба во реченицата можеме да најдеме ред полазни точки за промената *оа* > *ва*. На пр.: *џоџоа* > *џоџва*, *џоарено* (магаре) > *џварено*, *заккоа* > *заква*. Показателен е за ова и примерот со глаголот *сџојаф* (в. погоре).

Губењето на *в*, како и на ред други согласки во зап. мак. говори, дава заправо почеток за еден нов многу важен процес во нив, а тоа е стегањето на самогласките во непосреден допир од два слога – во еден слог. Колку се далекосежни последиците на тој процес, кој што спрема говорите се врши со различен темпо и понекогаш по различни патишта – може да ни предочи самата преспанска форма *чек* (за некогашното *човек*). Двосложниот збор станал едносложен. Во истиот преспански говор од *џоар* се добило *џор*, од *џоа* – *џо*. Прилепскиот говор е позаостанат во овој поглед, бидејќи во него наоѓаме степен *џо^{ар}*, *џо^а* (*оа* се слеало во долго отворено *о*; зборот е едносложен). На таа степен се наоѓа во прилепскиот говор и развитокот на групата *еа*: *смрде^а*, *миџре^а* (долго отворено *е*; зборот двосложен). Малуписмените прилепчани, немајќи во азбуката што ја знаат знак за овие слеани гласои, пишуат просто: *џор*, *сме* (*смеа*), *смрде*. Во струшкиот говор во однос на групата *еа* имаме нешто друго во примерите дадени од Дримколов: *миџрјаџа*, *василјаџа* (и *васил'ваџа*) (ib. 393), примери што се уште едно посредно указание за преодот *оа* > *ва*, како нов, наспореден со преодот *оа* > *о^а* > *о* во спомнатите говори, и настанат од истиот стремеж да се контрахираат двата слога во еден. Преодот

ва > ја е карактеристичен за преспанскиот говор: *живја, съ смја, бл'а, ѿерја* (импф. *ѿереа*), *смрoja* (им. *смргеа*).

Видовме каков важен услов за губењето на *в* било местото и карактерот на акцентот. Па дали можеме, трагајќи од примерите со загубено *в*, да заклучиме нешто поблиску за времето кога се установуела трисложната акцентна система во зап. мак. наречје? Во ваков разрез прашањето се поставуе во статијата на М. Јаќимова „Охридскиот говор“. Земајќи ја формата *нола* (од *невол'а*) од охридскиот говор, Јаќимова тврди дека ако станела тука контракција „при третосложен акцент, зборот ќе гласеше *нела*, но бидејќи таа контракција станала, кога зборот се изговарал *небла*, тој сега гласи *нола*; акцентираниот вокал заедно со запазуењето на акцентот го запазил и својот гласеж“⁸. Туку дека ова тврдење не може да се прими, ќе се види штом ќе ги приведеме од истиот говор примерите како *џол, џоџл* (од *џаол*; така запишано веќе кај Спространов, СБНУМ XVIII, с. 530), *чок* (од *чоек*), кои што ни покажуат дека и овдека имаме работа со една контракција од ново време (не треба да ја губиме од предвид и формата *неблаиша*). Дека акцентираниот вокал може да биде асимилиран од соседниот неакcentиран покажуат примерите од истиот говор како: *наѿрѣно, осѿѣно*, или ресенското: *знѣме, знѣше* (*знѣме, знѣше*). Контракција од таков вид треба да гледаме и во преспанското *чек*, за кое што како и за *чок* треба еднакво да се земе за излезна формата *чоек*.

Врз основа на написите *сѣло* и *рѣка* (*Лева рѣка*), со таков акцентен знак во записите од Слѣпченскиот кодик од XVI в., Селишчев вели дека „Возможно полагаат, что акцент в говорах западной и центральной Македонии к XVI-му веку был перенесен с конечного слога на предпоследний“ (ib. 118). Но инаку тој укажуе на неопределеноста на фактите од тој кодик: „знаки ударения в его записях находятся на разных слогах одного и того же слова“. (ib. 117). По тоа што го заклучивме за губењето на *в* зависно од местото на акцентот, треба да земеме како сигурно дека во времето кога се развивал тој процес, бил прѣметнат акцентот не само на прѣтпоследниот, ами и на третиот слог од крај. За ова ни сведочи и написот: *да не*

⁸ Извѣстия на Семинара по славянска филологија III, София 1911, с. 233.

се забамъ од цитираното писмо од 1637 г. (Минало I 3, с. 291). Преметот на акцентот не треба, разбира се, да си го претставуваме како процес што се извршил во релативно кратко време и истовремено во сите зборовни категории. И некои денешни говори, каде што тој процес е не наполно одразен (на пр. кустендилскиот во Бугарија), покажуат дека тој се вршел спрема одделни групи од зборои, прво двосложните. Како краен негов резултат требало да дојде неговото установуење на третиот слог. Важно е да се постави прашањето дали немаме тука извесна потесна поврзаност меѓу процесот на губењето *в* и преметот на акцентот на третиот слог, во смисла дали *в* не се губи непосредно при префрлањето на акцентот на третиот слог, непосредно при образуењето на силен третосложен акцент (*џошџова* > *џошџоа*, *џоловина* > *џолојна* и сл.). Во таков случај ние би сме можеле да укажеме на втората половина од XVI в., како на време кога дефинитивно се установуе третосложната акцентна система во зап. мак. наречје. Формите како *водџџица*, *џџџџица* ја поткрепуат оваа претпоставка и ја прават сосем веројатна, давајќи паралела за тоа како новиот силен акцент напосто го редуцирал следниот, акцентираниот пред тоа, слог.

По таков начин, можеме да заклучиме дека кон XVI и XVII век се извршуат оние појави што се денеска најкарактеристични за фонетиката на зап. мак. говори, а што ние и во самиот почеток на оваа статија ги бевме спомнале, т.е.: установуењето на третосложната акцентна система, загубата на *х* и неговиот преод во *в*, *ф*, загубата на *в* интервокално (покрај јасниот изговор на неакцентираниите самогласки). Тоа се цртите што денеска им даваат одредена физиономија на тие говори. Додека за нивното делење еден од друг е општо најкарактеристична замената на *ж* и на вторичниот *џ* (*рака*, *маџла*; *рока*, *моџла*; *рџка*, *мџла*; *рука*, *мџла*), што говори за различен нивни пат овдека во една постара епоха – нивното единство се установуе на прво место со овие нови црти изразени кон XVI-XVII в. Сигурно дека ширењето и затврдуењето нивно речиси во сите зап. мак. говори, па тука и на формите со загубено интервокално *в*, било спомогнато од преселбите на нашето население од втората половина на XVII в., кое што сè повеќе отстапуе на исток пред албанскиот натиск. Но ние тука треба да го имаме предвид, за времето за кое

што говориме, еден многу поважен фактор за поврзуењето на зап. мак. говори со еднакви нови јазикови црти. Тоа е сè потесниот контакт на нашите градишта во врска со разбудениот занаетчиски и трговски еснафски живот во нив. Така се карактеристични за градиштата што преку Битола гравитираат кон Солун некои нови општи црти како што е на пр. *јн* од *њ* (со антиципација на мекоста), прелазот на вокалното *л* во *ол*, наставката - *м* во 1 л. сег. вр.; црти еднакво одразени во Прилеп, Битола, Ресен, Охрид и Лерин.

Врз тој фон треба да се изградуе нашата нова историска дијалектологија.

2.

ПРИЛЕПСКИОТ ГОВОР

I ДЕЛ: ЗА ГЛАСОВИТЕ

РЕЛФЕКСИТЕ НА НЕКОИ САМОГЛАСКИ

ж

Основната замена на ж во прилепскиот говор е а, безразлично дали носовката се наоѓа во коренот или во наставките.

Зборовите со ж > а :

бабоӣам (о̄жно бабоӣи, срп бубеӣаӣи), ба̄йка, ба̄буле ба̄бун, бабӯјносам (Ош̄екол - ба̄бун, ба̄бун, ба̄бун – сӣјо бабӯјносал), вна̄ӣре, жас, ж̄азо, наза̄о̄жазум, ж̄азер, ж̄асенӣца, ж̄нас, ж̄насен, ж̄насоӣӣја, ж̄ради, ж̄радес, жӯлаӣ, да̄и, да̄бе, да̄бок, драк, дра̄доӣ, ж̄ела̄ӣ, ж̄елади, за̄и, за̄би, за̄бец, за̄ӣци, заза̄бӣца, за̄бло, за̄блес, жа̄злен, жа̄дица, жа̄зол, жа̄же, жа̄жица, жа̄шо̄к, жа̄шор, ка̄дела, ка̄драф, ка̄кол, се ка̄ӣам, ка̄ӣина, ка̄сам, ка̄сајче, ка̄ӣ (место зад огништето), ка̄ӣник, ла̄чам, ла̄чејне, ма̄де, ма̄дина (testicula), ма̄дру (мирно: Сӣој ма̄дру!), ма̄ш' ма̄жи, ма̄шки, ма̄ка, се ма̄чам, ма̄чно, ма̄чник, ма̄чноӣӣја, ма̄шам, ма̄шач, ма̄шен, ма̄шченӣца, ӣадам, ӣадар, ӣаӣук, ӣаӣ ӣаӣник, ӣонада, ӣо̄ӣрак, ӣраӣ, ӣрачка, ра̄ка, ра̄каф, на̄рачам, на̄рач, на̄рачно, ра̄чка, ра̄каӣка, са̄и, са̄дој, ӣоса̄ӣка, са̄боӣа, са̄жен, ска̄и, ска̄ӣӣја, см̄агеч, сӣаӣам, сӣра̄га, сӣрак, ӣаде̄^a о̄ӣаде, ӣага, ӣажам, ӣажен,

– *чейвр̄шоци, ѝесок – ѝесоци, до̄ѝресок – до̄ѝресоци, на̄кр̄шок - на̄кр̄шоци*. Кај зборот *момок* било од голема важност и самото значење. Така имаме: *момок, момоци, момоче* (слуга) и: *момче; момци* (младичи). Од *сокол* имаме: *два сокла, сокли, сокле*, иако тука *о* не е од *ъ*. И во прилепскиот говор иде: *мозок, мозоко, мозоци, и восок, воосоко*.

Ь

Примери за неговото изјаснување во *е*

1) во коренот: *ден, лен, лѣсен, лѣсна, ѝе̄њушка, ѝес, свѣска* (срп. *свасѣшка*), *ѝѣмница, чес*.

2) во наставките: *врабец, враѣци, јарец, јарци, го̄лемец, го̄лемци, гла̄ден, умен, ражен, ражни, сажен, сажни, кошел, ко̄шли, орел, орли, јарем, јарми, овес, дѣнеска*.

По аналогија испаѓа *е* во *камни, два камна, ѝла̄мни, кор̄ни* (од *ѝла̄мен, ка̄мен, кор̄ен*, со етимолошко *е*).

Во *малечок, сла̄бичок, жѣжок, ѝѣжок*, некогашната наставка *-ек (-ъкъ)* е заменета со *-ок (-ъкъ)*.

За *цӯѝ* (цвѣт̄), *цӯѝам, сӯни* (свони) се претполага дека минале стадија со билабијално *w* (Щепкин̄, Болонская псалтырь 1331. *Сумба* (свѣнба) се среќава во народна песна: *Сумба суни кралеи двореи*.

ВТОРИЧНИТЕ ПОЛУГЛАСКИ

Рефлекс *а* наоѓаме во коренот на неколку збора, каде што секундарно се развила полугласка, за да се улесни изговорот на тешките за изговор согласни групи:

ба̄дник, ла̄ѡа, ла̄жам, ла̄јца (< *ла̄жица*), *ла̄снам* (*ѡа ѡо ла̄снам сӣѡоф*), *ма̄ѡла, маска, на̄раф* (овој збор сум го забележил од стари луѓе и одвај може да биде нова заемка од српски. Има пословица: *Колку лӯѡе, ѝѡолку на̄рави*), *ѡа се ѝѡѡакнам* (ст. сл. т̄кн̄жти), *ѝа̄нок, ѝа̄нка, о, и, ѝа̄шча* (збор ограничен во употребата само во некои села: во Прилеп се вели *ба̄ба*. Д. Мирчев бележи *ѝа̄шѝа*, ib. 14).

Во крајот на зборот секундарниот *ъ* се развива таму каде што по исчезнувањето на крајните ерови се образувале согласни групи неудобни за изговор. Тој секундарен *ъ* се рефлектира различно, во зависност од околните согласки.

ы

Оваа самогласка минала во *и*: *бик, високо, ѿусѿина, рѿба* итн. Не се образува ново *ы* по затврднатите *и, ж*.

ѣ

Совпаѓа со етимолошкото *е* и ги споделува со него во понатамошниот развој истите промени.

Примери: *вѣра, дѣдо, нѣзе, рѣце, зѣре* итн.

ѣт

Развитокот врвел вака: $\text{ѣт} > \text{ѣлт} > \text{толт}$. Примери: *бѣлва (бѣлха), волк, зѣлѿам, долѣ, жѣлчка, колк, сѣлса, сѣнце* (со асимилирано *л*) итн.

И во прилепскиот говор одземка прави зборот *Бѣѣарин*.

Во почетокот на зборот не се развило вокално *л* (ср. *лѣѣа*) *ѣлѿнам (си је ѣлѿнаѣ рѣкава; Велес: ѣлѿнам)* иде од постарото **хлѿнам*.

Указание за времето кога се извршува промената $\text{ѣлт} > \text{толт}$ ни даваат записите во поменикот на ман. Трескавец. Во записите од крајот на XVII век наоѓаме: *вљќово* 7⁶, *заплѣжани* 4⁶, 7, 9⁶; во подоцнежните записи, од 70-90 год. на XVIII в., наоѓаме *ол*: *долгавеѣ* 55, *Христе Долгановѣ* 21⁶ (Селищев, Македонские кодичи, с. 141, 169).

ѣрт

Се забележува образување на самогласков елемент од слаб интензитет пред *р*. Најточно може да се изрази тој преку $\text{ѣ}^b\text{рт}$: *ѣ^bрво, ѣ^bрба*. Написанието *ѿобарѣо* (в. Текстови писмо № 4) сведочи дека понекогаш ѣ со својот тембар се налага во свеста. Но, треба да се потцрта: процесот $\text{ѣрт} > \text{ѣрт}$ е нов и ограничен, особено пак во селскиот говор. Словното *р*, по точната констатација на *Облак* (Сб. Нар. Ум. XI, 568, Мас. St 41) не толку енергично како српското и чешкото, сеуште надделува во прилепскиот говор. Колку за вокалниот елемент пред *р*, тој се развива најлесно во двосложните зборови, кога зад *р* има само една согласка. А пак: *бѣ^bрбори, вѣ^bрсник, зѣ^bрнци, кѣ^bрвнѣк, сѣѣ^bрм* (така кај Мирчева, ib. 6), ми звучи натегнато.

Во почетната група *ɾt-* се развива мал самогласков елемент, но и тука може да се чуе вокално *p*. Самогласниот елемент се слуша зад *p* во *р̄нка* (носна дупка).

ЗА ДЕНЕШНАТА ВОКАЛНА СИСТЕМА НА ПРИЛЕПСКИОТ ГОВОР

Во вокалната система на прилепскиот говор влегуваат самогласките: *a, o, y, e, u, p* вокално (покрај кое се развива и *ʔp*), уште: *e^a, o^a* (За нивниот изговор види подолу на страни 9 - 10).

Неакцентираниите самогласки не се редуцираат. За некои особени случаи на редукција ќе стане збор подолу.

a

За изговорот на *a* > сек. *ъ* во групата - *ap* (*вѣшар* и сл.) се кажа погоре.

Се што се однесува до таа самогласка засегнува само единични случаи. Вокална асимилација имаме во *ерѣбица* (ст. сл. *ѣрѣбѣ*). При побрз изговор може да се чуе *дака* (покрај *дека*) и *нака* (покрај *нека*).

Имаме: *ѣрѣва, но брѣзда, ѣрѣорец* (со значење: свонче што се клава на коњ или јагне).

Жѣлен, жѣлна (по значење блиско до *жѣлен*) не претставува преглас на *a*, ами стои во врска со коренот *жел-* (ст. сл. *желѣти*): *жѣлна сум за ѣѣ шѣмија* = (сакам да ја имам и ми е жал дека ја немам).

Афѣѣѣ (< *ахѣѣѣ*) = октопод.

o

Акцентираното *o* е затворено. Во селскиот говор се забележува извесен вид дифтонгизација на *o* под долг акцент во еднословни и двословни зборови: се развива еден мал *y* елемент во почетокот, кој се слева во еден артикулационен акт со *o*: *ʔосум, ʔодам, ɟʔосѣа, кʔоѣа, нʔош, нʔоф, нʔосам, сʔон*.

Во трисловните акцентирани целини, при краток акцент, дифтонгизацијата обично не се извршува: *ʔореф-орево*, но може да се чуе и *ʔоврека*.

Прилепчани, кога ги имитираат селаните, знаат многу арно да ја исползуваат оваа особеност на селскиот говор. Изгледа, дека вопросната појава е широко распространета во западномакедонските говори. М. Григоров ја бележи за малореканскиот говор (Григоровъ, Говорътъ на малореканцитѣ (мияцитѣ) въ Дебърско, Изв. на сем. II, с. 232).

И во прилепскиот говор се јавуваат прилози со у место крајното *o*: *блѣзу*, *о́леку*, *мно́зу*, *мáлку*, *и́наку*, *на́йолу*, *о́колу*, *и́реку*, *и́уку* и др. Имаме *брѣзу* и *брѣо*, *брѣобрѣо*, *ни́шу* и *ни́шо*.

Познати се: *зѣве^ам*, *зѣлаи*, *оури*, *мирудија*, *ушче*, *улера*.

Во ред примери *o* минува во у под влијание на околните согласки. Особено *м* покажува во таа смисла активност: *викум*, *назорум*, *ничкум*, *силум*, *свѣирум* и сл; *сум*, *седум*, *осум* така и во туѓите зборови: *бумба*, *иумиа*, *куменидија*, *кумисија*, *кумианија*, *кумийа* (но, овде дејствувала сигурно и народната етимологија). Такво влијание укажува и *ј* (но во примерите што ги приведуваме, најчесто *o* се запазува така): *куј*, *знај*, *иолујнаша*, *иолујна*, *сурѣцаша*, *мејѣу* *Боѣурѣцише*, *осујничај*, *Маркуј кули* (само вака, од Маркови кули), *ласиујцине*. Пред *л* *окул* *наокул*, *оѣул сама*, *оркул*, *мрсул*. Суфиксот *-ош* се јвува во форма *-уш*: *кицуш* (конте, срп. кицош), *иасуш* (срп. пасош), *рабуш*, *лиѣуш*. Други примери со *o > у*: *иуздер*, *иаиук*, *зайурничаф*, *ишабур*, *ирвуи* (<**ирхъиѣ*), *Глиѣур*.

На вокална асимилација се должат: *руѣузина*, *уруѣлица* (ст. сл. *хоржгы*) *уѣул ѣол* (покрај *оѣул*).

Почетното *o* се изгубило во *руѣлица* (покрај *уруѣлица*), *ваму*, *вака*, *вакоф* – во симетрија со *ишаму*, *ишака*, *ишакоф*. Понекогаш се слуша *кам* покрај *камо*.

e

Акцентираното *e* е од затворен карактер. И овде се забележува во селскиот говор процес на дифтонгизација: пред *e* се разива *и* елемент: *"ѣла*, *"ѣден*, *с"ѣѣа*, *о"ѣдо*, *л"ѣи*, *ил"ѣви*.

Зад *e*, *o*, *o*, во трисложните акцентски целини *e* се редуцира во *ј*: *иојке* (повеќе), *ѣојдо* (говедо), *ѣојар*, *ѣојарник*, *клаинец*, *клáјнец* (кладенец), *ованáјсе*, *овáјсе*,

во наставката *еки* за глаголскиот прилог: *беџајки, носејки* и сл. Во сег. вр. имаме: *знајме, знајше, знајш, знај:* во имперф; *знаеше, знаевне и знајше, знајвне*, дури *знајф* покрај *знаеф* во активната гл. придавка *забóрајл* и *забóраел*. Се сретнуваат и форми: *инајӣ* (об. *инаеӣ*), *Оревојц* (об. *Оревоец*), *ӣрџојц*, (об. *ӣрџоец*), но само *вóец*. Импулсот за овој процес веројатно иде од појужните говори.

Асимилација има и во изразот *одно чудо* (многу), од *едно чудо*.

Почетното *е* испаѓа во *џуӣшин, џуика, џуӣцки*.

и

Вокална асимилација наоѓа место во *идинајсе*.

Почетното *и* кај глаголот *имам, идам* минува во *ј* во изразите: *кајма (кај има), шóјма, нејдам*.

ЕЛИЗИЈА НА САМОГЛАСКИ ВО ПРОКЛИТИКИТЕ

Во побрз говор сосем е обично исчезнувањето на самогласки од проклитиките пред зборови што почнуваат со вокал.

Од заменските форми: *м' у̀дри, ӣ' óше̄ӣа, џ' ӣскина, в' ӣзла̀га* и сл.

Од глаголната форма *ке*: *к' у̀мриш, к' ӣзлезам, к' óјме*.

Од *га*: *г' ӣзлезииш, г' у̀дриш, г' óсӣя̄м*.

Негацијата *не* се скратува пред многусложните глаголи *ӣој н' у̀мира, га н' ӣзлѣ̀жуваш, н' óсӣя̄м*. Пред двосложните акцентот минува на негацијата: *не́ одам*. Но ако особено логички се истакнува глаголот, тој го запазува акцентот врз себе и може да се изврши елизија: *га не́ умри* и *га н' у̀мри*.

Кај предлозите: *на - н' óрајне, н' у̀долу, н' у̀горе, н' árно; за - з' ӣнаеӣ, з' умíрачка, з' у̀ӣре*.

Уште: *ӣ'уба, н'уб̄а, ш'уб̄а, добр' у̀ӣро, ушч' еден, двајс' ӣ еден, двајс' ӣ ӣеӣ, овесӣ' ӣ ӣедесе* и сл.

ОБРАЗУВАЊЕ НА ДОЛГИ САМОГЛАСКИ И ДИФТОНЗИ
ПО МЕСТО

Загубата на некои согласки во интервокална положба создала услов за секаков вид контракции.

1) Две *и* се стегаат во *и* долго: *ко̄й̄р̄ӣ* (< *ко̄й̄р̄ив̄и*), *бӯр̄г̄ӣ сӯг̄ӣ*. Така се слева и заменската форма *и* со крајното *и* од заповедната глаголска форма: *зе̄мӣ* (земи *и*, *и* = *асс.* pl.). *ка̄ж̄ӣ* (кажи *и*, *и* = *дат.* sg. f.)

Две *а* во непосреден допир се стегаат во долго *а*: *ӯба̄* < *убава*, *џ̄ла̄* < *џлава*, *сна̄* < *снаха*, *о̄га̄* < *огаја*. Во 3 л. мн. сег. вр. и имперф. кај глаголите од *а* - група: *бе̄г̄а̄(ӣ)* < *бе̄га̄ја̄ӣ*, *бе̄г̄а̄* < *бе̄гаха*. Заменката *ја* (*асс.* sg. f.) во следните случаи: *о̄сӣа̄* < *о̄сӣа̄ј ја*, *не̄ка̄* < *нека ја*.

За - *оо* - в. малку подолу.

2) Ако имаме *а*, *о*, *у*, *е*, пред *и*, се образуваат соодветни динфтонзи. Тоа е редовно во формите за множина како: *уба̄ј* < *убави*, *ула̄ј* < *улави*, *же̄ра̄ј* < *жерави*, *ӣер̄дӯј* < *иердухи*, *оре̄ј* < *орехи*, *ле̄бо̄ј* < *лебови*, *о̄вор̄е̄ј* < *овореви*.

3) Групата *-оа* - се стега во еден глас, што ги содржи во себе си и двата елемента; тоа е долго, многу отворено *о*, кое може да се изрази преку \bar{o}^a . Таква контракција имаме кај глаголите со основа на *о* во 1 л. ед. и 3 л. мн. сег. вр.: *бр̄о̄^ам*, *сӣо̄^ам*, *бр̄о̄^а(ӣ)*, *сӣо̄^а(ӣ)*. Кај глаголите со аористна основа на *о* во 3 л. мн. *зе̄до̄^а* < *зедоха*, *ре̄ко̄^а* < *рекоха*, *дон̄е̄со̄^а* < *донесоха*. Кај придавките и именките од женски род на ова: *џ̄о̄^а*, *Ма̄р̄ко̄^а*, *бо̄ро̄^а*, *о̄сно̄^а*. Кај заменките *ӣо̄^а*, *се̄ко̄^а*, (покрај *секоја*), *нӣко̄^а* (покрај *никоја*). Дури и за ср. р. покрај *се̄ко̄е*, *не̄ко̄е* се слуша: *се̄ко̄^а* (*секоа уӣро* - *добро уӣро*), *не̄ко̄^а*. Компаративот *ӣо̄ - арно* се стега во *ӣо̄^арно*. Дека \bar{o}^a се сфаќа како еден глас, наполно слеан, покажува и фактот што прилепчани во писмата си го предаваат само преку *о*.

Групата *-еа*- по истиот пат се развива во долго, многу отворено *е* - \bar{e}^a . Примери: *ӣе̄^ам*, *ӣе̄^а(ӣ)* *за̄ӣе̄^ал*, во 3 л. мн. имф. *но̄се̄^а*, *де̄ле̄^а*, *ре̄че̄^а*; *Пе̄ӣре̄^а*, *Мӣӣре̄^а*, *см̄р̄е̄^а*. Овој глас во писмата на необразовани прилепчани се предава преку *е*: *се смем*, *носе* (*носе^а*).

Групите *-оо*, *-ао*, *-ео*. Тие се образуваат во многусложните придавки од среден род на *-ово*, *-аво*, *-ево*, откако исчезнало *в*.

Од *џо̄ӣово* се добива *џо̄ӣоо* и најпосле *џо̄ӣо̄*. При побрз изговор долгото *о* звучи овде отворено, така што тешко се забележува некаква разлика меѓу *џо̄ӣо̄^а* (од *џо̄ӣова*) и *џо̄ӣо̄* (од *џо̄ӣово*). Географските имиња, по форма присвојни придавки од среден род, подлежат на истата промена: *Де̄со̄*, *Не̄бр̄е̄џо̄*, *Крӯӣо̄*.

х

Во почетокот на зборот *х* се загубило наполно: *áрно*, *áјдоуӣ*, *ле̄и*, *ла̄дно*, *ла̄баф*, *ра̄на*, *Рис̄ӣе*. Покрај *ва̄шам*, *вр̄лам*, се *ва̄лам* има и *фа̄шам*, *фр̄лам*, се *фа̄лам*.

Во интервокална положба *х* исто тако исчезнало: *Вла̄инка*, *ӣӣок*, *сна̄* < *снаха*, *сӣр̄е^а* < *сӣреа*, *ӣаӯлица*, *ӣер̄доӯј* < *ӣер̄духи*, *дӣја̄нија* < *диханија*. Преодно *в* се развило во: *мӯва*, *мӯви*, *Оре̄воец*, *ӣазӯва*, *рӯво*, *ӯво*, *сӯва*, *сӯви* (според м.р. *суф*), *џра̄вушка*, *џра̄вор* (и *џра̄ор*). Мирчев (ib. 12) бележи: *руо*, *уо*, *ӣазуа*, *муа* и *мува*, но, формите со *в* се веќе многу пораспространети. Може да се уче и *в* билабијално: *че̄вол*, *кре̄вок*, *ӣр̄вуӣӣ*.

Пред и зад согласки во средината, а исто така и на крајот на зборовите *х* минало во *в* (*ф*). Пред согласка: *ма̄врама*, *ма̄ф̄шам*, *че̄вли*, *ме̄влен*, *мӯвлија*, *ма̄внам*, *ја̄внам*, *ӣӣвнам*, *здӣвнам*, *о̄фкам*, *кре̄фка*, *ӣо̄фшам*, *зе̄довме*, *зе̄доф̄ӣе* и сл. Зад согласки: *ве̄ӣва*, *о*, *и*, *бо̄лва*. На крајот на зборот: *вр̄ф*, *џра̄ф*, *ме̄ф*, *сӣраф*, *оре̄ф*, *ӣер̄доуф*, во 1 л. аор. импф. *о̄несоф*, *но̄сеф*. Во еднословните именки *в* од нечленуваната форма се внесува и во зборовите каде што *х* некогаш исчезнало во интервокална положба: *вр̄во*, *вр̄вој*, *џра̄во*, *џра̄вој*. Ретко, од стари луѓе, се слуша: *џрао*, *сӣрао*.

Значи во прилепскиот говор не постои *х*. Во туѓи зборови простите луѓе, кои тешко го изговараат *х*, го заменуваат со *к*: *крам* (*храм*), *о̀ре̄калник* (*орехарник*).

в

Загубата на интервокалното *в* е извршена во следните случаи:

1) *бӣол*, *бӣолица*, *џла̄*, *џлај* (*оо* *џлава*, *џлави*), *џо̄јро*, *џо̄јрар*, *џо̄јдарник*, *џа̄ол*, *не̄ола*, *ӣо̄јке*, *чо̄ек*.

2) Во глаголите: *ко̄^ам*, *којш*, *сно̄^ам*, *снојш*, *ӣо̄^арам*, *ӣре̄ӣоло̄^ам*, *ӣре̄ӣоло̄јш*, *ӣро̄џбрам*, *ӣро̄џбриш*, *ӣра̄м*, *ӣрајш*, *о̄сӣа̄м*, *о̄сӣа̄јш*, *ӣсӣа̄м*, *ӣсӣа̄јш*, *оа* се *за̄ба̄м*, *за̄бајш*, *сӣӯла̄м*, *сӣӯлајш*, *лӣџа̄м*, *лӣџајш*.

Покрај *ко̄^ам* имаме: *ко̄^ач*, *нак̄о̄^ална*, *ко̄^ачница*; покрај *ӣо̄^арам* - *ӣо̄^ар*, покрај *ӣро̄џбрам* - *о̀ро̄џбр*. Има *со̄^алка*, но глагол од овој корен денеска не се употребува.

Кога се прашаеме, како исчезнало овде *в*, треба да се имаат предвид следните глаголи, каде што тоа, под слични услови, секогаш се чува: *џлавам, џлавиши, давам, давиши, јавам, јавиши, оздравам, оздравивиши, славам, славиши, сџавам, сџавиши, шчавам, шчавиши*.

Итеративните глаголи, изведени од *а*-основа со суфикс *-ва-* имаат паралелни форми со и без *в* во наставката: *наџравам, наџравиши, наџраваише - наџра̄м, наџра̄ши, наџра̄ише о̀сџавам - о̀сџа̄м, за̀бавам - за̀ба̄м, ма̀вам - ма̄м, да̀вам - да̄м, клавам - кла̄м, кла̄ши, џо̀знавам - џо̀зна̄м, џо̀зна̄ши*. Овде се запазува до извесна степен *в*, поради тоа што принааѓежи кон суфикс со карактерна морфолошка функција. Во 3 л. мн. сег. вр. и имф. тоа *в* се запазува секогаш, за да се избегне натрупувањето на еднакви самогласки, напр. *џо̀зна̄ва̄(џи), џо̀зна̄ва̄*.

3) На овој процес се подложиле некои продуктивни наставки кај именките и придавките:

- *вина*: *џоло̀јна, џа̄ишкóјна, смреко̀јна, за̀горóјна, џрчо̀јна, убáјна*. Но: *но̀вина, џра̀вина, зорáвина*.

- *вица*: *ка̄иáјца, красџа̄јца, ла̄иáјца, сека̀јца, џла̀јца, вдо̀вица, јало̀јца, Пе̄ишкóјца, Димкóјца, црнѐјца, Рисџѐјца, Мишрѐјца*.

- *вец*: *џр̀џоец, мр̀џоец, ја̀зоец, вдо̀ец, Бла̀џоец, До̀лџаец, Орѐвoец*.

- *ва*: *црне̄^а, о̀сно̄^а* (гл. *сно̄^ам*), *наџра̄* (гл. *џра̄м*), *за̀ба̄* (гл. *за̀ба̄м*), *џо̀ишџа̄* (гл. *џо̀ишџа̄м*).

- *виш*: *лѐкоиш, рѐчоиш, џла̀соиш, жа̀лоиш*.

- *вен*: *о̀лоен, бо̀жоен*.

- *ови*, - *еви* (наставки за множина од еднословните именки): *дѐној, лѐбој, ца̀реј, но̀жеј* и сл. Крајното *в* испаѓа пред наставката за мн. -*и*: *жѐрај (жѐраф), џокрој (џокроф)*.

Придавките, што завршуваат во м.р. на *-ов, -ав, -ев*, во сите други форми го губат: *џо̀ишоф: џо̀ишо̀јо* (од *џо̀ишови́о*) *џо̀ишо̄^и, џо̀ишо̄, џо̀ишо̀ј; улаф: ула̀јао, ула̄, уло̄, ула̀ј* итн. Ова се однесува до двословните и многусловните придавки, а инаку: *ноф, но̀ва, но̀во, но̀ви*. Имаме и: *сѝромаф: сѝрома̀јо*.

4) Се слушаат форми со исчезнато *в* од членската форма, и тие се карактеристични за селскиот говор: *жѐна̄ (жѐнава), дѐца̄ (дѐцава), дѐише̄^а (дѐшево), врѐме̄^а (врѐмево), жѐние (жѐниве)*.

Зад *и в* се чува секогаш: *слíва, бр́лива, бо́ливач, ѝéливан*. Единствен збор со исчезнато *в* е *ко́ѝрија*, мн. *ко́ѝрѝ*.

Дека оваа загуба се извршила во зависност од акцентот, покажуваат следниве примери: *колкава, колкави - ко́лкā, ко́лкō, ко́лкај; ѝо́лкава* итн. - *ѝо́лкā* итн., *сѝ́авам, сѝ́авами - о́сѝāм, о́сѝајш; да́вам, да́вами - уо́ām, уо́ајш*¹.

ф

Формите *фр́лам, фáшам, се фáлам* ограничени се на градскиот говор. Другите зборови со *ф* се, до еден, туѓи заемки: *фурна, кафе, фес, марифеѝ* итн. Дури *фр́лам* и сл. може да е внесено од некој друг говор. Зашто инаку, особено во селскиот говор, се забележува отсуство на *ф*. Се вели: *вр́лам, ва́шам, се ва́лам*, а и секое туѓо *ф* се заменува од *в*: *вурна, кáве, вес, мáривеѝ, ва́врика, ву́рбал, Вр́нција, вренџка кошула, вамíлија (и мамíлија)* итн. Во градскиот говор, навистина ретко, може да се чуе: *фнúка*, кое звучи многу „изискано“.

Во *ѝајшон* (< *фајшон*) имаме *ѝ* м. *ф*.

ј

Во почетокот на зборот *ј* исчезнало пред *е*: *éден, éлен, éсен, éсеро, ерéбица*. Јотувано се слуша *је(ѝ)* - 3 л. сег. вр. од *сум*, и *је* асс. sg. f. од *ѝā*.

Интервокалното *ј* исчезнало во глаголите: *брó^ам, сѝо^ам, крó^ам, зно^ам, ѝе^ам, се сме^ам, живе^ам, ѝāм (ѝāјам), знāм (знајам)* итн. Исто во 3 л. мн. кај глаголите од *а* - група: *бéзā(ѝ) < бéзāјајѝ, вика(ѝ) < викајајѝ*.

Обично не се развива *ј* пред *е* во случаите како: *о́с-ѝаен, забóраен, ѝрáеше, о́лоен, ѝр́зоец*. Затоа се можни формите како *ѝр́зoјц* и сл.

Каде што се пази *ј*, тоа е од факултативен карактер. Така во групата *ија*: *ра́кија, ра́ки'а и ра́киа*.

Во заменките од ж. р. *мо́ја, ѝво́ја, сво́ја, ко́ја, ј* се пази секогаш. Но имаме: *ѝáја и ѝā, не́која и не́ко^а, се́која*

¹ В. за ова поподробно во мојата статија „Загубата на *в* интервокално во западномакедонските говори“, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, I.

и *сéкõ^a*, *нiкoја* и *нiкõ^a*. *Óvā*, *ónā* е веќе многу пообично од *оваја*, *онаја*; исто и *нẽ^a* (асс. sg. f.) од *неја*.

Интересни се примерите - *оá ја* (*оáј ја*), *клáја* (*клáј ја*); *óсiā* (*óсiāј ја*), *и̃у́ркā* (*и̃у́ркāј ја*). Јасно е, дека *ј* се губи полесно во слоговите пооддалечени од акцентот (ср. и *кóја*: *сéкõ^a*).

Од *óсiāј* и се добива *óсiāј* кое се разликува по својот силен акцент од заповедната форма *óсiāј*.

Зад *и ј* се асимилира наполно, ако се наоѓа пред (*чиј*), согласка или во крајот на зборот: *áвлиски*, *кóмишки*, *чи и̃и* - *и̃ише*, *и̃зми се* - *изми̃и се*.

s

Во деклинацијата старото *s* се заменува во прилепскиот говор од *з*: *нóзе*, *блáзе*, *орúзи* (од *орук*, *орúга*).

Се забележува распространување на *s* под определени фонетски услови.

1) Во групата зв -: *свéзга*, *свер*, *свāница*, *свéчам*, *свiска*, *свóнец*, *сyни* (свони).

2) Јасна е тенденцијата да се развива *s* зад сонантите. Зад *н*: *зāнсало*, *бáланса*, *јáнса*, *брóнса*, *бенсин*, *мрáсулец*, *мyнсосам*, *мáнсер* (пушка мамзерка), *и̃олкyнса*, *малкyнса*, *и̃прошyнса*. Зад *л*: *сóлса*, *сóлса*, *сóлси* (поретко *сóлзи*), *мóлсам*, *о́лси* (мн. од *долē*, *а*, *о*). Зад *р*: *и̃éрсyја* (покрај) *и̃шерзија*.

3) Примерите *éбса*, *белéзсуја* го илустрираат приминувањето на *з > з̣* зад звучна експлозивна согласка.

4) Коренот *зър* - (ст. сл. зърѣти) се јавува како *сп*:- *ср̣ци* (очи), *ср̣цала* (очила), *нáспрам*, *да се обспрам*, *се обспрам*, *сърка*, *и̃рóсупрка*.

5) *з̣* се наоѓа уште во следните зборови: *суи̃*, *сyдам*, *сyдар*, *сémнам*, *и̃семнам*, *се и̃рóсевам*, *и̃рóсефка*, *éсepо* (и *éзepо*). Во заемките: *сévгар*, *сyври*, *yсyр*, *Сáка*, *Сáна*, *Сакáрија*.

6) Во *оgсаги*, *се оgсивам*, откако се развила африката, пак се востановило *о* од префиксот, повеќе како извесна пауза. Имаме *óснāм* (*оg* - *знāм* : *оĩи сĩраф сé оg̣злеоаф* - *óснаеф*). Не е така изразито образувањето на *s* во случаите како: *оgзайĩнам*, *оgземам*, *нáгземам*.

ж > р

Овој преод, карактеристичен за српскохрватскиот јазик се среќава во следните зборови: *дури*, *зар* (зажѐ), *баре(м)*, *небаре*, *шакуѓере* (срп. *шакођер*).

л, л'

Прилепското л е веларно. Во извесни случаи тоа може да се чуе дури како у: *шоуку*, *коуку*. А пак л' е полумеко, еднакво по изговор со л пред и, е.

Во прилепскиот говор најдоследно е изразена тенденцијата за отврднување на мекото л. Тоа се пази како полумеко л' во *ил'ачка*, *ил'ачкосувам* (срп. *ил'ачка*) и во коренот љуб-: *л'убоф*, *л'убовник*, *Л'убе* (можеби како заемка од црковниот јазик). Инаку, денеска насекаде место него имаме тврдо л: *клуч*, *клун*, *блужам*, *илукам*, *луѓе*, *лулам*, *недела*, *кадела*, *ибстела*, *Бийшела*, *селанец*, *учишел*, *сол* итн. Полумекото л' се наоѓа уште во *ил'ака* (преобразувано од *ирака* - срп. *ираќка*), *Мил'ан* (обично *Милан*) и во ред туѓи зборови: *шел'*, *иел'ше*, *бол'ме*, *иел'уш*, *Сул'о*, *ил'а* итн. во нашата транскрипција никаде не означуваме особено полумеко л' пред и, е: *л'ивада*, *л'едина*.

Епентетското л не се запазува: *зѐмја*, *нашоиен* (единичен пример е името на селото *Годивле*), ниту се развива во случаи како *снојје*, *џрџје*, (срп. *снојље*, *џрџље*).

Групата - љј - дава - л'ј -: *коил'ја*, *зел'је*, *вѐсел'је*. Таков изговор имаме уште во: *ил'јада*, *зил'је*, *дал'јан*, *Сил'јан*, *лил'јак*, *иол'јак*, *иол'јанец*, *коил'јак*. Мирчев (ib. 1b) пишува *крил'а*, *ил'ада* и *босил'ок*, но всушност во овие два случаја имаме различен изговор: во *босил'ок* само полумеко л', а во *крил'а* јасно се одделуваат л' и следовното ј - *крил'ја*. Изговорот на помладите е повлијан овде од српскиот јазик (таму *зеље* и сл.) Простите луѓе го предаваат српското љ преку јл': *кајл'ачи* (каљаче), *бојле* (боље).

н'

Старото н' затврднало: *ни́ва, не́го, не́му, з̀ни́да, о́ган, ѿ́уси́ина, ро́бинка, ви́ина*. Тоа се пази уште во: *кон', ѿ́ен'ушка, ба́н'а, Бла́гун'а*, во итеративните глаголи со суф. - ја - : *ро́ган'ам, ме́н'авам*.

Ново н' се развива од групата - нџ -:

1) - нџе > н'е: *бе́ган'е, ѿ́еѿан'е, но́сен'е, си́рен'е, ка́мен'е, ѿ́рн'е, ѿ́ланин'е, з̀о́дин'е*.

2) - нџа > н'а: *сви́н'а, сви́н'и, ка́мен'а, ѿ́ѿлин'а, ѿ́расин'а, ѿ́мин'а*. Од *м_лнџа имаме *мо́лна, мо́лни*.

3) *ѿ́ен'а* е образувано според *се ѿ́ен'ам*. Со н' е и *ср́н'а*.

Во прилепскиот говор е извршена промената н' > јн: *ко́јн, ко́јни, ба́јна, бе́гајне, ѿ́еѿајне* и сл., *ка́мејна* итн. Се слушаат понекогаш и компромисни форми: *ко́јн'иѿе, бе́гајн'е*. На антиципација не се подлага н' зад и: *сви́н'а, ѿ́ланин'е*, но имаме *ѿ́олин'а* и *ѿ́олина* (затврднувањето станало овдека сигурно при антиципацијата). Формите со антиципирана мекост преовладуваат решително, особено во говорот на младата генерација.

Овој процес е засведочен во записите на ман. Слепче од 1780 г. со формите: *коини* (Селищев, Македонские кодики, 56), *имајнето* (ib., 91).

ќ, ѝ

За праславјанските групи *tj, *dj во најголем број примери имаме замена *ќ, ѝ*.

Во прилепскиот говор овие гласови се слушаат со различни фонетски варијанти од палатални *к* и *ѝ* до звукови во значителна фрикација. Втората варијанта се јавува особено јасно изразена зад антиципираното *ј*: *ѿве́јке, но́јке, лу́ѝе*. Д. Мирчев тврди, дека горните консонанти звучеле еднакво со секое *ќ, ѝ* пред палатална согласка (ib. 14). Ова може да е точно за велешкиот говор: во прилепскиот говор има јавна разлика меѓу напр. *к* во *маки* и *ќ* во *ѝаќи*, или *ѝ* во *лаѝи* и *ѝ* во *лаѝи*.

Една иста личност изговара ту меко *к, ѝ*, ту *ќ, ѝ*. Формата *ќе* многу пати се слуша дури како *ке*. Во писмата, приложени во крајот на оваа работа, се среќаваат написанија со *ћ, к* и *ч*, што исто така сведочат за

постоеќото разнообразие. Поретко може да се чуе *j* место *ž*: *лује*, *иуји*. Редовно е *и́рејеска*, *и́рѣска*, покрај *и́рѣѣска*.

И кај *k*, *ž* се врши антиципација на мекоста: *кујка*, *дујкан*, *цвѣјке*, *лајџа*, *вѣјџи*. По обратен пат од *иојке* (< *иоеке*) се образува и *иоке*. Овие форми се многу пообични. Кај најмладото поколение се забележува дури понатамошен развиток *jk* > *jc*: *цвѣјче* и сл.

**tj* = *k*: *божик* (обично *божик*, каде што влегува суфиксот *-ик*), *веке*, *иојке*, *врѣка*, *џаки*, *џакерес*, *оомакин*, *кука*, *иокуќнина*, *лека*, *мека* (*мекава* – снежна буре), *смека* (пречка: *смекиише се ио лујеишо*), *нок*, *ноке*, *нокевам*, *синока*, *нокви* (срп. *наћве*), *ил'ака* (срп. *праћка*), *свака*, *свека*, *си́река*, *си́рекен*, *керка*, *куи* (*Тој имал иа́ква куи*. Ср. Leskien, Serb. gram. 40: *суд Naturell* = **tjudi* abg. *študj*), *ке*, *некум*, (*некам*), *-јки* (наставка за глаголските прилози). Освен тоа наоѓаме *k* во итеративните глаголи, изведени со наставката *-ја-*, *-јава-* од основа на *и*: *вакам*, (*ваишам*), *илакам* (*илаишам*), *иракам* (*ираишам*), *иракам* (*ираишам*), *векавам* (*веишам*), *и́ревкавам* (*и́ревришам*).

**dj* = *ž*: *вѣџа*, *меџа*, *меџу*, *и́рѣџа*, *и́реџе(ска)*, *рџа*, *рџосам*, *саџи*, *Саџинко* (име на вол), *и́акуџере* (исто така), *иуџ*, *а*, *о*, *и*, *иуџина*, *иуџинец*, *уџе* (*хвождае*, во изразот: *нека ии је уџе*), во зборовите како *џраџанец*, *и́рисаџанец*, *ориџанец*, во итеративните глаголи: *џаџам*, *и́оџаџам* (*и́оџодам*), *раџам* (*родам*), *наоџам* (*најдам*), *обивоџам*, *заоџам*, *виџам* (*видам*).

Замените *иш* (*иши*) и *жц* (*жц*) се среќаваат во помалку зборови.

**tj* = *иш* (*иши*): *џорѣшчина*, *маишче^a*, *маишѣница*, *моише*, *и́омош*, *олошки* (се среќава многу ретко, обично се вели *емиш*, но од старите луѓе сум чул: *мисла ми је за олошки*), *и́аишчерка*, *и́еишчера*, *и́леишко*, *свѣишник* (некогаш по селата ја клавале борината во „свешник“ и така вечерно време ја осветлувале куќата), *сношчи*, *и́маишлиф* (ст. сл. парт. *иџштџ*), во наставката *-ишко*: *јаџнешко месо* (срп. *јагњеће*), *и́илеишко* (срп. *пилеће*).

**dj* = *жц* (*жц*): *кражба* (се употребува ретко), *нуџца*, *и́онаи́прежжен*, *и́онаи́прежжна*, *и́ослежжен*, *и́ремреже* (премеждие: *шо и́ремреџина сум и́си́рџал!*).

Замената *иши*, *жц* се среќава во следните топографски називи во Прилепско: *Кривоџаишчани*, *Пеши́иал^a*, *Пешѣрица* (месност), *Госи́и́ражжни*, *Саџоџ*

(ср. Селищев, Диалектологическое значение македонской топонимии, Сборникъ Милетичъ 1933, с. 29-46). Со *ке Дáбоиќ* (месност и вода до с. Варош).

ќ и *џ* се образуваат од групите *-ӣиј* - и *-о̄иј* -:

- *ӣиј* - = *ќ*: *браќа, ӣреки, ӣреќак, цвэќе, бруќе (бруӣ), ӣраќе (ӣраӣ), рабоќе.*

- *о̄иј* - = *џ*: *лаџа, луџе, ливаџе, оџраџе.* Има случаи каде што тоа јотување не се извршува: *ӣреки* и *ӣреӣи*, *воџе* и *вооје.*

За *ќ, џ* во туѓи зборови ќе приведеме овде по неколку примери: *кемане, кеиенци, коше, дуќан, џол, џубре, кауџер, бајџи, базриџан.*

шч, жц

Покрај овие групи во прилепскиот говор се среќаваат и *шӣ, жд*, но поограничено.

шч (шӣ): *џишчер, клэшчи, ӣишчам, вошчин'е, ӣрошчам, шчӣам, шчӣра, оџнишче, буншче, жрбшча* итн. Се разбира, скоро исклучиво: *шӣрӣ, ширба, ширк, ширкоцвэке.*

жц (жд): *оџџо, оџџеј, џлџџо, нуџџа, муџџе, бриџџи.*

Заменката што се јавува во форма *шчо (шӣо)*, а уште почесто *шо*. Слично имаме *уше* (покрај *ушче*), *шом* (покрај *шчом*). Понекогаш се слуша и: *нешо (нешчо), буншше* (со долго *ш*). Обично е *о̄ишина, о̄ишнари.*

СОГЛАСКИТЕ ВО КРАЈОТ НА ЗБОРОТ

ӣ, о̄ на крајот исчезнале во следните зборови: *ӣос̄ӣа* (< *ӣос̄ӣаӣ*), *ӣа̄ира* (< *ӣа̄ираӣ*), *џос̄ӣо* (< *џос̄ӣоо*), *на̄ӣре* (*на̄ӣред*). Првите два збора го изгубиле *ӣ* прво во членуваната форма: *ӣа̄ираӣӣа* > *ӣа̄ираӣа*, *ӣос̄ӣоӣӣа* > *ӣос̄ӣаӣа*, та потоа како нечленувани форми се сфатиле: *ӣос̄ӣа, ӣа̄ира*. За *џос̄ӣоӣ* (*џос̄ӣоо*) наполно е можен ваков развиток: завршокот *-о̄ӣ* се разбрал како член, и потоа *ӣ* исчезна *о* како и обично во членуваната форма. Навистина, денеска *џос̄ӣо* се разбира како членувана форма, така што понекогаш може да се чуе и *џос̄ӣ*: *Шо̄ ӣрај̄ шо̄ј̄ џос̄ӣ!* На оваа определеност се должи и специјалната употреба на *џос̄ӣо* покрај *бок*, што се употребува само во изрази.

Извесно значење може би има овде изразот *ḡosīo ḡá чува* каде што *o* се слеало.

Во крајот на зборовите звучните согласки стануваат безвучни: *леј, снек, нароӣ, маш, ѿкроф, мрас*. Но, зад *л* согласката си ја запазува својата звучност: *вдолц, долѣ* (не е обично *долк*). Се слуша *борц*, но *ѿрф* и сл.

Мешање на етимолошките звучни и безвучни согласки, поради горната промена, се забележува во следните примери:

1) безвучна место звучна: *вр̄неш, вр̄нешо* (и *вр̄нежо*), дури *вр̄нѣшливо, ѣр̄меш, ѣр̄мешо, ѿр̄деш, ѿр̄дешо, ѿр̄дешница*;

2) звучна место безвучна: *сѣмӣѿ, сѣмӣдо, сѣмӣдо, бѣлес, бѣлезва, бѣлези, ѿа̄кос, ѿа̄кози, мѣрис, мѣризо, мѣризлиф, а̄дрес, а̄дресо, Бѣрис, на Бѣриза*.

ПРОМЕНИ ВО СОГЛАСНИТЕ ГРУПИ АСИМИЛАЦИЈА НА ЗВУЧНИ И БЕЗВУЧНИ СОГЛАСКИ

Прогресивна асимилација се врши кај *в* кое минува особено зад *с*, во безвучна согласка блиска на *ф*: *сфека, засфирам, ѿѿфорам*. Но, во свеста на зборувачите оваа промена не се сознава (затоа во примерите не ја одбележуваме). И инаку се забележува поголем етимолошки усет за *в*, таму каде што тоа пред безвучна согласка и во крајот на зборот потемнува. Во писмата на прилепчани ќе најдеме *фчѣра* и *вчѣра, фсáбоѿа* и *всáбоѿа*, но секогаш на пример *ѿѣшко, нѣско*.

ПРОМЕНИ ВО ПОЧЕТНИТЕ ГРУПИ

1) Почетната група *ѿр-* се заменува во прилепскиот говор со *ѿр -*: *ѿрф, ѿрн, ѿрвен, ѿрѿам, ѿрѿка, ѿреј, ѿрејна, ѿрево, ѿрѣша, ѿресло* (на плуг). Дури за *ѿврѣстѣ* имаме *ѿврс, ѿврѣша*.

2) *в* исчезнува во следните групи: *вс-* : *се* (всѣ: *вѣзден, вѣсѿаѿѿ*), *сѣкој, сѣшчо, сѣкако, сѣѣде, смр̄дено* (од *всмр̄дено*), *се смр̄де*; *вз -*: *зѣмам* (и префиксирано *ѿѣземам*), *зѣвријам* (срп. узаврети), *зѣиф*; *вѿѿ -*: *ѣѿица, ѣѣец* и *вѣѿица, вѣѣец*; *вч -*: *чѣра* и *фчѣра*.

3) *c > ш* (понатаму *ч*, в. с. 21): *чкр̄ш̄ам*, *чк̄орл̄о*, *чк̄оре* (срп. скорав), *чкр̄ӣи*, *чк̄ивам* (и *ск̄ивам*), *чк̄улаф*, *чк̄олија*; *шм̄ркам*; овде ќе го приведеме и *ја̄ш̄ире̄иче*.

4) *вн̄а̄ире* и *на̄ире*: *мно̄џу* и *но̄џу*.

5) *џл̄е̄ӣо* < *о̄л̄е̄ӣо*; *зл̄а̄док* < *о̄л̄а̄бок*; *џм̄ечам* < *џн̄ечам*.

6) *жв* - > *ив* -: *ив̄акам*, *ив̄ра̄иам*, *ив̄ркам*, *ив̄уркам*, *Цван*.

ПРОМЕНИ ВО ГРУПИТЕ ВО СРЕДИНАТА НА ЗБОРОТ

1) Две еднакви согласки во непосреден допир најчесто се асимилираат во една. Тоа е чест случај кај глаголите образувани со префикс: *ис̄ӣӣнам* < *из-с̄ӣӣнам*, *ис̄ӣам* < *из-с̄ӣ(в)ам*, *исечам* < *из-сечам*, *исекнам* < *из-секнам*, *исемнам* < *из-семнам*, *рас̄ӣӣам* < *роз-с̄ӣӣам*, *расечам* < *раз-сечам*, *о̄г̄ам* < *оо-оа(о)ам* (*о̄давник* - *иредател*). Во други случаи границата меѓу префиксот и глаголот се чувствува: *иззобам*, *разземам*, *на̄о̄давам*, *ӣо̄давам*, *о̄о̄дела̄м*, *о̄ӣӣшурам*, *о̄ӣӣӣшам*. Двете согласки се изговараат како една продолжена. Ако се изврши овде опростувањето, ќе се затемни значењето на глаголот. Опростување имаме и во следните зборови: *о̄о̄амна*, *бес̄ӣрам̄ница*, *св̄еден* (свет ден), во броевите *ӣе̄десе*, *д̄ев̄едесе*. Две *ӣ* еднородно стојат во *о̄ӣӣшук*а (по аналогија и *о̄о̄ӣӣшук*а), во редните броеви: *ӣе̄ӣӣӣ*, *д̄есе̄ӣӣӣ*, *ӣе̄ӣна̄јесе̄ӣӣӣ* и сл.

2) *з* од *без*, *из*, *раз* во сложенки пред *ш*, *ж*, *ч*, *џ* минува во *ш*, *ж*. На пр.: *б̄ешчесна*, *ӣшчешлам*, *ӣшчекам*, *ӣжжвркам*, *ра̄иширам* (*раш-ширам* < *раз-ширам*), *ӣжженам* (*изженам*). Од *раз-јуж*и станува *ра̄жжуж*и (*се ра̄жжуж*и = снегот се топи).

3) *о̄ц̄ирвин* < *о̄ӣ-с̄ирвин*, *о̄ц̄краја* < *о̄ӣ-скраја*, *о̄ц̄кријам* < *о̄ӣ-скријам*, *за̄ц̄кријам* < *за̄ӣ-скријам*. Во некои вака образувани форми пак се востановува, како пауза, *о* од предлогот: *с̄ире̄ӣџело* < *сред-село*, *о̄ӣџиреди* < *оо-с̄иреди*, *ӣо̄ӣ-џедлам* < *ӣоо-седлам*. Паралелно нешто гледаме во *оогаи*, *се оосивам*.

4) Групите *сц*, *шц*, *сч*, *шч* даваат *фц* (< *вц*): *ӣра̄фци* < *ӣравци*, едн. *ӣра̄сец*, *ма̄фца* < *мас(ӣ)ца*; *џлӯфци* < *џлушци*, едн. *џлӯшец*, *крӯфци* < *крушци*, *крӯшец*; *лӣфче* < *лис(ӣ)че*, *кр̄фче* < *крс(ӣ)че*, *ма̄фче* < *масче* (дем. од *маска*), *џро̄фче*

с̄ӣк > ск: *ѝск̄ам* (из-*ѝкајам*).
с̄ӣј > сј: *лѝс̄је, р̄ас̄је, ј̄ас̄је, р̄ѝс̄јанин*.
з̄он > зн: *ѝр̄азна о, и - ѝр̄азен*.
з̄ој > зј: *ѝр̄озје*.
ж̄он > жн: *н̄ужна, о, и - н̄ужен*.
ѝкн > ѝн: *в̄оѝнам* (од *воѝкнам* итер. пак без *ѝ*:
в̄оѝинам), з̄аѝнам - з̄аѝинам.
 Уште: *ѝб̄смрче* < *ѝб̄смр̄ѝче, р̄об̄иче, р̄об̄ици* (ср.
р̄об̄иѝок), кр̄оце < *кр̄оѝце, но и: ѝр̄уѝче, ѝаѝѝци*.

ПРОМЕНИ НА СОГЛАСНИТЕ ГРУПИ ВО КРАЈОТ НА ЗБОРОТ

Во крајот на зборот се губат *о, ѝ, ч, џ*, во групите,
-с̄ӣ, -з̄о, -шч (шѝ), -жѝ (-ж̄о).
-с̄ӣ: б̄олес, ѝл̄адос, л̄удос, мл̄адос, р̄адос, свес, мас
 (и сите други форми што се образуваат од овие именки
 се без *ѝ*: *болези, р̄адоси, м̄асва, мос-м̄осѝо, ѝрс-ѝрсѝо;*
ѝрос-ѝросѝа, вл̄акнес-вл̄акнесѝа, цвр̄сѝ цвр̄сѝа.
-з̄о: ѝрос-ѝр̄озоѝ, бас мн. *б̄азје* (ср. *заб̄азило*).
-шч (-шѝ): ѝр̄иш (ѝс̄ѝр̄ишчам), веш-в̄ешча, о, и.
-жѝ (ж̄о): дош-р̄ожѝо, ѝлуш-ѝл̄ужѝо.

ЗА АКЦЕНТОТ

Акцентот е типичен западномакедонски, кај мно-
 гусложните зборови врзан за третиот слог од крајот.

1) Удолжено се изговараат едносложните зборови,
 а исто така акцентираниот слог во двосложните: *ѝаѝ, в̄о̄да*.
 Третосложниот акцент е силен и краток: *в̄о̄даѝа*.
 Спомнатото удолжување особено јасно се забележува
 во говорот на селаните, кои воопшто зборуваат побавно.
 Во врска со него стоат дифтонгизациите на *о, е*. Се
 забележува разликата меѓу прилепскиот изговор *ѝаѝ* и
 велешкиот *ѝаѝ*.

Под третосложниот акцент се скратува \widehat{o}^a во
к̄о̄чна̄ѝа (ковачница), *к̄о̄чница*: *нак̄о̄лна*. Разликата во
 должината може да се почувствува во вакви споредби:
еден ѝвој: ѝеѝ ѝвој (контрахирано од *ѝвои*); *н̄е з̄н̄ам*
ш̄о з̄н̄ам (*з̄н̄ам* < *знајам*). Прави впечаток удолжувањето
 на предлозите во случаи како: *н̄а ѝаѝ, з̄а вас : н̄а село, з̄а*
не̄го.

Стегнатите форми: *о́еној, ле́бој, но́жеј, о́реј, жéрај* и сл. имаат силен акцент. Заповедните форми *о́сѝај (о́сѝави), на́йрај (на́йрави)* се образувани по аналогична на *жivéј, бéгај*. Во 3 л. сег. вр.: *о́сѝај, на́йрај*. Имаме: *ла́јца: ла́јцаѝа, зла́јца: зла́јцаѝа, ѝоло́јна: ѝоло́јнаѝа, уба́јна: уба́јнаѝа, сека́јца: сека́јцаѝа*.

Нема никакво сомнение, дека удолжувањето се јавува во ново време, откако се развила третосложната акцентуација. Причината треба да лежи во внатрешното чувство за ритам во реченицата. Така по квантитет се доближуваат едносложните и двосложните до третосложните акцентски целисти.

2) Двосложните вокативни форми се изговараат секогаш со долг краен слог: *жéно, сѝнэ, Кóсѝа, Сѝо́јан: Сѝо́јане*. Факултативно удолжување, се разбира, може да има и во многусложните вокативни форми: *Сѝо́јанэ* и сл.

3) Интересен е акцентот во народните песни, како што ги рецитираат стари луѓе. Таму често се нарушува акцентуацијата на говорниот јазик, за да се запази основниот ритам на песната.

На пример:

Кѝнисáле сѝн и ма́јка,
кé ода́ја ле́па црква,
ле́па црква, ма́настира.
Обросѝла сѝтна рóса,
на́росѝла сѝн и ма́јка итн.

Трохеите, што преовладуваат во цезурата, се налагаат како основна стапка во песната, та и четирисложните целисти со акцент на третиот слог од крајот се распаѓаат на два трохеја: *кѝнисáле* м. *кѝнѝсале*, *кé ода́ја* м. *кѝ одаа* итн.

II ДЕЛ:
ЗА ФОРМИТЕ (СО БЕЛЕШКИ ЗА НИВНАТА
УПОТРЕБА)

ЧЛЕНОТ

Членот е троен: 1) *-о(ӣ)*, *-ӣа*, *-ӣо*, *-ӣе*, за определување на воопшто познати предмети: *чоekoӣ*; 2) *-оф*, *-ва*, *-во*, *-ве*, за посочување на блиски предмети: *чоekoф* (овој овде), и 3) *-он*, *-на*, *-но*, *-не*, за пооддалечени предмети: *чоeкоn* (оној онаму). Не е обично да се каже на пример: *о̄ај ми ја кн̄ӣгава*, затоа што тој предмет се наоѓа веќе под твој дофат, ниту пак: *на̄ ӣӣ ја кн̄ӣгана*, затоа што не може да подаваш предмет оддалечен од тебе.

Членот *-оф* може да се употреби и кога станува збор за предмет, што не е налице, и како таков не може да се посочува во пространството, ами во разговорот претставата за него станала така блиска, да се проектира како самиот предмет: *Шо да с̄е ӣрај со чоekoф?* (Тој човек во моментот не се наоѓа тука, но им е добро познат на оние што зборуваат и како да го гледаат). Особено во приказките ако дејството се претставува сликовито, како да се развива пред наши очи, често се употребува овој член.

Општоопределителниот член се јавува во машки род како *-о* и *-оӣ*. Формата *-о* денеска решително надвладува. Ако се има предвид состојбата на позападните македонски говори, што знаат само за *-оӣ*, лесно е да се прими дека *-о* се јавило овде како влијание од јужните говори (во костурскиот и леринскиот говор се употребува само *-о*).

ИМЕНКИТЕ
ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПАДЕЖНИТЕ ОДНОСИ

Ке приведам неколку случаи за тоа како се заменети некогашните синтетични падежни форми.

1) Партитивен генитив се предава со општата падежна форма која се присоединува кон зборот што означува дел од нешто: *мно̄џу ле̄и*, *кило ӣч̄еница*, *ка̄ца с̄ире̄јне*, *една ко̄шница ја̄јца*.

2) Генитив за *мес̄ио* и *време*: *с̄ӣред̄е зима*, *с̄ӣред̄е море*, *на кра̄ј ѓ̄радоф*, *на кра̄ј све̄ӣо*, *на врф ӣланина*, *с̄ире̄ӣ не̄дела*, *од кра̄ј вре̄ме*, *на кра̄ј ѓ̄одина*.

3) Објектен генитив: *ӣӯӣун бѣрејне, брајне нивејӣо, ӣесни ӣејејне, ӣари збѣрајне, гл̄а мѣјајне.*

4) Посесивен генитив (на прашање *од ко̄до?*) со помошта на предлогот *од* и општата падежна форма: *од Милана дѣдоӣо, оӣ Косѣа ниваӣа, оӣ Пе̄ӣрефци кӯкаӣа, ка̄ӣаӣа од бра̄ӣ ми, ӣалӣоӣо од ма̄јсӣоро.* Конструкции како: *на Милана бра̄ӣ му, на сӣрина внук је* и сл. се всушност од стариот посесивен датив, кое го покажуваат и заменските форми *му, је*. Инаку, состав со *на* се среќава многу ограничено: *ца̄ро на мӯвӣӣе, дома̄кино на кӯкаӣа.*

5) Датив се изразува со *на* + casus generalis: *му ре̄коф на чо̄еко, му вӣкнаф на дѣӣеӣо.* Секогаш кога именката е членувана, или по некој друг начин потцртана, покрај конструкцијата *на* + cas. gen. идат кратките лични заменски форми, што стоат пред глаголот: *је ре̄коф на жѣнаӣа, му ре̄коф на ма̄ш.* Се разбира, истото е и кај личните именки: *му ка̄жаф на Пе̄ӣка.*

ИМЕНКИТЕ ОД МАШКИ РОД ЛИЧНИ И РОДБИНСКИ ИМИЊА

Имињата на машки лица се подредуваат во четири групи: 1) на согласка: *Сӣојан*, 2) на *е*: *Пе̄ӣре*, 3) на *о*: *Вѣлко*, 4) на *а*: *Косѣа*. Трите први групи, покрај номинативна и вокативна имаат уште една општа форма, како што се покажува во следните примери: 1) *Сӣојан, од Сӣојана, на Сӣојана, зо̄ вӣдоф Сӣојана, Сӣојане* (и *Сӣојан*); 2) *Пе̄ӣре, од, на Пе̄ӣреӣа, Пе̄ӣреӣа, Пе̄ӣрѣ*; 3) *Вѣлко, од, на Вѣлка, Вѣлка, Вѣлкѣ*. Но, во градскиот говор, се слуша веќе и: *му да̄доф на Сӣојан, зо̄ вӣдоф Мӣце*. Општата форма за множина од личните имиња се образува со наставките *-офци, -ефци*: *Сӣојанофци, Пе̄ӣрефци*. Овие форми се употребуваат како фамилни имиња. Ако пак се однесуваат до неколку имењаци, тие можат да се употребат и членувани *мно̄гу Пе̄ӣрефци има село наше; нӣе, Пе̄ӣрѣфциве, ѓка сол јадиме*. Во една имињата се членуваат во вакви изрази: *еба̄ ӣӣи* (му), или *на̄ӣема̄ ӣӣи* (му) *Сӣојано, Зо̄ра̄вѣӣо, Никѣлаӣа.*

Слично на машките се деклинираат и родбинските имиња: 1) на согласка: *бра̄ӣ, бра̄ӣшучѣӣ, дѣвер, зе̄ӣ, маш, син, свѣкор, ӣе̄ӣшн*; 2) на *е*: *вѣјче, ӣа̄ӣше, чӣче*; 3) на

о: *вѹјко, дѣго, сѣрико, ѡаѡико, чѣчко*; 4) на а: *шѹра* мн. *шѹреј*.

Именките под 2) се деминутивни образувања со силен израз на интимност, и се однесуваат само до првото лице. Во субјектна служба тие, како вистински сопствени имиња, не се членуваат. Именките под 1) секогаш се придружуваат од енклитични присвојни заменки: *на мажа ми, од браѡа си, ѡо нашол сѡна си* и сл. Тие на -о можат да стоат без присвојна форма, ако се однесуваат до првото лице: *ѡо видоф ѡаѡика* (или *ѡаѡика ми*); така имаме само: *ѡо видоф ѡаѡеѡа* (никогаш: *ѡаѡеѡа си*). Во вокатив и мн. именките на е, о напoлно се согласуваат со личните имиња: *ѡаѡе, сѣрикѡ, ѡаѡефѡи, сѣрикофѡи*; а именките пак на согласка се владеат исто како и сите други именки од машки род.

Упростувањето на деκлинацијата кај родбинските имиња е многу посилно отколку кај личните. Многу е обично на пр. *на браѡи ми, на ѡаѡико је*. Кај некои од нив последните форми надвладуваат, а тие се: *браѡучеѡи, дѣвер, свѣкор, чѣчко, нѹнко*.

Како личните имиња се деклинираат и *чѡек, бок, ѡѡсѡѡи, ѡаол: ѡд боѡа, до ѡѡсѡѡа, на чѡека, со ѡаола* (обично со *ѡаоло*).

ДРУГИТЕ ИМЕНКИ ОД МАШКИ РОД

Останатите именки од машки род имаат, покрај општата форма во едн. и мн., уште вокатив во едн. и остаток од некогашната дуална форма, што се употребува со броевите: *вол, вѡле, вѡлој, ѡри вола*.

ВОКАТИВ ВО ЕДНИНАТА

1) Именките на ж, ч, н' (јн), образуваат вокатив со наставка -у: *мажѹ, јадачу, ѡеѡачѹ, кѡјнѹ*.

2) Оваа наставка се претпочита и кај именките на к, ѡ: *бѡкѹ, вѡлѹ, смѡкѹ, ослеѡенику, обесѡенику, ѡреснаѡику, чѡеку и чѡече, бѡѡѹ, бѡжѡ, враѡѹ* (обично *вражѡ*). Само: *бѡже, оружѡ*.

3) Кај именките на с, з имаме пак -у: *ѡѡсѹ, ѡазѹ*.

4) Од *sver* само *свѡрѹ*.

5) Кај другите еднословни зборови од машки род вокатив може паралелно да се образува со наставките -у, и -е: *свáiшӯ – свáiшē, бра́шӯ – бра́шē. зéшӯ – зéшē, вóлӯ – вóлē, крáлӯ – крáлē, цáрӯ – цáрē*. Но само: *йóйē, кӯмē*.

6) Кај двосложните и многусловните именки на -ар се употребуваат паралелно и двете наставки: *óвчару – óвчаре, зóјдару – зóјдаре, ой́нчару – ой́нчаре*.

7) Другите двосложни и многусловни именки прават, обично, вокатив со -е: *зосй́огине, йри́јашеле, гáскале, о́евере, ма́јсйоре*. Истото нешто го видовме и кај машките имиња на согласка: *Сй́óјане*.

По ваков начин наставката -у добила широко распространение. Причината за тоа е следната. Со преодот $\lambda > e$ деминутивните форми од среден род, образувани со наставката - λ (ср. тел λ), совпаднале во вокатив со формите од соодветните именки од машки род. Така од *волче* и *волк* се добиваат еднакви вокативи: *вóлчē*. За да се разделат тие две категории, кај именките од машки род се засилува наставката -у.

Се забележува стремеж да се изедначат номинатив и вокатив. Тоа е редовно во турските зборови: *кáрдáш, áјл'áс, й́еземек, кúрнáс, цéнабеш* итн. Оттука се тргнува и се образуваат слични форми и во домашни зборови: *јáрдáч, шéйáч, зýлáй, чóбeк, бй́ол, й́eс, лиф, Сй́óјáн, Áшáнас*. Интересна е различната употреба на *бра́шē, бра́шӯ* и *бра́ш* од друга страна. Последното се употребува кога директно се обраќае кон човек, што не ни е роден брат, ами, најчесто, пријател или дури и кој да било. Кај именките на -ец имаме *јáрeц и јáрчē, сй́áрeц и сй́áрчē*, но инаку само: *велéшанец (велéшанче е деминутив), еј би́йóлчанец, морe сéланец*.

МНОЖИНА

1) Најобичната наставка за множина е -и: *зýлаби, чóрайи, óфчари*. Еднословните именки ја добиваат оваа наставка врз основа проширена со *ов, ев*: *лéбој (леб-ов-и), нóжеј (нож-ев-и)*. Само овие од нив образуваат множина направо од еднинската форма: *браф-бра́ви, волк-вóлци, Грк-Гр́ци, зáк - з́áци, зай - зáби, којн - ко́јни, мнук - мну́ци, маш - ма́жи, йрс - йр́си, црф - цр́ви*. Двојни форми се

– *жа́лиѝа*, *жа́ро* – *жа́рѝа*, *жи́воѝо* – *жи́воѝѝа*, *ка́ло* – *ка́лѝа*, *мо́зоко* – *мо́зокѝа*, *но́ко* – *но́кѝа*, *ѝа́козо* – *ѝа́косѝа*, *ѝа́меѝо* – *ѝа́меѝѝа*, *ѝе́ѝело* – *ѝе́ѝелѝа*, *ѝе́соко* – *ѝе́сокѝа*, *ѝра́во* – *ѝра́фѝа*, *ре́чо* – *ре́чѝа*. Од *крѝѝа* имаме мн. според м. р. *крѝвој* (*крѝвој се сѝѝориф*), од *че́сѝа* – *че́сѝој*. Формата *де́нѝа* се употребува само адвербијално.

Женските имиња не запазиле никакви особени синтетични падежни форми.

ВОКАТИВ ВО ЕДНИНАТА

Од именките на *-а* вокатив се образува со наставки *-е* и *-о*. Наставката *-е* се среќава во следните именки:

1) Во многусложните на *-ѝа*: *Го́риѝе*, *Сѝа́нкѝојѝе*, *маѝа́риѝе*, *биѝо́лиѝе*. Но и во вакви случаи може да се чуе *-о*: *ли́сиѝо*, *биѝо́лиѝо*, *кука́јѝо*.

2) Кај личните имиња на *-ка*: *Ра́ѝке*, *Бо́силке*, *Ва́силке*. Но таму, каде што не би совпаднале вокативните форми од женските и соодветните машки имиња (ср. *Ра́ѝка* : *Ра́ѝко*), се образуваат форми и со *-о*: *Ве́лике* – *Ве́лико*, *Ил’кѝе* – *Ил’кѝо*.

3) Имињата на *-ја* образуваат вокатив и со двете наставки: *Ма́рије* – *Ма́ријо*, *Сѝа́сије* – *Сѝа́сијо*.

Сите други именки на *-а* само со наставката *-о*: *оу́шѝо*, *Бла́ѝујно*, *же́нѝо*, *Ра́ѝѝо*.

МНОЖИНА

1) Формата за множина се образува со наставка *-и*: *же́ни*, *бо́лези*. Оваа форма се употребува и со броевите *две́ же́ни*. Plur. tant. се: *ѝа́ки*, *ја́сли*, *кле́шчи*, *но́жиѝи*, *но́кви*, *ѝле́ки*.

2) Наставката *-је* и овде е многу продуктивна: *во́дје* и *во́ѝе*, *ли́ваѝе*, *о́граѝе*, *ѝла́нин’е*, *ѝо́дин’е*, *ле́дин’е*, *ѝре́вје*. Бидејќи таквите форми го изразуваат множеството како збир, обично не се употребуваат со броеви: *ѝо́дин’е* *изми́нале*, но: *ѝеѝѝ ѝо́дини ѝоми́на*.

3) *ра́ка* - *ра́ѝе* (ст. сл. *рѝѝѝ*), *но́ѝа* - *но́ѝе* (ст. сл. *ноѝѝ*)

ИМЕНКИТЕ ОД СРЕДЕН РОД

1) Именките на *-о* образуваат мн. со наставка: *-а*: *се́ла*, *ме́сѝа*, *о́гледала*.

2) И овде се среќаваат образувања со *-је, -ја*: *крило* – *крила, крил'је, крил'ја*; *дрво* – *дрва, дрвје, дрвја*; *жиишо* – *жииша, жиише, жииша*; *ијеро* – *ијера, ијерје, ијерја*.

3) Од *рамо* мн. е *рамена*. Оттука се образува и за ед. *рамено*.

4) *џумно* – *џумна, џумен'а*, (по образец на *камен'а* и сл.).

5) Се вели: *две кола дрва*, што одговара на едн. *коло* (денеска не се употребува). Инаку обично: *една кола* – *две коли*.

6) *Око* – *очи, уво* – *уши*.

7. Именките на *-је, -це*, образуваат мн. со наставка *-а*: *лџје* – *лџја, сџел'је* – *сџел'ја*; *лице* – *лица, срце* – *срца, дрфце* – *дрфца, јажце* – *јажца, ијерце* – *ијерца*. Не се образува мн. од деминутивите на *-енце*: *деиенце, ијиленце, ијиленце, коиленце*.

8) Сите други именки на *-е* во мн. добиваат наставка *-ина, ин'а*: *ијиле, ијилина, ијилин'а*; *име* – *имина, имин'а*; *море* – *морина, морин'а, ирасе* – *ирасина, ирасин'а, чује* – *чујина, чујин'а*. Наставката *-ина* е пообична.

ПРИДАВКИТЕ

Придавките се јавуваат во следните форми: *арен, арна, арни* и членувано: *арнијо(и), арнаша, арношо, арнише*; *селџки, селџка, селџко, селџки* – *селџкијо(и), селџкаша, селџкошо, селџкише*.

Многу често придавките се употребуваат по именките: *бел'а зблема, злџ ула, чудо зблемо, кошула лџена*.

1) Старата определена форма се наоѓа во случаи, каде што придавката влегува во состав на некое име: *Свети Сјас, Куси Пеико, Црни Сиро*. Често се употребува *ијуси, кујри* (со еднакво значење): *ијуси (кујри) Трајко, шо му се сјори!* Во м.р. *кујри* никогаш не се јавува во неопределна форма.

2) Вокативи од придавките се среќаваат како прекари на лица: *куси! црни! белџ! малџ!* За ж. и ср. р.: *куса, кусџ* и сл. Уште: *мили синко, мила снао, чџсџиши царе*. Инаку, вокатив иде и без наставка: *шџи! улаф!*

3) Во мн. формите со *џ > з* уште се пазат: *блџи, долси, дрџи* (почесто: *блџи, долџи, дрџи*). *к > ц* имаме во црковниот израз: *велици иоси*. Инаку *јџки, вџсоки, злџбоки*.

ЗАМЕНКИТЕ
ЛИЧНИ ЗАМЕНКИ

Нивната деklinација е претставена вака:

ед. 1 лице	2 лице	3 лице
<i>јас, ја</i>	<i>ѝи</i>	<i>ѝој, ѝо̄^а, ѝа̄ (ѝа̄ја)</i>
<i>мене, ми</i>	<i>ѝебе, ѝи</i>	<i>нему, му, незе, и, је</i>
<i>мене, ме</i>	<i>ѝебе, ѝе</i>	<i>не̄зо, зо, не̄^а, је, ја</i>
мн. <i>није</i>	<i>вије</i>	<i>ѝије</i>
<i>нам, ни</i>	<i>вам, ви</i>	<i>ним, му</i>
<i>нас, не</i>	<i>вас, ве</i>	<i>ниф, и</i>

1) За дат. ед. ж. р. ги бележи Д. Мирчев (ib. 22) следните форми: *незе ie, ie, му*. Овде не фигурира *и*, кое е многу обично. Во градскиот говор дури јасно е определена употребата на *је, и*. Формата *је* иде секогаш како присвојна замена: *мајка је, бра̄ѝи је, ѝа̄ѝико је* (никогаш *ѝа̄ѝико и*). Инаку се употребува *се и*: *јас и рекоф, донеси и*. Во селскиот говор и во овој случај преовладува *је*. Формата *му*, што така често ја употребува М. Цепенков во своите приказки, воопшто не е обична за прилепскиот говор, иако се среќава кај одделни индивидуи. Кај нас на пр. *му дадоф на мајка ми* звучи смешно, и прилепчани им се потсмеваат на битолчани поради таа особеност на нивниот говор.

За акуз. ед. ж. р. Мирчев бележи само *неа, ia* (ib. 22). Но формата *је* е многу обична. И овде се забележува извесно разграничение во употребата меѓу *ја* и *је*. По императивот стои само *ја*: *донеси ја, уори ја, остӣа (остӣај ја)*; исто и во вакви примери: *еве̄^а < еве ја, ене̄^а, јалеа, кам̄^а, нека̄ < нека ја*. Инаку, формата *је* почесто се употребува: *је видоф, је запреф* (поретко: *ја видоф* и сл.).

Во мн. дат. *му* е општо во прилепскиот говор. Многу ретко се слуша и *им*.

Долгите форми, како што се изнесени во прегледот по падежи, не се употребуваат така строго ограничени во живиот говор. Напротив, постои голема бркотија, причинета од затемнувањето на нивната падежна функција, што ја примаат на себе си кратките форми. Така се среќава паралелно: *нам ни даде* и *нас ни даде, ниф и виде* и *ним и виде* и сл. Со предлозите имаме секогаш: *со*

нас, *кај нас, со вас, кај вас* и сл., но: *со ниф* и *со ним*, но и овде ген. ак. надвладува (необично е веќе на пр. *од ним, ѝрѐг ним*).

2) Овде ќе кажеме за употребата на долгите и кратките лични заменски форми.

Долгите форми се употребуваат:

а) со предлозите: *со мене, кај вас, од ниф*.

б) во поредбите: *како ѿебе, како вас, како ниф*.

в) Во одговори: *Коџо џо најде? - Неџо. На коџо му рече? - Ним*.

Ако се подвлекува особено заменката во реченицата, тогај иде спој од долгата и кратка форма: *ѿебе ѿи ведам, џо виџоф неџо, не^а је најџоф*.

Кратките форми се употребуваат, освен во такви споеви, уште:

а) Ако во реченицата не се истакнува заменката: *ѿи ведам, џо виџоф, је најџоф*.

б) Секогаш со членувани или по друг начин определени именки: *му се јави на селанецо; зайѐј ми ја ѿеснаѿа; рѐчи му на ѿаѿѿка ѿи*. Исто и по крај прашално-односната заменка кој: *коџо џо виде? кому му је лесно?*

в) како етичен датив: *ми ѿи беше арно; не сеџи ми на камен*.

г) Со припадно значење: *браѿ је, мајка му* и сл.

ПОВРАТНАТА ЗАМЕНКА

Формите ѝ се: *себе, себе – си, себе – се*. Со предлозите покрај *себе* се среќава и *себе си*: *со себе, со себе си*. Употребата на *си* како етичен датив е многу обична: *си џдеф* и *си мислеф* за една *рабоѿа*. Се слушаат дури вакви состави: *ѿи си си џо ѿзде леѿчеѿо*.

ПРИСВОЈНИТЕ ЗАМЕНКИ

ед. 1 л. *мој, а, е, мој(ѿе)*

2. л. *ѿвој, а, е, ѿвој(ѿе)*

3. л. м. и ср. р. *неџоф, неџо^а, неџо, неџој*.

ж. р. *незин, а, о, и*.

мн. 1 л. *наш, а, е, и*.

2. л. *ваш, а, е, и*.

3. л. за 3 рода: *нѿвни, нѿвна, о, нѿвни(ѿе)*.

Повратна: *свој, а, е, свој(и)е*.

1) Присвојните заменки обично стоат по именките: *Цвѐткo наш, мáјкa нáшa* (никогаш *наш Цвѐткo, нaшa мáјкa*), *рaбóтнaтa швóјa, и швoјaтa рáбoшa*.

2) Личните заменски форми и повратната се употребуваат во присвојна служба само со родбинските имиња: *шáткo ми, мáјкa је* и сл. Кога се однесува за припадност на подметот покрај *си* се употребуваат и личните заменки, за 1 и 2 л. дури почесто: *шáткa си зo бáрaш?* = *шáткa ти зo бáрaш?*; *је вíдоф мáјкa си* = *је вíдоф мáјкa ми*. За 3 л. е пообично *си*: *óшидe кај брáшa си*, но и – *брáшa му*.

Често енклит. замен. форми се засилуваат со формите на присвојните заменки: *сѐстíрa ти швóјa, брáш ми мóј*.

ПОКАЗНИТЕ ЗАМЕНКИ

1) За посочување на блиски предмети: *óвaј, óвој, óвā, óвa, óвије, óвī*; за пооддалечени: *óнај, óној, óнā, óније, óнī*; за посочување воопшто: *шoј, шā, (шáјa), шo^а, шīјe*. *Онцица* (се среќава кај Цепенкова) не е обично.

Од *óвaј, óнај* генералната падежна форма, што се употребува само самостојно, гласи: *óвeзa, óнезa: oг óвeзa, нa óнезa, со óнезa* (но: *со óвaј чoек* и сл.). Оваа форма се однесува до лица. Другите форми на показните заменки се образуваат аналитично.

Среден род *óвa, óнa*, претставува контаминација од *овова, онова*.

2) Придавски показни заменки се следните: *шáкoф, шáквa и шáквā, шáквo и шáквo^а, шáквe и шáквī*; *вáкoф, вáквa - вáквā, вáквo - вáквo^а, вáквe - вáквī*; *óнакoф, óнаквa - óнáквā, óнаквo - óнáквo^а, óнаквe - óнáквī*; *шóлкaф - шóлкáф, шóлкā - шóлкáвa, шóлкo - шóлкáвo, шóлкaј - шóлкáвe*; *óлкaф - óлкáф, óлкo - óлкáвo, óлкaј - óлкáвe*; *óнолкаф* итн., *óцкaф, óцкáф* итн., *шóлкýнсaф, óнолкýнсaф* итн.

ПРАШАЛНИТЕ ЗАМЕНКИ

За лица: *кoј, кóјa, кó(ј)e, кoј*. Зачувани синтетични падежни форми само во м. р. ед.: *кóзo; кóму*. Во датив се употребува и поновото: *нa кoзo; кoму мý велш?* – *нa кoзo*

му велиш? Не се ретки комбинациите меѓу овие форми:
на кому му велиш?

За предмети: *шо, шчо*. Формата *чуму* се употребува во полските села.

Прашалната замена за припадност: *чи (чи си?) чија, чије, чи (чи сѝе?)*. Во истата служба обично е: *оѝи коѝо?*

За качество: *какоф, каква - каквѝ, какво - каквѝ^а, какви - каквѝ*.

За количество: *колкаф, колкава, колкаво, колкави*.

ОДНОСНИТЕ ЗАМЕНКИ

Во односна служба најчесто иде заменката *шо (шчо)*: *чѝеко шо оѝје; маѝареѝо шо ѝо ѝродѝовне*.

За лица се употребува и *кој*: *Кој оѝшол, оѝшол. Која да је. Кој сакал, бѝл. Коѝо сум ѝрашал, се ѝѝ^а ми рекол*. Но, уште пообично во вакви случаи е *кој + шо (шчо)*: *Којшо мѝлувал, оѝшол. Коѝошчо сакаш, ѝрашај ѝо. Којашо ќе ѝе бѝндиса – зѝми ја*.

Заменката *ки* (ст. сл. кын) се среќава само во изразот *ки знај?*

Со *шо (шчо)* му се придава односно значење и на *какоф, колку*: *Паќ си је какоф шо си бѝше. Колку шчо знѝм, ѝѝи кажав*.

НЕОДРЕДЕНИТЕ ЗАМЕНКИ

Овде иде *сијо(ѝи), сѝѝа, сѝѝо, сѝѝѝе* (ст. сл. вьсь), кое се употребува само членувано. Падежни остатоци од оваа замена наоѓаме во адвербијални изрази: *сосе, сѝсем, сѝсема, сѝнок, вѝзден, вѝсѝаѝѝ*.

Како придавки се обнесуваат: *сам, а, о и; ѝсѝѝи (исѝѝи), ѝсѝѝа, о, и; орук, орукѝа, о, и*, што, ретко, се слуша и со формите *орукѝѝа, орукѝѝѝу*.

Од прашалните заменки неодредени се образуваат со помошта на *не-, ни-, се-*: *некој, никој, секој* итн. Со партикули: *некој си, кој бѝло, кој да је, шѝо да је, кој ѝоде, шѝо ѝоде, какоѝ ѝоде, како ѝоде*.

ПРЕДЛОЗИТЕ

Тие се: *без, в (во), до, за, зад, заради, кај, крај, меѓу, месиво, на, над, на самојти, низ, од, одавде, оданде, ошаде, околу, ошкај, освен, ошсем, ѿо, ѿод, ѿокрај, ѿомеѓу, ѿоради, ѿред, ѿреку, ѿри ѿрошиф, со, сѿроши, сѿрошиф, сѿрема, сѿред, сѿреде, у.*

Употребата на *в* и *во* денеска е распределена по особен начин. Ако не се истакнува дека дејството станува *баи* во онаа средина што е означена со именката, ќе се употреби *в*: *ошиде ф ѿоле, се врли в река, се заклучи ф соба*. А пак *во* се употребува: 1) секогаш со членувана именка: *во шѿшеѿо, во морѿо*; 2) кога, иако именката нечленувана, се истакнува особено средината во која станува дејството: *во ракија да ѿо клѿји* (не во друго нешто); *во село сум се родил, во село к' умрам* (не во град); 4) пред именки, што почнуваат со *в*. *во вода* и (*во вода*, како под т. 2), *во Велес, во Варош*.

Пред географски имиња на месности, населени места, држави, предлогот *в* најчесто се испушта: *Кѿ одиш?* - *Одам: ѿраѿ, село* (при ова се мисли: *Прилеј, наше село, ѿорни бафчи, Скојје* итн. *Кај беше?* - *Беф: Бишоло, Америка, долни ливаѓе*).

Од (ст. сл. отъ) влегува и како префикс со истата форма: *однесам, одлачам*, но: *ошиде*.

Одавде, оданде, ошаде, се употребуваат како предлози во изразите: *одавде река, оданде река, ошадде река*. *Одавде, оданде* се образувани по аналогија на *ошаде*.

При: ѿри ѿолку брајка да сѿрадаш; ѿри жѿвоѿ се бѿдува.

У: ретко: *у нас, у вас*, каде што обично се заменува со *кај*: *кај нас, кај вас*. Интересно е: *вѿ зло, вѿдѿе, вѿѿри, вучѿѿири*, како префикс во: *вѿведам*. Овде имаме комбинација од предлозите *у* и *в*, кое се додава, зашто значењето на *у* е воопшто избледено.

ПРИЛОЗИТЕ

За место: *каде, одде(ка), онде(ка), ѿѿка, вѿму, онаму, шѿаму, ѿовака, ѿоваки, ѿонака, ѿошаки, наѿре, назаѿѿ, ѿоре,*

модални: како шчо, колку шчо.
декларативни: о̄ӣи.
каузални: дека, о̄ӣи, зашчо. Не ӣӣи ка̄жувам, дека си но̄џу б̄удала. До̄јди, о̄ӣи др̄ӯк̄ӣа̄ӣи не̄ма да ме на̄јдиш.
Поретко се слуша зашчо: зашчо ӣӣа ра̄бо̄ӣа не̄је ӣџрачка.
консекутивни: шчо: То̄лку ме до̄боле, шчо са̄каф да се до̄ше̄ям.
кондиционални: ако, да.
концесивни: ӣако, макар да.

ГЛАГОЛИТЕ ОСНОВИТЕ

Кога ќе се има предвид денешната состојба на глаголот, можеме да зборуваме за една *глаголска основа*, која влегува во составот на сите форми од даден глагол. Таа се добива, кога ќе се одбие завршокот *-ам* во 1 л. сег. вр.: *нос-ам, сито-ам*. Глаголите како *мел-ам: мл-еф, ситружам: ситруџ-аф*, што немаат глаголска основа општа за сите форми, се малку на број. Од глаголската основа се образуваат со особени суфикси основите: *сегашина, аорисина* и *импфектина*. Разликувањето на овие основи е целесообразно при подредувањето на глаголите и глаголските форми.

ОБРАЗУВАЊЕ НА ИТЕРАТИВНИ ГЛАГОЛИ

Од огромното множество глаголи итеративниот вид се образува со суфикс *-ува-* (од глаголите со основа на согласка) и *-ва-* (од тие со основа на самогласка).

Примери.

<i>куйувам: куй - ам</i>	<i>ӣознавам: ӣозна - ам</i>
<i>кажувам: каж - ам</i>	<i>осӣавам: осиа - ам</i>
<i>арнисувам: арнис - ам</i>	<i>измивам: изми - јам</i>
<i>ситанувам: ситан - ам</i>	<i>изблудувам: изблу - јам</i>
<i>ӣочнувам: ӣочн - ам</i>	<i>ӯџревам: ӯџре - ам</i>
<i>нарачувам: нарач - ам</i>	<i>на̄гновам: на̄гно - ам</i>
<i>ситоилувам: ситоил - ам</i>	<i>иприсивоам: иприсиво - ам</i>

Наставката *-ува-* кај Цепенков се среќава како *-уа-*. Тоа е нејзиниот постар облик.

йушчам, йушчиш
йо^арам, йо^арши
йурам, йуриш
сйрэмам, сйрэмиш

йушчам, йушчаиш
йо^арам, йо^араиш
йурам, йураиш
сйрэмам, сйрэмаиш

2) Следните глаголите се земаат и како свршени и како несвршени: *јадам, ручам, вечерам, прашам, канам, цушам, делам*.

КЛАСИФИКАЦИЈА НА ГЛАГОЛИТЕ

Според сегашната основа сите глаголи се разделуваат на две групи: 1) *а* – група: *йэра – м, йэра – ш, киниса – м, киниса – ш, мија – м, мија – ш*; 2) *и* – група: *носа – м, носи – ш, кáжса – м, кáжи – ш, се сме^а – м, се смеј – ш*. Д. Мирчев (ib. 27) приведува за прилепскиот говор и *е* – група, но оттогај досега односот е веќе изменет.

А – ГРУПА

Во оваа група се изделуваат глаголите со глаголска основа на самогласка, како: *мијам, вријам, сийјам, кријам, иријам, оббијам, блујам, ирујам, чујам, йлујам*. Овие се влезени во *а* – група не многу одамна, и, покрај новите, живо ги пазат и некои свои стари форми. Така на пример во императив: *йи: йијан*, во аорист: *йсйи – ф: йсйија – ф*.

Инаку, кај глаголите од *а* – група нема никаква разлика меѓу презентската и претериталните основи: *бэга – ш, бэга – ше, бэга – л*.

1) Кон оваа група припаѓаат многу прости глаголи од несвршен вид: *барам, чекам, викам, карам, элэдам, иијам, блујам* итн.; 2) Сите итеративни глаголи: *кажувам, йознавам, ирејинам* и сл.; 3) свршени глаголи образувани со наставката – *са* -: *арнисам, бийшисам, фйшасам, кинисам* и сл.

Од простите глаголи со самогласна основа само *чујам* е свршен.

И – ГРУПА

Класификацијата на глаголите од *и* – група се спроведува понатака според аористната основа.

1. А – РАЗДЕЛ

Аористната основа се образува од глаголската со наставка – а –: *й̄а̄дн-а-ф*, *й̄а̄дн-а*, *й̄ӣш-а-ф*, *й̄ӣш-а*.

Глаголите од овај раздел се подредуваат во следните типови:

1) Сите моменти глаголи, како: *й̄а̄днам*, *вӣкнам*, *м̄р̄о̄нам*, *кл̄ѣкнам*, *с̄ѣкнам*, *сӣмнам* и сл., *кр̄ѣнам*, *д̄ѣнам*, *ск̄ӣнам*, *зӣнам*, *на̄с̄ӣӣнам*. И овие несвршени глаголи: *рӣнам*, *ко̄лнам*, *ро̄нам*, *мӣнам*, *ӣѣ̄гнам*.

2) *й̄ӣшам*, *брӣшам*, *о̄й̄ашам*, *лӣжам*, *се блӣжам*, *ка̄жам*, *р̄жам*. Сегашната основа ја заменува, во овие глаголи, аористната: *й̄ӣша-ф*, *ка̄жа-ф* и сл. Кон истиот тип денеска се причислуваат и глаголите: *мӣжам* (ст. сл. мигати), *ле̄жам*, *о̄р̄жам*. Ретко може да се чуе *на̄й̄исаф*.

3) *сӣрӯжам* – *сӣрӯџаф*, *сл̄ӯжам* – *сл̄ӯџаф*, *ла̄жам* – *ла̄џаф*, *ӣла̄чам* – *ӣла̄каф*, *сучам* – *сӯкаф*.

4) *ка̄й̄ам* – (*на̄*)*ка̄й̄аф*, *ра̄сӣй̄ам* – *ра̄сӣй̄аф*, *кӯбам* – (*ис̄*)*кубаф*, *џре̄бам* – *џре̄баф*. Овде имаме, обратно, обопштување на аористната основа. Истото нешто станало и кај *вр̄зам*- *вр̄заф*. Овде ќе го споменеме и глаголот *везам* (ст. сл. везж) – (*на̄*)*везаф*.

5) *й̄е̄ам*, *се сме̄ам*, *зоре̄ам*, *уме̄ам*, *ле̄ам*, *џре̄ам*, *бле̄ам*, *џно̄ам*, *сно̄ам*, *бро̄ам*, *кро̄ам* и сл. Од овие глаголи се јавуваат, иако поретко, форми за аорист и по *и* - раздел: *се на̄смеаф*, и *се на̄смејф*; *ӣо̄ј је на̄џно̄а ниваӣа* и *ӣо̄ је на̄џно̄ј ниваӣа*. Но во 3 л. мн. аор. само по *а* – раздел: *се на̄смеј̄а*, *на̄џно̄ј̄а*.

6) *беле̄ам*, *црне̄ам*, *вене̄ам*, *сла̄бе̄ам*, *џине̄ам*, *се ве̄й̄ре̄ам*, *џр̄де̄ам*, *џолеме̄ам*, *сӣа̄ре̄ам*, *семе̄ам*.

7) *бе̄рам* – (*на̄*)*браф*, *де̄рам* – *драф*, *ко̄лам* – *клаф*, *ӣос̄ӣела̄м* – *ӣос̄лаф*. Од овие глаголи се слушаат форми и по *и* – раздел; *на̄бериф*, *о̄дериф*, *за̄колиф*, *ӣос̄ӣелиф*.

8) *знам* – *ӣознаф*, *ӣкам*, *ӣкаји* – *искаф*, *иска*. Поретко: *ӣознајф*, *ӣознај*, *искајф*, *искај* (в. т. 5).

2. О – РАЗДЕЛ

Аористната основа е изведена со наставка – о –: *ӯкраг* – *о* – *ф*. Во 2 и 3 л. ед. аор.: *ӯкраг* – *е*.

1) *й̄е̄чам*: *й̄е̄коф*, *ис̄й̄ече*
с̄е̄чам: *с̄е̄коф*

речам: рéкоф
 рóшечам: рóшeкоф
 влечам: влéкоф
 óблечам: óблeкоф
 óбричам: óбрикоф
 мóлсам: мóлгoф, мóлсе
 сīрiжам: ióшсiригoф
 влэсам: влэгoф

Од брiчам, сīрiжам, мoлсам, има аорист и по и – раздел: избрiчиф, iсiрiжиф, iзмoлсиф.

2) Глаголи со основа на *р, ш, ш*, што се губи пред *л* во партиципот:

iлéшам: iлéшoф: iлел
 мéшам: (с)мéшoф: (с)мел
 iрéдам: iрeдоф: iрел
 крáдам: (y)крáдоф: крал
 jáдам: jáдоф: jал
 нáведам: нáведoф: нáвел

Овде идат и: клāм – клáдоф, клал, дāм – дáдоф, дал, зéмам – зéдоф, зел (по аналогија на дāм), сложените со iдам: рóјдам – рóјдоф, но рóшол, и: вiдам – вiдоф, вiдел, вiшол.

Поради тоа, што доста глаголи од и – раздел имаат основа на *р, ш, ш*, се образувала база за заимно влијание, та во резултат се среќаваат од горните глаголи форми по и – раздел: iзмeшiф, сiрeшiф, ióсeдиф. Глаголот нáредам – нáредиф има во партиципот нáредил и нáрел

3) рóнесам – рóнесоф, рóнесол: iāсам – iāсоф, iāсол, шiрeсам – шiрeсоф, шiрeсол.

3. E – РАЗДЕЛ

Аористната основа се образува со суфикс – *е* –: iзгoре – ф.

1) Свршени глаголи со значење „станам некаков“.

óсiшарам: óсiшарeф óживам: óживeф
 óздравам: óздравeф óголам: óголеф

óġлувам: óġлувеф *óġрдам: óġреф*
се рáзболам: се рáзболеф *óслејам: óслейеф*
 Уште: *óслабам, осирóмашам, ѿоцрвенам, ѿоцрнам,*
ѿóштемнам, óбелам, óкривам, óоодам.

2) *најрāм: најраеф, најрае*
óсѿāм: óсѿаеф, óсѿае
сѿу́лāм: сѿу́лаеф, сѿу́лае
с'излѿġāм: с'излѿġаеф, с'излѿġае

Но овие глаголи имаат форми и по *и* – раздел, кон кој припаѓале пред испаѓањето на *в*. Во 3. л. мн. имаме: *осѿāјѧ*^а (поретко *осѿāјā*), *најрāјѧ*^а, (*најрāјā*). Формите по *е* – раздел од овие глаголи се резултат од мешањето на аористните и имперфектните форми, откога исчезнало *в*: според односот *осѿāевне: осѿāјвне* (импф. *осѿāевхме*, втората форма со преод *е > ј* по самогласка) се образува и покрај *осѿāјвне* (< *осѿāвхме*) за аорист *осѿāевне, óсѿаеф, óсѿае*.

Глаголот *ѿзвāм* (< *ѿзвдам*) има во аорист: *ѿзвѧеф, ѿзвѧе – ѿзвѧј – ѿзвѧоф, ѿзвѧе*.

3) *ўмрам: ўмреф* *наврам: навреф*
зāграм: зāгреф *ѿзврам: ѿзвреф*
зāйрам: зāйреф *сóйирам: сóйиреф*
 4) *мēлам: (сó)млеф, (сó)мле.*

4. И – РАЗДЕЛ

Суфиксот на аористната основа *е – и –*: *нóси - ф, зġāзи - ф, вóди - ф, ѿрāшѿи - ф, ўчи - ф, зġрѧшѿи - ф* итн. Овој раздел е најголем во *и* – група.

Некои глаголи образуваат 2 и 3 л. ед. аор. обично по *о* – раздел: *óдиф – óде, вóдиф – вóде, нóсиф – нóсе*.

ПРОСТИТЕ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ СЕГАШНО ВРЕМЕ

А - ГРУПА

бѧа-м бѧа-ме *ѿѿја-м ѿѿја-ме*
бѧа-ш бѧа-ше *ѿѿја-ш ѿѿја-ше*
бѧа-(ѿ) бѧа-(ѿ) < бѧа-а(ѿ) ѿѿја-(ѿ) ѿѿја(ѿ)

Постарите форми *īиеш*, *īиe*, *īиeме*, *īиeиe*, *īијаӣ* се веќе одживени. Тие се слушаат ретко од стари луѓе а од младата генерација во Прилеп наполно се заборавени.

И - ГРУПА

<i>нóса-м нóси-ме</i>	<i>īе^а-м īéј-ме</i>
<i>нóси-ш нóси īиe</i>	<i>īeј-ш īéј-īиe</i>
<i>нóси-(ī̄) нóса(ī̄)</i>	<i>īeј-(ī̄) īе^а-(ī̄)</i>

1) Во 3 л. мн., значи, постои разлика во наставките: за *a*-група е *a(ī̄)*, за *и*-група само *(ī̄)*. Глаголите *óдам*, *óдиш*, *úдам*, *úдиш*, *вéлам*, *вéлиш*, имаат за 3 л. мн. паралелни форми, поупотребливи, по *a*-основа: *óдā(ī̄)*, *úдā(ī̄)*, *вéлā(ī̄)*. Во полските села се употребува: *рáбошам*, *рáбошаш*, *рáбоша(ī̄)*, во Прилеп само: *рáбошам*, *рáбошиш*, *рáбоши(ī̄)*.

2) Формите без *-ī̄* во 3 л. ед. и мн. денеска се многу пообични во прилепскиот говор. Младата генерација во Прилеп ги чувствува веќе формите со *-ī̄* како архаизми. Интересно е што соопштува по оваа точка Д. Мирчев пред речиси 50 години: „... некогаш (*ī̄* отпаѓа) и од 3 л. мн. сегашно време, а во 3 л. ед. најчесто се задржува: *īлешāӣ* и *īлеша*, *шииeӣ* и *шииа*, *īлешиӣ* и *īлеши*, *шииeӣ* и *шииe* и сл. (ib. 16). Може би оваа констатација е пресилена, но, во секој случај јасна е тенденцијата во прилепскиот говор, во најново време да се обопштат формите без *-ī̄*.

3) И во овој говор се развило специјално значење на презентот од несвршените глаголи: за готовност, да се изврши дадено дејство, на пр.: *џо крéвам кáменоф како нīшчо*. Обично оваа употреба на сегашно време се среќава во вакви примери: *Го јáдиш īрáсево? – Го јáдам!; Сега кáжи: Го úдираш óд зeми? – Го úдирам, дури сóл џо īрāм!; Се оīиeӣувам, ама īи́ó^а нéма да бīди!; Го зéма, ако му џо дáјш*. Горното значење се развило најпрвин во вакви кондиционални целисти: *ако џо īрóдаваш, кe џо кúям; ако џо дáваш, кe џо зéмам*. Овде се извршува формално согласување на времињата во главната и споредната реченица, па се добива: *īӣ́ ако џо īрóдаваш, јáс џо кúйувам* и сл. Сег. вр. во главната реченица ги запазува при ова сите карактеристики на футур и на обусловено дејство, а изразот станува посликовит.

Обично, за да се истакне редовноста на дејството се употребува глаголот *чинам*, *чиниш*: *Тој чини: дојди, најади се, најолни ја шорбаиџа леј и љак кинисај в офци* (Тој има обичај, да дојде итн.). *Вака чинам речи му, шџукај џи, брајџе – шџој не слуша* (Понекогаш му велама, но тој не ме слуша). *Тије чинеа: качи се на маџаре и јавај цел ден. Тој чинел: најади се, облечи се, измазни се и ај џо л'убоф.*

Формите на *чинам* го покажуваат времето и определеноста на дејството.

Такви императиви можат да стоат во заимна зависност: *Јас дека речи, џи одма џослушај ме*. Зависната реченица може да се развие во темпорална: *Ноџу ме слушаши џи, да џи речам нешто*. Или во погодбена (изразот добива друго значење): *Ако речам јас, џи џа не шреба веднаш да ме џослушаши*.

МИНАТО ОДРЕДЕНО ВРЕМЕ СВРШЕНО

А-ГРУПА

(џз)беџа-ф	(џз)миџа-ф	(џз)ми-ф
(џз)беџа	(џз)миџа	(џз)ми
(џз)беџа	(џз)миџа	(џз)ми
(из)беџа-вне, -вме, фме	(из)миџа-вне итн.	(џз)ми-вне итн.
(из)беџа-фџе	(из)миџа-фџе	(џз)ми-фџе
(из)беџа < беџа-а	(из)миџа	(џз)ми-ја

Формите *џзмиф*, *џзблуж* и сл. се многу живи, можеби и повеќе се употребуваат од тие што се аналогно образувани. Но во 3 л. мн. аналогните *измиџа*, *изблужа* се веќе многу пообични отколку што *џзмиџа*, *џзблужа*. Дури од *чујам*, што образува само *чу-ф*, *чу*, *чу-вне*, *чу-фџе*, во 3 л. мн. пообично е *чуџа* од *чуја*. На аналогните форми не им пречи да се распространуваат околноста, дека тие во 1 л. ед. и мн. и во 2 мн. совпаѓаат со имперфектните форми, поради тоа што аорист се образува главно од свршените, а имперфект од невршените глаголи.

Глаголите *сџијам*, *вријам* образуваат мин. свр. вр. од особена основа: *(за)сџа-ф* покрај *(за)сџија-ф*; *(зо)вре-ф* покрај *(зо)врија-ф*.

И-ГРУПА

īáдна-ф, īáдна, īáднā: се нáсмē^а-ф, се нáсмē^а, се нáсмē^јā; крáдо-ф, крáде, крáдō^а; ўмре-ф, ўмре, ўмре^а; нóси-ф, нóси, нóсија.

За различните колебања помеѓу разделите стана збор при класификацијата на глаголите.

бéрам, дéрам, īóсīтелам, кóлам, мéлам: бра-ф, дра-ф, īóсла-ф, кла-ф, мле-ф.

Глаголите со исчезнато *g* го востановуваат во аорист: *клáдо-ф, дáдо-ф* итн.

1) Во 1 л. мн. наставката се јавува во три форми: *-вне, -вме, -фме*. Најстаро е *-вме* (од *-хме*, со преод *x > v*). Но, денеска е најобично *-вне*, што се објаснува, како и формата *сне (сме)*, со влијанието од личната замена *није*, поткрепено сигурно и од дисимилациона тенденција. Наставката *-фме* е ограничена на градскиот говор.

Во 3 л. мн. се слушаат поретко и формите како: *бáраја, ўмреја, зéдоја*, образувани спрема *сīóрија, нóсија, шўрија* и сл.

2) Форми за мин. свр. вр. од несвршените глаголи се среќаваат поретко: *целó леīо ме др́жеа; сīрак се злéда, с' иззлéда; мнóзу áлишча крō^аф*. Таквите форми често се удвостручуваат кога едно дејство, што траело релативно долго се претставува на отсеци во своето траење; *шóј óде, óде, дóјде, до едно сéло. Вīка, вīка, нīкој нé зó чу*.

Во служба на футур се употребува аорист од свршените глаголи во вакви изрази: *Те ўбиф! Пáрчина шé сīóриф! Ако му рéчиш, шé скīнаф од мáјне! А му рече, á шé зáкла!* Овде дејството се очекува да се изврши така бргу што во секој момент може да стане минато.

Интересна е употребата на аорист од свршените глаголи место сег. вр. во погодбени реченици, како: *Дóјде шóј шóсле бр́кај зó, ако си нéмаш рáбошā = Ако дојди шóј, шóсле бр́кај зó* итн. *Го зéдоф, ќе зó дóбијаш в зóдина овá време = Ако зó земам* итн. *Те вáшшф – мīсли му = Ако шé вáшам, мисли му*.

МИНАТО ОДРЕДЕНО ВРЕМЕ НЕСВРШЕНО

Во *a*-група основата завршува на *a*, во *и*-група на *e*: *бéга-ф, бéга-ше, бéга-вне, бéга-фшé, бéгā < бéга-а;*

мија-ф, ми, ја-ше итн., *носе-ф, носе-ше* итн.; *рече-ф, рече-ше* итн.; *йеџф, йеџе* – *йџ(ј)џ^а*.

Од *бџрам, мџлам* и сл. имаме *бџре-ф, мџле-ф* и сл. Формите како *миџф, миџе* се слушаат веќе сосем ретко.

1) Имперфект од свршените глаголи се употребува само со сврзниците *ако, да* (*ако дојдеше, да дојдеше*), а влегува уште и во конструкција со *ке: ке дојдеше*. Ваквите форми, се разбира, немаат имперфектно значење. Во самостојни изрази со *да* тие се употребуваат со значење на помека заповед: *Да ми доџе мџлку йџри* (Дај ми, ако сакаш, малку пари). *Да ми до донџеше йџлџошџо*. (Донеси ми го, ти се молам, палтото). Овие изрази, со кои се искажува заповед во сегашноста, се одделуваат од такви, каде што заповедта се однесува до минатото: *Да му речеф?* – *Ем да му речеше!* (Требаше да му кажеш). *Да не скажџваше мнџдо!* (Требаше да не зборуваш многу).

2) И овде, кај несвршените глаголи, се развива значење на готовност да се извршела некоја работа во минатото: *Доџф, да ме йџшџџ^а*; *Го убиваф, да не ме заџрџџ^а*.

АКТИВНА ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА

Наставките се: *-л, -ла, -ло, -ле*.

За *а*-група: *бџџа-л, кџниса-л*. Од глаголите со основа на самогласка имаме: *мија-л* и *ми-л: блџја-л* и *блџ-л* итн.

Во *и*-група секој глагол, освен тие од *е*-раздел, образуваат два партиципа: од аористната и имперфектната основа: *сџџана-л, сџџане-л, йџџака-л, йџџаче-л, йџџа-л, йџџе-л, саџди-л, саџде-л, слџџџи-л, слџџџе-л* итн.

Во *е*-раздел, како што знаеме, и двете основи совпаѓаат. Само од *мџлам* имаме: *мле-л* и *мџле-л*.

Глаголите од *о*-раздел го образуваат аористниот партицип од самата глаголска основа. При ова, кај глаголите со основа на *к, џ, с* во м. р. се развива секундарно *о* меѓу основата и наставките: *йџкол, йџкла: йџчел; рекол, рекла: рџчел; доџџекол, доџџекла: доџџечел; вџџџол, вџџџа, вџџџел; моџол, моџла: моџел; доџнесол, доџнесла: доџнесел*. Други примери: *йрел: йрџдел, јал: јџдел, дал: даел, йлел: йлџџешел, сџрел: сџрџџешел*. Одделно стоат: *йџдам-йџшол: йџдел; йџџдам-йџшол: йџџдел, йџбел; најџдам-нашол: најџдел, најел*. Дури од *виџдам* имаме *виџшол*, што се употребува

по полските села, инаку се вели само *видел* (без пар од аористната основа).

1) Кај несвршените глаголи од типот *мијам*, *блүјам* постои разлика во значењето меѓу формите *мијал*, *блүјал*, *сијјал*, *ирујал* и сл., што се имперфектни и, од друга страна, *мил*, *блул*, *сиал*, *ирул* и сл., што се аористни. Но, кај свршените глаголи од овај тип сè едно е дали ќе се каже на пр. *измил* или *измијал*, *се изблул* или *се изблүјал*.

Во и-група употребата на двете партиципни форми е јасно разграничена. Од свршените глаголи имперфектен партицип се употребува само во оние случаи, каде што се употребува и имперфектот од нив: *ако дојдел, да дојдел, ќе дојдел*. А пак кај несвршените глаголи имперфектниот партицип предлага претстава за продолжително дејство, додека аористниот заклучува во себе си ограничено дејство. Реченицата: *Слушал илциџие шиио љеале и ои нив разбирал* (Цепенков, СБНум. IV, 186), е погрешно построена, бидејќи не се согласува претставата за продолжително дејство што ја буди формата *слушал*, со таа за ограничено дејство, што се содржи во *љеале*. Правилно построена таа реченица гласи: *Слушал илциџие шиио љееле и од нив разбирал*.

2) Од некои свршени глаголи се употребува акт. партицип со заповедно значење: *дал ии боџ добро! Кој сакал, бил!* Во клетви: *иукнал! иреснал! цркнал! Пушка џо вркнала! Усирил џо урил! Јаникара џ'узела!* Исто и во изразот: *Да видел џосио* (*Шо је ова йорџија, да видел џосио*).

ПАСИВНА ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА

Наставките се: 1) *-н*, *-на*, *-но*, *-ни*; 2) *-и*, *-иа*, *-ио*, *-ии*; последната се употребува кај глаголи со основа на *н*.
а-група: *беџа-н*, *шеџа-н*, *мија-н*, *ируја-н*.
и-група: *роде-н*, *дојде-н*, *носе-н*, *осиџае-н*.

1) Од две основи пасивна глаголска придавка образуваат глаголите на самогласка, од а-раздел: *бро^а-н*: *брое-н*, *крод^а-н*: *крое-н*, *џред^а-н*: *џрее-н*. Се вели безразлично: *иуиуно је броан* и *брџен*; *ниваиа је џно^ана* и *џноена*.

2) Имаме *бран-берен*, *оран-дерен*, *клан-колен*, *йослан-йосиелен*, *икан-икџен*, *млен-мелен*.

3) Од глаголите на *н* (сите *и*-група) оние што се од *а*-раздел ја примаат наставката на основа на *а*, тие од *и*-раздел на *е*:

<i>сѝánaй̄, крѐнай̄</i>	<i>џбне̄й̄, рaне̄й̄</i>
<i>зи́на̄й̄, ӣу́рна̄й̄</i>	<i>же́не̄й̄, сме́не̄й̄</i>
<i>ку́кна̄й̄, ои́џна̄й̄</i>	<i>це́не̄й̄, ӣле́не̄й̄</i>

Истата наставка ја наоѓаме во: *скрӣй̄, ӣрбчӯй̄, на́че̄й̄, ӣбз̄на̄й̄*. Понекогаш се слуша *ки́ниса̄й̄* покрај *ки́нисан*.

4) Со споменатите наставки се образуваат придавки од сите глаголи, без разлика дали се тие преодни или не. Само што придавката од непреодните несвршени глаголи обично се среќава во форма за среден род, во конструкцијата со *имам*: *и́мам о́дено, се и́мам бу́цано*. Всушност, придавката од непреодните глаголи има активно значење: *ӣа́дна̄й̄ чо́ек* (рус. *ӯйавишӣй̄*). Таа се образувала, бидејќи активната придавка ја изгубила својата одреденост: *ӣу́рна̄л: ӣу́рна̄й̄ – ӣа́дна̄л: х (ӣа́дна̄й̄)*.

ГЛАГОЛСКИОТ ПРИЛОГ

Тој се обврзува од несвршени глаголи (одземка: *биде́јки*) со наставка: *јки*: *беџа́јки, вика́јки, сѝија́јки, носе́јки, бере́јки, знае́јки*. Наставката се јавува особено често како *-јкум*; *бара́јкум, оде́јкум* и сл. а се среќава и *-јким*: *ӣрча́јким*.

ГЛАГОЛСКИ ИМЕНКИ

Само од несвршени глаголи; *ба́рајне, ӣе̄ӣајне, ми́јајне* (поретко *ми́јејне*), *носе́јне, беџа́јне, бере́јне, ӣра́ејне* (и *ӣра́јне*), *сме́ејне* (и *сме́јне*).

Постарата форма на наставката се среќава преобразувана: *оу́ја̄нија (оу́хание), учѐнија (учение)*.

Во мн. се слуша *ја́дејна* од *ја́дејне*, со значење – манџа.

Употребата на глаголските именки во прилепскиот говор е многу жива. Овде ќе приведеме неколку примери за таа употреба.

1) *Ова́ рабо̀ша не́је за кажу́вајне. За да́вајне, ќе ӣи џо да̄м, ӣуку не́ма да ӣи свр̄ши рабо̀ша. За џраба́јне ӣрви се, а за да́вајне – не мо̄жш со око да и ви́диш.*

2) Во изрази, со кои се искажува чудење од некоја работа: *Брѐ, т̄рчајне!* (Их, ама трча!). *Крѐвајне, мајка̄ӣа!* *Носејне т̄ус̄т̄ӣнико!* Во вакви изрази се употребуваат именки и од повратни глаголи: *Брѐ, качувајне се, ако је криф!* *Море, т̄е̄й̄ајне се!*

3) *Шо̄ т̄р̄ам ојне кај орӯгачка!* *Шо̄ с̄ториф чекајне!* *Шо мӯ с̄ториф молејне!* *Шо̄ с̄тори возејне се!*

4) *Едно влезӯвајне, му р̄ӣна* (Штом влезе...). *Едно видӯвајне; се ска̄с̄а.* *Едно мавајне, зо̄ т̄ур̄на.*

ПОМОШНИТЕ ГЛАГОЛИ

1 сум

Сегашно време

<i>сум</i>	<i>сме, сне</i>	<i>бидам би́дѝме</i>
<i>си</i>	<i>с̄т̄е, све</i>	<i>би́диши би́дӣт̄е</i>
<i>је(т̄)</i>	<i>се(т̄)</i>	<i>би́ди(т̄) би́да(т̄)</i>

Се слушаат и форми: *сни, сви.*

Императив: *би́ди, би́де̄т̄е.*

Имперфект

<i>беф</i>	<i>бѐвне</i>	<i>би́деф</i>	<i>би́девне</i>
<i>беше</i>	<i>бѐф̄т̄е</i>	<i>би́деше</i>	<i>би́деф̄т̄е</i>
<i>беше</i>	<i>бѐ^а</i>	<i>би́деше</i>	<i>би́де^а</i>

Остаток од аорист е формата *би*, која влегува во потенцијалната конструкција. Во служба на аорист таа се среќава ретко: *Бӣ сва̄дба, до̄-би* (се сврши убавото). *Не̄ бичас, т̄ој излезе.* *Бӣ, шчо̄ бӣ.* *Не̄ бӣ кр̄смет̄и да се зѐмиме.*

Глаголски прилог: *бидејки, бидејкум.*

Активна глаголска придавка: *бил, би́дел.*

2 ќе

Од хт̄г̄т̄и останала само формата *ќе*. Самостојно *ќе* се употребува ретко, во вакви изрази: *Шо̄ ќе̄ т̄ӣ с̄т̄р̄ина, ӣдӣ ваму!* Другите форми ги наоѓаме во негираниот глагол.

Сегашно време	Имперфект
<i>нејкам, нејкум нејкиме</i>	<i>нејкеф нејкевне</i>
<i>нејкиш нејкише</i>	<i>нејкеше нејкефше</i>
<i>нејки(ш) нејка(ш) нејкеше нејке^a</i>	
Императив: <i>ај нејки, нејкеше.</i>	
Аор. Од <i>зәнејкам; зо зәнејкиф, зо зәнејки.</i>	
Парт. активен: <i>нејкел.</i>	
Парт. пасивен: <i>нејкен.</i>	
Глаголски прилог: <i>нејкејкум.</i>	

3) Како помошни се употребуваат и глаголите од а-група: *јмам, немам.*

СЛОЖЕНИТЕ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ МИНАТО НЕОДРЕДЕНО ВРЕМЕ

1. свршено

сум избегал, мил, носил, донесол, живеел итн. Во 3 л. ед. мн. формата од сум се изостава: *избегал, избеѓале.*

2. несвршено

Сум беѓал, мијал, носел, живеел. Конструкцијата со имперфектен партицип од свршените глаголи не се употребува самостојно: *да сум донесел, ако донесел.*

Овде ќе забележиме некои поособени значења на минато неодредено време, познати и во овој говор. За 1 л. не може, се разбира, да се говори за неопределеност во точна смисла, бидејќи овде субјектот соопштува сам за себе си. Блиску до неопределеното значење на ова време се случаите, кога дејството станало не при полна свест на субјектот: *Така, така - сум заснал. Ич да не сејам, сум зо скршил шишешо Сне је оснаеле враќаща отворена, и некој не одбрал.* Многу пати, кога во една реченица имаме форми од 2 или 3, во другата, координирана, иде перфект и за 1 л: *Ти си дошол, ама јас не сум бил дома (= јас тогаш не бев дома).* *Вије сше ни викале, није ништо не сне чуле.* *Или си ме излагал или сум ше излагал, ќе видиме.* Перф. 1 л. се употребува, ако соопштуваме, што мислеле или што велеле за нас други по некој повод. Во таков исказ ние земаме негативен или ироничен однос спрема туѓото

мислење: *Јас сум му и зѐл ѱариѱе! Није сме ѱрчале ѱо неџо, како не! Сум мџжел да му сѱџможам! Во истото значење се употребува перфект и од другите лица: Тије не ѱи сѱџможиле! (Како можеш да тврдиш такво нешто). Често перфектот од 1 л. се употребува место одредените минати времиња: Сум ѱи сѱанал, сум зѐл лѐйче, сум му гал да јади, да ѱака одвај да се заѱлаѱи. Сне му кажувале мноџу ѱаѱи, да не ѱрај ѱака. Сум му нџсел и ѱак ќе му нџсам. Не сме ви расѱравале за ѱа раџѱа.*

Примери за адмиративно значење на минато неодредено време: *Абе јас сум бѱл маш! Нџзу сум рѱѱал! – Ама си бѱл брѱлиф, не знаеф гџ сеџа! – Тој нџзу ѱијал, бе! – Шѱџбо ѱееле девојчињава!*

ОДАМНА МИНАТО ВРЕМЕ

Тоа се среќава обично од негирани свршени глаголи во вакви примери: *Уѱче не бѐф гџшол, ѱмреле оѱ сѱрѱф. Не бѐф знаел гџ сеџа... Не бевне чуле гџсеџа ѱаквџ чудо. Ти ѱџџаѱи ѱѱче не бешѐ гџшол. Уѱче не бѐа гџшле. Ова време се истиснува од конструкцијата како: бѐф гџјден, бѐа гџјдени.*

Почесто се среќаваат форми со бешѐ за сите лица: *бешѐ сум гџшол, бешѐ си гџшол, бешѐ сне гџшле, бешѐ гџшле. Овде бешѐ може да стои и по глаголот: сѱѱе наѱшле бешѐ; ѱџј гџшол два ѱри ѱаѱи бешѐ; гџнесле бешѐ.*

Но оваа конструкција ја нема веќе одреденоста, што ја придаваат имперфектните форми од помошниот глагол во: *бѐф гџшол* и сл. Таа по својата неодреденост совпаѓа со перфект, но има во себе си извесна црта на поголема оддалеченост од нас.

ИДНО ВРЕМЕ

ке бѐгам, ке гџјдам, ке бѐгаѱи, ке гџјди итн. Интересна е употребата на футур во вакви случаи: *ке му ѱѐкни – ѱлезе, ке ѱомини сѱѱи два, еѱѐ ѱи џџ ѱак. Да видиѱи ѱнер како ѱрај: ке лази; ке лази, ке гџј гџ скали, ѱѱки ке се сѱркала ѱрџџолу. К'е се враќаме веќер, ѱа сѐ ке ме чеќа на коше, ке ме ваѱи за рака и ке си ѱџјме заедно гџ дома. Слична употреба видовме кај императив.*

Горната мисла може да се изрази и вака: *Тékни му, чини излези, ѝóмини сáѝи двá, еѝé ѝи зó ѝáк.*

Место сегашно време се употребува футур и во вакви зависни реченици: *Кò^а ќе ўдри камбáна, сѝѝе се збѝрá ф црква. Шóм ќе ѝе вѝди, вéднаш ѝи се залéѝува. Којшо ќе ѝóјди, се ѝлáчи óд незо. Кóј ќе зó нáј магáреѝио, да му зó дáј на сѝóѝанойѝ. Како шо ќе ѝи бѝди згóдно – ѝáка ѝрáј.*

К'Е + ИМПЕРФЕКТ

<i>ке бéзaф, зéмаф</i>	<i>ке бéзaвне, зéмевне</i>
<i>ке бéзaше, зéмеше</i>	<i>ке бéзaфѝе, зéмефѝе</i>
<i>ке бéзaше, зéмеше</i>	<i>ке бéзá, зéме^а</i>

Ова време се употребува со потенцијално значење спрема некаква погодба од минатото, паралелно на сличната употреба од футур за во иднина: *Да зó кáнеше, ѝóј не чајре ќе дóјдеше* (ср. *Ако зó кáниш, ѝóј не чајре ќе дóјди*). *Да ѝе знáеф кóј си, ќе ѝе ѝрéчекаф ѝó^арно. Ако бéше ѝáквá рaбóѝаѝа, ѝѝи не ќе се забáеше óлку.* Самостојно се употребува во прашања и одговори, како: *ке дóјдеше – ќе дóјдеф! Ке донéсe^а? – разбѝра се, ќе донéсe^а!* Други примери: *Баш ѝóгáш ќе зó изнесуvá Рѝсѝоса, а нѝје излéзовне óѝи црква. Се збѝрá, ќе óде^а грáѝи. Нéбаре ќе дóјдеше – еве ушче зó нéма. Вáка ќе ми донесеше брáшно?*

Ова време се употребува уште за да се изрази дејство, што се повторувало во минатото: *ке зéмеше шуѝелка, к' излéзеше нá сокак и до ниедно време ќе свѝреше* (Чѝнеше: *зéми шуѝелка, излези нá сокак и свѝри до ниедно време*).

Во зависни реченици ова се јавува место имперфект таму, каде што футур се употребува место сегашно време: *Кò^а ќе дóјдеше ѝлáдне, и ѝéраше óфциѝе нá сѝрагá* (ср.: *Кò^а ќе дóјди ѝлáдне, и ѝéра óфциѝе нá сѝрагá*).

К'Е + ПЕРФЕКТ

Овде влегува само активната глаголска придавка (од [ѝз] мијам и сл. само [ѝз] мијал):

<i>ке сум бéзaл, зéмел</i>	<i>ке сме бéзaле, зéмеле</i>
<i>ке си бéзaл, зéмел</i>	<i>ке сѝе бéзaле, зéмеле</i>
<i>ке бéзaл, зéмел</i>	<i>ке бéзaле, зéмеле</i>

Оваа конструкција се употребува во сите случаи, каде што се употребува и погорната, само што оваа носи во себе си признак на неодреденост. *Да тиe нaшол ӣб̄гaш, кe тиe ӯдрел од зeми. К'е о̄јдел? Шом кe с̄иeчaлeлe ӣaри, ӣири вeднaш ӣрaјкaлe о̄мa. Кe сe зoерeлe, кe вaшeлe eднo о̄рo и цeл дeн кe р̄ӣлe.*

Но, освен ова, таа се употребува и како идно неодредено време: *Тој кe ни ф̄ӣaсaл ӯӣрe нa зoс̄ӣи. Вијe кe с̄вaрeлe рaкиa и кe сe вe ӣрoдaвaлe нa килo.* И овде се развива значење на ироничен или негативен однос спрема туѓото мислење што го споменавме кај мин. неодр. време: *К'е сум зo мoлeл, кaкo нe! Тој кe зo с̄ӣoрeл oвa нeшчo!* (Лаже оној што го вели тоа за него).

ПОТЕНЦИЈАЛ

<i>јас би о̄нeсoл, нoсeл (нoсил)</i>	<i>нијe би о̄нeслe итн.</i>
<i>ӣи би о̄нeсoл, нoсeл (нoсил)</i>	<i>вијe би о̄нeслe итн.</i>
<i>ӣој би о̄нeсoл, нoсeл (нoсил)</i>	<i>ӣијe би о̄нeслe итн.</i>

Се вели и: *Би сум о̄ошoл aкo вe врeмeӣo aрнo.* Но обично вакви споеви се употребуваат како самостојни изрази со значење на укор за некоја работа, што не се извршила: *Би си зo чyвaлa!* (Требало да го пазиш, кој ти е сега крив). *Би с̄иe му кaжaлe!* (Тогаш зошто не му кажавте).

СУМ + ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА НА -Н, Т

Од преодните глаголи оваа конструкција е пасивна. Со активно значење таа се употребува многу често и од свршени непреодни глаголи.

<i>сум ӯдрeн</i>	<i>сум ӣaднaӣ</i>
<i>бeф ӯдрeн</i>	<i>бeф ӣaднaӣ</i>
<i>сум б̄ил ӯдрeн</i>	<i>сум б̄ил ӣaднaӣ</i>
<i>бeшe сум б̄ил ӯдрeн</i>	<i>бeшe сум б̄ил ӣaднaӣ</i>
<i>кe сум ӯдрeн</i>	<i>кe сум ӣaднaӣ</i>
<i>кe б̄идам ӯдрeн</i>	<i>кe б̄идам ӣaднaӣ</i>
<i>кe бeф ӯдрeн</i>	<i>кe бeф ӣaднaӣ</i>
<i>кe сум б̄ил ӯдрeн</i>	<i>кe сум б̄ил ӣaднaӣ</i>

ке сум бидел удрен ќе сум бидел ӣаднаӣ
би бил удрен ќе бил ӣаднаӣ

Кога ќе се каже: *сум ӣаднаӣ*, се утврдува во сегашноста факт од дејство, што всушност е минато, исто како и во пасивниот израз *сум удрен*.

Од несвршените непреодни глаголи оваа конструкција се образува ретко: *бѣган сум; ше̄шан сум; ӣӣерки с̄ӣобени во солено; ӣӣје и ӣобр̄зо биле ӣдени*.

Други примери: *ручан сум; ве̄черан сум; јаден сум (сум јал); не сум на̄ӣӣјан вӣно две не̄дели; ӣа̄ је ӣосе̄дена мо̄ма до два̄јсе ӣ две з̄одини; ре̄ка̄ӣа је до̄ӣе̄чена; не е за̄сӣан две ве̄чери; не беф слезен до̄ӣӣо̄гаш в з̄ра̄д; на̄сӣинаӣ сум*.

КОНСТРУКЦИИ СО ИМАМ (НЕМАМ)

Овие многу се слушаат. Формите од *имам (немам)* се употребуваат во различни времиња, а од глаголот се зема глаголската придавка на *-н, -ӣ* во среден род:

Имам зе̄мено, влезено, носено, бѣгано.

Со през. од *имам* се потцртува еден сегашен момент, во кој ги сумираме резултатите од некое минато дејство. На пр.: *до̄ӣӣо̄гаш з̄о имам ӣе̄ӣ ӣа̄ӣӣ ӣра̄шано* (се констатира дејство што станало од еден момент на минатото досега).

Оваа форма се повеќе го заместува минатото неодредено време во примери како: *Се немаме вӣдено две з̄одини (Не сме се вӣделе две з̄одини). Се немаме на̄јдено мно̄г̄у време (Не сме се нашле мно̄г̄у време)*.

Имаф зе̄мено, влезено, носено, бѣгано.

Овде се утврдува веќе еден момент во минатото, од кој се соопштува за резултатите на дадено дејство: *До̄ӣӣо̄гаш немаф ӣаднаӣо*.

сум имал зе̄мено, влезено, носено, бѣгано
беше сум имал зе̄мено, влезено, носено, бѣгано
ќе имам зе̄мено, влезено, носено, бѣгано
ќе имаф зе̄мено, влезено, носено, бѣгано
ќе сум имал зе̄мено, влезено, носено, бѣгано
би (сум) имал зе̄мено, влезено, носено, бѣгано

ТЕКСТОВИ

1. Му_ка́жал Го́спо на_Но́ја | ке_б́иди по́топ || Но́јо ре́кол || Кога_ке_б́иди по́топо | да_зна́м || Кога_ке_б́иди || ко^а_ке_ја́диш на_же́лезна си́нија | то́гаш да_се_се́тиш | оти_ке_б́иди || Ама_да_си_на́праш ко́рап по́голем | да_зе́миш от_се́ко^а ли́шка по_две | да_не_се_за́губи се́мето || Би́ло ле́те жни́јале || о́згора вр́ни | о́здола во́да изви́рај || И_кля́ле српо́јте ва́ка | и_скр́стиле | и_кля́ле ле́б да_ја́дат | и_то́гаш се_се́тиле | оти_ке_б́иди по́топ | како_шо_ре́кол Го́спо || Се_насо́брале от_сите ли́шки по_две | по_две | влэ́гле во_ко́рабо | и_на_неко́ј рид_на́јголем шо_би́л на_све́тот | на́јвисок | та́му_ке_го_те́рал Но́јо || Се_ски́нал пу́сти ко́рап не́где | влэ́гло во́да | зми́јата со_опа́шката го_за́тнала || И_ко^а изле́гле та́му ве́ке на_суво | ре́кла зми́јата | от_ко́ја крф_је_на́јблага | о́д_не^а да_пи́јат || Па_чоечката_крф_би́ла на́јблага || Га́рванот зи́нал да_ка́жи | дури_ре́кол га́ | ласту́јцата му_го_ски́нала ја́зико со_клу́нот | о́станал га́рвано_без_јазик_век_и_су́т || А_пак_ласто́јцата_зэла_че́с | се^а_за́то^а во_ку́ка пра́ј се́дела ||

2. Една_ма́јка си_го_проко́лнала си́на_си || Дури | ре́че | не_је_видиш_о́т_крај_на_крај_зэ́мјава | ко́ските | синкó | да_не_ти_се_по́чинат || Се_ми́слел то́ј шо_да_пра́ј | шо_да_чи́ни | и_о́тишол на_јо́дсади | о́рлите кај_шо_се_со́брале над_неко́^а мрша || Ва́ка и_ва́ка | му_је_ка́жа ни́м ма́ката сво́ја | и_и_мо́леше да_го_изви́ша го́ре | дури_не_ја_види_до_крај_зэ́мјата || а́рно | му_реко́^а о́рлите || Туку_ти_за́коли_една_кра́ва | и_на́полни една_ме́шина во́да || Ко^а_ке_ти_поба́раме да_ја́диме | от_кра́вата да_ни_да́јш | ко^а_ке_ти_поба́раме да_пи́јаме | во́да да_ни_да́јш || Се_напрае_то́ј та́ка | и_о́рлите го_крéна || Ле́тале | ле́тале | ле́тале | и_на́јпоследу му_ре́кле о́рлите на_мо́мчето || По́гледај_се́га до́лу || Се_о́пулил то́ј | и_шо_ке_види || една_ка́пина и_еден_смо́к | се_сви́ткал околу_ка́пината || Се́га | ка́ј_сакаш да_те_пу́шчине || Дали_на_ка́пината | дали_на_смо́кон || Ако_ме_пу́шчат на_ка́пината | си_рекол_то́ј со_у́мо_ке_с_издраскам || Баре_нека_ме_пу́шча на_смо́кон | ке_с_о́ткинам || Ко^а_ти_го_пу́шчиле | чклуп | во_вода || Оти_зэ́мја_се́та со_во́да би́ла обикóлена ||

*Обеџе ѝрикаски сум џи слушал оо баба Дунавка
Конејца, родена во с. Дреновци.*

ПИСМА НА ПРИЛЕПСКИ ГОВОР

Овде се дадени неколку писма, и извадоци од писма во буквален препис.

№ 1

Го зе довне писмото твоје и двај го разбрав ногу си го изменил рукопсо Брат није сне ногу арни само Коце се прајел операција и нас нени кажа дури него напрајле ко видел оти многу му било тешко тогаш пратил писмо кај татко ми и татко ми беше во понеделнико Битола пак тој си дојде и чера мајками заедно отиде ногу му било тешко тријесе енекци му клале оти три дни бил вонесвес од кого напрајле операција и докторо велел оти ако беше некој неранет уше на операцијата ке умреше оти досега немал прајно ваква операција и да знајв оти ке беше вака немусе навајнав али јас мислев оти је чирејче али то имало б корејне

Брат како немусе згоди на Мачето во толку дени само еднаш дојде паче и во неделата не одев на корзо само заради него отидов за даго прашам за сликите оти ко дојде ми рече оти сликите биле платени а Василе ми рече само 50 лева имал дајно Коце и му реков да дојди и па недојде Брат арно велиш за божик ке си дојте еве каје божик уше неко месечина а сега да бевте тука туривне вино ке се изнапијавне шира ама никој нема одвас да се напија му однесе мајками на Коце ама кизнај дели кему да

Брат бев на корзо двапати ама и корзо ми је грд бес вас сите се тука само вас ве нема еден месец ми се стори една година ами две како ке врва ногу било тешко дати излези чојек от кујна а да ти дојдел порно било брат ќего пишев пубо ама пишував и за на друго место и ми се здоде паси реков ај дели да му пишам

Брат Коце можи да си дојди сега на боловајне дома а пак мене ми заоде цела година речиси сама дома седам

Сега нема друго шо дати пишам поздрав од сите од дома а одмене најпојне номој дате мрзи да не пишуваш

№ 2

Го зедев писмото твоје и видов шо ми пишуваш ти Киро ни завидуваш нас оти сне шетале ние знајме али шетаме али не туку дати кажуваме неверуваш и ако нешеташ сега барем некојпат ќе живејш а није ќе бидиме сијо век робој

Сега дати кажам за Васе чера миго даде писмото бев кајне даје гледам рубата и та ми вели Цене има писмо од кај Киро уше од торнико је дојдено туку немаше по кого даго пратам и ми вели даго поздравиш ногу и даму кажиш какоје работата Васе је денеска невеста

№ 3

Еве зедев да ти напишам неколку думи и да те поздравам није ваму сите сме арни и да знајш Васе сестрами је свршивме и внедела свадба че прајме. Друго нема шо да ти пишам поздравиго Тарата и Бане пиши ако сакаш

№ 4

Писмото твоје го примифме ушче мама беше тука јас го читам а таја си рони солзи знајш какваје. Многу мије мило шо си се нашол со родишчата од појчке пати и поздрави однос мада се непознаваме белким ќе дојди ред да се видиме шопраи кумпанијата твоја дали ти донесе мачето нешто однос извини шо ти пратифме малку доцна се видофме и немаше време ништо да напраам од мене бе гурабите а од мама бомбоните друкпат поће. Прими многу поздрав од мене и од Аца а исто поздравија кумпанијата пиши шо побарго а другите не забораје а то немучини јер е друкпат ќе ода низ Скопје нека си стора чес да му сторим.

3.

ЕДЕН ОХРИДСКИ ТЕКСТ ОД 19 ВЕК

Тој претставува речник од типот на оној познат „Четиријазичник“ на Даниила. На околу 600 странички, поделени на два столпца, имаме грчки текст и паралелен превод на охридски говор. И македонскиот дел е пишуван со грчка азбука.

Текстот е сопственост на Градскиот музеј во Охрид. Не е датиран, ниту има забелешка кој го пишувал. Претполагам дека не е постар од 60-те години на минатиот век; на такво мислење ме упатува едно друго речниче, од истата рака, во кое наоѓаме македонски зборови пишувани со кирилица, дури и со употреба на буквите *ћ*, *џ* (на пр.: *већили*, *ђенибол*). Познато е пак дека во 19 век кирилската писменост се шири во Охрид главно од 60-те години. К. Шапкарев споменува во својата автобиографија дека во 1856 г. „се заучил на мајчиниот јазик“ и тоа по српски буквар (Мак. пр., III, 2, с. 45).

Материјалот на овој текст нема да биде безинтересен за изучувањето на охридскиот говор. Го соопштувам овдека само најбитното.

При транскрипцијата не го земам предвид акцентот што е редовно и правилно бележен; оставам, како што е во самиот текст, *a* да го означува изговорот *a* и *ъ*, *л* – изговорот *л* и *лъ*, *к*, *ѣ* – изговорот *к*, *ѣ* и *ќ*, *ѝ*.

1. *Гласовиѝе*. *x*. Овој глас во повеќето случаи се чува. Се загубил во почетокот на зборот пред согласка: *леб*, *раниѝ*, *ранејне* (и: *се израни*). Групата *xв* – е заменета со *ф* - : *фарлајнеѝо*, *фалгна*, *фаѝиѝ*, *фаѝи* (и: *зафаѝи*),

фалаешчем. Загубено е *х* понекогаш и во средината меѓу вокали: *ѿроа*, *маанайѿа* (покрај: *махана*), *ѿоарно* (обично: *ѿохарно*), *насуо* (покрај: *насухо*, *сухойѿо*, *сухи*; во речничето споменато горе иде: *суодолици*, *суоѳрозје*); наставките за 3 л. мн. минато време се редовно без *х*: *беа*, *дадоа*, *сѿѿојаа*, *се мачиа* и сл. На крајот од зборот без *х* е напишано двапати: *сирома*, но истиот збор се среќава и како: *сиромах* (2).

Еве кои зборови, освен веќе споменатите, идат со *х*: *харно*, *ѿохарно*, *харниѿе*, *ѿохарниѿе*, *најхарен*, *харнинайѿа*, *хаѳарена* (работа), *харамна*, *хак*, *хадеѿ*, *харбеѿѿѿ*, *харизал*, *харизваешчем*, *харамиайѿа*, *хабер*, *хайлиѿиѿе*, *хазнайѿа*, *халки*, *хеким*, *хекимлокоѿ*, *хем*, *хесаѿ*, *хер*, *хич*, *хилјада*, *ходам*, *ходиш*, *хојѿ*, *ходѿѿ*, *ходееѿ*, *хојде*, *хоро*, *хубаа*, *хубаи*, *хулајѳа*, *хунер*; (во речничето: *хурми*); *се махаеѿ*, *сѿѿомахон*, *здихој*, *ухѿѿо*, *нихнин*, *нихна*, *нихно*, *нихни*, *ѿѿихниѿ*, *ѿѿихнаѿме*, *ѿѿихна*, *ѿѿихко*, *нихниѿ*, *махнам*, *јахнайѿ*, *ахмак*, *ѿо ѿахмин*, *ѿамахкериѿе*, *ѿамахкерлокоѿ*, *кехлибар*, *чехреѿѿо*, *ихѿѿиза*, *се ѿѿихѿосѿеше*; (во речничето: *збухнайѿа*, *ишчах*, *сѿрах*, *сѿрахоѿ*, *мехоѿ*).

Интересно е *нохѿѿи* (м. *нокѿѿи*).

Без *х* во почетокот на зборот пред вокал идат само случаите: *аир час*, *аресвиѿ*. Со *ј* е заменето *х* во *јем* (покрај: *хем*), и во средината: *мујури*. И ова мешање на *х* и *ј* укажува дека изговорот на *х* бил неинтензивен, поради кое тоа наместа и се губело.

Преодот на *х* во *ѳ*, *в* е претставен со овие случаи: *феѿѿѿо*, *феѿѿѿѿи*, *варѿѿулесѿ*, *ѿѿѿѿѿѿ* (покрај: *ишчах*). Овој преод е меѓутоа редовен во наставките за минато време: *заѳинаѿ*, *дадоѿ*, *наѿраиѿѿ*, *нечуѿѿ*, *беѿѿ*, *ѿинеѿѿ*, *се родѿѿѿѿме*, *видоѿѿѿме* итн. Со *х* > *в* ги забележав само овие зборови: *бев*, *ке заѳинеѿме*, *ке ѿоминеѿме*, *ходеѿѿме*, *ѿинеѿѿе*.

Влијанието на соседните селски говори било, се гледа, пресудно во заменувањето на формите како *бех* и сл. со *беѿѿ*, *бев*. Како што видовме погоре, на крајот од зборот и во средината пред консонант *х* се чува (ср. *сѿрах*, *ѿѿихниѿ* и сл.).

њ > *јн*. На пример: *јадејне*, *знајејне*, *ѿинејнеѿѿо*, *ѿлашѿајнеѿѿо*, *собрајнайѿа*, *камејне*, *дејна*, *којни*. Наставката за множина кај именките од ср. род се јавува со *н*: *маѳаринайѿа*, *кучинайѿа* и сл. Меѓутоа *њ* се чува уште кај

формите за збирна множина како: *дивоџињеџо*, *сиромашчињеџо*, *харнињеџо*, *џодиње*. Со њ се среќава уште: *се џок(л)аџаџи*.

ќ > *јќ* во: *нејкум*.

Редовен изговор *ич*: *ичо*, *руџишче* и сл. Редовно се бележи изговорот *ф* во случаите како: *џфоје*, *сфеџа*, *сџекфејне* и сл.

Од другите фонетски црти ќе ги забележам уште овие: *чејнцаџа*, *џајнцаџа*; *сџарни*; *џарвени*, *џарџеше*, *џоџарниџи*; *санџеџо*, *малчеше*, *малчиџи* (инаку *џ* = *ол*: *волк*, *волна*, *долџа*, *џолиџи*, *џаболко*); *оџон*, *оџноџи*, *едноџка*, *џендесеџи*, *џоџаџа*, *фнесе*. Покрај *чеџаџа* има и *чаџаџа*, *чаџа* (изг. *чџа*). Со *ж* > *о*: *џлобокоџо*, *џолоџи*. Интересно е дека редовно се среќава: *мноџуџоџи* (5), *два џоџи*, *едни џоџи*, *наџоџи*; инаку акцентирано: *џаџоџи*. Два вокала во допир, и кога се еднакви, се бележени со две букви: *неџоа*, *неџоо*, *не џаџи*, *џраџа*. Но сепак се среќава: *џла*, *џлаџа* (двапати напишано и: *џлава*), *се оџџорвеше* – што укажува на слеан долг изговор на вокалот.

2. *Формиџе*. Кај именките се интересни множинските форми: *чеџоџиџе*, *џаџкоџиџе*. Во м.р. иде: *џоџем џоџош*. Остаток од некогашниот генитив во изразите: *кон џуџа*, *кон сев(е)ра*, *кон веџра*.

Кај заменките не е строго распределена употребата на формите за ак. едн. ж. р.: *је* и *ја* пред глаголот. На пр.: да *је* барат Европа, но уште почесто: да *ја* сторит, *ја* носеше итн. Во датив: син *је* нејзин, *је* даде. Особени се формите како: *на коџва*, *на овоџва*, *овеџва*, *на друџеџва* (и *друџеџо*), *на еднеџва*.

Глаголите од типот *џиџам* се напoлно преминали во *а*-група (во други некои охридски текстови од втората половина на 19 век има уште колебање во тој поглед): *џиџаџи*, *џиџаа*, *сџиџаџи*, *сџиџаше*, *биџаш*, *се биџаџи*, *се биџаме*, *биџаше*, *криџаш*, *џокриџани*, *криџајнеџо*, *виџаа*, *чуџаш*, *чуџаџи*. Формата *џеџиџи* укажува на преодот во *и*-група на глаголите од тој тип. Во речничето: *џреџиџи*. Посебно треба да се спомене: *живџам*, *живџаџи* (3 л. едн.).

Интересно ни се претставува во овој текст 3 л. мн. сегашно време. Наставката *-еџи* иде како исклучок: *се сџорџеџи* (повеќе такви примери има во малото речнике: *секоџеџиџ*, *изниквеџиџ*, *ходеџиџ*). Наставката *-еџи* се среќава почесто: *сејеџи*, *се чинеџи*, *расиџеџи*, *велеџи*, *џејеџи*,

живјееѝ, ѝокријееѝ, оѝерееѝ, јадееѝ, фѝасфееѝ, вардееѝ. Но најобична е наставката *-аеѝ*, како кај глаголите од *a-* група така и кај другите. Оваа наставка се употребува без малку исклучиво кај глаголите од глаголска основа на вокал: *знајаеѝ, чујаеѝ, ѝијаеѝ, се бијаеѝ, се смејаеѝ, мијаеѝ, ѝосејаеѝ.* Други примери: *велаеѝ, умираеѝ, живјаеѝ, ѝераеѝ, имаеѝ, се обесаеѝ, викаеѝ, ѝоминваеѝ, се махаеѝ, однесваеѝ, јадаеѝ, ѝечаеѝ, ѝриближваеѝ, можаеѝ, се ѝоѝодваеѝ, чесѝаеѝ, сакаеѝ, носеѝ* итн. Spreма овие форми за 3 л. мн. се образувани и глаголските прилози како: *велаеѝшчем, бијаеѝшчем, знајаеѝшчем, ходаеѝшчем, фалаеѝшчем, идаеѝшчем.* Формите на *-аеѝ* се запишани за охридскиот говор првпат во „Четиријазичникот“ на Даниила. Тие покажуваат дека пренесувањето на наставката откај глаголите од *a-* група кај тие од *и-*група се извршило уште кога таа наставка гласела *-аеѝ*. Значи, прво дошло на пр. *велаеѝ* спрема *викаеѝ*, а оттука се добило *велееѝ, велѝеѝ, викеѝеѝ, викѝеѝ*, како што се зборува денеска во Охрид.

Треба особено да се подвлече честата употреба во овој текст на рефлексивните глаголи со значење на пасив. На пример: Еврипидис во Македонија *се закоѝа* (беше закопан, го закопаа); *се мачѝа* (беа мачени); Теокритос кога *се уѝиѝа* зашто не пишиш... (т.е. кога го прашаа) и сл. Оваа особеност е денеска секако најизразена во народните говори во Охридско.

3. *Лексика.* Текстовите како што е нашиов се интересни и од лексичка гледна точка.

Забележуваме во нив напор да се создаваат нови зборови и изрази, адекватни на грчките, во случај кога народниот наш јазик немал такви, или на наличните зборови да им се придава некоја поособена нијанса во значењето. Бидејќи овие преводачи не биле повлијани од другите словенски литератури, тие своето творештво го развивале во духот на нашиот јазик, тргајќи од неговите средства за зборообразување. Еве примери за тоа: *смарѝлив* (смртен), *родливо* (плодно), *харночинач, оѝервачиѝе, ѝрајач оѝ зоравјеѝо, собрајнаѝа оѝ сѝариѝе, судник во ѝеколоѝ, боѝојѝа* (богиња): *нај ихѝизална* (најнеопходна), *ѝоминаѝиѝе, сеѝнешниѝе* (минатите и идните работи), *наѝрежѝни, седачиѝе* (жителите).

Зборот *ѿаѿѿкојна* се употребува со денешното значење на patria. Зборот *ѿруѿ* со значење на *ѿело* (човечко). Ке ги споменам уште овие зборови: *личбинаѿа*, *надежбаѿа*, *свирби*, *сѿрелец*, *ѿазач*, *вардач*, *лифкачиѿе* (лиживаганковци, ласкавци), *младечок*, *чудесна морска* (за чудовиште). Во ваков израз е употребен зборот *рулче*: Ира пушчи две лами за да опереет Ираклеа уште кога беше *в рулче*. Заслужува особен интерес тоа што во речничето зборот *варвари* е преведен со зборот *шоѿи*.

4. *Пример од ѿексѿоѿѿ*. На крајот ги давам првите странички од македонската паралела. Склопот на речениците и овде, како и во „Четиријазичникот“, не е издржан, бидејќи грчкиот текст се преведувал, така да се рече, збор по збор. Преводачот ги оставил некои грчки имиња неизменети и тогаш кога тие идат во коса падежна форма. Броевите ги означуваат страничките по пагинацијата во самиот текст. Интерпункцијата е поправана од мене.

*

(1) *Маката је татко од харната слава. Харна слава стекоа не без ногу маки. – От болна душа је илач зборот. Голема тежина ја староста на лугето. От Океану и от Тодиос (2) беше син Инахос, от тој шчо се викат една река во Аргос Инахос. – Ни болниот му чинит фајде златен кревет, ни ахмакот хубаата богашчина. – (3) Жетфарите се ранеет от росата. – Славата и стоката без ум не је вистинско стекфејне. Агатоклис кога умре, сфите во Сикелиа беа полни от кавга и от непојлвејне. От облакот идит (4) калабалокот от снегот и от градот. Гармејнето идит от сфетлива секајца, и от ветројте морето се тресит. – Сојот от лугето је поведен на болестите (5) и на староста, и писаното не се остаат. – Аргос паноптис, шчо гледат секаде, имаше очи на сфиот труп. Клеантис рече оти не учените имает ферк кот дивитието (!) саде спроти лицето. – Анахарсис караешчем (6) зашчо беше Скитис, рече: спроти сојот сум Скитис, не ами спроти носејнето. Беше кабил и на Ах(и)ллия да живјат Мирмидонас и на Нестора во Пилон да појлвит. Ираклис со жолшката Лернеа Идра вапса устрелите. – Акрисиос керка му Данаин (8) заедно со детето нејзино Персеа во еден кофчег и фарли во море и кофчегот се однесе во Серипон-нисон. – Сакат чоекот*

ношча после от денот, и гладина после от најадвејнето, (9) и жедвејне после от пианшчината; и ако му крениш менвејнето, чиниш шалама. – (14) Клеантис пишеше на герамитки и на лопатици от волој шчо слушаше от Зинова, зашчо немаше пари за да купит книжје. – Господ на сфекое подели еден пусат: на арсланите кувет и барзина, (15) на јунците рогој, на улишчата осила, на чоекот збор и умшчина. Хејрон о Кентаурос Ахиллеа ушч кога беше дете го ранеше со натрежини от арслани, от диви сфињи и со мозоци от мечки, и го стори јунак (16) и барз во носете. Зинов рече оти требит градојте да столисфиме не со афиеросфејне, ами со харните от седачите. – Еронеа Идра имаше многу голем (17) труп и глај девет и осумте смартливи, стредната несмартлива. – Близо до Италиа се ножцат Сикелиа ада богати и многу лути. – Куса је живота, занаетот ами долга. – Лошиот кјар је тешка хазна.

4.

ЕДЕН ЗБОР КАЈ Г. ПРИЧЕВ

Лесно може да се помисли дека именката *морници* (*Морници ме лазай̄*) се сврзува со глаголот *мори* (*Мисла ме мори* = ме мачи). Ова до толку повеќе што најчесто, иако не секогаш, се зборува за морници од некое неугодно чувство: од страв, болест, студ.

Но формата во која го среќаваме овој збор кај Г. Причев: *мъхорници* („И днесъ, ... трескави мъхорници усъщамъ по плещитѣ си, ...“; „Автобиографија“, I изд., Сборникъ за народни умотворения, XI, с. 357) – ни укажува на сосем друго потекло, бидејќи ни е јасна сликата од која се породил. Имаме всушност врска со зборот *мов* (*мох*): *морници*, *мохорници* ја означува првобитно сликовито онаа состојба кога како мов се ежат влакната по снагата. Денеска употребуваме и друг збор од истиот корен во такво значење: *намовна̄й* (*целио̄й намовнав*, *целио̄й сум намовна̄й* = се ежам). Овде е врската сосем јасна, при *морници* таа се раскинала поради промената во гласовниот состав: се загубило *x*, а двата вокала се слеале во еден. Гласовно зборот се доближил до глаголот *мори*, па почнуваат да се јавуваат тука и асоцијации по значење.

Во случајов со *мъхорници* не се работи за некакво произволно етимологизирање на Причев: тој етимологизира само до толку што го заменил гласот *o* со *ъ*. Дека Причев излегувал од народниот говор, се потврдува со тоа што и денеска во изговорот на старите охридани се слуша: *моорници*, *ме моори* = се ежам (ова ми е потврдено од професорите Димче Коцо и Михаило Петрушевски,

на кои охридскиот им е роден говор). Младото поколение во Охрид изговара веќе: *морници*. Не знам дали може да се чуе уште кај старите и изговорот со *х*: *мохорници*, како што се велело во времето на Прличев.

5.

БОЖО ВИДОЕСКИ, КУМАНОВСКИОТ ГОВОР, ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК – СКОПЈЕ, ПОСЕБНО ИЗДАНИЕ, КНИГА 3. СКОПЈЕ 1962, стр. 345

И пред оваа монографија Видоески им посвети еден синтетичен преглед на северномакедонските говори, во кои спаѓа и кумановскиот говор. Неговата студија дојде потоа да пополни една осетна празнина во македонската дијалектологија. Зашто, додека по работите на Белиќ, Брох, Тодоров, Стевановиќ, Павловиќ и др. преодните говори во југоисточна Србија и западна Бугарија се во основното доста добро познати, северниот појас на македонските дијалекти, којшто тесно се сврзува со таа преодна говорна област, остануваше скоро наполно неизучен. Тоа мораше да се чувствува како значителен скоро наполно неизучен. Тоа мораше да се чувствува како значителен недостаток во проследувањето на оние процеси што настанувале на границата на трите говорни целисти – српската, бугарската и македонската, и што имале поголем или помал одраз во развитокот на секоја од нив.

Авторот му пристапил на предметот на своето изучување на широка основа. Неговиот материјал е собран по една долга и внимателна анкета на теренот, со која се опфатени скоро сите населени места во Кумановско. Притоа се водело сметка за подборот на објектите-соопштувачи, за начинот на добивање од нив нужните податоци, за диференцијацијата во однос на извесни јазични црти кај претставителите на различни генерации, што е појава доста честа во една ваква преодна говорна област, во која

стануваат многукратни вкрстувања на влијанија. Авторот ги искористил целосно податоците од литературата за потеклото на населението во Кумановско, а освен тоа и самиот на терен собирал податоци за пополнување на материјалот во тој поглед. Каде што тоа можел да го стори, при онаа оскудност на постари записи што можат да се сврзат со кумановскиот или другите северномакедонски говори, тој не пропушта да ги искористи указанијата содржани во нив за подобро осветлување на современата состојба на кумановскиот говор.

Како посебна одлика на оваа работа треба да се истакне тоа што авторот му приоѓа на кумановскиот говор не изделено ами секогаш имајќи ја предвид поголемата целост во која тој се вклучува. Ова му дозволува да може со доволна прецизност да ги повлече изоглосите што се вкрстуваат во Кумановско и да може да ги различи оние појави што го имаат своето огниште имено во северномакедонската говорна област, во некои случаи – како на пример во однос на образувањето на формите од презентот – спротивно на едно од порано површно создадено уверение дека се работи за влијание отстрана. Треба да се истакне особено и големото обилие на материјалот содржан во оваа монографија, како во самата студија, каде што е тој соодветно интерпретиран, така и во речникот и текстовите што се придадени кон неа.

Заклучокот на крајот на студијата дава во полна мера можност да се види опфатот на работата на Видоески и прецизноста на резултатите до кои тој доаѓа. Во него е точно определено местото на кумановскиот говор наспрема другите македонски говори и говорите во јужноморавската област. Притоа се посочува со сите подробности и правецот на распространувањето на карактеристичните црти и нивното групирање на кумановскиот терен.

6.

ЕДЕН ГОВОР НА ГРИГОР ПРЛИЧЕВ ОД 1866 ГОДИНА

Текстот што го објавуваме се чува меѓу ракописите на Прличев во збирката на стари книги и ракописи при Филозофскиот факултет во Скопје (сп. Григор С. Прличев, Сердарот, соопштува д-р Кирил Камилов, Скопје 1952, забелешка кон предговорот). Тој е пишуван на сина хартија, на два полутабака и свиткани во шеснаесетина. Испишани се 28 полиња многу ситно со грчка азбука.

Ракописот ни ја претставува дефинитивната редакција на говорот. Има само мали дополнителни поправки. Овој говор е веројатно оној што го споменува Прличев во Автобиографијата, без да ја посочува точно годината: „В испитанијата на таз година изрекоха се две пламенни против грцкото духовенство слова, едното от мен, другото от Яким Сапунджиев: сам не смеех да нося такъв товар. Яким, как богатско чедо, имаше повече защитници. Словата се изрекоха тога първо на майчин език“ (Избрани съчинения, изд. Хемус, стр. 49).

Системот на бележење на нашите гласови со грчка азбука е и овде оној што е познат од ред ракописи од 19 век. При транскрипцијата α го предаваме со ā ако се работи за замената на старата носовка. Таму каде што бележиме вокално p Прличев пишува αp ($\sigma\mu\acute{\alpha}p\tau$ и сл.). Текстот е акцентирани. Ние го бележиме акцентот само во некои поинтересни целисти, зашто инаку тој се води по познатиот западномакедонски систем. Делењето на зборовите и интерпункцијата ги оставаме како во ракописот.

Текстот е особено интересен по тоа што во него Прличев, којшто инаку се застапувал за архаизиран литературен јазик, обраќајќи се кон своите сограѓани се служи со чист охридски говор. Од него можат да се извлечат повеќе корисни податоци за изучувањето на градскиот охридски говор во минатиот век.

Λόγος τῶν ἐξετάσεων τοῦ 1866. 2/8v2y 12¹.

Је адет госпоари, на сфекое испитание да се речит по некое слово, неоти народот незнајт шчо је харно и шчо је лошо, та еден чоек можит да даскаллајсат еден народ. Умрен је денеска тој шчо думат оти со насиатите негој можит да донесит сфетло во еден народ. Сфekoј познаат харното и лошото. Иљаким за тоа, ушче појке сме за лексаајне, оти познаваешчем харното, пак сме закопчени за злото. Сум чул еден госпоар, хем умен, шчо рече, киоти не требит дидахиа, сфите го знајме харното. Хе госпоаре! Го знајме, иља не го прајме. Европјани го знает вангелјето одуста и живееет живот чесна и сфетена, и пак словото господоо го слушеет со сфѐ срце ката недеља ката празник. А меѓу нас, шчо сме подолни от ним научение, требит катаден да бучит словото господоо по цркфи и по сколиа. Требит катаден иљачи горки за да ни излекфеет душевните болести. Иљаким словото господоо је вистина, а вистината сфеки пџт је горка, та затоа не ни требело дидахиа, зашчо таа је оглеало та ке ни ашикерлајсат кусурите, ке ни откриет голотиата, и ке не кажит како шчо сме. И денеска билем имам да речам зборој горки, иљаким мољамви да ви непаднит тешко. Чунки можит некој да речит ки оти овој чоек не кани и пак горко ни зборвит. От еднај стрна не честит от друга не пизмит. Али ве пизмам, али ве милвам, али ве познавам за таткојна, али не, тоа госпот го знајт, јас тоа знам саде, оти горките иљачи се најдобри, и оти хекимот кога да видит нога или рџка згниена от рани, ја пресекфит, и така го куртулисфит болниот от смрт. Ама тие боли се мошне горки. Вистина, иљаким така болниот кортулисфит. Инако загинвеше. Ушче, недумајте оти горките зборој и вељам јас, не! И велит сфетеното писание. Него јас го имам водач. Отнего

¹ Превод на насловот: Говор на годишниот испит на 12 јуни 1866.

црпам. Тоа зборвит. Јас не сум друго, саде еден терџуман. Сега кој је зборот господоф; зборот господоф је еден. Прџбџеџе џеаџџџ чувајџе себеси. Еден је зборот господоф, иљаќим је како коренот от тоа дреото американско, шчо ветките негој покривеет цело едно поле. От тука можиме да здумаџе, оти со сфети дух је написано сфетеното писание, оти умшчина божевна се наожџат во сфетеното писание, и оти сам госпот зборвит во него. Сфите божевни номој шчо се наожвеет во црковните книги, сфите госпот и собра во еден збор. Прџбџеџе џеаџџџ чувајџе себеси. Оттука можиме да разбериме оти умшчината господоа је глобока бездно, зашчо колај је от еден збор да извајт чоек многу зборој, ама многуте зборој да и соберит во еден збор тоа је маќно, тоа је божевна умшчина. Ушче првиот чоек кога го саздаде госпот, му даде еден ном, и му рече чувајџе. Вистина овој ном не го написа госпот на книга ни на плаќа, ама го написа истџм во срцето чоечко „чувајџе“. За тоа Адам кога прво го виде сџнцето, и затвори очите. Кој го научи; го научи номот господоф шчо му беше писан во срцето, и му викаше чувајџе. Каде знаеше Адам оти седејне без работа је лошо, и оти от гладос се умираќо, ама кога прво огладна номот господоф му викна чувајџе, и тој стана, мрдна, прошета и најде храна, та така и от гладоста се зачува и со мрдвејнето со прошетвејнето себеси се узна поздраф порадосен порахатен. Каде знаеше Адам оти студот можит зло да сторит чоџку, ама кога дојде првата зима, номот му рече чувајџе, и тој се задума да напрајт колиба. Кога повеа првиот силен ветер, и нанесе многу прах во очите Адамови, Адам се зачува и и затвори очите. Ама чунки прахот беше влегол апансас и Адам не можеше да го извадит, госпот го ужала и му рече. Херкога не можиш да се чуваш сам себе, тога јас ќе те чувам, и фчас поеља госпот, и зблиснаа солси, и прахот се стопи, и излезе со солсите и Адам се рахатлајса, и даде сполај на господа. Кога прво го зболе глава Адама, и се најде на теснотиа и на таса голема оту неможеше да се излекфит ни со прошета ни со вода ни со сон, тога госпот го ужала, оту не можеше Адам да се чуват сам себе от бољата, и фчас поеља, и му протече от носот крф, и бољата загина, и Адам со радосни солси пофали господа. А госпот му рече. Кога не можиш да се чуваш сам себе, тога јас ќе те чувам.

Ама до каде можеш, чувајсе, оту не ќе ме имаш сфекога помошник, ево ти дадоф разум чувајсе. Ако се нечуваш ќе бидиш беден и таксиратлиа, и болести ќе бидеет на глаата тфоја, и колку си поферклија от другите диханиј толку и болестите тфој ќе бидеет поголеми и пострашни. Ако си болен и таксиратлиа и сиромах, у тебе је кабаетот. Чунки јас не сум кајл да имат таксирати по земјата. Ако сакаш да бидиш доветлиа чувајсе. Сфеки пџт кога ќе го престапиш овој ном, знајси оти таксират ќе ти дојт на глаата. Ево те сториф цар на сфите диханиј. Ево те сториф спроти мене, спроти лицето мое, да љубиш тоа шчо ти нефелат. Ако сториш² добро другему, сам себе се чуваш, зашчо и другиот добро ќе ти сторит тебе. Ако отбегвиш от лошото сам себе се чуваш, зашчо и другиот не ќе ти сторит лошо тебе. Еден је номот мој чувајсе. И тој ном ти го написаф во срцето со живо писмо. Заедно со овој ном кладоф во срцето тфое и сфес. Кога ќе сториш добро, сфеста ќе се сетит оти добро си сторил, и ќе те пофалит, и ти ќе бидиш радосен и благодарен. Кога ќе сториш зло сфеста ќе се сетит и ќе се наткренит распалена како некој страшен судник, и ќе ти викат от срцето оти зло си сторил, и ти ќе бидиш намуртен неработен нерахатен, и херкаде да ходиш судникот је заедно со тебе како сенката шчо се не делит от чока, и ќе ти викат зашчо го стори злото, и сон рахатен не ќе ти остајт, и на сонот ќе ти викат, и ќе те кљукат, и радостиа ќе побегнит от тебе, и пак најосади скришното ќе се ашикерлајсат, та тога чувајсе сфите ќе те запизмеет и најсфбјте, и ако љугето не можеет да ти дојдеет дохака, јас ќе ти платам. Ова рече госпот, и овој је номот негоф единак чувајсе. Сетне откако се исплуди инсанот, и грехојте се намножиа, го ужаља госпот инсанот и му пушчи пророци, и му даде номој писани. Кој се тие номој, сфеки и знајт. Да некрадиш да не мамиш да не тепаш, и многу друси номој шчо запирает от сфекаков грех. Иљаким пак сфите тие номој и собра во еден збор, прбсехе севтџ чувајсе. Шчо ќе речит да не крадиш; Ке речит чувајсе оту крадејнето ќе го сториш со страх и потрес, и потем крадејнето ќе бидиш потресен, и ќе ти се чинит ки оти сфиот инсан тебе те тражит, и натебе и имат очите, та така никој пџт радос и веселие не ќе видиш.

²Преправено од: сторите.

Шчо ке речит да не мамиш; Ке речит чувајсе. Оту ако те разбереет оти мамиш, сетне и вистина да велиш никој не ке те вервит. Шчо ке речит да нетепаш; Ке речит чувајсе, зере никоа работа не останвит скришна до века. Тој шчо тепат и него ке го отепеет. И ако љугето не можеет да ти платеет, госпот ке ти платит. Сфите номој се еден ном чувајсе. Овој ном је како море, а друсите сфите како реки. Ходеет каде ходеет и сфе во море истекфеет.³ Ама ке речиш ти, да се чуваме делми; ех колај било! Не. Многу ма́чно је. У нас чувајне немаат. Европјанинот се чуват. Тој, земат две кучина от еднамајка (простите) и и ранит едното во чистахава, другото во нечиста, и от тука искусфит шчо́зиан можит да донесит хавата не чиста. Пак земат друси две, едното го миет другото не, и от тука искусфит шчо́зиан носит нечистиата. Пак земат друси две, едното го пушчат на лоф, другото го држит врзано да немрдат, и от тука искусфит, колку је зианлиа неработајнето. Та за него вељам оти се чуват. Овај ном чувајсе⁴ го написа госпот во срцето на сфите љуге и на сфите милети. За тоа сфекој чоек херколку шоп да је, херколку диф да је и со дивотиј да живит, пак се думат за себеси шчо му фелат шчо му нефелат, и си чуват себеси. Ако видит јагне негóбрига. А ако видит змија, бегат, се чуват. Кој го научи да бегат; номот господоф. Едно малоо рулче откако ке искусит еднаш оти огнот горел, сетне веке бегат от огнот се чуват. Дете малоо ако паднит от високо, непатфит голэмзиан зашчо тоа немаат разум тоа неможит да се чуват. Него госпот го чуват. А еден возрастен чоек да паднит от таа висина, си скршфит али ра́ка али нога, али љукеникот и умираат. Зашчо; зашчо нему госпот му даде разум и му рече чувајсе. Кога да се погодиш нечист во ра́це али во труп не ке узнајш еден беузурлок еден нерахатлок; тоа шчо је; тоа је насиат господоф шчо ти велит чувајсе, биди чистотен. И ти ке станиш ке се измиеш фчас ке се рахатлајсаш⁵, и ке разбериш оти чистотиата је темел на

³ Текстот што следи е допишан допосле до реченицата: Та за него вељам оти се чуват. На маргината има ознака β.

⁴ Овој збор прибавен над редот.

⁵ Одовде текстот е допишан допосле под другиот текст, заклучно со реченицата: Ех тоа на схолје се учит. На маргината има ознака (F)

здравјето. (Зашчо⁶) трупот чоечки је полн со пори, како речина, и низ ним дишиме, како шчо низ устата. Тие пори гнџотиата и затинат, и дишејнето го запираат и многу зиан носит). Иљаким една старá жена шчо ти велит; синко ако сакаш да ти трајт детето, немиго цела година, и ти ако ја почуеш, колај можиш да го фрлиш на гробишча, иако ти останит живо, животта негоа ќе бидит црна. Пулиш едно дете шаша аџиба госпот го стори такфо; не! Мајкаму не го зачува. Ама како можит да го зачуват. Ех тоа на схолје се учит. За тоа сфите милети си учат мајкин јазик, и момичките и учат појке от децата, зашчо тие ќе се сторат мајки, та така можеет куќа да кивернисеет, деца да гледеет и да и тербиетлејсеет. Кога да се погодиш безработа, нигде не те земат, си нерахатен и лебот без ишчах го јадиш. Тоа шчо е; тоа ја насиат господоф оти неработајнето је зиан голем не саде на трупот, туку и на умот и на кесето. За тоа се рече оти неработајнето је мајка на сфите таксирати. За тоа еден чоек шчо работат работа тешка, и надворечна, је здраф. Ја нека ја остајт тешката работа, и нека фатит терзилок али даскаллок, тога ќе го видиш во малу време овенат. Зашчо нелупат, је како вода от блато. Кога да се погодиш прејаден али препиан, нигде не те земат, и сон рахатен не можиш да видиш. Тога номот господоф ти викат чувајсе, и ако имаш разум сетне ќе се чуваш.

Ама ќе речиш ти, како можиме ние да се чуваме от сфе; кога госпот дал рофја, како ќе се чуваш; имат чаре; имат. Иљаким кое је чарето неможиме денеска да го велиме. Тоа се учит на схолие. Ами ти во дожливо време си излегол по високи места со чадар, та рофјата си ја поводитил по целезото и те отепала, кој ти је кабаетлиа; ама шчо знам јас оти рофјата се водела по целезото. Ех учи, да знајш да се чуваш. Ако ти го расипит лозјето слана, Европјанинот те имат за брилиф. Ти му се чудиш на зборот и се ликсаш. А тој ти велит зашчо си глупаф; Кога го пулиш времето студено, стани ноќа и покрисиго лозјето со рогузи, за да го зачуваш. Ама лозјето ми је далеку, и камо толку рогузи! камо толку пари. Ти знајш, печали да имаш, остаја мотиката рани коприна. Ама ќе речиш како можиме да се дочуваме. Ево госпот дал хулера.

⁶ Текстот ставен од нас во заграда е прецртан во ракописот.

Машала, десáја оти госпот је цељат. Госпот не пушчат хулера, туку инсанот. От каде извираат хулерата; от Хинт. Зашчо; зашчо тамо имат блатишта широки, та отним се молепсфит хавата и инсанот. Госпот велит чувајсе исушии блатата, да немаат хулера. За тоа Европјани станаа да и сушеет блатата. За тоа хулерата не извираат от Европи, зашчо блатата си и сушеет, се чувеет. Ако некој болен се поплачит на еден хеким умен, и да му речит аман ти се мољам. чаре за мене. сум болен, и пет деца имам болни, и друси пет имам закопани. Оваа чара ми је шубе да не ми дојде от комшијте, зере и тие се болни. Тога хекимот шчо ке му речит; Кадебеше до сега. Ти чоече си бил никакфа́ вера зашчо си се нечувал. Ти чоече ми се пулиш не саде брлиф, туку и катил. Зашчо даскале; зашчо си и опрал чедата сфој. Како; така баеги. Аман чаре, за мене. Чаре. Не седи во блато и во смрдеј. Бегај. Ама незнаеф јас оти блатото било лошо. Учи да знајш да се чуваш. Госпоари! Цели милети врвеет живот долга безникоа болес и не им требит ни спицар, ни иљачи ни харчој. Како; Тамо прво хекимот требит да бидит мошне камил. Фторо оту требит да је главен за една маала, и катаден да чинит визити по сфите куки, не болни да и лекфит, туку со насати хекимски да и чуват да не патеет никакфа болес. Зере ако некој се поболит хекимот је борчлиа да го лекфит от кесе. А меѓу нас, не да речите оти се наождат еден, ниеден чоек. безникој хиллет. Не. Никако не. Каде шчо немаат учение немаат чувајне. Оваа је дидахиата господоа, чувајсе. Тој шчо велит дидахиа друга, мамит. Сега ела да видиме, ациба саде за љугето је овој ном; ако беше саде за љугето, тога саде љугето ке се чуваа, саде љугето ке бидеа во векоф, а друсите диханиј сфите ке се витневидеа. Иљаким сакајнето господоо не је такфо. Госпот сакат да је столисан векот со сфекакфа диханиа. За тоа тој ном го даде несаде на љугето, туку и на сфите диханиа. За тоа, јагнето кога да видит волк, бегат, се чуват. Малоо рипче кога да видит риба голема бегат се чуват. Голоп кога да видит атмациа бегат се чуват. Пиле кога да видит страчка бегат, и кокошката мајкаму се фрљат како орел на страчката, и си го чуват пилето. Зере вистина госпот поеља, поголемите живиње да и јадат помалите, ама и на помалите им поеља да се чувеет. За тоа херкое гоедо, ако

крениш раќа на него, ке и затворит очите. Кој го научи; го научи номот господоф шчо му је писан во срце.

Ако да не царвеше овој темеллиа ном по сфиот век, мутлак во сто години сфекоа диханиа ке се витневидеше, и земјата ке останеше гола и пушта. Иљаким номот господоф је еден, чувајсе, и сфеки го знајт и се чуват, и така сфите диханиа се плодеет, и земјата личит со ним. Никој не можит да речит „мене ми је простено хершчо да сторам зашчо јас не гóзнам номот господоф. Номот господоф је еден и сфеки го знајт. За една работа чесна херкого да опиташ ке ти се отгоорит оти је чесна, Хрисјанин бил али Турчин али Еврејн али херкој милет. А за лошото сфите пак ке ти се отгореет оти је лошо.

Иљаким, можите да ми речите киоти кога бил еден зборот господоф, шчо иктиза да се прикажвит сфе едно по цркфите и сфеекое собрание; хај иктиза голема је. Зборот господоф вистина еден је, иљаким толку глобок је толку ветки имат, и умот чоечки толку плиток је и тесен, шчо требит катаден да се ексигисфит зборот господоф и да се прикажвит, и пак не можиме хубоо да го разбериме. Ела ти госпоаре, шчо велиш оти не требит дидахиа, шчо велиш оту ти си познааш харното и лошото, ела да ти докажам оти чоекот е токмо со гоедата, и еднипати от гоедата побудала. Јас не го вељам тоа, го велит сфетеното писание. ὁ αὐτὸς θάνατός ἐστι τῶν κτηνῶν καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάλιν „ὠμοίωθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις“⁷. Појкето од гоедата, кога да се поболееет си знаеет кадеимје иљачот и го наождеет. Ама чоекот болен је и незнајт којатрева му је иљач. На тајá трева седит, и незнајт оти тајá му је лек, неја ја газит, и незнајт оти тајá му је билката. Мравата во лете лупат⁸, а во зиме се веселит со зајрето шчо си го собрала со пот. А луге мнозина кога је време за работајне спиеет, кога је време за рахатлок тога ке им дојт умот. На младост прејадени и столисани, на старос гладни и голи пчелите си имеет царшчина чудна и царица умна, и номој наредени како инсан, и троа поарно от инсанот. Меѓу ним сфекоа пчела, колку работат толку чес имат. Колку ербап је толку храна је давеет. Ама ке речиш ти само чоекот имат

⁷ Во превод: Иста е смртта за животните и за човекот, и пак „се уприличи на неразумните животни“.

⁸ Зад ова прецртано: и се тро (?).

разум. Друзите диханиј немеет. Така је, иљаким чумо́муе разумот, кога разумот го учит за харно а тој прајт зло. Кое гоедо си видел ти да се плашит од магиј али от вопери, али от страчкино разбивајне. Иљаким сфите овие будалшчиње чоекот и имат. Кога да видиш едно дете разгалено, тога готоф си да му речиш на таткаму разумни зборој „чувајсе зере детето ти немат харни нишани. Дајму насиати добри дури је малоо. Детето шчо ке го учиш тоа ке научит. Детето је книга бела. Шчо ке напишиш тоа ке останит во неа. Сега, имаш разум да му дајш насиати добри другему, ама чумо́тие разумот кога сам ти не го слушаш, кога сам ти детето сфое го галиш и не го тербиетлејсфиш. Кога тоа куцат а тебе ти се чинит оти летат. Кога тоа је шаша, а тебе ти се пулит сокол вочите, и ако да го покарат некој се љутиш, и недумаш оти тербиетот је прво учение и најголемо; и оти учението бес тербиет је сосем попустина. Та чоекот имал разум! Чумо́ме разумот кога тој му велит госпоаре не имај парите како господа туку живи чоечки, и стори понекое добро на сиромашчиата чесна, зере утре ке умриш и стоката ке ја остајш на некој сој далечен шчо не потнал за неа, и тој ке ја харчит, и гробот ке ти го псует. Али ке ја остајш стоката на некој син угурсус, та со стоката ушче појке ке се угурсузлајсат, и ке ти го псует името мртфо. Чумо́мие разумот кога тој ми велит не мами не предавај, а јас не го слушам. (Чумо́тие⁹) разумот кога го пулиш владика оти многу номој имат престапени, и ти трпиш, и не го слушаш господа шчо ти велит чувајсе и него слушаш цара шчо ти велит плачисе. А ти шчо прајш; седиш се параш и го лексааш владика. Госпот не рече да го биеш ветрот со зборој празни, туку да се чуваш. Чувајсе, та да видиш сетне, како и на таткојната сфета добро ке сториш, и владика ке го сториш јагне ке го донесиш на иман. Чумо́тие разумот, кога тој ти велит чувајсиа таткојната и љубиа неа појке от сфе потем господа и потем цара а ти си ја продааш таткојната за ошчо; за едно кафе за една визита та кабает ни имал владика¹⁰. Не. Чумо́тие разумот

⁹ Текстот ставен од нас во заграда е прецртан во ракописот.

¹⁰ Првобитно текстот овде гласел: а ти шчо ја продааш таткојната на еден калугер, за ошчо; за едно кафе калугерско за една визита калугерска, а шчо фајде имаш рисјанине от визита калугерска. Нишчо, от знан башка. Место прецртаното над редот е допишано: та

кога тој ти велит „дојго детето со мајкинóмлеко, а то, мајкаму имаешчем млеко, го предааш на дада, и не се думаш оти дадино млеко не ранит како мајкино. Чумóние разумот кога тој ни велит хе рисјани, требит да имате една цркфа, зашто цркфата кога да је една, можит и схолја да крепит и сирачина да ранит и да мајжит. Хаир. Ние ката 30 куќи, си имаме цркфа пределена, а схолјето ако је па́дарница. Чумóние разумот кога думаеме оти едén даскал можит да дајт цуап на 400 деца. Чумóтие разумот кога тој ти викат рани коприна, зерт во дру́симеста една куќа чинит сто ока коприна. Ама како́можит да бидит тоа! Учи, да знајш. Чумóтие разумот кога ти садиш муренки, и комшиата ти и корнит, и ти му малчиш како нем. Делми знајш оти царот ти е татко милостивен, и оти паша непрајна не сакат. Чумóтие разумот кога сфекое харно го борајш за лошо, а лошото за харно; чумóтие разумот, кога от нечувајне си болен, и иљач не бараш, и велиш шчо ке речит госпот. Госпот ти рече чувајсе. И ако некој хеким ти речит омрсисе, ти похарно умираш, одели шчо да се омрсиш, и ти се чинит киоти со постот ке си и простиш грехојте. Та, како пулите, вистина је тоа шчо велит сфетеното писание оти чоекот је побудала от гоедата. Та нам не ни требело дидахиа, си го знајме харното и лошото; ние; ние нишчо незнајме госпоаре. Ама ке речиш ти ка́де имее гоедата таксој и тертипи и царсто и номој, а љугето имее. Така је. Иљаким чумóнисе номојте кога и знајме и не и чуваме. А гоедата ном немеет ном крепеет. Ка́де си видел ка́де си чул, арслан арслана да отепат, али фил фиља али којн којња, али орел орела. Ако тепеет, тепеет друси диханиј шчо се послаби от ним ама љугето е́ден с́еден се пизмеет, и нејмбеше доста тоа, туку изнајдоа и барути и туфеси, и топој за поколај да се тепеет меѓусебе. Здумајте госпоари, оти за никоа диханиа немат толку болести колку за чоекот. Зашчо; зашто никоа диханиа не го престáпфит номот колку чоекот. Зашчо никоа диханиа немат толку иктизи, колку иктизи имат чоекот. Бласéсиму на тој чоек шчо имат малку иктизи, шчо можит да живит со најмалу. Тој је приближан до господа. Госпот зашто се викат господар и сфедржител зашто немат никоа иктиза.

кабаат ни имал владика. Овде, како и на другите места подолу, се има на ум тогашниот охридски владика Мелетиј, против кого Прличев водел акција.

Та и чоекот колку помалу иктизи имат, толку појке приближвит до господа. Адам дури беше неогрешен имаше најмалу иктизи. Шчо му требеше нему троа вода, и троа јемиш. И за тоа беше најблизо до господа: сетне откако фати да думат оти ова немам она немам, ова ми је кусо она ми је кусо, зашчо госпот да ми речит да не јадам от оној јемиш, и от него сакам, тоа шчо му небеше иктиза¹¹ си го стори иктиза, от тога веке Адам го загуби рахатот, и се одалечи от господа. Така и ние, не ни било доста тоа шчо је иктизаллиа, туку сакаме хилјади работи непотребни шчо се зиан и на здравјето и на умот и на кесето. Ја да се опитаме себеси, ациба сме достоени за салтанат. Разумот ке ни речит „не сте достоени туку тргајте раќа, и чувајтесе, зере салтанатот расипфит куки и градој и царста. Подумајтесе оти чоекот от кога ке се родит, та дури да умрит, и дури да се стопит, сфе смрдеа је, и оти фодуллокот на чока је еден голем резилкок и голема будалшчина. А ние шчо прајме; шчо сум јас! шчо си ти! Нишчо не си рисјанине! Излези во Европа, и ке видиш оти не имеет нам токмо со дивите. Та шчо сум јас! Нишчо си ти! Нулла си ти! Сфите работи со фодуллок и чиниме. И црќоф за јордамлок ходиме, не за да разбереме нешчо. И крстејнето и тоа со фодуллок го прајме. Европјани миллиунари не пиеет ни вино ни ракија, ни кафе. Зашчо; зашчо не им рожцат земјата, та не седеет да и пушчеет парите во чуждземја. Вино си праеет от јачмен евтино, и кафе си праеет от желат, и евтино и здраво. Европјани шчо и праеет најскапите сфитие и кумаши сами и праеет, и сами не и носеет, туку носеет, лен и коноп, и мајжи и жени, а скапите работи нам ниј продаваат. Волната от нас ја куфеет 10 гр: оката и пак нам нија продавеет сфита 100 гр: оката. Коприната от нас је куфеет грош грамот, и от неа праеет акроазе, и пак нам ни го продавеет 40 гр: грамот. А сами тие акроазе не носеет туку лен и коноп. Та ние не сме достоени за никакоф салтанат. Одвај сме достоани да носиме шајак шчо можиме сами да го прајме. Ама ти госпоаре (ке ми речите) шчо го фалиш шајакот, зашчо не го носиш; зашчо носам платно поефтино от шајак. (Кабаетот¹²) је у офчарот, шчо со потот сиромашки имат

¹¹ Овој збор прибавен над редот.

¹² Текстот ставен од нас во заграда е прецртан во ракописот.

руба от 30.000 гр: кога вангелието му нарѣчфит да живит како ашкетиа. Иљаким пак и за тоа неможиме да го лексааме. Зашчо госпот не рече пулиго другеого, туку чувајсе себе. Како): ние сме имале разум; охо ходиме на митрополиа, и му бацфиме раќа на еден чоек шчо ни куландерисфит сфите како сакат, и му ходиме заедно со жените наши, и тамо пулиме еден селјанин брат наш, сух и ренчул от сиромашчиа, каде му сакает за една венчанина 500 гр: и тој сиромах со солси и бројт парите, и ние го пулиме и знајме оту е брат наш, и разумот ни велит „чувајго ового сиромаха, зере ако го чуваш него, сам себе се чуваш, и можиме со еден збор да му поможиме, и не му поможвиме, и селјанинот бједен, откако ке и одбројт парите¹³, и не ке му останит нишчо за сфадбата, и креват очите и пулит, пулит владика столисан, пулит вас пулит нас столисани, пулит жените наши опколисани со¹⁴ бисер и коприна, и тога тој заваллиа! сјѣкфит глобоко отсрце, а ах јас сиромах замене немаат госпот! А ние и на јѣкот негоф се смејме. А незнајме оти тој јѣк не само господа туку и мртфите ке и разбудит. Кога госпот ти викат чувајсе, многу појке ти викат да си ја чуваш таткојната. За тоа херколку да бидит чоек шоп и нечесен, пак таткојната му је најмила на векот. Зашчо татко имаме еден а таткојната је многу таткој. Мајка имаме една, а таткојната је хилјади мајки. Братја имаме пет али десет, а таткојната је неброани браќа. Еден чоек шчо не сиа милвит таткојната појке от татка и мајка и појке од себеси, тој неможит да бидит чесен чоек. Та ние сме имале разум; ние сме се чувале; шчо да је кабил и таткојната и чедата наши да му и продајме на владика, зошчо; зашчо ми сторил една визита. Зере булгаринот еден голем кусур имат, оту је многу прост, и како тој шчо немаат лошина на срце, му се чинит оту сфите такфи се, та така колај се мамит, со еден збор, со едно¹⁵ тутункесе. Да небехме прости не ке честефме калугери појке од господа. А ние госпуду метаниј не падинаме, а на калугери¹⁶ шчо не слекфат, им

¹³ Поправено од: пари.

¹⁴ Зад ова прецртано: флорин и.

¹⁵ Преправено од: еден. Зад него прецртано: никакоф.

¹⁶ Пред ова прецртано: Владика.

падинаме, и да ни речат летна магарето и вервине¹⁷. Кусурот наш најголем је оту сме многу прости. Ја елате да ја тратиме простотијата, и да се чуваме, сетне да видиме али рекол госпот 40.000 лаос, да бацфеет раќа калугерска шчо и биет. Иљаким ние малчиме, за тоа тргаме, кабаеотот је наш сфе наш, и попустина фулимe на владика. Нему така му фелат така чинит. И ние требит да чиниме тоа шчо ни фелат и да му викниме (зере во раќата наша је) да не и престџфит баре номојте царски. А тој денеска сфе имат престџпено. Него не го лексаам. Тебе те имам за лексајне шчо се не чуваш шчо си толку прост, и толку аплос на срце, дури таткојната мила си ја предааш, и за владика да је кабил крфта да си ја туриш. За ошчо госпоаре; Кое добро сторил тој откога је владика; Камо му Димогеритиа како шчо му велит канонот царски; тие љуге шчо му и диорисафте на митрополиа не ви и истера бес чес; Сега несијпулит работите како сакат; Кога поможил тој на сиромаси, како шчо поможвеа сфите друси владици; Кога поможил тој на схолиа, како шчо поможвеа друсите прет него. Неземат рушфети како напред; а хакот не му го дааме како за хатар; тебе тебе те опитфам госпоаре. Толку си аплос, пак и шајп му излеговиш и таткојната си ја предааш, и топлиш фпазоа змиа шчо ке те кџснит; та владика бил за лексајне. Не брате. Тебе тебе предаачу те имам за лексајне, шчо со сфета голотиа ми си се оженал со борч, и чеда си стекол, и си зел на душа, и си пулиш голи и боси и бес тербиет, и пулиш оти торбата ке им ја обесиш на рамо, и пак работа не ти се фашчат враќа за да и раниш. Тогаш шчо чиниш ти; ходиш у владика, му се продааш заедно со фамилиата тфоја, и со сфета таткојна, и му лижиш саханите, и му чиниш чашитлок. От тебе шчо хајр; Кога си не можел ти¹⁸ да се чуваш сам себе, та ти ке ја чуваш таткојната; ти; саде за зиан си роден, и за тежина на земјата, и за молепсфејне:

¹⁷ Последните две реченици прво гласеле: Да небехме прости некого честефме калугерон појке от господа, а ние господу метаниј не падинаме, а на калугерон шчо не слекфит му падинаме, и да ни речит летна магарето го вервине.

¹⁸ Овој збор додаден над редот.

та ние сме биле хрисјани! Не ни кажвит верата, оти оваа живот је куса, и оти имат фторо судишче, и оти тамо, тежок тоар ке носеет, тие шчо можиле да сторееет едно добро та не го сториле; и оти тамошната живот крај немаг; Кој от нас спечалил нешто за вечната живот; Кој смислил да си остајт потем смрт, име живо и неумрено, и да му се паметфит и прет љуге и прет господа; та ние страмота е да се речиме Хрисјани, зашто работите ненисе Хрисјански. Каде се наожцат у нас муабетот шчо го имаеет Турци меѓусебе, и се крепеет еден со други сфите како браќа: Каде се наожцат у нас благочестието шчо го имаеет Турци на татка и на мајка, и на сфеки старчоок; Каде се наожцат у нас гостољубието шчо го имаеет турци, и шчо јабанциата не го оставеет гладен и жеден и на калдрма; Каде се наожцат у нас познателнос, шчо је имаеет Турци, и шчо доброто не ти го забораеет до смрт; Каде се наожцат у нас инсафот шчо го имаеет Турци, шчо херколку да им згрешиш, ако падниш на амман, ке те простееет; а ние се надеваме со сфиот ум оту сме рисјани, и ке хојме прао во рајот. Многу многу сме мамени. Сфетеното писание велит оти, верата безработи добри, је мртфа. А ние коедобро сме сториле на таткојната; и хусуза ако сториме добро сами себе си го чиниме, сами себе се чуваме. Хајр ние толку сме одалечени от доброто, шчо правиот чоок го имае за будала, а музевирот за чесен. Сфекое лошо за харно, а харното за лошо. Та за тоа никако неможиме да се зачуваме.

Госпоари! номот господоф је еден „чувајсе“ и¹⁹ довде спечалифме гоа да го ексигисаме. Иљаким тој је толку глобок, шчо уста чоечка неможит да го изречит. Сфите книжје шчо се наожцеет по векоф, сфе тоа пишееет, чувајсе. Ама ние от сфите стрни видофме оти го имае престапено, та за тоа сме испаднати на едно мертебе, шчо колку славен беше Охрит напрет, толку сега сфиот век се ликсат со нас, за тоа сме испаднати денеска на вакоф еден сон болезлиф и мртоф, чунки госпот рече ако се нечуваш сфите таксирати ке бидеет на глаата тфоја.

Сега на оваа штета, кој му је иљачот; Иљачот прф шчо лекфит сфекоеа штета откорен, је учението. Тоа не го вељам јас, го велеет маји умни. Урнек го имае царот

¹⁹ Зад ова прецртано: до сега.

наш милостивен, шчо знајт оти учението крепит царсто и за учението му је првото гајле, и катаден по сфето царсто широко, прајт схолја со нови тертипи, и каде да чует некое дете остроумно и сиромашко, го земат потколтук, го учит со харч негоф, и многу деца такфи пушчат во Европи да и прокопсат.

Сфекој милет, колку појке учение имат, толку водовлетлиа је. Иљаким учението је далеку от нас. Дури да се исплодит учението во Охрит, от нас никој жиф не ке останит да го видит тоадобро. Потем учението кој је иљачот други; Иљачот други је да се плачине на неприаињето калугерски, да не малчине, да не думаеме оти царот ни е очуф, да пишине на цара на патрика, да ни пушчеет владика достоен шчо да ни и излекфит јарите наши, и откорнит тарафите, да и крепит схолјата, владика добор шчо да не борајт за синој, и ние да го борајме за татко, и со сфѐ срце рака да му бацфине. Иљаким имате ушче еден иљач госпоари. Ушче еден толку. И ациба не можите да го пиете; Ако, јас имам борч да речам. Кој је тој иљач. Ево кој је. Ако вистина го сакате харното от таткојната, да и нишанлајсате добро нечесните Охригани, предаачите, чашитите шчо и лижеет саханите владички, и шчо му излегвеет шајп, али от интерес, али от ќотилок, али от простотиа, али от будалшчина, сфите тие, малцина се, да и нишанлајсате, добрбутро да не им велите, во куките ваши да не и прибирате, во куките нихни да не газите, земајне даајне со ним да немате, та тие тога ке бидеет токмо со афоросани. Зере лаозот, лаозот афоросфит, не владика. Владика бѐзлаос неможит да афоросат, а лаосот и безвладика можит да афоросат кого сакат, и херкога сакат. Лаозот је пострашен от морето пострашен од огнот. Прво госпот, второ царот, треко лаозот. От овие три чувајсе. Иљаким ациба ке го сториме ова; не. Зашчо; Зашчо мене владика ми потдал едно тутункесе та јас му излегвам шајп, и домами го пречекфам, и на митрополиа му ходам. Тебе ти дошол дома на визита и на умот тфој ти се чинит оти сиот блаософ господоф домати се растоари. Тебе ти рекол добрутро та ти сетне шчо велиш; аах мене ме љубит владика. та кога мене ми је харен, земјата сфета нека горит. Сфекој за харното сфое печалит, а мошне малцина печалеет за харното от сиромашчиата. За тоа умираме како сеној, и никој потем смрта не остаат име и

слава да му се споменвит. Хе рисјанине шчо се дуеш ти, оти фиљанкиши газнал домати; делми сам ти го лексааш и се параш на него. От еднастрана го лескааш от друга пак го честиш. Шчо ти требит да го лексааш; не мешајсе со него, имајго за афоросан. Та тога да видиш али не се менвит Охрит, али не се чинит рај господоф. И остај оти на таткојната цела ке сториш едно добро, туку и на афоросаниот и нему добро му чиниш зашто ке го видиш во малу време оти се сторил јагне, се сторил сфетец. Хајр сакаме да ни дојдел фиљан и фиљанкиши на визита. Та сме тргале! Тргаме, и уште многу ке тргаме, и ние, и чедата наши, и мнукој и премнукој ваши, сфите тоа ке добиеет отвас за мирас:

Таксирати друго нишчо не. Иља, кајл је госпот на ова тргајне на овие таксирати. Не. Госпот ти даде разум, и ти рече чувајсе. А ти се нечуваш, та тргаш. Ех! кој ти је кабаетлиа; Та ние, госпоари не можиме да речиме оти сме ја закрепиле старата слава Охридска, не можиме да речиме оти сме љуге неможиме да речиме оту сме живи. Ние уште на животта сме мртфи. Иљаким елате да дајме сполај на господа, оти имаме цар милостивен, шчо љубит харното, и пизмит лошото, шчо имат околусебе кумандари умни, шчо знајт колку му сме биле сфеки пџт верни, и не имат земено пот колтугот негоф, и имаме да се надеваме оти со покровителството негоо, не ке бидиме до века во оваа темница. Амин.

7.

ЗА ЕДЕН ПРИЛЕПСКИ РАКОПИС ОД СРЕДИНАТА НА XIX ВЕК

Во 1933 г. објави Кирил Мирчев еден краток македонски текст од средината на минатиот век и го проследи со коментар.¹ Ракописот содржи, констатира тој, две слова и три апокрифни раскази. Неговиот заклучок во однос на јазичните особености на текстот е резимиран во следните зборови: „В рџкописа са намерили отражение два дияалектични центра между средномакедонските говори. Така напр. докато в пџрвите две слова надделяват особености на велешкиј говор, трите последни расказа са написани на типичен прилепски говор“.

Навистина, јазикот на првите две одломки носи посебни карактеристики. Од каде потекнуваат тие можев да установам работејќи во последно време врз едно издание на текстовите на Јоаким Крчовски. Тие претставуваат заправо извадоци од „Слово заради страшен суд божиј и второе пришествие Христово“, објавено во книшката „Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова“ (Будим, 1814). Првата одломка е составена од почетокот на словото до стр. 8 (9 ред озгора) и крајот на словото (стр. 23-24). Втората го содржи текстот од стр. 16 (9 ред оздола) до стр. 21 (8 ред оздола).

¹ К. Мирчев, *Едно рџкописно сборниче на централно македонско наречие от средата на миналия век*, Македонски преглед VIII, кн. 4, 1933, стр. 71-84.

Познати ни се од порано некои преписи на печатените македонски книги од почетокот на минатиот век². Кон нив се придружува и одломката што ја разгледуваме. Сите тие покажуваат дека постоел во нашата средина интерес за текстовите на првите писатели во новата македонска литература. Препишувањето на одломка од Јоаким Крчовски надвор од онаа дијалектна сфера што се одразува во неговиот јазик, претставува уште еден убав податок во врска со создавањето на писмена традиција на македонски народен јазик во текот на минатиот век.

Сепак препишувачот не го копираше буквално јазикот на Крчовски, ами во малиот текст се среќава и еден набор на особености од прилепскиот говор.

Во однос на изговорот во нив спаѓаат пред сè овие случаи:

Испуштање на консонанти во интервокална позиција: *создаени, ѓробоиѝе, заборашле*.

Замена на *х* со *в* (*сѝрав, ѓрев, ѓревои*), губење на *х* (*убав, есаѝ* место *хубав, хесаѝ*), и посебно во *ваѝаѝ* (кај Крчовски: *фанаѝ*).

Замена на *љ* со *л*: *мислат, хулат*.

Контаминација на еднородни вокали: *заборашѝ* (од *забораашѝ < заборашаѝ*), *зми* (*змиш*).

Во однос на формите паѓа особено в очи адаптирањето на глаголите од *е-* во *и-* група во повеќе случаи, како и форсирање на наставката *-ѝ* во 3 л. едн. сегашно време: *вличѝ, фаниѝ, можѝ, угасниѝ, можѝ, боѝ, ѝадни, умириш, умриме, живеѝ, живеѝме, рикаѝ, ѓледаѝ, саѝѝ, виѝѝ* и др. Од друга страна е пак во множината *леѝнаѝ*, двапати заменето со *леѝна*. Еднаш место се од помошниот глагол иде *сеѝ*.

Препишувачот ја преправил фразата: *коѓа фанаѝ некоѓо за кабахаѝ* во: *коѓа да ваѝаѝ некои за кабаеѝ*. Така тој го избегнал необичниот за себе збор *фанаѝ* и синтаксички ја сообразил целата фраза со моделот дејствен во прилепскиот говор.

На фонот што го дава текстот на Крчовски се отсликуваат така некои диференцијални особености на прилепскиот говор. Тоа сопоставување придонесува, заедно со она што го дава и останатиот текст, да се согле-

² Сп. Х. Поленакоски, *Сѝраници од македонската книжевностѝ*, Скопје 1969, стр. 98, 115, 120 и стр. 265 (белешка 4), 266 (белешка 5).

даат поблиску некои развојни тенденции во прилепскиот говор за последниве стотина години. Целото зборниче претставува во овој поглед интересен материјал, па затоа накратко ќе се запреме на тоа што ни го предлага.

Така формите *бида*, *расија*, употребени во расказите, сведочат дека во прилепскиот говор кон средината на минатиот век се пројавува стремежот за елиминирање на наставката *-ӣ* во множина. Се разбира дека уште повеќе се потврдува тој стремеж со веќе споменатата замена на *лејнаӣ* со *лејна* во текстот што му припаѓа на Крчовски.

Веднаш да потсетиме дека во тоа време очевидно уште доминира навикот да се употребува *-ӣ* во еднината во презентот, додека денеска ситуацијата во говорот е изменета така што станале обични формите без таа наставка.

Членската морфема без *-ӣ* во: *царо*, *враӣо*, *браво*, *ӣрсӣено* (покрај обичното: *царо̄ӣ*, *ӣрсӣено̄ӣ*, *зборо̄ӣ*, *ӣрговецо̄ӣ*, *азна̄ӣаро̄ӣ*) обележува еден момент во кој не биле непознати оние форми што после ќе надвладнат.

Антиципацијата на мекоста не била сè уште обична во прилепскиот говор во средината на минатиот век онака како што е денеска (сп. *некеше*, *неџум*, *браца*, *луце*, *коно̄ӣ*, *умиране*, *нарачуване*).

Во врска со замената на *x* посебен интерес побудуваат формите за аорист *рекова* (4 пати), *дојдова* (2 пати) кои се среќаваат во расказите. Вакви форми се денеска познати во северните говори, а не во прилепскиот. Останува отворено прашањето да не се тие преземени од некој претходен текст. Сепак фактот што тие не се афирмирани во писменоста во минатиот век би сведочел поскоро дека се среќавале порано и во прилепскиот говор. Мирчев претпоставува излегувајќи од нив дека во овој говор *x* во аористната наставка *ха* се загубило откако првобитно минало во *в*.³ Всушност оваа претпоставка не е потребна. Сè што може да се заклучи е дека и таква замена била можна во говорот покрај губењето на *x* во наставката *ха*. Во овој текст таа замена ја среќаваме само во завршокот *-оха*, па и тогаш не редовно, зашто имаме и: *вле̄џоа*, *рекоа*, *извадоа*. Инаку *x* е просто загубено: *се молеа*, *умреа*, *се сѝориа*, *се зајлодиа*, *исколва* (= *исколваа*), *се собра* (=

³ Иб. стр. 74.

се *собраа*) итн. И во други случаи постоело двојство во третманот на *х*. Така кај М. Цепенков е обично *муа*, *уо*, а денеска во прилепскиот говор: *мува*, *уво*.

Овој текст во целост дава некои важни указанија во однос на фонолошкиот систем на говорот. Кога веќе случаите како *варисеи*, *Јосив-Јосива*, ни покажуваат дека се работи за говор без фонема *ф*, нема да нè изненади што редовно наоѓаме бележење на *в*, независно и од условите при кои се врши едначење по звучност: *сйрав*, *џрев*, *најров* – *најровше*, *овци* (од друга страна сп. *суш*, кајшто Крчовски пишува *суд*). Веќе ги споменавме и долгите вокали настанати во резултат на контаминација.⁴ Сп. ги за тоа уште овие примери од текстот на расказите: на *џла* (= на *џла* < на *џлаа* < на *џлава*), се *џледаи* (= се *џледаи*), *изваи* (= *изваи* < *извади*), *наиваи* – *наива* (= *наиваи* – *наиваа*), *колваи* – *исколва* (= *колваи* – *исколваа*), се *собра* (= се *собраа*), *џознал* (= *џознаал*). Вокалната функција на *р* се потврдува и со посебното пишување во некои случаи: *крхшии*, *црхква*.

Во однос на синтаксата овој ракопис, како и други, ја илустрира обичноста на конструкциите со удвоен објект во западното наречје во оној вид во кој тие ни се познати и денеска. Навистина, и во расказите ќе сретнеме примери со неударен објект (*а џосле собрал џолемцише*. – *а џавол завиде на Аврама*), меѓутоа нормалната ситуација ја претставуваат обратните случаи (*Царчеио руско џо кани царчеио консиандиско на џосиш*. – *И царчеио му рече на царои*). Се задржуваме на ова, мислејќи на фактот што кај запишувачите на народни приказни од Западна Македонија во втората половина на XIX век – Кузман Шапкарев и Марко Цепенков – имаме во поголема мера изразена употреба на неударен објект. Очеvidно кај нив се работи за манир, произлезен од приклонувањето кон писмената традиција и од логизирањето во однос на смислата на јазичните конструкции, а не за прецизно предавање на дијалектната состојба. Дали и примерите со неударен објект во нашиов ракопис можеме да ги објасниме со дејството на писменото предание, би ни било појасно кога би знаеле кој е изворот на расказите што се внесени во него.

⁴ Сп. В. Пјанка, *Квантификатори како фонолошки фактор во македонскиот јазик*. МЈ, 1960-61/XI-XII, стр. 203-212.

Кога би ни биле познати тие извори, би можеле полесно да одговориме и на прашањето зошто во текстот во трите апокрифни раскази се среќаваат некои постари особености наспрема состојбата во прилепскиот дијалект во средината на минатиот век. Мислам овде пред сè на случаите со чување на интервокалното *v* како: *ѝова*, *ѝлавѝа* (покрај: на *ѝла*), *човек*, *ѝрѝовец*, *наѝравѝѝ*, (*една чуѝа*) *убава*, *7 крави јалови* (покрај: *јаловѝѝе крави*). Освен можноста за воздејство на еден одреден претходен текст, при објаснувањето на овие и други случаи иде предвид и воздејството воопшто од читањето на македонските книги печатени во првата половина на минатиот век.⁵

Установувањето на изворот на трите апокрифни раскази во прилепскиот ракопис, како и една опстојна јазична анализа на текстот што тој го содржи, останува интересна задача за натаму.

⁵ Впрочем и во поетскиот јазик, како поархаична јазична формација, се среќаваат често случаи со зачувано *v* во песни запишани во западните краишта. Сп. за тоа: Б. Конески, *Јазикот на народната ѝоезија*, Скопје 1971, стр. 14.

8.

А. БЕЛИЋ О СЕКУНДАРНИМ ВОКАЛИМА У МАКЕДОНСКОМ

Последњих година је појачан интерес за детаљније проучување појава у вези са стимулошким полугласницима и секундарним вокалима у словенским језицима. Као резултат тога сагледани су ближе фактори, од фонетских до морфолошких, који су утицали на сложеност и поступност развитка у овој области, тако да већ не може да се замишља неки нагли прелом у односу на прасловенско стање.¹ Нарочито су интересантна запажања о томе да су полугласници у слабом положају могли да се чувају и у процесу вокализације, па и да утичу на њега, што је стварало погодне услове и за појаву секундарних вокала. Тако су дочекале ближу разраду идеје неких истакнутих лингвиста, од А. А. Потербње до А. Белића, које су биле узгредно формулисане или којима се у своје време није поклонила пуна пажња.

У односу на секундарне вокале (уп. *маџла* – *веџар*) постало је тако рећи опште место да се тврди да су се они појавили после губљења слабих јерова, како би се избегле извесне неудобне консонантске групе. Српскохрватски материјал је интерпретирао М. Решетар, који застапува

¹ Уп. В. М. Марков, К истории редуцированных гласных в русском языке, Казань 1964, стр. 275; Исиџи, Замечания о неорганических гласных в македонском и в русском языках. Македонски јазик XVIII, 1967, 39-45; G. Y. Shevelov, Weak Jers in Serbo-Croatian and South Slavic: Developments in the Word Initial Syllable. Зборник за филологију и лингвистику VII, Нови Сад 1964, 23-43; O. Nedeljković, Poluglasovi u staroslavenskim epigrafskim spomenicima. Slovo 17, 1967, 5-36.

у потпуности поменуто становиште.² Касније је А. Белић настојао да ову појаву посматра и кроз призму акценатских односа.³ Читаво је питање, у односу на слабе јерове у почетном слогу, подвргао ревизији у новије време Ј. Шевељов, на основу материјала из свих јужнословенских језика. Треба свакако усвојити као значајан његов закључак да је у овом процесу играла улогу и дужина речи.⁴ Шевељов је поставио под сумњу тврђење да је у поменутој позицији најпре морало да дође до губљења етимолошких полугласника, па тек онда до појаве секундарних вокала. Ближе посматрање наводи нас на мисао да таквог дисконтинуитета није било.

Бавећи се својевремено македонским материјалом, који је у овом погледу посебно интересантан, А. Белић је допустио неке могућности у развоју, које сасвим одговарају данашњим схватањима. Ради се о два претпоставкама изнетим у његовој студији о галичком дијалекту, на које бисмо овом приликом желели да скренемо пажњу.

1. А. Белић је претпоставио да би се *черево* и сл. у галичком и другим дијалектима могло објаснити од једног старијег *črevo*.⁵ То, међутим, значи да се прихвати постојање неорганског полугласника и старој групи *črě-* још у периоду чувања етимолошких јерова и, даље, да се претпостави његова нормална замена, у *e*, иако је у питању слаби положај. Ја сам лично усвојио ову претпоставку, јер се очевидно ради о тенденцији да се елиминише група *čr-*, што је у македонском реализовано на различите начине и у различито време. Тај је моменат деловао јаче и наметнуо се испред других фактора који су

² М. Rešetar, Sekundarni poluglas u srpskohrvatskom književnom jeziku. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор I, 1921.

³ А. Белић, Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика, Београд 1960, 84. Опширније акценатске и друге услове под којима се чувају јерови у слабој позицији описује Ј. Vuković, Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika, Beograd 1974, 30-38. Уп. и интересантан чланак Радолав Бошковић, О неким случајевима губљења сонаната на крају речи. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор књ. XXXII, св. 1-2, Београд 1966, 69-72.

⁴ G. Y. Shevelov, op. cit., 24. О улози дужине речи у вршењу фонетских процеса в. Б. Конески, Зборот и фонетските промени. Пристапни предавања, МАНУ, Скопје 1969, 61-65.

⁵ А. Белић, Галички дијалекат, Београд 1935, 114.

регулисали развитак јерова у слабом положају. У целини поменута претпоставка помаже да се сагледа боље развитак групе *čr-*, на македонском терену.⁶

2. Коментаришући развитак полугласника у галичким примерима *моџла*, *моска*, А. Белић примећује: „У другим говорима наводи се и *џ*, тако да се може претпоставити овакав развитак: *тџгла* > **тџгла* > *мжџла* > *моџла* и сл.“⁷ У овој формули је заправо приказан онај континуитет развитка вокала у оваквим случајевима, на коме инсистира Ј. Шевељов. Иако је само узгредно поменуто и није разрађено, ово мишљење не можемо, разуме се, мимоићи када се ради о историјату целог питања. Сам македонски материјал је давао повода да се питању приђе на такав начин, јер се у македонском – за разлику од осталих јужнословенских језика – за тзв. секундарни вокал добијају у неким позицијама вредности које одговарају некадашњем назалном вокалу задњег реда.

Ако приступимо сада прегледу македонског материјала са становишта које не полази, или бар не увек, од претпоставке о дисконтинуитету, онда ћемо добити овакву слику.

Пре свега треба издвојити периферијске говоре на северу и југоистоку. У северним говорима имамо вредност *џ* за секундарни вокал, независно од положаја, с тиме што у ненаглашеном слогу *џ* може да пређе и у *a* (дакле: *мџла*, *вешџр* – *вешар*). Нема разлога да не прихватимо да је секундарни вокал у овим говорима настао још у периоду док су се јерови изговарали и у слабом положају, односно да у почетном слогу у примерима као *мџла* полугласник није никад ни испао. Као што је познато, у северномакедонским говорима дошло је до изједначења јерова, као и у српскохрватском. У југоисточним говорима јерови су се изједначили не само међу собом него и са назалним вокалима, тако да је *џ* замена за сва четири вокала, с тиме што је као рефлекс вокала предњег реда (*џ* и *л*) умекшавало претходни сугласник.⁸ У овај је процес био укључен

⁶ Б. Конески, Праславянские сочетания, *čr-*, *čr-* в македонском языке. Русское и славянское языкознание, Москва 1972, 131-134.

⁷ А. Белић, Галички дијалекат, 101; уп. тамо и стр. 42.

⁸ Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје – Београд, 1965, 31.

и развитак секундарних вокала у овим говорима. Ако у њима наилазимо на рефлекс *e* у појединим случајевима као нпр. у *седem*, *осем* (ст. сл. *седмь*, *осмь*), објашњење је у томе што је претходни сугласник био неким начином умекшан, о чему нам сведоче још сачуване форме *сед ъм*, *ос ъм* у серским говорима. Под његовим је дејством и извршена промена *ъ* у *e*.

У свима осталим македонским говорима била је задржана стара разлика између *ъ* и *ь*, тако да је у јаком положају негде око X-XI века *ъ* прешло у *o*, а *ь* у *e* (*сънь* > *сон*, *дънь* > *ден*). Ова ситуација поставља посебне услове и у односу на рефлексе секундарних вокала. Пре свега треба разликовати позицију у којој ти рефлекси следе за етимолошким слабим јеровима (почетак и средина речи) од позиције у којој они долазе као „неоргански“ вокали (крај речи). У ствари, термин „секундарни вокал“ било би правилније резервисати само за овај други случај. Чување јерова у слабом положају, као и појава правих секундарних вокала, израз је исте тежње – да се „предухитри“ стварање консонантских група неудобних за изговор. Јасно је да се све то дешавало док етимолошки јерови још нису били елиминисани у слабом положају, дакле у исто оно време када је завршена и адаптација туђих речи уметањем секундарних вокала (уп. *ѣсаломъ*, *еђуйейъ*).

1. Слаби полугласник у почетном слогу био је, тамо где је за то постојала потреба, „спасен“ на тај начин што је прешао у назални вокал задњег реда. Ту се заправо враћамо на формулу коју је предложио А. Белић и коју, у мало модификованом виду, можемо илустровати истим примером: *мъѣла* > *мъѣла* > *мъѣла* (са даљим рефлексима у дијалектима: *мъѣла*, *маѣла*, *моѣла* и др.). Ово се догодило и у речима: *мъска*, *снъха*, *ѣънъкъ*, *бъдникъ*, *лъжа*, *лъжица*. Може одмах да се примети присуство сонанта у тим речима, а нарочито назала. Наиме, у периферијским западним говорима је у извесним случајевима очевидна назализација чак и код *a* у суседству са *m*, *n* (уп. *мъшчеа* – *мошчеа*, *снъѣа* – *сноѣа* и др.). Прелаз *ъ* > *ь* претпоставља свакако близак изговор између јера и вокалног дела назала задњег реда.⁹

⁹ Уп. Б. Конески, Историја... 36–37. У вези са више наведеним *ѣънъкъ* треба рећи да поред *ѣанок*, *ѣонок* (обоје добивено преко ступња са назализацијом) имамо у дијалектима и *ѣенок*, које се наслања на

Преко таквог прелаза може се лепо објаснити и *ја-џанца, јаџонца, јаџњца* (већ према томе какав је рефлекс у дотичном дијалекту за назални вокал задњег реда). Исто тако и *осамна*, „осванути“ (од *освѣн-*) можемо најбоље објаснити преко **осѣвна*. С друге стране, западномакедонско *осуна* претпоставља још постојање билабијалног *в*, које је изговор упутило према *у*, као и у западномакедонским формама *суни, цуѣи*. Имали бисмо, дакле, једну стару разлику између западних и источних говора, која се не би сводила само на развитак слабих јерова него би се односила и на карактер гласа *в*.

Најзад и форму *оџан* (ст. сл. *огњ*) у западним *а-*говорима најлакше је објаснити, ако се замисли прелазни стадијум са назализацијом секундарног вокала: **оџѣн*.

2. Као што смо рекли, прави секундарни вокали јављају се у крајњим слоговима, да би се избегле неудобне консонантске групе на крају речи.

Разликовање рефлекса јерова у македонском даје још једну могућност да се потврди мишљење да су се ти вокали развивали у току самог процеса који је постепено довео до изјашњавања односно губљења јерова. Доиста нема разлога да не прихватимо да се у случајевима као: *(је)сом, седом, осом, њекол, рекол* и сл. не ради о нормалном прелазу *ѣ > о*, иако је ово *ѣ* било неетимолошког порекла. У више дијалеката је затим под утицајем *м* добивено *сум, седум, осум* (уп. *родум, редум*). Старим прелазом *ѣ > о*, и *ѣ > е* објашњавају се и форме *оџон* и *оџен, оџѣњ* (у једним се дијалектима развио секундарни *ѣ*, а у другим *ѣ*). Изговор *оџин* добио се највероватније редукцијом *е* у *и*, тако да је он могао да се шири из дијалеката у којима је редукција обична појава.

Морфолошки чинилац (наставка *-ок*) утицао је на форме *восок, мозок* од старијег *воскѣ, мозѣ*.

Што се тиче секундарног вокала испред крајњег *р* (ст. сл. *вѣтрѣ, доврѣ*), сматрамо да се опет ради о нормалној замени *ѣ > о* у галичком дијалекту (*вѣѣор, добор, ведор* и

ѣенка и сл. (са непосредном заменом *ѣ > е*), као и форму *ѣнок(о), кнок(о)* са изгубљеним јером у слабом положају. Непосредну замену слабог *ѣ*, када није било у контакту са сонантом, налазимо у *сеѣа* и *сѣебло* (уп. и име села *Сѣеблево*). Реч *сѣакло* не треба узимати у обзир, јер она не потиче из народног језика, него је у новије време усвојена из српскохрватског.

др.), односно $\bar{ь} > e$ у више других дијалеката (*веш̄ер*, *дебер*, *ведер* и др.). Моменти морфолошког карактера могли су да подстакну избор алтернације и у једном и у другом правцу ($o : \emptyset$ или $e : \emptyset$). Друкчији је био развитак који је довео до форми као *веш̄ар*, *добар*, *ведар* у централним и неким другим западним говорима. Наиме, у њима се задржало очевидно неко време *веш̄р* (или *веш̄р̄*, као што је мислио А. Белић),¹⁰ да бисе касније преко *веш̄ър* дошло до данашњег стања (можда једновремено са преласком *р̄ька > рака*).

Интересантно је географско распрострањавање форми на *-ер*.¹¹ Лексема *веш̄ер* позната је у томе облику на широком терену од Костура до Скопја и од Гостивара до Гоце Делчева (Неврокопа). Међутим, тај се терен код других лексема које долазе у обзир (*добер*, *бис̄тер*, *ос̄тер* и др.) сужава, тако да у западној области представља један уски појас, који од Битоља у благом луку преко Тиквеша допире долином Вардара до скопских говора, да би се одатле повио на запад све до Гостивара. Тако је изгубљен контакт са малешевско-пиринским говорима, у којима се ове форме поново јављају. Овакав распоред наводи на мисао да су форме на *-ер* раније биле најраспрострањеније, али да су постепено уступале место формама на *-ар*, које данас преовлађају. Два су правца њиховог надирања. У централним говорима оне су се шириле са запада. Изговор *веш̄ар*, *добар* и сл. је обичан у охридском и делом у дебарском крају. У говору Дримкола и Голог Брда њему се придружује и изговор *рекал*, *дошал*, *донесал*. Са друге стране, са севера су се форме као *веш̄ър*, *добър* – *веш̄ар*, *добар* преносиле у говоре источног наречја.

¹⁰ А. Белић, Галички дијалекат, 100.

¹¹ Дијалекатски материјал, који се скупља за атлас македонског језика, ставио ми је на увид проф. Б. Видоески, на чему му најлепше захваљујем.

9.

ЗА РЕДУКЦИЈАТА НА НЕАКЦЕНТИРАНИТЕ ВОКАЛИ

1. Под редукацијата на неакцентираниите вокали го подразбираме скратувањето на нивното времетраење, придружено со промена на нивната боја (парцијална редукација), или целосно губење на таквите вокали (целосна редукација, елизија)¹, сп. во гевгелискиот говор: *мџиц, ѱувџл 'ѱа* (повелата) и сл.²

2. Како општо место во универзитетските учебници го среќаваме тврдењето дека оваа појава се должи на воздејството на т.н. силен или динамичен акцент. Според тоа тврдење, динамичниот акцент причинува, на акцентираниот слог да се ангажира толку многу од издишната енергија, што неакцентираниите слогови се артикулираат сосем лежерно и затоа во нив доаѓа до скратување на вокалите и промена на нивниот тембар.³ Според тоа следува да разликуваме *фонетски силна* (под акцент) и *фонетски слаба ѱозиција* на вокалите (во неакцентирани слог).

3. Без да ја откажуваме важноста на фонетскиот фактор во ваквите процеси, веднаш ќе покажеме дека

¹ Z. Gołqb, A. Heinz, K. Polański, Słownik terminologii językoznawczej, Warszawa 1968, str. 479.

² Д. Иванов, Гевгелискиот говор, София 1932, стр. 56-57.

³ Сп. на пример: К. Мирчев, Историческа граматика на българскиот език, София 1958, стр. 130.

единствено со него тие не можат да се објаснат во сета своја комплексност.

Прво, забележуваме дека тие се вршат и во јазици со тоничен или музикален акцент. Таков е случајот во повеќе новоштокавски говори во Херцеговина, Босна и други соседни краишта, што се вклучуваат во т.н. источнохерцеговски дијалект. Давајќи карактеристика на оној дел од тие говори што се простираат кон север и запад, П. Ивиќ, меѓу диференцијалните нивни особености ги изделува честите вокалски редуции (*вѣлки, кѡсца < косица*) „које понекаде доводе до слоговне функции извесних сонаната (*сѡкрла, вѣкнѣи*)“⁴. На оваа појава, како субстандардна, укажува во најново време и Ј. Вуковиќ: „Ако vi на telefonu čujete izrazito bosanski izgovor *govorla, vidla, nosla, uganla* (nogu) (postakcenatska redukcija vokala *i i u*) sigurni ste da utud, s te strane, dolazi nekultivisan „neinteligentan glas““.⁵

Второ, и во јазиците со динамичен акцент, не во сите говори што ја познаваат редуцијата таа се врши автоматски во секој неакцентиран слог. Напротив, меѓу тие говори има и такви во кои извесни неакцентирани слогови се „заштитени“ од редуцијата. Меѓу македонските дијалекти таков е гевгелискиот, во кој редуцијата не се врши во крајниот отворен слог, а тоа значи кога вокалот е показател на дадена граматичка категорија. Сп. *мѣсто, дѣшшо, вулове, сѣстира – сѣстираша, мома – момша, илѣше, носе, ѓде-ѓдме, ѓме, ѓме* итн.⁶ Д. Иванов сакаше ова отстапување да го објасни со влијанието на соседните говори (иако гевгелискиот нема непосреден контакт со некој говор без редуција), меѓутоа и така останува суштествена

⁴ П. Ивиќ, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, стр. 136.

⁵ Ј. Вуковиќ, Poglavlja iz istorije srpskohrvatskog konzonantizma. Radovi ANBiH, knj. LV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo 1975, str. 18.

Богат материјал за оваа појава дава А. Пецо во својата монографија „Икавскошћакавски говори Западне Босне (I дио: Увод и Фонетика)“, Сарајево 1975, стр. 99-102. Најчесто на овој терен се редуцира *и*, но се забележани повеќе или помалку примери и за губењето на *а, о, е, у*.

⁶ Доста примери дава Д. Иванов, op. cit. стр. 55-71, во споредба со говорите во кои редуцијата се врши и во споменатата позиција (воденскиот, мегленскиот, кукушкиот).

неговата забелешка дека тоа влијание се вршело по (морфолошките) категории.⁷ За улогата на морфолошкиот фактор во овој поглед во источнобугарските дијалекти нè информира Ст. Стојков, којшто ја дава оваа општа констатација: „Обикновено морфемите, които са отделни гласни, не се редуцират изобщо или не се редуцират така, както се редуцират същите гласни в други положения“.⁸ Така, според него, во многу источнобугарски дијалекти не се редуцира множинската наставка *-e*, наставката *-a* кај имињата од машки род (*ѝри Ива̀на*), наставките *-e* и *-o* во вокативот.

И од првата и од втората забелешка следува да извлечеме заклучок дека освен *фонетски* силна и слаба позиција треба да разликуваме и *морфолошки* силна и слаба позиција. Според тоа, редуцијата треба да ја очекуваме особено во случаи кога совпаѓа фонетски и морфолошки слабата позиција (*кѝсѝа* во источнохерцеговскиот, *мо̀миѝа* во гевгелискиот). Ако е вокалот носител на значајна морфолошка информација, тој очевидно потешко подлегнува на редуција. Во некои говори, како што веќе имавме можност да посочиме, вокалот во таква позиција и не се редуцира.

4. Во македонскиот е редуцијата потполно изразена во југоисточните говори, вклучувајќи ги тука и долновардарските. Во тие говори широките вокали се редуцираат во соодветни тесни ($a > \text{ǎ}$, $e > u$, $o > y$). По тој начин во слоговите што подлежат на ваква промена се реализира редуциран систем од три вокала. Во описите на локалните говори може да се сретне податокот дека *ǎ* може да биде замена и за *e* и *u* во неакцентиран слог. Кон ова треба да се пристапува внимателно. До колку не можат да се посочат поблиски фонетски услови за таков премин, треба да се мисли на дејството на морфолошкиот фактор по категории. Тоа е очевидно во редот на формите како: *ѝлѝѝǎх*, *ви́кнǎх*, *миǎх* во гевгелискиот говор.⁹ Ако ги имаме уште предвид и формите со елизија на вокали како: *ѝлѝѝме*, *но̀сме*, *куѝѝвме*, тогаш е јасно дека јазичната економија води при морфолошките израмнувања кон

⁷ Д. Иванов, op. cit. стр. 55.

⁸ Ст. Стојков, Българска диялектология, София 1962, стр. 127.

⁹ Д. Иванов, op. cit. стр. 94.

изборот на оној вокал што во погодна позиција може да биде и најлесно сосем елиминиран.

5. И така, ќе повториме, при процесите на вокалски редукации имаме интерференција на фонетскиот и морфолошкиот фактор. Меѓутоа, додека од фонетска страна за пресуден се смета квалитетот на акцентот, се заборава на неговото место, иако токму со тоа во јазиците со динамичен акцент се сврзува можноста и за морфолошка функција на акцентот. Во македонскиот според ова имаме две групи говори: 1. со акцент што не се користи за разликување на формите (западномакедонското наречје, костурско-корчанско-леринските говори) и 2. со акцент што врши таква служба, бидејќи е лоциран обично на еден од последните три слога во зборот (источното наречје). Не може, според нас, да биде случајно што редукацијата не се врши во првата група (ја оставаме настрана ситуацијата во граничните тиквешко-мариовски и некои костурско-лерински говори), додека таа е обична појава во втората група. Морфолошката ситуација во македонскиот е особено сложена во глаголскиот систем, додека репертоарот на морфемите во деklinацијата е редуциран. И токму тука интервенира разносложниот акцент како различителен знак (*вика* : *викá*). Но таа можност причинува и да се дојде, без пречка за разбирањето, до слабеење на оние слогови што ја губат релативната важност во пренесувањето на граматичка информација, до скратување или целосно елиминирање на вокалите во нив. Во западното наречје факторот на јазична економија дошол до израз по друг начин, преку губењето на консонанти во интервокална позиција и вокалски контракции (*џлава* > *џлаа* > *џlä*, *сџреха* > *сџреа* > *сџре^a*, *џовар* > *џоар* > *џо^{ap}*)¹⁰.

6. Познато е дека на Балканот редукацијата на вокалите ја среќаваме во говорите на повеќе јазици во една географски поврзана ареа (северногрчките, источномакедонските, источнобугарските говори, ароманскиот, романскиот)¹¹. Редукацијата ја среќаваме и во источнословенската група. Не треба да го превидиме фактот дека на

¹⁰ Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, стр. 22.

¹¹ Таа поврзаност дава основа да се претполага заеднички развиток. К. Мирчев сепак сметаше дека се безрезултатни обидите да се објаснува редукацијата како општобалканска појава (op. cit., стр. 131).

една толку опширна територија сите тие процеси станувале во говори што се карактеризираат не само со динамичен акцент, ами и со можноста за неговото користење како морфолошки знак. За словенската фамилија е типолошки значајно сопоставувањето во овој поглед на ситуацијата, на пример, во рускиот со онаа во словенските јазици и говори со акцент врзан по место.

7. Од иследувањето на механизмот на редукцијата, на играта на сите фактори што доаѓаат тука до израз, произлегуваат некои важни заклучоци за историјата на македонскиот јазик. Сега станува уште понеодржлива хипотезата дека во минатото редукцијата била обична и во западното наречје, иако против неа можеа веќе да бидат изнесени и други уверливи аргументи¹². Од друга страна нашето разлагање претпоставува дека, во времето кога во источната област се открил процесот на редукција, веќе била изразена разликата меѓу говорите со акцент што не врши морфолошка функција и оние во кои акцентот се користи како морфолошки знак. Тоа значи дека веќе биле доволно обособени двете основни дијалектни групи на македонскиот, со своите карактеристични акцентни типови, – западното и источното наречје.

Обично се мисли дека почетоците на редукцијата не одат подалеку во минатото од XIII век, зашто почнувајќи од тоа време среќаваме во писмените споменици повеќе примери што укажуваат на таа појава¹³. Земањето предвид на морфолошкиот фактор може само да нè закрепни во тоа мислење. Најпрво требало да се изврши распределбата на некои особено изразни морфеме, за да се открие со самото тоа можноста за елиминирање на вокалите во морфолошки слаба позиција. Особено е показателен во овој поглед случајот со членските морфеме. Установувањето на членот било предуслов за да се изврши редукција во секвенци како што е оваа: *жéнаша* > *жéнаша* > *жéниша*. А досегашните изучувања нè воделе до заклучок дека имено кон XIII век членот бил веќе дејствена морфолошко-синтаксичка категорија во нашиот јазик¹⁴.

¹² Б. Конески, op. cit., стр. 30.

¹³ Б. Конески, op. cit., стр. 29-30. Сп. К. Мирчев, op. cit., стр. 131-132.

¹⁴ Б. Конески, op. cit., стр. 129.

Местото на акцентот како чинител во фонолошкиот, односно морфолошкиот развиток на македонскиот јазик не се ограничува очевидно само на појавата на редуција. Неговото дејство е пошироко и заслужува да биде изучено како такво. Веќе порано имавме можност да укажеме дека компензацијата за x во западното наречје, неговата замена со друг консонант (v , ϕ) во морфолошки силна позиција, се должи на потребата да се зачува јасноста на морфолошкиот строеж на формите, до толку поголема, до колку во тоа наречје местото на акцент не може да се користи како морфолошки знак¹⁵.

¹⁵ Б. Конески, За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик, Македонски јазик XIII – XIV, 1-2, Скопје 1962/63, стр. 8.

10.

О ТАКОЗВАНОМ МЕШАЊУ НАЗАЛА

Мешање *ж* и *л* је карактеристично за македонске и бугарске текстове почев од XII века. Та је појава упадљива на нивоу графије, па се вероватно неке појединости у текстовима могу сводити и на чисто графијски аранжман јусова. Међутим, одавно је примећено да је она морала имати основе у променама које су настале у изговору назалних вокала и довеле и до разликовања извесних позиција. Иако има текстова у којима се јусови мешају без система, или се форсира употреба једног од њих, ипак доминира ново правило за њихово писање, које су, уза све могуће варијације, своди на следеће:

1. – *ж* се пише уместо *л* иза *ј* (тј. у почетку речи и слога) *ш, ж, шш, жж*, а у неким текстовима још иза *ч, ц, s*;

2. – *л* се пише уместо *ж* иза *л', н', р', с'* и усно̄ + *ј* (независно да ли је у тој комбинацији сачувано епентетско *л* или не).

У културно-историјском смислу је свакако интересно то да је једно овакво правило могло да се установи и да нађе широку примену у периоду византијске власти у Македонији и Бугарској. Та чињеница сведочи не само да је у тим условима био присутан стваралачки приступ језику словенске писмености већ и да је било центара који су са потребним ауторитетом могли да спроведу у живот овакве иновације. Према мишљењу Н. Ван-Вејка нова употреба јусова има свој почетак у писмености на

македонском терену¹. У најновије време тој е мишљење добило подршку објављивањем Бојанског палимпсеста, глагољског текста XI века македонске провенијенције, у коме већ запажамо у више случајева такву дистрибуцију јусова, која води ка поменутом правилу².

Комплексном питању мешања назала може се прилазити са више страна. Већ смо истакли чисто графијско посматрање, као и културно-историјски приступ томе питању. Несумњиво је од централног значаја каква се фонетска реалност изражава новим начином бележења јусова, при чему треба свакако да разликујемо ситуацију у књижевном језику од оне у народном. Колико може да буде важно то разликовање, види се лако по томе што су неке категорије, у којима иначе често сусрећемо резултате мешања назала, биле својствене само књижевном језику. Такав је случај са активним партиципом садашњег времена, али такав је случај, пошто се ради о македонском и бугарском терену, и са неким формама у деклинацији које су почеле да излазе из употребе. У овом осврту ми бисмо хтели да се ограничимо само на неколико питања која се тичу народног језика.

Морамо најпре истаћи да је за раније покушаје да се у народном језику нађе корелат за промене у ортографији јусова, независно од често великих разлика међу њима, било карактеристично то да се тражио једнозначан одговор у односу на целокупан бугарско-македонски терен. Тај је одговор тражен углавном у ова два правца: 1. нова дистрибуција јусова је изазвана тиме што су ж и њ прешли у исти глас („неодређени“ вокал ђ)³, 2. нова дистрибуција јусова одражава промене које су настале асимилативним дејством претходних меких (или првобитно меких) консонаната⁴.

¹ Н. Ван – Вей к: *История старославянского языка*, Москва 1957, стр. 209.

² И. Добрев. *Глаголическият палимпсест*, Софија 1972, стр. 84-85.

³ Ово је мишљење формулисао већ Миклошич

⁴ У овим оквирима постоје и неке значајне разлике у мишљењима. Тако је Лескин претпостављао да свако ж иза првобитно меких консонаната (то значи и иза ш, ж, итд.) обележава у ствари исти глас као њ (уп. А. Leskien: *Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler*. Archiv für slavische Philologie II, стр. 279), док су други научници правили разлику између позиције са

Данас је, међутим, јасно да је тај терен био издиференциран у овом погледу. Наиме, у бугарском су не само ж и њ већ и стари јерови дали „неодређени“ вокал ѓ (ǯ), с том разликом што је рефлекс ѡ, ѓ умекшавао претходни сугласник (а тој е имало далекосежне последице у односу на евентуално даље изјашњавање „неодређеног“ вокала). У македонском се то исто догодило само у неким граничним југоисточним говорима, док иначе у великој већини говора није дошло до стапања назалних вокала у један глас, а промена јерова је и хронолошки претходила мешању назала⁵.

У новије време је К. Мирчев за бугарски у потпуности прихватио стапање назала као основу и за промене у њиховом бележењу. „Фонетично оближените гласни са се различавали всъщност само по отношение на палаталност – ж е продљжавало да бѣде твѣрда гласна (ǯ), а ѡ било мека гласна (ǯ̣). За средно-българския преписвач е било много често напљлно безразлично кой знак да употреби – ж или ѡ, щом като и в единия, и в другия случай е имал предвид един и сѣщ звук“⁶.

Као што смо већ истакли, друкчија је била ситуација у већини македонских говора. Уопште узев, ту треба да мислимо на утицај претходних консонаната на изговор назалних вокала, као и на неке друге посебне услове. Међутим, довољно је да успоредимо западномакедонске форме *јазик*, *јаширва*, *јачмен* са источномакедонским фор-

меким консонантима (л', н', р' итд.) и позиције са консонантима који су подлегли процесу депалатализације (уп. на пример, С. М. Кульбакин: *Охридская рукопись апостола*, Софија 1907, стр. LXXXV).

⁵ Б. Конески: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, стр. 10, 42. У најновије време више интересантних запажења и података у вези са специфичним развитком назалних вокала на македонском терену налазимо у чланку В. В. Колесова „Праславянская фонема [ǯ] в ранних преобразованиях славянских вокалических систем“. *Славянское языкознание, VII Международный съезд славистов, доклады советской делегации*, Москва 1973, стр. 185-189. Ту се (стр. 187) даје и посебна таблица, на којој су приказане разлике у односу на замену ж и ѡ између средњовековних македонских и бугарских текстова.

⁶ К. Мирчев: *Историческа граматика на българския език*, Софија 1958, стр. 104.

мама *език*, *еџрва*, *ечмен*, па да буде јасно да сви фактори који долазе у обзир нису деловали подједнако на македонском терену, да не говоримо о томе да у неким рејонима није ни дошло до тзв. мешања назала (што је сигурно за северну област). Према томе, ради се о дијалекатској издиференцираности, коју нам још увек није лако приказати у појединостима, с обзиром на велике промене аналошког карактера које су у прошлости избрисале трагове овог процеса у најрепрезентативнијим категоријама.

Прилазећи сада македонској ситуацији, истаћи ћемо најпре као нарочито видљиву чињеницу то да је меки изговор *л'*, *н'*, *р'*, *с'*, *џ(л)'*, *в(л)'*, *м(л)'* утицао на следећи назални вокал који је прешао у *л* (уп. *вола*, *вона*, *заола*, *всла*, *ковпа*, итд.) У ствари овде се ради о преласку тзв. трећег назала у назал предњег реда ($\bar{q} > \epsilon$: *vol'q̄* > *vol'ε*, *kur'q̄* > *kur'ε*), чиме се у оваквим секвенцама реализује до краја прасловенска тенденција према слоговној синхармонији⁷. Иако су аналошке промене, као и промене у деklinацији, готово у потпуности затрле ранију слику, ништа се нарочито не би могло супротставити претпоставци да је овај процес обухватио већину македонских дијалеката, а јачачно је био шири од промене *јл-* > *јж-*.

Навели смо раније иза којих се консонаната запажа замена *ж* > *л*. Морамо одмах да као посебну издвојимо позицију иза *ј* (тј. почетак речи и слога). Док за секвенце *шл* > *шж*, *жл* > *жж* итд. можемо тврдити да је у питању асимилативна промена, која је проузрокована раном депалатализацијом првобитно меких консонаната *ш*, *ж* итд., јасно је да за поменути позицију морамо потражити друго објашњење, независно од тога што је добивен исти резултат. Упадљиво је то да је промена *јл-* > *јж-* настала у западномакедонским говорима, који имају протетичко *ј* у случајевима као *јаже*, *јажлен*, *јадица*, док је непозната у говорима са протетичким *в*: *важе*, *важлен*, *вадица* (источна група). То протетичко *в* је у њима, дакле, већ постојало, тако да и није било могућности за мешање почетних група *јл-* > *јж-*. У западном наречју није било такве сметње. Мислимо да је у томе наречју већ било необично да *ј* у почетку речи стоји испред вокала предњег реда, тј. да је већ био установљен изговор *еден*, *елен*, *есен*. Потреба да

⁷ Б. Конески: *op. cit.*, стр. 40-41.

се избегне секвенца $j + \bar{i}$ редњи вокал довела је до замене $j\bar{a} > j\bar{ж}$ - ($j\bar{ä}^nzyk > j\bar{ä}^nzyk$). У источним говорима та иста ситуација је разрешена тиме што је елиминисано j , тако да је у коначном резултату добивено e , као обичан рефлекс за \bar{a} (*език, еџрва, ечмен*)⁸. Није јасно до колике мере можемо ово објашњење да применимо и на почетак слога уопште. Док је то очевидно за прижтџ, у случајевима као знаџ, подобраџ (акт. партицип презента) може да буде претежна улога аналогije, а у случајевима са генитивним наставком $-(j)\bar{a}$ мешање са акузативом у процесу трансформисања синтетичке деклинације. Не бисмо желели да се овом приликом упуштамо у детаљније разматрање свих тих могућих случајева.

Остаје нам да размотримо још позицију иза првобитно меких консонаната и консонантских група (иза *ш, ж, шш, жж, ч, ц, s*), које је рано захватио процес депалатализације. Замену $\bar{a} > \bar{ж}$ можемо пратити само у неколико коренских морфема (шат-, жат-, жад-, штад, чад-), док се огромна већина случајева односи на наставке, а то значи да данас у тим случајевима заправо не можемо непосредно пратити резултате те замене. Једини сигуран податак да се у неким говорима и овде радило о фонетском процесу имамо у облику *чџо* ($ч\bar{ж}о < ч\bar{a}о$),

⁸ Б. Конески: *op. cit.*, стр. 41-42. Радило би се, дакле, о друкчијем аранжману почетних q -, $j\bar{q}$ и je -. Протетичко j се развило у $q\bar{ž}$ и сл. да би се избегао $ш\bar{a}$ -вокал у почетку речи после преласка $q > \bar{ä}^n$ (тако је добивено $j\bar{ä}^n\bar{ž}$ е и сл.). Тој е послужило као основа за поменуто преобразовање почетних група $j + \bar{o}^n$ и $j + \bar{ä}^n$. Није искључено да је у овој позицији, а можда и иначе посредни степен у замени $\bar{a} > \bar{ж}$ био „трећи“ назал $j\bar{ä}^nzyk > j\bar{o}^nzyk > j\bar{ä}^nzyk$), као што је то допуштао В. Шчепкин, који је чак сматрао да се не може закључити да ли у графицима као $ш\bar{ж}тати$, $ж\bar{ж}тва$ и сл. $\bar{ж}$ изражава „лабализованное \bar{a} или уже настоящее $\bar{ж}$ данной эпохи“ (В. Н. Шчепкин: *Болонская псалтырь*, Спб.. 1906, стр. 147). У овом смислу не би требало изгубити из вида интересантну особину другог преписивача Болонског псалтира који понекад уместо ранијег $\bar{ж}$ и $\bar{ж}$ пише \bar{a} са квачицом: ’ \bar{a} зыкџ, вџро \bar{a} и сл. В. Н. Шчепкин, *ib.* 140-141). Разуме се, Шчепкин је замишљао стање у дијалектима уопште, док је за језик писмености важило стање у дијалекту са престижом, какав је у средњовековној Македонији свакако био говор Охрида.

нове форме за аорист: испл̑нишж, в̑звратишж. Пошто смо још увек далеко од доследне замене назала, морамо овде да мислимо пре свега на морфолошки фактор, који је довео до укрштања са имперфектним наставком -хж. У ову нас претпоставку уверава још више то што се овакве аористне форме срећу у Добромировом јеванђељу (XII век), које иначе не познаје редовну замену назала. С друге стране, савремене западномакедонске форме за аорист и имперфект: *дојгое, викае* и сл. указују исто тако на укрштање тих наставака, само са другим резултатима, -ша × -хж дало је -ха (отуда *хе > е*)¹⁰. Не упуштајући се даље у разматрање других оваквих случајева (напр. код партиципа), можемо после свега да закључимо да тзв. мешање назала није јединствена појава, него комплекс неједнородних и неједновремених појава, чији су резултати доводили и до изразите диференцијације на нивоу народног језика. Сугестивност графици је учинила да се раније често инсистирало на јединственом решењу, у смислу формулисања једног фонетског закона.

Када се издвоји све ово, остаће много тога што заправо не интересује непосредно историјску дијалектологију, него остаје у домену проучавања графици. Са више пажње треба приступити и питању где је најпре могао да буде установљен нови правопис јусова, јер се до истог ортографског решења могло доћи и на основу стања у бугарским колико и на основу стања у македонским говори-ма, с обзиром да се као релевантна у том погледу јавља позиција иза меких консонаната. Поменули смо да је Ван Вејк мислио на македонску средину, на што упућују спорадични примери из глагољских текстова, а нарочито из Бојанског палимпсеста. Али целом том питању ваља посветити посебну пажњу. Можда ће у корист претпоставке да је ново правило о писању јусова примењено најпре у македонској писмености говорити нарочито замена ја- > јж- која се најбоље може објаснити ситуацијом ширег карактера, наиме да је писмена активност на словенском

¹⁰ Облици са наставком -хе су потврђени за костурски говор у XVI веку: *украдо́хе, прогадо́хе* (уп. C.Giannelli et A.Vaillant: *Un lexique macédonien du XVIe siècle*, Paris 1958, стр. 31).

језику била интензивнија на македонском терену и после пропасти Самуиловог царства¹¹.

¹¹ Велики део досад регистрованих тзв. „сердњебугарских текстова“ у ствари је македонског порекла. Уп. Б. Цонев: *Класификација на бугарските книжовни паметници од нај-старо време до крај на XVI век*, Софија 1905, отд. отп., стр. 31. То изричито истиче В. Шчепкин: „Почти все известные среднеболгарские памятники до XIV века относятся по ясному свидетельству языка к юго-западному наречию, которое для краткости называю здесь и македонским.“ (В. Н. Щепкин: *op. cit.*, стр. 62.

11.

ПРЕДГОВОР НА РЕДАКТОРОТ

(Крум Тошев: „Струшкиот говор: според некои материјали од XIX век“)

Покојниот професор Крум Тошев ни остави ракопис под наслов „Струшкиот говор (според некои материјали од XIX век)“, зачуван во две копии од 1960 година. Очевидно тој имал намера да ја продолжи работата врз текстот, што е за делот посветен на речникот и изрично кажано на стр. 155 од машинописот. Меѓутоа болеста и предвремената смрт попречија да го добие овој труд својот дефинитивен облик.

Во меѓувремето проф. Тошев го беше објавил уводниот дел од својата студија („Дијалектолошки материјали од Струга од XIX век“, Македонски јазик XI-XII, 1960/61, 1-11), како и две статии во кои е користен и материјалот од неговиот ракопис: „Струшкиот говор“, зборник Струга и Струшко, Струга 1970, 241-255 и „Некои иновации и доразвивање на некои црти во градскиот струшки говор“, Прилози на МАНУ, Одделение за општествени науки, I 1, 1970, 105-113.

Бидејќи се покажа дека ракописот со кој располагаме може со извесна редакција да биде објавен, Научниот совет на Институтот за македонски јазик „К. П. Мисирков“ донесе решение да се печати во серијата на Посебните изданија на Институтот, а мене ми ја довери редакторската работа.

Проф. Тошев ги користел најважните изворни текстови за струшкиот говор од минатиот век. Ке забеле-

жиме дека секако би било добро меѓу тие извори да се најдеше и преводот на „Православни црковни братства во југо-западната Русија“, направен во 1858 г. кога К. Миладинов, иако тоа во ништо суштествено не би ја изменило општата слика. Но тоа издание беше тешко достапно кај нас сè дури во 1963 г. проф. Х. Поленаковиќ не го препечати фототипски, посветувајќи му и посебна студија (сп. Македонски јазик XIII-XIV, 1962/1963, 17-31+41 репродукција на текстот).

За жал, јас не успеав да го најдам еден од најважните извори на проф. Тошев, досега необјавен ракопис, пишувачки со грчка азбука – Струшкиот речник. Секако дека самото негово објавување како прилог кон студијата ќе го зголемеше интересот за ова издание. Бидејќи изостана сега можноста да се направат извесни нужни проверки со оригиналот, како и да се пополнат празнините оставени за примери од тој текст, некои места каде што се јавуваше таква потреба се дадени овде поскратено и посумарно, отколку што била намерата на авторот. Останува да се надеваме дека Струшкиот речник ќе биде најден и издаден во иднината.

Во мал број случаи редакцијата требаше да реши некои дилеми од стручен карактер, како и да спроведе извесни стилски подобрувања. Проблемите беа повеќе од технички карактер.

Изворните материјали се пишувани било со грчка азбука било со кирилица, при што се јавуваат и различни графиски системи. Главен проблем беше да се сведе сето тоа разнообразие на единствена нотација. За среќа, проф. Тошев ни има оставено указание за тоа во каква насока самиот тој би го барал изедначувањето – а имено како во споменатите две статии во кои го користел материјалот од својот ракопис, така и во некои дополнителни забелешки врз машинописот. Работа на редакторот беше да го спроведе сето тоа колку што се може подоследно. Се разбира, на изворното пишување се укажува на местата посветени на графиката во одделните текстови.

Уште една техничка задача беше да се примени единствен систем на упатување. Тоа се постигна во далеку најголем број случаи. Сепак, ако идентификацијата беше сосем сигурна, не се одеше и до крајна доследност во оваа смисла.

Трудот на проф. Тошев го обновува интересот за текстовите од минатиот век како извор за историската дијалектологија на македонскиот јазик, интерес инициран со фундаменталните работи на Селишчев, Мазон, Вајан и др. Неговото објавување има и подлабоко значење за нас, бидејќи природно носи белег и на признање спрема еден заслужен човек, којшто долги години го водел Институтот за македонски јазик и предавал современ македонски јазик на Филозофскиот (Филолошкиот) факултет во Скопје.

Скопје 3.XII 1977

МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА И ИСТОРИЈАТА

Изучувањето на македонските дијалекти може да се подели во два периода, на кои границата би им совпаѓала со крајот на Втората светска војна, односно со оној историски момент кога беше создадена СР Македонија, а на јазичен план се изврши нормирање на македонскиот литературен јазик и се поставија основите на идниот македонски лингвистички центар во Скопје.

Во првиот период македонските дијалекти, иако се разгледуваа како релативно самостојна група, обично се сврзуваа во една целост со соседните јужнословенски јазици. Учеството на странски научници, привлечени кон македонската проблематика особено поради тоа што на македонскиот терен со право се бараше народната основа на старословенскиот јазик, беше претежно. По В. Облак и неговата знаменита книга „Macedonische Studien“ (Виена 1896), доволно е само да ги споменеме имињата на А. Селишчев, А. Мазон, А. Вајан и М. Малецки. Придонесот на луѓе произлезени од македонската средина, но кои не можеа да бидат и македонски научници, е во овој период видлив, но сепак второстепен.

Ситуацијата се изменува коренито со настанувањето на вториот период, кога се создадоа потребните историски услови, македонската дијалектологија да се развива како една во вистинска смисла национална дисциплина во рамките на новосозданиот македонски лингвистички центар. Заедно со планомерното изучување на македонскиот јазик во неговите различни пројави се одвиваше

сега и работата во областа што ја покрива македонската дијалектологија, при што за таа работа беа предвидувани и обезбедувани и потребните материјални и кадровски потенцијали. Оваа дејност, како што е добро познато, е особено сврзана со името на проф. Б. Видоески, којшто објави во последниве три децении бројни дијалектолошки студии и придонесе многу како за организирањето на некои крупни дијалектолошки проекти, така и за образувањето на млади научни работници, оспособени да ги спроведуваат на потребното ниво дијалектолошките изучувања.

Во овој период се збогати значително фактичкото познавање на дијалектите на македонскиот јазик преку ред нови описи. Новиот материјал даде можност за подобро фундирани обопштувања во однос на следењето на одделни изоглоси на македонската јазична територија и во однос на целокупната слика на нашата дијалектна ситуација. Еден нов и многу важен чекор напред беше направен, кога се пристапи кон работата врз македонскиот лингвистички атлас. По извршениот увид во современата состојба, преку новите описни работи, интересот сè повеќе се приближуваше и кон изучувањето на историските корени на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик, кон она што е првенствена задача на нашата историска дијалектологија. Во оваа точка, разбирливо, се допираат веќе македонската дијалектологија и историјата на македонскиот народ, т.е. се јавува потребата дијалектолошките испитувања да ги вклучат во себе и да ги имаат постојано предвид фактите од историското минато на народот-носител на јазикот.

И во поглед на согледувањето на оваа потреба, како и на нејзиното задоволување, што впрочем и би се очекувало, проф. Б. Видоески има свој виден придонес¹. Веќе една од првите негови работи го разгледува проблемот на говорот на торбешите преселени и одделени од својата матица во Дебарско². На карактеристиките на торбешките говори, произлезени од тоа што во дадени историски

¹ Сп. *B. Vidoeski, die Entwicklungsstufen der mundartlichen Differenzierung im Makedonischen.* – *Die Welt der Slaven*, XXI, 2, 1976, 165-172.

² *Историјата*, Белешки за говорот на селата Мелница и Г. Врановци во Велешко. – *МЈ*, II, 9-10, 1951, 200-209.

околности дел од македонското население бил исламизиран, тој обрнува внимание и при други поводи. Исто така тој укажува и на социјално-историските услови што се пројавувале во диференцијацијата на македонските дијалекти³.

По таков начин постепено се налагаше во првиот план една задача што и во програмска смисла треба да ја сметаме како посебно важна во идниот развиток на македонската дијалектологија. Со оглед на фактичката состојба на историските извори и на податоците што тие ги нудат, задачата да се вклучат дијалектолошките испитувања во дадени историски рамки нема да биде подеднакво лесно и подеднакво резултатно решавана во однос на одделните историски епохи. Така, поради скудноста на таквиот материјал, сликата за дијалектната ситуација и за процесите во дијалектната диференцијација во текот на Средниот век ќе биде помалку јасна и ќе се опира повеќе на хипотези и реконструкции. Состојбата се менува во новиот период, почнувајќи од XV век, бидејќи од тоа време располагаме со драгоцен материјал за демографската ситуација во нашите краишта, содржан во турските пописни дефтери. Тоа дава можност, дијалектолошките испитувања да се сврзат со една веќе добро позната демографска основа, што и претставува еден од суштествените начини на поврзување на дијалектологијата и националната историја. Треба да кажеме дека, иако податоците од турските дефтери повремено се користеле во нашите јазични студии, главниот дел на работата во тој поглед останува за иднината.

По овој повод би сакале да дадеме само една илустрација за тоа како историските факти, посебно со оглед на демографската ситуација, можат да се искористат во објаснувањето на дадена дијалектолошка констелација. Одамна е забележана посебната положба на мијачките говори во Западна Македонија наспрема соседните говори во Кичевијата и Гостиварско. Покрај особената замена за стариот назален вокал од заден ред (*īoīī, рока*), упадливо е особено во нив, како иновација, отсуството на фонемата *s* и, како чување на старината, задржување на интервокалното *v* таму каде што тоа се губи во западномакедонското

³ *Истишој*, Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори. – Реферати на македонските слависти VI, 1968, 1-12.

наречје (*човек, глава, половина, лебови*). Отсуството на *s* е до толку поупадливо што тоа инаку е зачувано во старата корелација $\bar{z} : s$ имено на линијата Гостивар – Кичево – Охрид – Костур (*йолоџ – йолосу*). Интервокалното *v*, како што можеше да се разбере, се губи во познатите позиции во говорите соседни со мијачките, како и на поширокото западномакедонско подрачје.

Барајќи објаснение за оваа состојба, ние денеска не да смееме да го испуштиме од предвид податокот дека во втората половина на XV век мијачкиот крај бил речиси испустен (што можело да се случи поради настаните сврзани со акцијата на Скендер-бег). Тоа го дознавме од турскиот пописен дефтер од 1467 г., во кој како испустени во вилаетот Река се споменуваат 13 села, меѓу кои Галичник, Гари и Тресонче. Според истиот извор, во преостанатите 32 населени места во целата област Река (и Мала и Голема) живееле само 227 семејства⁴. Според тоа може да се заклучува дека мијачката група се населила во својата целост на овој терен подоцна, доаѓајќи најверојатно од запад, од некоја област во Албанија. Тоа била група што во својот говор го загубила *s* (и во врска со тоа не го усвојувала и новиот африкат *ɟ* во заемки) и што при населувањето уште не била зафатена од процесот на губење на интервокалното *v*. Релативната затвореност на мијачката средина спрема околното население сигурно станала причина за задржување на тие карактеристики на малореканскиот (мијачкиот) говор и до денеска⁵.

Задржувајќи се само на овој еден пример, од кој сепак јасно се гледа колку релевантен материјал за македонската историска дијалектологија може да се извлече од ваков вид извори, ќе истакнеме на крајот дека ексцерпцијата не треба да се ограничи само на оние од нив што даваат податоци за македонските краишта, ами треба да се прошири на изворите за соседните земји, особено за Албанија, бидејќи движењето на словенското население од запад кон исток е во овој регион изразита демографска појава во турскиот период.

⁴ Сп. Турски документи за историјата на македонскиот народ, т. III, Скопје 1976.

⁵ Б. Конески, Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век. – Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 1977, стр. 30.

КОНТАКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИТЕ И АЛБАНСКИТЕ ГОВОРИ

1. Ние би сакале при овој случај да дадеме претходно соопштение за нашата колективна работа, посветена на врските меѓу албанските и македонските говори. Основната цел на таа работа е да се испита до колку извесни особености на западните македонски дијалекти можат да најдат објаснение во долгото сожителство со албанскиот.

Како што е познато, досегашните изучувања на учеството на словенските елементи во албанскиот биле управени главно на лексиката. Се разбира, дадени се и повеќе интересни забелешки, па и студии, и во другите домени, но сепак може да се смета дека сме тука сè уште на почетокот.¹ Затоа ни се чини дека во овој момент и самото укажување на особеностите кои можат да се должат на интерференција, самото проширување на репертоарот на фактите што треба да се земат под внимание, претставува корисна работа. Исто така бараат систематизирање и појавите што можат да се должат на албанското воздејство врз околните словенски дијалекти.

2. Основното забележување, од кое поаѓаме, е дека на различни пунктови во словенските говори на албанското пограничје, а имено во Црна Гора, Метохија, Косово, западна и југозападна Македонија – се јавуваат за-

¹ Сп. во библиографските податоци кај *А. В. Десницкая*, Славянские заимствования в албанском языке. Москва 1963 и *V. Polak*, L'Albanais et l'interférence linguistique balkanique, Les études balkaniques tchécoslovaques, Praha 1966, 51-55.

еднички особености и процеси, без да имаат тие говори денеска непосреден контакт. Колку и да е тоа чудно, овој факт не е досега како што треба истакнат во јужнословенската дијалектологија. Тоа што словенското население емигрирало од Албанија или се асимилирало не го симнува прашањето за она што можело да се развие како заедничка тенденција во времето пред да биде раскинат непосредниот контакт на словенските говори во Македонија и Црна Гора преку албанската територија. Од друга страна, и потоа како траен фактор останува допирот со албанскиот јазик, од кој можеле на различни места да се јавуваат слични иновации. Поради сето тоа со големо право можеме да ја изделиме, во рамките на балканскиот јазичен сојуз, како посебна сфера областа што би ја опфаќала приближно западна Македонија, Албанија и Црна Гора, во која се развивале и повеќе специфични појави во контактот меѓу албанскиот, влашкиот и словенскиот елемент.

3. Една споредба, макар колку и сумарно направена, меѓу македонските и црногорските говори гранични со албанскиот, ќе ни ја приближи, мислиме, оваа проблематика. Од говорите во Црна Гора го земаме при овој случај предвид пред сè добро опишаниот мрковиќки дијалект од околицата на Бар.²

Во областа на фонетиката заслужува да се обрне внимание на следните особености:

1. Отворено *e* (e^a) го заменува во вопросните црногорски говори стариот полугласник. На македонската страна со e^a се заменува во говорот на Вецчани и Радожда (Струшко) вокалот од редот на *a*, добиен од *o* или при разлагањето на вокалните *p* и *l* (pe^a ка < рока, se^a рце < срце, \bar{e}^a лџаи < гџат).

2. За мрковиќкиот говор е карактеристично затворањето на долгите вокали, при што *a* се лабијализира, а *o* и *e* подлежат на дифтонгизација. Во повеќе западномакедонски говори е позната дифтонгизацијата на *o* и *e* особено при нивното удолжување под акцент на вториот слог.

3. Преминот на *o* < *a* во неакцентирани слогови во извесни случаи во мрковиќкиот говор (*маиџка*, *срџмаиџа*)

² Л. Вујовић, Мрковиќки дијалекат. Српски дијалектолошки зборник XVIII Београд, 1969.

е познат како спорадична појава и во некои македонски говори.

4. Мрковиќкиот говор неочекувано покажува рефлекс *a* од замената *jɛ > jɔ* во зборовите *јазик, јаџџа*. Опишувачот на тој говор, Лука Вујовиќ, го поставуваше прашањето дали не е во овој случај можно влијанието од чакавскиот дијалект. Меѓутоа, ваквите форми се обични во повеќе западномакедонски дијалекти. Примерот е показателен за тоа како територијалниот дисконтинуитет и посебно сугестибилноста на претставата за државна граница може да нè оддалечи од асоцијациите што инаку нормално би се налагале.

5. Во извесни случаи во тој говор се губи *j* во почетокот на зборот (*еси, едно, Елена*), што е нормално за македонскиот.

6. мекнувањето на *к, ѝ* пред вокалите од преден ред во мрковиќкиот говор е обична појава во македонскиот.

7. Како македонскиот, и овој говор има веларно *л*.

8. Мрковиќкиот говор ја има фонемата *s* со слична дистрибуција како и македонскиот. Особено е важно што тој ја употребува и како морфолошки знак за множината во алтернацијата *ѝ – s* (*арѝк – арѝџа – арѝсу*). Истата опјава ја среќаваме во македонскиот само во периферните западни говори на линијата Гостивар – Охрид – Костур.

9. Губењето и заменувањето на *х* во црногорските говори покажува ред изразити совпаѓања со истиот процес во западномакедонскиот.

10. Такви изразити совпаѓања забележуваме и во однос на губењето на интервокалното *в*, коешто е за македонскиот важна диференцијална особеност на западното наспрема источното наречје.

11. Едначењето на *в* со безвучни консонанти (*оџа* и сл.) е обично во двете говорни подрачја.

12. Обезвучувањето на консонантите на крајот на зборот е познато и во мрковиќкиот говор.

13. Како и македонскиот, тој говор ги чува старите консонантски групи во: *сѝаѝ, слива*.

14. Преминот *ѝс > ѝџ, ѝш > ѝч* му е познат и на мрковиќкиот говор (*ѝџује, лиѝџаше, чениџа, лейче*).

15. Мрковиќкиот говор ги упростува групите *сѝр, зѝр* (*срана, зраф, жребѝџ*). Истата појава е обич-

на во поречкиот, полошкиот и други говори во западна Македонија.

16. Формите *ен, ена* покажуваат упростување на консонантската група *он*, познато и на македонска страна во говорите во Дебарско и Костурско.³

Од областа на морфологијата ќе ги забележиме следните паралели:

17. Кај личните заменки формите *не, ве* за акузатив во множината.

18. Кај показните заменки множинските форми *ӣије^а, овије^а, оније^а* им одговараат на западномакедонските *ӣије, овије, оније*.

19. Во изведувањето на именките особено интересно совпаѓање е тоа што со суфиксот *-ица* се изведуваат називи на жените спрема името на нивните мажи: *Усоица, Асаница, Миџрејца, Трајкојца*. Ова е, се разбира, важно и како етнографски податок.

20. Во изведувањето на глаголите е особено упадлива особеност продуктивноста на суфиксот *-ува* – и во мрковиќкиот говор: *забраниџ – забрануваџ, зајисаџ – зајишувваџ, казаџ – казуваџ*.

21. И мрковиќкиот говор знае барем за извесни случаи на изведување на *н/ӣ* – партицип од непреодни глаголи: *џораснуџ, џукнуџ, џосеџен*.

Од областа на синтаксата ќе го истакнеме следното:

22. Искажувањето на субјектот по образецот (рус.) *Мы с ним* е обично во македонскиот како и во некои црногорски говори. Сп. во мрковиќкиот говор: *Врсници смо с овем; Поџодише се он с џим*.

23. Мрковиќкиот говор го познава удвојувањето на објектот кај личните заменки, додека во западномакедонскиот таа е регуларна појава и кога е објектот искажан со именка.

24. Во редот на зборовите е во двете говорни области забележлива наклоноста за поставување на атрибутскиот збор зад именката. Сп. во мрковиќкиот говор: *Глаица бела* (топоним), *скрой дебели, френџи црвени, у век мој, козлиџи наши*; во западномакедонскиот: *млеко кисело, кошула ленена, Пеџре наш*.

³ Б. Видоески, Дебарските говори, Македонски јазик XIX, Скопје 1968, 71.

25. За двете говорни области е еднакво оформувањето на прирокот во вакви случаи: *Север-оца учиње се ѝој; Тридесе(ѿ) године^a је сегио кмеј*.

26. Искажувањето на забрана по следниот начин во мрковиќкиот говор: *Немој да си му ѝричао!* – е сосем обично и во македонскиот: *Немој да си му кажал!* И сл.

Повеќе интересни заеднички елементи можеме да посочиме и во лексиката.

27. Извесни лексеми, што мрковиќкиот ги чува во поархаична форма наспрема другите говори на српско-хрватскиот, наоѓаат свој пандан во македонскиот: *криј, клеј, ѓредај, зайамејшиј*.

28. Се забележува еднакво распространење на некои балкански лексички елементи, директни заемки или калки: *ела, сѝила, скала, карши, сећеј* 'становати, боравити', *доњеј-ѝоњеј* 'довести, одвести'. Кон ова ќе дадеме и уште една интересна иновација во црногорските говори, а имено во говорот на племето Кучи, каде што *џио* се употребува со значење на 'вас, сав' во состави како: *џијели Турџи* (= сви Турџи). Истото значење го има *џел* во југозападните македонски говори, во Костурско.

29. И меѓу службените зборови среќаваме некои показателни совпаѓања. Покрај предлогот *код* имаме и форма *кон* во мрковиќкиот говор. Формата *кон* (*кун*) макар и со подруго, но сепак слично значење ('накај') е обична во периферните западни македонски говори. Предлогот *со* (покрај *су*) го објаснува Л. Вујовиќ со декомпозиција (с + овом – со + овом). Меѓутоа, во светлината на сите досега изнесени совпаѓања има место да се постави прашањето за можното влијание од страна на македонскиот. При компарацијата се употребува *како*, што е нормално во македонскиот: *Зраф како шиие^aк*.

Списокот што го направивме не ги исцрпува сите случаи што можат да се приведат за споредба. Сепак тој е доволно богат за да нè увери дека во словенските говори денеска разделени од албанскиот е присутно многу нешто од она што во нив се развило или се пројавило како тенденција во периодот додека тие претставувале извесен континуум и во географска смисла. Некои значајни процеси, како што е губењето на *х* и на интервокалното *в*, се датираат прецизно со турскиот период, така што раскинувањето на тој континуум добива и од дијалектолошка

гледна точка свои поопределени рамки. Впрочем, жива е и традицијата во многу родови доселени од Албанија во западна Македонија.

Некои прашања што ја поставуваат во дилеми македонската дијалектологија се приближуваат по ваков начин кон своето објаснение. Така, изборот на морфемата *-e* за образувањето на множина кај именките од женски род на *-a* (*жене, сесѝре*) во говорот на Жерноница, на Дримкол, Бобошчица и Нестрам сега ни се претставува како трага од една изоглоса што ги поврзувала словенските говори во Албанија со оние подалеку на север. Гледаме исто дека поширока била областа во која се чувала алтернацијата $\bar{e} > s$. Тоа што во повеќе западни говори со замена $\varrho > o$, $\varrho > \check{a}$ и во некои со $\varrho > a$ се среќава отстапување од неа само во прилогот, односно предлогот *кеге, ке(j)*, се објаснува сега на фонот на оние порано пораспространети говори на албанска територија, во кои вокалот од редот на \check{a} се изговарал со нијанса на *e* (како e^a или слично). Најпосле, наоѓа свое поблиско објаснение и употребата на лексеми како *лејо, ојейш*, ограничени на запад на периферните говори, како и една таква подробност што во Охрид се вели *ѝесма* а не *ѝесна*. Се работи, значи, за врска не така одамна раскината, и тоа на територија што не е опширна.

4. Сето ова нè приближува веднаш кон прашањето за улогата на албанскиот во создавањето на некои посебни својства на словенските говори врз таа територија. Се разбира, албанското воздејство можело во различни правци да се изразува и со некои посебности како и со различен интензитет. Од друга страна, кога во два одделни пункта се јавува еднаков резултат, веројатноста за учеството на албанскиот станува поголема.

Така, на пример, од некои се оспорува дека развитокот на полугласникот во e^a во црногорските говори се должи на албанско влијание.⁴ Меѓутоа, фактот што во говорот на Вефчани и Радожда \check{a} , независно од потеклото, преминало во e^a ја поткрепува претпоставката за влијание од страна на албанскиот. Во некои случаи се работи за конзервирање на извесни црти под тоа воздејство. Така, албанскиот, а секако и ароманскиот, придонесол за

⁴ Л. Вујовиќ, *op. cit.* 8.

чувањето на *s* во словенските говори.⁵ Своевремено А. Белиќ ја искажа претпоставката дека веларното *l* во галичкиот и други говори се должи на албанско и на ароманско влијание.⁶ Меѓутоа, што се однесува до македонскиот стои само можноста за конзервирачко дејство на албанскиот на линијата на непосредниот допир, бидејќи веларното *l* е обично во сите македонски говори, како и во бугарскиот. Во морфологијата, во овој ред би спаѓало чувањето на *дашивои* кај личните имиња и именките што значат сродство во периферните западномакедонски говори.⁷ Исто така има основа да се мисли дека и разликувањето на два рода во множината кај атрибутските зборови во говорот на Бобошчица (*млади људи: млади жене*) наоѓало поткрепа во ситуацијата во албанскиот.⁸

Оставајќи ги при овој случај настрана типичните балканизми (членот, конструкциите со *ке*, има и др.), бидејќи прашањето за нивното потекло е сложено и бара подробна дискусија, не можеме сепак да го одминеме фактот дека удвојувањето на објектот се врши со најголема регуларност имено во западномакедонскиот и албанскиот.

Нема никакво сомнение дека постапувањето на атрибутот зад именката во ред случаи во западномакедонскиот се должи на албанско влијание, иако и во овој случај не можеме да го откажеме и учеството на ароманскиот.

Ќе се задржиме на крајот на уште неколку појави во фонетиката.

Во западномакедонскиот не е позната онаква назализација на вокалите каква што имаме денеска во мрковиккиот говор, се разбира под албанско влијание.⁹ Сепак некои појави од историската фонетика на периферните

⁵ Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје – Белград 1965, 67.

⁶ А. Белиќ, Галички дијалекат, Београд 1935, 104. Неговото мислење дека се работи за албанско влијание го усвојува М. Стевановиќ во однос на говорот на Гаковица (Ќаковачки говор, Београд 1950, 66-70).

⁷ Б. Конески, op. cit. 8.

⁸ Б. Конески, op. cit. 118, Сп. и кај А. Mazon, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud, Paris 1936, 70.

⁹ Л. Вујовиќ, op. cit. 135.

западни македонски говори можат да се објаснат најдобро ако се прими дека во нив во минатото била во поголема мера изразена секундарната назализација. Мислиме на случаите како *зно*, *ѝоек*, *зоек* (од *знаја*, *рајак*, *рајек*, *зајек*) во галичкиот говор, како и на замената на *a* со *ǎ* (секако преку фазата со назален изговор *aⁿ*) во *знǎм*, *ѝǎрмада*, *сѝǎрна* (од *знам*, *ѝрамада*, *сѝрана*) во охридско-преспанските и дебарските *o > ǎ* говори, која секако не треба да се одделува од развитокот на групите *am*, *an* во тоскискиот и ароманскиот (т. *këngë*, ром. *cîntec* од лат. *canticum*).¹⁰ Следува да го споменеме и тоа дека *ǎ > õ* во гегискиот во онаа област во која се расположени западномакедонските говори со *o > o* (Дебарско, Река).¹¹

Лабиијализацијата и дифтонгизацијата на долгите вокали во мрковиќкиот говор се објаснува со албанско влијание. Во врска со изговорот *o^eџа*, *к^oоза* и сл. во галичкиот дијалект, Белиќ претположи исто така влијание од страна на албанскиот.¹² Појавата е поширока, бидејќи е нотирана во повеќе западномакедонски говори.¹³ Дифтонгизацијата е изразита во двосложни зборови, во кои акцентираниот слог обично се изговара продолжено.

Преминот *o > a* во неакцентирани слогови е познат во повеќе случаи во албанскиот. Формите како *маѝѝика*, *лабода* и сл., можеле да бидат обратно примени во оние македонски говори што спорадично го покажуваат тој премин, како говорите во Нестрам (Костурско), некои дебарски и други говори.¹⁴

Слични резултати забележуваме во однос со губењето на *x*. Ни се чини дека тоа во албанскиот не е самостоен процес без врска со она што станувало во црногорските и македонските говори. Ке укажеме на една интересна подробност. Во некои албански говори *h > f* особено во глаголските форми. Истиот случај сме го имале во охридскиот говор кон средината на минатиот век. Имаме

¹⁰ Б. Конески, *op. cit.* 37-38; V. Polák, *op. cit.* 52, 54.

¹¹ А. В. Десницкая, *Албанский язык и его диалекты*, Ленинград 1968, 181.

¹² А. Белиќ, *op. cit.* 83, 86.

¹³ Б. Конески, *Прилепскиот говор*, *Годишен зборник на ФФ II*, Скопје 1949, 253, 254.

¹⁴ Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, Скопје 1962, 34.

појава на обезбедување на морфемите: *-x* во аористот и имперфектот веќе преминало во *-ф* (*беф, гојгоф*) додека инаку на крајот уште се чувало (*мех, зѣрах*).¹⁵ Процесот во македонскиот е појден понапред.

Албанскиот ги познава премините *šk > čk, šp > čp, zg > džg, žb > džb*.¹⁶ Се чини дека од таа наклоност не треба да го делиме западномакедонскиот изговор: *чкрѣа, чѣирѣи, ѣзан, ѣбара*.

Контракциите *ea > ja, ae > e^a* се познати во некои периферни западномакедонски говори (Струшко: *бја, зне^aѣи*) како во албанскиот (*nusja < nusea, nge < ngae*).

Интересно е да се нотира и еден современ процес. Имено, како во некои албански (Мат, Дебар и др.) така и во некои западномакедонски говори денеска е во тек елиминирањето на фонемите *ќ* и *џ* (*ќ > ч, џ > џ*).¹⁷ Во македонскиот тој процес е забележан во Струга, Прилеп и други места кај младата генерација. Разликата е во тоа што во македонскиот притоа се врши антиципација на мекоста (*цвејче < цвеќе, лујче < луђе*).¹⁸

Веќе ова што го изнесовме, без намера да бидеме исцрпни, покажува дека на овој терен имаме жива јазична интерференција. Се работи за продолжителен контакт, во услови на билингвизам и на етничко мешање, меѓу население што не било меѓу себе особено издиференцирано по степенот на општествено-економскиот и културниот развиток.¹⁹

¹⁵ Б. Конески, Еден охридски текст од 19 век, Македонски јазик II, 1951, 98.

¹⁶ Л. Мулаку, Говор Албанаца Бајгорске Шаље, Приштина 1968, 103.

¹⁷ А. В. Десницкая, Албанский язык и его диалекты, 140-141, 160, 184.

¹⁸ Б. Конески, Прилепскиот говор, 262; К. Тошев, Некои иновации и доразвивање на некои црти во градскиот струшки говор, Прилози I, 1, Скопје 1970, 106.

¹⁹ А. В. Десницкая, Славянские заимствования в албанском языке, 27.

ЈАЗИЧНИТЕ БЕЛЕШКИ ЗА ПРИКАЗНИТЕ ОД СОЛУНСКО ОД ЗБИРКАТА НА ВЕРКОВИЌ

Јазична анализа на овие текстови направи П. А. Лавров¹. Сега, во еден краток осврт, ние немаме намера да дадеме некаков систематичен преглед на нивните јазични особености, ами ќе се задржиме само на оние од нив, за кои сметаме дека се од посебен интерес за дијалектологијата и историјата на македонскиот јазик.

Ориентацијата ни е олеснета откако знаеме дека овие приказни биле запишувани во 1863 г. и подоцна во село Висока (Солунско) од учителот Христодул Божиќов, родум од соседното село Сухо². Нема да нè чуди што особеностите на височкиот говор не се предаваат доследно, зашто, како што ни е познато особено од описите и материјалите на М. Малецки³, се јавуваат разлики во дијалектот на споменатите солунски села. Уште поважно

¹ Сп. P. A. Lavrov a J. Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, Praha 1932, 298-343.

² Б. Конески, *Запишувачоѝ на народниѝе ѝриказни оѝ Солунско оѝ збиркаѝа на Верковиќ*, Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука (во печат).

³ М. Małecki, *O różnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji*, Lud Słowiański III, A 90-106, Истиот, *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem)*, Część I : Teksty, Kraków 1934, Część II : Słownik, Kraków 1935. Сп. ја и студијата на Зб. Голомб (работена спрема материјалите на Малецки): *Два македонски ѝвора (на Сухо и Висока во Солунско)*, МЈ XI-XII, 1960/61, 113-182, XIII-XIV, 1962/63, 173-276.

е што запишувачот бил повлијан од онаа форма на писмениот јазик што во 60-те години на минатиот век се создавала за поширока употреба меѓу книжевните работници во Солун и Солунско.

Ние немаме, значи, пред себе верен запис на дијалектот, иако тој содржи некои суштествени информации за него. Отстапувањето од дијалектот ќе го прикажеме само со еден, но многу показателен пример. Додека во Висока имаме под акцент 'ä за ђ, во овие записи се среќава: *врјаме* и *време*, *дјаше* и *деше* и сл. Сп. во иста реченица: Фати да гу пушта ката ден *џолемошо деше* на *џол'амошо скољу* 158⁴. Самиот запишувач изрочно укажува на ова отстапување кога во белешка на стр. 238, објаснувајќи ја формата *дешеншо*, вели: На мџсто дете са говори дјате, дјатинту.

Некои фонетски особености

1. Наспрема старата замена *всь* забележуваме во прилошки изрази: *васа ношт* 11, 57, 65, 98, 102, 185, 246, 249, *вазден* 41, *ваз ден* 69, *вазиден* 209 (2). Се разбира *вазден* и сл. е образувано спрема *васа ноши*. П. А. Лавров мислеше дека во случајов се работи за српско влијание⁵. Всушност, имаме појава на вторичен вокал, со вредност различна од замената на ь во коренот. Оваа замена инаку ја среќаваме во *везден* 143, 197, 199, но прашање е дали таа форма му припаѓа на дијалектот, за кој М. Малецки бележи само *vāsa nõš, vāzi d'ēn'*.⁶ Во *вази(ден)* имаме проширување со наклон на заменките што ја содржат партикулата *-зи*.

Покрај *дена* иде во приказната бр. 99: *дана* (9). Таа приказна, во која е јунакот *деше ош три дана*, покажува јасни траги на разложена народна песна. Го подвлекуваме тоа зашто, до колку не била обична во височкиот говор, формата *дана*, пак со вторичен вокал, можела да биде пренесена со народните песни од Серско, каде што *дан'а* станало толку обично, што според него се образу-

⁴ Бројките ги означуваат страниците во изданието на Лавров и Поливка. Вршме транскрипција на примерите и притоа, ако се работи за акцентирани текстови, не го бележиме местото на акцентот.

⁵ Оп. cit., 307.

⁶ Сепак еднаш и *wśsa-nõš*, сп. *O zróżnicowaniu...*, А. 97.

вало и *нашиџја*. Ј. Иванов укажува на пренесувањето на говорите на Богданско на елементи од серскиот дијалект имено преку песните што ги учеле во Серско аргатите од овие села⁷. Инаку, што се однесува до појавата на втори-чен вокал од групата *он-* сп. и во овие записи *ојношо* 140, 162 наспрема *оношо*, *оношу* (2) 48.

2. Во десетици примери се среќава формата *рекла* за м. род (*царјуи рекла* и сл.). Само по исклучок иде *рекал*: кога сам рекал 59, сам рекал 73 (со подмет од ж. род). Еднаш забележавме и *сјакла*: Тој, кату и сјакла дарвото, падна сос него барабар 223.

И кај придавките од м. род се забележува појава на *a* во крајниот слог, зад консонантска група, во следните случаи: им вели сос *зайресна* глас 28, И тој, што беши много *хиџра* 199, *џрамна* л'ап 247, на *ојаволска* бег 147, един *царска* човек 210. Поинаку во: хитар 35, мокар 55, 230, добар (2) 85, 225, добар ден 101, 164, 202, за добар ден 235⁸. Сп. кај именките: ветар 14, 179 (5), ветер 179, ветеро 125; вогни 241 (2), 250, вогин 251, вогино, вогинот 142. Кон примерите како *хиџра* можеме веројатно да ја вклучиме и посвојната замена за м. род во овој случај: царјут *нихна* 64, *нихна* адет 96.

Заедно со М. Малецки⁹, којшто ги разгледува различните објасненија, склони сме да го прифатиме мислењето на А. М. Селишчев дека при ваквите придавски и партиципни форми развојот тргнал од крајните групи -tr, -tl (-tm, -tn). Би се работело, значи, пак за секундарен вокал, но развиен на крајот, а не вметнат меѓу консонантите. Првобитно *реклѧ*, *хиџрѧ* се разликувало од *рекла*, *хиџра*, но со неутрализацијата на *ѧ* и *a* во неакцентирани слог таа разлика се загубила. Во една понова фаза по аналогија на *хиџра*, *џрамна* и сл. се образувало за м. род и *џешка*, *слаџка* и сл. Треба да забележиме дека овој

⁷ J. Ivanov, *Un parler bulgare archaïque*, Revue des études slaves II, 1922, 91. Соопштува дека песните пренесени во Зарово од Серско се пеат било на серски, било на местен говор, „soit enfin en un parler mixte“.

⁸ Малецки забележува дека оваа придавка се среќава само во составот на поздравите. Сп. *Słownik*, 22.

⁹ M. Małeckı, *Drobiazgi z Macedonji*, I. Jeszcze o rozwoju końcowego jeru w gwarach „Bogdańska“, Lud Słowiański III, A 106-112.

развој бил спомогнат од стремежот да се отклонат консонантските алтернации кај придавските форми, настанати со едначење по звучност. Само друг надворешен израз на таа тенденција претставуваат формите како: *слашок* глас 68, *шешок* сон, *шешок* товар 94 (сп. ги и овие случаи кај именките: *л'ајош* 132, *лејош* 252, *мејош* 154).

3. Говорот на Висока се разликува од говорот на Сухо по замената *й* за *ы* (во неакцентиран слог се врши неутрализација меѓу *й* и *а*: како фонетска реализација се јавува затворено *а*, кое во овие записи се предава со буквата *а*). Оваа појава не е доследно одразена. Така, на пример, обично иде: син, синко. Оставајќи ги за подолу примерите во наставките, овде ќе го приведеме материјалот од коренските слогови: зар^а 7, зар^аха 15, 181, разр^аха, разр^авами, зар^аими 181, зар^ајат 182, нас^атити 20, тр^а (га тр^а сос песок) 41, санот 53, 195, 197, 199, 220, 239, сано 197, 209, да си нак^асни 91, нак^асни 200, к^атка 187, 245 (и повеќепати натаму во описот на обичаите), к^атки 88, 172 (2), б^ал (= бил: си б^ал слеп 189). Кај личните заменки: в^аи 205. Обично и често е *на*, *ва* (ны, вы), спрема кое се образувало и за 3 л. мн. *ха*, *џа*. Примерот шарока 184 сведочи за еден постар преод *и* > *ы* зад консонантот *ш*¹⁰. Со асимилација, од едно постаро (у)-м^а-, би можел најлесно да се објасни изговорот: са уму 87 (покрај *са уми* 93), изму 132, умул 226 и др.

Некои морфолошко-синтаксички особености

1. Покрај обичното *-и*, се среќава кај именките од типот *жена* и множинска наставка *-а* (под акцент *-а̃*), како континуант на *ы*: две-три година 7, две година 14, три година 23, 29, 72, 155, 167, 207, 217, 237, три-четри година 27, петнајси година 161 (2), 163, 209, 213, неколико година 182, седим година 184, много (млого) ти година 186 (2), 194, 197, осмнајсет година 190, осомнајси година 242, шак^а 10, петја стотина 11, пет стотина 120, 193, три-четири бразд^а 26, две аспра 42, девете *и* глава 78, устате 157, два риба 169, алт^ана гол^ами 170, сичките

¹⁰ Малецки бележи во речникот *šaròk, šaròk*.

руба 174, пет хил'ада 183, мухате 202, ѓупкате 208, трите л'ашка 222, много утрина 241, капате 245.

Споменатата наставка се пренесува и кај именките од некогашната мека промена: двајси гимиа 14, млогу душа 21, сиромашки душа 21, четроица душа 32, хил'ада душа 85, 172, 212, тројца душа 101, неколку душја 160, триста душа 212, тристате душа 212 (2), петнајси душа 225, пет душа, пентја душа 246, девет мрша, девет олски мрша 78, две тапсја друга 97, три тапсиа, трите тапсја, тапсјата 137, две кошница 118, 119 (две, три, четири) чаша 123, четријсе удаја 124, 220, четиријсет одаја 213, две земја 141, змијате 184, 209, сè златни постел'а 210, ланжа 224.

И мн. форми *сина* 179 (3), 180, *коња* 184 (2), иако од м. род, можат да се објаснат како образувани со истата наставка, со оглед на еднинските форми на *a*-основа: *сина* (Бабин *сина* 24), (брза) *коња* (повекепати).

Оваа наставка ја среќаваме и кај други зборови од групата на имињата, како и кај партиципите.

Кај заменките: *ча са... наша са... Ти са сички наша* 19, *сичките да са твоја* 25, *ониа алт'ани твоја са* 32, *на вашја р'аци* 41, *скоро мои л'уди, моја братка* 63, *да не са твоја* 69, *тија тапси са наша* 138, *момчета твоја* 143, *негова неколку овци* 167, *човеци негова* 172.

Кај придавките: *друга десет гемии* 14, *друга сто хил'ади* 15, *друга десет хил'ади* 137, *другата два риба* 169, *Саде два жива* 26, *малките* 55, *малка карталчита* 136, *малка мечлита* 145, *малките пилцја* 172, *малките деца* 201, *по-малките* 208 (3), *малка колачинта* 248, *два малка, две малка* 251, *древна коматја* 78, *древните пари* 161 (2), *царска мишјани* 155, *празна казани* 158, *празните керпичи* 196, *стребрена дребни пари, жилта флуруни* 161, *алт'аните...* *здрава, чобанска руби, ги стори царска* 167, *на една голема букува дарва* 223, *правате л'уди* 224, *сичка* 230, *червена јајца* 246.

Кај *n/ī̄*-партиципот: *има најдена пари* 170, *седјаха уженента* 175, *р'анцјате кладена, р'анцјата си крастосана* 208.

Кај *л*-партиципот имаме осамен пример: *и видела сеизиту на девојката, шјаштисали* 243.

Формата *милај* (милај зентју) 185 ја покажува замената *ы > ѓ > а* во стариот определен род на придавките.

2. Членуваната форма на придавките од м. р. едн. се јавува со варијантите: голојут – гнусниот (членот се среќава и како *-о*). Сп. во иста реченица: единојут везирин, другиот паша 129, та единојут отиде от друг пџт, другиот отиде от друг пџт 144. Само еднаш забележивме: Малкајут (брат) 220, иако во записите на М. Малецки тој тип е редовен во говорот на Висока. Исто така осамени се примерите: наистинскју 156, старјут 173. Интересни се формите како *џолојуџи*, што Малецки не ги нотира. Тешко може да се прими претпоставката дека *о* во наставката е рефлекс на т.н. напрегнат ер¹¹. Всушност се работи за иновација, што А. Вајан ја објаснуваше со воздејство на средниот род¹². Тука треба да се има предвид и воздејството на заменската промена, добро познато во деклинацијата на придавките. Формите како *мојуџи*, *џвојуџи* можеле, покрај заменките од тврдата промена, да го спомогнат пренесувањето на *о* во членувана еднинска форма кај придавките од машки род.

3. Во следните примери се содржат карактеристични заменски зборови и форми: котри куп сакаш 109, Тојнака нифтја никотра 100, котро имани 174, котриа са по-големи 97, ништо н'ахто не знааши 195, ништо н'ахто не можа 197 (3), докара самаго протудраку 75.

Се среќаваат примери за навлегувањето на *некој* во значенската сфера на *никој*: некој пџт не са видели ништу, от как се родиха 50, и колку јунаци скокнаха, некој не можа да прискокни 61, некој не можа 68.

Во ред случаи изостанува очекуваното членување кај посвојните заменки во препозиција: мој јунак 91, мој татку 95, 184, мој татко 203, на мој син 157, на мој господар 175, на моја глава 123, с моја сирвета 161, моја мајка 243, с твој нештер 168, негов ништер 168, на негов побратим 232, на негови л'уди 194, до неин конак 172, неин л'убовник 192, 223, неин мајж 193, 224, нејн мајж 238, неин син 203, 204, неин гџз 203, нејн брат 249, наше прџстени 236, покрај нихна бџрзоходеца 46. Излегува како само по инаков надворешен

¹¹ Л. Милетич, *Една особено забележителна форма в македонскиџе џовори околу Солун*, Македонски преглед X, 1-2, 1936, 1-7.

¹² А. Mazon, А. Vaillant, *L'evangџiaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris 1938, 107.

начин да се реализира моделот *īāīko mi, maika mu*. Овој начин се пренесува и на синтагми со посвојни придавки: бабин син 203, попов син 226, на попов сина 225, да погубиш попов сина 226, во кралув конака 243, девојкин татку 245, зентјув татко 250.

4. Покрај умрен 8, 33(2), омрен 163, умрет 33, умрена 198, умрјана 214, имаме и: умрент 33, 47, 162, умрентујут 33, 209, умрјант 47, 142, 145, 205, 209, 224, 232, умрјанта 214, умрјанто 232. Како што се гледа, двете аломорфи за изведување на вакви партиципи се вкрстиле во нова наставка *-нӣ*, што ја забележавме уште во следните примери: уженент 64, уженента (мн.) 175, вјахнант 93, учарнент 123, опрегнанти 152, применент 156, 201, неприменент, неоружент 159, проминанта 159, глџтанта 183 (но: глџтант 145), уклавант 216 (2) (но: оклаваната 216), хранент 217, зинанта 228, пропрјанта 229. Со *-ӣ* е изведено: земат 116. Од партиципите на *-ӣ* биле образувани со наставката *-је* глаголски именки како: кланети 36, 48, кланенти 157(3), 197, 214, 245 (но: кланини 61), чиненти 88, жененти 159, вџрнанти 198. Вокалот од наставката, кој го смекнува претходното *ӣ*, бил редуциран, како во *зрави* 50 (< *зрав-је*), *зели* 103 (< *зел-је*).

5. Во извесен број примери се забележува пренесување на наставката *-ӣ* од 3 л. мн. сег. време во 3 л. мн. на аористот и имперфектот: рекоат 59, са питаат 63, отидоат 64, са поплакоат, хрипнаат, си фатјат, бацаат, искараат 66, сакаат, си фатјат 72, казаат 73, си рождаат 85, си чинихат 144.

6. Скратениот инфинитив во заповедни изрази (со *немој, ним, ми*) се адаптирал кон презентот: Немој ми гледаш 12, немој ми скопсаш 13, Немој седиш 20, немој хождаш 21, немој имаш гајле 49, немој скокнуваш кал'ата 61, немој гајле бериш 71, немој веруваш на мома 71, ми хождаш 83, немој свириш 127, немој ми јадиш 38, немој имаш гаиле 148, немој јазаќ чиниш 149, немој отиваш 155, гајле ми имаш 178, ми... приближаваш 195, ним бериш гајле 243. И во множината: грижа немој имати 20 (= имате), Немој са чинити товар на меника 41, немој берити гајле 103, немој га утепувати змиата 138. Како

што е познато, особено од јазикот на народната поезија, скратениот инфинитив во споменатата позиција се преосмислувал во императив (*немој, викај*). И во овие записи, но по исклучок, се среќаваат примери што не се адаптирани спрема презентот: гајле ним бери 77, грижа ним бери 88, грижа не мој бери 140. Впрочем, *бери* е форма на императивот.

7. Во говорите од солунскиот регион се забележува дека предлогот *на* ја проширил својата употреба, навлегувајќи и во сферата на *во, кај, ѝри*. За тоа во овие записи наоѓаме обилен материјал: на една касаба 7, отиде на неговата патрида 15, достигна на Цариград 14, отиде на царјут 43, човекот отиде на пепеларкиниот син 49, и си отиде млогу богат на татка му 70, га докара на дома му 78, отиваши на гората 78, га фърли нетри на морету 89, Јазе бех на един стопан човек 138, да си пои на офците 175 итн. Сп. и место *за*: га закална на мајка му 131.

8. Позната иновација на јужните говори е сврзувањето на директниот објект со помошта на предлогот *на*: Кај личните заменки: Гу испрати харно на него 15, јазе не послушах на тебика 16, гу пита на него 79, да гу тера на негу 123, и на третото на него ареса дивојката 159, молим на тебе 224, молим на вас 233. Кај именките и атрибутите: гу викна на кърпачинот 17, не послуша на голојут 21, тој не послуша на жената му 25, тојнака послуша на пилету 30, гу пита на сиромаха 38, питај на брата ти 39, послуша на татко му 47, гу утеши царјут на зета му 50, Синот не послуша на татко му 51, ги пита на трисите девет братка 52, момата гу викна на така и 54, фати царјут да гу пита на дјадоту 55, гу разбуди и на царјут 57, га ареса на мајка ми 58, гу пита на гнусниот 60, тој така послуша на жена му 66, пита на деците, кои е Соломон 130, Гу вика на акчиата 134, гу чиних каил на царјут 140, Гу зари на дирвишинот 142, га пита на нивјастата му 144; ги пита на чобаните 146, не послуша на жената му 146, фати да га распитува на хентрава и 148/9, гу испратиха на детето 151, го пита на детенто 155, го срете на дјатенто 155, питал на хорото на старциту 163, и па на третоју гавол го питат 167, детенто послуша на стариот 174, тој на мајка не послуша 176, питал на тамошните јунаци 184,

ако не гу стори на н'амојут да отговори 192, тој послуша на сватовиту 198, за ми дадиш ли на твојата мајка да ја везма 200, га пита на гупката 208, едната змиа ја удри на другата 209, ја притиснова на мечката 215, и на мечката ја најдоха 216, ја маза по устата на оклаваната змиа 216, питаши на самовилината мома 217, ја питаха на бабата 221, Тој не послуша на татко му 225, го умул на детенто 226, граѓаните послушаха на старојут човек 231, гу викна на татко му 239, Тој на сестра му не послуша 240, и видеела сеизиту на девојката 243, да си пита на жена му 243, ги служат на сватовиту и на кумовиту 249-250. Во сите овие случаи се работи за објекти што означуваат живи суштества, пред сè лица. Сепак ги сретнавме и овие два примера во кои конструкцијата се пренесла на неодушевени предмети: и Бог послуша на нејните молби и на горките ѝ слáзи 218, ошти на една работа да битишеш 244. Сп. и со објект што означува дел од телото: Бабин сина... гленда на прáстот 204. Ке го забележиме посебно и овој пример со апстрактна именка: Тој е ангел, и, л'у го видох, на душата ми попари 56.

Се стремевме да приведеме што поголем број примери, бидејќи овие записи спаѓаат меѓу најстарите што ја прикажуваат појавата. Се работи за типична иновација што си создала доста простор, иако старата структура останала сè уште доминантна. Како што е познато, оваа иновација во наше време се јавува во повеќе средишта, меѓу другото и кај младата генерација во Скопје¹³. Интересно е дека Малецки, којшто ја нотира оваа конструкција во костурските говори, укажувајќи притоа на можниот контекст со ароманскиот, не ја споменува за говорот на Сухо и Висока¹⁴. И неговите текстови допуштаат претпоставка дека Христодул Божиков, запишувачот на приказните во збирката на Верковиќ, можел во овој поглед да биде пренесувач на една иновација под влијание на говорот во Солун и во долновардарскиот регион, што не би било чудно

¹³ К. Тошев, *Некои иновации и доразвивање на некои црџи во ѓрадскиоџ сѣрушки ѓовор*, Прилози МАНУ, Одделение за општествени науки, I, 1, 1970, 105-112.

¹⁴ М. Маџеки, *Cechy bałkańskie w językach Macedonji*, Sprawozdania Polskiej Akademii Umieję., XI (1935), nr. 2, 27. Во приказки од Сухо кај Малецки најдовме сепак еден пример со ваков предмет: *ti što si – na drugijju gu pita*. Сп. *Teksty* 19.

за еден учител што контактирал со солунската средина, а и се местел со службата.

9. И во овие записи се среќаваат случаи на посесивни конструкции со *og*: от чешмата мајката 42, от филдишите кокалиту 42, Тиа са халис кату от мојата жена 69, от протудраку галабите 73, от бабата јунакот 112, от козата главата, от офцата главата 125, от пчелите мишјано 158, од детенто ми сарцето 193, от зентјут фесот 247.

10. Во глаголските конструкции со *има* (*нема*) партиципната форма е редовно согласувана со соодветната именка: ги немаш харно учени тиа деца 25, кој да има открадени карагрошите му, да е афоресан 39, ако немам тиа камени вврзани аф ногите ми 44, Гу имам скриин един млат 51, Ниа имами затворена удајата 65, он га има правена чешмата 67, (Во белешката под редот:) сичките бегови и кадие и паши он ги имаши нахранини 70, Мајдон таа работа га има правена 75, јазика гу имам утрован 80, едно кило га имах товарина 94, Забравил дека ги имал зариини 99, Забравих, дека го имам зариин 99, гу имаха куле – роб – земат и гу имаха вврзан тамо сос вериги 116, биските ги имаше зафрлени приз рамото 116, ги имаши пазарени от сто гроша 129, ламјата гу има брата ми глатнат 145, са причу как има најдена пари 170, Змиата ја имаши ламјата до половина глатнанта 183, ја имаши закопана 198, ја има закопана 198, гу има даден на тебе 207, как си има ранцјате кладена 208, момата ја имал гудена 221.

Бидејќи Малецки во повеќето случаи ги бележи во текстовите од Сухо и Висока ваквите конструкции без согласување на партиципот (*ima fl'āzinu*, *ima zentu*, *imam platenu*, *imāši zakacinu*, *imāši tuwarinu*) следува да заклучиме дека во нашите приказни е изразена постарата состојба, при што е сепак многу веројатно дека запишувачот му се потчинувал и на соодветниот модел од грчкиот јазик.

11. Среќаваме примери на поврзување на два подмета, кога означуваат вршители на исто дејство, со помошта на предлогот *со*: Сирوماхут сос жената му, като видоха таков рахат... 64, И ету жената му сас бабата му дојдоха од свадбата 94, цифаирцијата сос другаро му

најдоха време и побегнаха от тамо 9, Кога дојде редот да си легнат зетјут сос невјастата 97/98, Ти така си зеха два-та с царскио син 158, седјаха уженента сос дјадото 175.

12. Како и во западното наречје, и во солунските говори се експонираат кратките заменски форми и други проклитики во почетокот на реченицата. Даваме само неколку примери од овие текстови: ти са мили, ама ки ти острамјат некој пџт 25, гу остави господарот на пџтју утепан 27, гу најдоа цифарициата 27, Ми е страх да не кажиш на друк некој 30, га не најди тамука 60, Ми е жал, да не се одавиш 61, Му вели на целатите 66, Туку да знаеш, сам закџлнат 98, отидоха на царју, му казаха 107, Ми гледаш меника 138, ва не куповам, сина мои 179.

Интересен случај претставува поставувањето на предлогот *место* зад именката: да пиат ракиата на вода месту 42, на муле место 167, гу зема кату на син место 144, да јадеми на леп место 195.

13. Како и во други записи на наши народни приказни, и овде се забележува во повеќе случаи да се менуваат во текот на раскажувањето машкиот и средниот род кај именки како *син, дете, момче*, што даваат можност за тоа со својата семантика: и останало санот му на царчината 9, детету останалу... детету и продал 34, така и момчету познал татка му 88, Тогај детето отишел на царјут 171, И Бог беши чул молбата попова и му дал машко дете, и родила жената му, и тој беши много чудно 225. Во други случаи игра во овој поглед улога и можноста за персонификација: Слџнцето гу и питал 199. Ке потсетиме дека и во познатата песна на К. Миладинов именката *сонце* се однесува како да е од машки род. Исто така и кај Шапкарев, во неговите „Првоначални познанија за малечки детца“: (за сонцето) Тој греит та осветвит нашата земја...¹⁵ За персонификација може да се работи и во овие случаи, во врска со именката *море*: Он как пливаша на морету, гу беши фџрлил аф една ада на сухо; на онаја ада, дек ги беше фџрлил морету 89.

¹⁵ Сп. Блаже Конески и О. Јашар-Настева, *Македонски шексџнови, 10-20 век*, Скопје 1972, 84.

14. Во рамките на категоријата на родот се случувале важни промени, резултатите на кои можеме да ги илустрираме веднаш со примери како: две дена, двете зентјувци, тоа човек, мој писмо, некој селу, едно таков дете, по пресно лов, мајка му ... купил. Тоа е процес што ги зафатил јужните говори во еден појас што се простира од Кајларско, на запад, па до Солунско.

Во една постара епоха во македонскиот, како и во некои други словенски јазици, биле неутрализирани родовите разлики во множината. Односите во категоријата на родот биле сериозно засегнати и во едината, со тоа што во процесот на изместувањето на синтетичката деклинација почнала во позиција на номинатив во машкиот род да се употребува ген.-ак. форма на *-a*, од кое нешто останала трага и во овие приказни во формите: сина 24, коња 45, татка 215, брата 241. Сепак ова не довело до совпаѓање меѓу машкиот и женскиот род, секако поради отпорот на целосната структура на деклинацијата, во која родот игра првостепена класификациона улога. Новиот процес, во јужните говори, означува стремеж да се елиминираат разликите меѓу машкиот и средниот род.

Се работи за иновација, изразена во добра мера, но уште далеку од тоа да ја надвлее старата структура. Според тоа, во една таква динамика, не можеме да очекуваме во дадениот момент јасни резултати, ами се јавуваат сосем нормални колебања. Елиминирањето на синтетичната деклинација, со која во една постара епоха беа сврзани и извесни поместувања во категоријата на родот, со право се сврзува со воздејството на балканската јазична средина. И при новите промени во јужните дијалекти, во една област со изразит полилингвизам, и при посебна улога во тој поглед на градот Солун како центар, ќе треба да мислиме на такво воздејство. Ни се чини дека ќе можеме да посочиме и конкретни примери на контакт со грчкиот, а не треба да се губи од предвид ни контактот со влашкиот поради разликувањето на две форми кај атрибутските зборови во тој јазик.

Процесот спаѓа во редот на оние појави што се поврзуваат со елиминирањето на некои од повеќето показатели на иста граматичка категорија. По тој пат во множината се стигнало дури до неутрализација на родовите разлики, а во едината во јужните говори можат да се на-

сетат веќе слабите позиции што ги опфаќа споменатиот процес. Додека, во именската фраза, родот останува сè уште солидно маркиран со личните заменки за 3. лице и членот (со познатите ограничувања), во слаба позиција се наоѓаат атрибутските зборови, а меѓу нив особено бројот *два, две* и показните заменки. Во глаголската фраза се јавува исто слаба позиција, особено при конструкциите со *л*-партицип.

Тенденцијата да се елиминира противставувањето *два : две* е необично јасно изразена. Ние забележивме над 90 случаи кога *две* се налага и во машкиот род. Сп.: два дена, две братќа, две месеци, две близнаци, две просици, две ангели, две тасови, две кораби итн. Меѓутоа, сè уште не помалку чести се формите *два, дваџа, дваминаџа, двамаџа*. Така, наспрема *две ѓарџи, двеџе ѓарџи* 178 имаме: *дваџа ѓарџи* 179. Во ваква ситуација нема да нè изненади кога и *два*, иако ретко, доаѓа во позиција на ср.-ж. род: двата деца – двете деца 232, два работи 171. Во случајов, во средина со изразита македонско-грчка двојазичност, природно ни се налага заклучокот дека промената станува под влијание на грчкиот, во кој единствената форма *двó* иде со сите три рода. Интересно е дека во записите на Малецки од Сухо и Висока, како и во неговиот речник, добро се разликуваат формите *два* и *дв'а*. Според тоа, како што постапивме и еднаш порано (в. т. 8), и овде ќе треба да претпоставиме дека се работи за особеност со која запишувачот свикнал под влијание на говорот во Солун и во поширокиот солунски регион.

Како што веќе забележивме, личните заменки за 3. лице (се разбира, во едината) добро го маркираат родот. Нивниот состав е ваков: тој (нака), тос, он; тја(нака), та (само еднаш – 63), тас, она; то(ва), оно. Случаите на мешање на родот се исклучително ретки: То му вели 84 (за м.р.), една баба имаши само еден син, и то беши много сиромаш 203, Оно му вели 84, Оно ки ти кажи 127, Ами оно Зарзавилата што чини 155 (за м. р.).

Кај показните заменки изедначувањето меѓу машкиот и средниот род е напреднато и оди во полза на формите за ср. род: това вечер, това граматик, това сон, това човек, това владика, то вечер, то човек, то орман, онова вечер, онова цар, онова грат, оно вечер, оно час, оно ден, оно човек итн. Во ж. род: таја глава, таја змиа, она дупка,

она мома, она вода, онаја ада, онаја мечка, онаја земја и др. Со показно значење е употребено и *он*: он је, што познава сичките каџмети 85. Интересно е дека податоците за заменските форми што ги изнесовме се однесуваат, во најголем број случаи, на првиот дел на приказните (бр. 1-56), додека во вториот дел (бр. 56-99) *иџова, онова* како форми за ср.-м. род не се чести. Обично се јавуваат во тој дел формите забележани и од Малецки за сушко-височкиот говор: тос, тус, нос, нус, тас, тузи, нузи. Приказните од двата дела не се запишувани едновремено. Во вториот дел, запишуван порано, дошле до израз спомнатите елементи од сушко-височкиот говор, во кој очевидно мешањето на родовите не било појава обична како во долновардарските говори.

Кај другите заменки, за разлика од показните, се налагала формата од м. род: сарцето мој 98, дјатету твој 101, вашо и това дјате? – това дјате... не е наш 146; не е наш јагнето 147, мој писмо 166, сичкото мој имане да и вашјо 166, молим, зентју, мои чендо 186, јазе сум твој нуче 207; н'акој скришно мјасту 27, некој селу, некој близну село 54, секој нешто 97, Кој е сарце от прасе и кој е от човек 194, кој малко е твој 232, некој далечно место 101, на кој скол'у 149, секој зарно по зарно 157, некој имани 190, по секој село и по секој грат 194, некој косми 248; имани таков 14, такоф мјасто скришно 27, таков хубаво дете 51, на таков каминливо место 86, таков малко дјате 95, на таков нешту 109, от каков место 115, таков нешту 119, каков безумие 154, таков нешто 170, таков пиле 171, таков викани 207, едно таков дете 244, какоф да е нешту 80. Ретки се оние случаи кога кај придавките за м. р. се јавува формата за ср. р.: карагрошут... негову 39, какво ми е касметјут 99 (2), неговото кон 234, на касмет нихно 242 (до колку не се работи за членувана форма од м.р.), секакво имиш 206 (но: секаков имиш 214). Уште поретки, заправо единични се случаите како: мојот мома 207, мој мома 214, во кои, ако не се работи за случајни пропусти, би бил засегнат женскиот род. Членуваните форми од посвојните заменки придонесуваат да се обновува наследената шема: моето дете, твоето дете 197, мојто дјате 88, мојто селу 53, нашту селу 54 итн. Сепак забележавме еден пример кога членуваната форма од ср. р. ја заменува формата за м. р.: беши на два мојто живот 82.

Придавските зборови ги следат показните заменки по тоа што и кај нив се избира формата за ср. р. Го приведуваме материјалот што го забележивме: едно живот 19, друго таксит 23, распипано образ 28, Единојут ол му беши бјал, другуту църно 30, лошу сон 30, сон засонил лошу 31, добро пџт 33, един карагрош... и другу падна 38, един карагрош... после падна друго 38, това татково ти занџјат 46, сос голем и велико глас 61, оно нај-малкоту чарчаф 79, другу дивик 84, гармеш страшно 90, твојте кџсмџти са три: едноту... второто... на третоту 99, две шандани... едно златно... второ сребрено 102, единојут ол... другото 114, (воловите) едноту... другото 113, ветко борч 118 (4), Едното (вол) гу заколи 127, две овни, едно бело, едно царно... на царното... на белото... на цирното 135, еи бре, старо кон 138, харно живот 158, пустото јангин 165, скришно лаф 166, две кораби... на едното влезе... на другио 166, ги врџза корабите едно по друго 166, на един христианско гроб, тузи христианско гроб 173, един брџјаст големо 181, да му стори л'ап от чист чисто 182, му стори л'ап чист чисто 182, дедо друго 189, царско кунак 192, да уловјат друго некој по пресно лов 195, приз друг пџнт по-ближно 199, единојут додак... другото 215, извадил царјут аскер млого, ама сѳ крастав гу кардиса сичкото 226, благо мет (2) 228, за едно час 233, второто колак, и третото 248, добро касмет 249, овенот, каков да биде, или чарно или бело 251.

Осамени се примерите кога место ср. р. – е употребен м. р. од придавката: Църнодрехин кадру 52, двете магаринта... вџахнал на еднојут ... вџахнал на другото 180. Женскиот род не е речиси засегнат. Сепак забележуваме: на едно касаба 161, благото ракиа 164. Овде не спаџа случајот: голем радост 15, 49, 207, бидејќи се работи за именка што преминала во м. род. Исто така не се показателни примерите: пџрвото џубов, нејното пџрво џубов 204, пџрво џубов 227, твој џубов 227, бидејќи е тоа фраза направена врз основа на познатиот состав од народната поезија: прво либе (џубе). Исто така не е показателно: Јади едното... га јади и другата 135, бидејќи соодветната именка се јавува и во ср. и во ж. род (јабалко – јабалка).

Во рамките на глаголската фраза ги забележуваме овие поместувања: това сон лошу е 30, Таја Църнодреха имаши образо и извадено на кадру 52, и му чини пџрстенат по-харно от онова 69, расипану беши мостот 87, го стори

по-харно 168 (легенот), не сам харно, жену 169, гу има даден на тебе 207 (хамајлету), полека-полека оздравјала, са чини харно 20, Кал'а си чини висок 64, л'ап... ама да е ниту печену, ниту непечену 132. Поместувања стануваат и во глаголската фраза со л-партицип: един карагрош ... и тој да е било мишанлиа 39, што сам рекал на царјув син 73 (при подмет од ж. род), што не сам видел 80 (подмет: змиата), и стапот веки беши останало като иглин вѣрх 92, ламјата ... гу обесил 104, вѣжето не стигна, вѣзаха и четиријси лактја појас, тогас достигнал 135, мајка му му и купил веки бѣрза коња 155, му дошел тајчинту 159, Та динеска дошла рендот да пои царската дивојка 162, И она отидел 164, тој занаат останалу от башта ти 170, Тогаш ребата му беши дал едно ребро 172, Змијата ... рече: ... сам чувал златната јабалка 187, Тогаш дошло и един кон хубав и седло златно 205, беши изл'ало и златнојут папуц 206, Един кипарис изникнало високо 241, Тамо изникнало червен триндафил 241, като как му обештал жена му 243. Како што се гледа, се изделува една посебна позиција во која е засегнат и ж. род и во која следствено може да се назначува неутрализација на родовите спротивставувања.

Материјалот што го изнесовме ја илустрира доволно јасно тенденцијата (иако старата структура уште добро се чува) кај атрибутските зборови во еднината, наспрема формата за ж. род да се наложи една форма за м. – ср. род. Како што видовме, изборот се врши во едни случаи во полза на формата за м. род, а во други во полза на формата за ср. род кај атрибутските зборови. Познато е дека во грчкиот јазик во ак. едн. една форма како *καλὸ* го претставува како ср. така и м. род. Има случаи, а тие се потврдени и за сушко-височкиот говор во речникот на Малецки, кога формите на *-ο* се позајмени од грчкиот не само за ср. ама и за м. род Така среќаваме: *ἀφανί* (*ἄφαντος*, η, ο) „невидлив“, *ἐνδῶπις* (*ἐντόπιος*, α, ο) „тукашен, тукашно“. Еден таков случај забележуваме и во нашите текстови: *сѣан'ο* (*σπανός* „*κός*“), мн. *сѣани*: един чувек спан'ο, сос спан'ο човек 155, сите спани са 156. Мислиме дека при изразитата двојазичност, особено на оние луѓе во Солун и околните места што добивале повисоко образование во грчки училишта, овој грчки модел можел да придонесе за налагањето на формата на *-ο* (ср. род.) кај придавките во македонските говори во овој регион. Се разбира дека образованите луѓе можеле

со својот индивидуален говор да влијаат силно во својата средина.¹⁶

Некои лексички особености

Во изданието на Лавров и Поливка се вклучени посебни прилози за грцизмите и турцизмите. Во еден краток осврт ние ќе се задржиме овде на словенскиот фонд, пред сè на црковнословенските елементи.

Некои лексеми се регионално маркирани, карактеристични за говорите од овој крај. Меѓу нив ќе се сретнат и архаизми, зачувани на оваа јазична периферија. Значење „десен“ имаме во случаите: от правата страна ... от левата 169, еднош на л'аво, однош направо 227. Со значење „поздрав“ иде: поклон 29, 48 (2), кланети 48, кланенти 243. За „глушец, глувче“: мишката 204, мишче 64; „свадба“ – бракот 246, „питач“ – просик 110, просек 177, проси – 1. „пита“ 87, 2. „п. девојка“ 242, просинити 61, 245 – „стројниците“, пита 136 – „праша“. Често е *ма̀ра* со значење „малку, трошка“: ма̀ра грозди 133, без ма̀ра 188, ма̀ра-млогу 101. Со овие значења иде *џера*: 1. „бара“: да терати месу сос кокали 50, отиде да гу тера 51, 2. „сака“: тера зент да гу чини 48, јазе терам да ида 52, как тераш... така чини 107, 3. „гони, брка“: сос коња ги тераши 206, *бара* значи „фака“: на друг не даваши да гу бара 111. Други случаи кај глаголите: вреви „говори, зборува“: знаиши да вреви 62, зашто, татку, не вревиш с мене 162, оклаве „отепа, убие“: ја оклава 221, уклавант 216 (2), оклаваната змиа 216, са читај „се чини“: мени ми са читаи да е ваша мома 36, мале, тас ми са читај да е мома 71, метне „фрли“: да метнат по малко имани на морету 191, си чуди „се мисли, размислува“: да си разчудам за таја работа 43, Кујунџиите са чудет, как да си чини 136, И царјут му даде изин да са чуди 211, дажди „врне“: дажд да дажди 199.

¹⁶ Како ги употребувал придавките еден од видните претставници на таа средина во Солун, Константин Динков, може да се види од овие места од едно негово писмо до Верковиќ (18 мај 1864): Времето е слободен и правителството е слободен като европејски и со радос гледа нашио народ. – народното македонски азик. – ву гарчко азик и ву булгарчко. Сп. Хр. Христов, (редактор), *Документи за българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович* 1860-1893, София 1969, 110.

Глаголите *чини*, *стори* развиле поинаков опсег на значења отколку во другите наши говори, навлегувајќи во сферата на „(на)прави“: да чинам една чорба да јаи 143, да си чиниш гробот на бахчата за тебика 143, и гу зариха аф бахчата на гробот што и чинил сам 144, Меѓу нив збор чиниха 144, зет гу чини 144, чиниши политика 164, му стори една политика 197, ако не гу стори на н’амојут да отговори 192, да те стори една златна гимиа сè от алтџан 212, жената му и сторила една пита 213, сториха железни седим коли 233, сторил един сандук 235. Ке ги нотираме и именките: доб „печалба“: посака пари от татка му да иди на доб 67, задуш: Пџрво да чиними за мени задуш 82, И тјанака тури чиница да вари задуш 82, реч: неколку речи 67, кук 127, 128 „кукавица“, врева „збор“: моја една врева една флурина е 162, прогленд „вид, поглед, опул“: Проклендут (sic!) му са зема 189, Проглендот му се зе 191, кад „чад“: И от многото кад кадот отиде дур на цџрџан бога 229, чопљак 242 (повекепати) „чапја“, повиш „видување, средба“: на годината четири панајри си чини повиш 246, кџтка 248 (повекепати) „цвеке“. По својата форма се интересни овие именски и придавски зборови: бед 14 „беда, напаст“, езер 28, езерите 89, дреп 192 „дроб, цигер“, бџлх 202, маштех 200 „очув“, самовил 215 (за женскиот род обичното: самовила), ухот (покрај *ухо-џу*) 44, јасилут 55 „јаслите“, фтисот 229, „сидот“, болика 39 „болест“, госка 128 „гостинка“, кокош 129, кокошта 231 (3), една кокоша 230, џутен 16, најумовитна 55, умовитни 177, по-разумитна 164, умовит 124, светилни вечер ... мрачилни вечер 85, богув: сос богува повел’а 14, сос ангел богув 126, парешта 134 „врела“, вел четвџрток, вел субота 148.

Меѓу фразеолошките изрази со својата регионална маркираност се изделуваат: гу зема на послет 13 (му тргна по трагата), не излева на главица 45 (не излегува на крај), му влезе на носот 170 (му се качи на глава), што ти влева на работа 179 (што ти е гајле), Проглендот му са зе 191 (умот му зајде, му се зеде умот), направиха главите 196 (се опија, се расположија). Полукалката *немам вакџџ* е објаснета со *немам вредностџ* 38 (т.е. не сум вреден). Со *добра рјача* е преведено *еванџелие, блаџвесџ* (заправо објавување на Воскресението Христово): Кинисаха за Велигден да подат на добрата рјача... ела и ти да појми на

добрата рјача 205, е, гиди, кутро пипелашко, не дојде и ти на добрата реча 206.

Забележуваме и некои метафорични поместувања: една нога понапред 21 (малку понапред), мајката на водата, от чешмата мајката 42 (изворот), тринету (= трњето) от риба 158. Интересна е употребата на *муха* за „пчела“: Катаден мухате, като хождаха да пасат, ха бројаши 202.

Од лексемите од книжно потекло ќе ги приведеме овде: возраст 7, 242, драгоцен камини 7, 8, сожалих 10, красна 13, прикрасни 126, подпис 20, потпис 111, училиштето 16, (сос млогу) скорос 24, писмо 36, писмото 146, сос грозност 39, штастлив 84, обештала 141, припоранче 164.

Црковнословенските лексички елементи, како што ќе покаже следниов список, претставуваат видлив слој во овие текстови: понеже 7 (и на повеќе места натаму), милостина 7, прочее 9, 251, благодарение 11, 110, 132, беззаконик 12, конец 12, 251, милостив 12, млогу си благодари и славословиши Бога 13, си возрадува 15, благодарим 21 (и повеќепати натаму се среќаваат форми од овој глагол), многулетнаја цар 22 (вокатив), утешение 26, утеша 50, познание 37, 184, среброл’убец 37, полумертв 38, помошник 41, повеления 57, млогу лета, царју 64, жадин 83, милостивна 87, нечадин (не му даваши Господ чедо) 88, безчадни 103, са преобразила 91, са преобрази 93 (ангели) прјастоиха 91, веселие 92, учението 95, достоин 136, 186, 244, смерт 139 (2), разидение 147 („јад, лутина“), безумие 154, возрадување 170, родението 183, величество 187, јазик, јазици 222, јазикот 227, 244, јастие 238, такожде 244, водосвјатение 247, благослови 251, псалит 251, отпуштение 251, жертви 251.

Присуството на вакви елементи сведочи за напреднатиот степен на славизација на лексиката не само на писмениот јазик, ами, бидејќи се работи за записи на народни приказни, и на говорниот јазик на образованите луѓе од солунскиот круг во 60-те години на минатиот век.

ДИРЕКТНИОТ НА-ПРЕДМЕТ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Една интересна иновација во некои македонски говори е појавата на директен *на*-предмет. Тој е редовно определен: *Го* виде – *на неџо, на Никола, на ѿајко му, на човекоѿ, на деѿеѿо*. Во јужните македонски говори оваа појава била видливо изразена кон половината на XIX век. Во зборникот на Миладиновци (Загреб 1861) наоѓаме пример за неа во песна од Кукуш (бр.31): Тога ја ритна личен свети Георги [...] На сура Ламја по клето срце.

Кулакиското евангелие¹, ракопис од 1863 г., ни дава податоци за еден говор (на Кулакија, Солунско), во кој директниот *на*-предмет, кога означува одушевени предмети, веќе се наложил, особено ако се искажува со лична замена. Примерите се бројни²: *na nego ne gu našle* 253, *Gu pitaa na nego* 256, *I na men mi znaјte* 256, *da a čuvaš na nih* 261, *ki vi činam na vas ribari na l'udi* 263, *da ni mјčiš na nas* 265, *a utepale na tii loši l'udi* 270, *ka vidoa na Stopanot* 252, *Nekoј na Gospot ne gu vide* 252, *gu sјdi na čovekot* 262, *gu kirdisa na brat ti* 262, *a vide dve bratk'a, na Simon šo gu velea Petro, i na Andrea na brat mu* 263, *i slavia na Boga* 266, *puvel'a carot da si pridadi, i na nego, i na ženata mu, i decata mu* 268, *i da si miluvaš na komšiatu katu tep* 268, *a gleda na Avraam ut daleko, i na Lazar uf pazuvata negova* 274 итн.

¹ A. Mazon, A. Vaillant, L'évangélique de Kulakia. Un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938.

² Ги даваме со упростена транскрипција, наспрема онаа што е применета во изданието на Мазон и Вајан, и без акцентни знаци.

Доста се чести ваквите случаи и во текстот на приказните од збирката на Верковиќ³, запишани кон 1863 г. во село Висока од учителот Христодул Божилов: Гу испрати харно на него 15, јазе не послушах на тебика 16, молим на вас 233, гу викна на карпачинот 17, тој не послуша на жената му 25, тојнака послуша на пилету 30, питај на брата ти 39, го сретете на дјатенто 155, и на мечката ја најдоха 216, ја питаха на бабата 221 итн. Од последните децении на минатиот век потекнуваат записите во кои оваа појава е потврдена и на југо-запад, во Костурско⁴.

Ке помине доста време дури таа да биде забележана и во некои пунктови по на север: во Струга, Дебарско, Река и Скопје⁵. Притоа за Струга, за која доста бројните записи од порано не ја потврдуваат, и за Скопје, каде што таа се забележува во говорот на најмладата генерација, можеме да бидеме сигурни дека се работи за тукушто отворен процес. Имаме пред себе интересен случај за иновација што се шири и без непосреден географски контакт на жариштата. За Скопје сигурно како фактор се јавува доселувањето на бројни семејства и одделни лица од областите, каде што таа иновација веќе дошла до израз.

На оваа појава обрна внимание уште во 1890 г. Л. Милетич⁶. Сакајќи и за неа да посочи стари првообрасци, тој не ја одделува дури ни од *на*-конструкциите со локално значење. Во секој случај не ја разгледува како типична иновација.

Подоцна А. М. Селишчев истакна дека се работи за особеност позната и во други јазици, имено во романскиот и шпанскиот. Додека во романскиот таквиот

³ P. A. Lavrov, J. Polívka, Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových, Praha 1932.

⁴ А. М. Селишчев, Очерки по македонској диалектологији, т. I, Казань 1918, стр. 185.

⁵ За Струга и Скопје сп. кај К. Тошев, Некои иновации во градскиот струшки говор, „Прилози“ I/1 (МАНУ), Скопје 1970, стр. 108-111; За Дебарско – кај Б. Видоески, Дебарските говори, „Македонски јазик“ XIX, 1968, стр. 71-72; За Река (с. Жерноница) – кај А. Поповски, Реканскиот говор, со посебен осврт на неговата лексика, докторска дисертација одбранета на Филолошкиот факултет во Скопје 1979, ракопис, стр. 164-165.

⁶ Л. Милетич, Старото склонение в днешните български наречия, СБНУМ II, стр. 263-264.

предмет означува одушевени предмети, во шпанскиот не се јавува тоа ограничување⁷.

М. Малецки, во врска со директниот *на*-предмет во костурските говори, укажува на паралелата со романскиот тип, иако допушта и независен развој, со оглед на тоа дека тој тип не е познат во сите аромански говори⁸. Интересно е дека тој притоа не го спомнува ваквиот предмет за говорот на Сухо и Висока. И во неговите текстови, забележени во тие села, најдовме само еден пример со таков предмет: *ti što si – na drugiju gu pita* 19. Овој факт нè тера да бараме објаснение зошто во приказните од Висока во збирката на Верковиќ ја среќаваме често оваа конструкција. Не е исклучено дека запишувачот на тие приказни, Христодул Божиќов, можел да биде самиот пренесувач на една иновација под влијание на говорот во Солун и околицата, што не би било чудно за еден учител што контактирал со солунската средина.

Нашиот материјал покажува дека во јужните говори директниот *на*-предмет означува најчесто одушевени предмети, како што и треба да се очекува. Меѓутоа, тој сепак не се ограничува само на нив, што ќе се види од приведениот материјал.

Даваме, прво, исцрпен список на примерите од Кулакиското евангелие: *mu sa kaza řacite i na pleškite* 252 (спрема: [...] *i pleškite* 253, 261), *i kak ne mu se našle na snagata mu* 253, *i na Criřkvata aku ne a sluři, ostavi gu viki* 263, *Tuku piřin da palati na Gospodinova carřtina i negovata pravina* 264, *i na gradut ninja a izgure* 270, *utidi da kupa na zemnjata* 271, *Nariće Gospot na vaa prikazna* 273, *Reće (Riće) Gospot na va (vaa) prikazna* 277, 279, 281, 304, 306, 314 (спрема: *Riće Gospot vaa prikazna* 270), *i zaklučile na grobut* 289, *a našal na mestoto řo beři pisano* 291, *Na va pismo nogu řifuti a pijale* 293, *mu uđupi su muždrak na rebriti* 294, *činile na řiti puveli i pravini* 294, *aku mi a řuvale lafot mi, i na vašo ki a řuat* 296, *i prikľna na vetriřtiti i na morito* 297, *ki vidite na nebito utforena* 302, *oti ne gu znajat na řuzdotu glas* 319, *ču Elisavet na Marinina raduvani* 328, *kařajtiste na εβαγγέλιο na řita zemn'a* 333, *da si razbirat na Knigiti* 335, *da ne mořale da*

⁷ А. М. Селищев, *op. cit.*, стр. 185.

⁸ М. MaLecki, *Cechy balkańskie w językach Macedonji*, „Sprawozdania PAU“ XI (1935), nr 2, str. 27.

gu tregnat na griput ut nogu ribi šo bile 357. При ваков голем број примери следува да кажеме дека се работи за говор во кој процесот особено бил изразен, така што нема да нè чуди кога во овие два случаја забележуваме пренесување на *на*-конструкцијата дури и во позиција на субјект: *i bindisale na orotu na šiti: Na to šo gu zaklah jas na Γωάννη, voa i, voa stanal ut mirtfiti 329.*

Во приказните од Висока од збирката на Верковиќ забележавме: и Бог послуша на нејните молби и на горките и салзи 218, ошти на една работа да битишеш 244. И овде имаме пример со предмет што означува дел од телото (*ἴρσι*) како и со именката *душа*: Бабин сина [...] гленда на прастат 204, Тој е ангел и, љу го видох, на душата ми попари 56. Уште еден случај нотиравме во приказна од Енице-Вардар во истата збирка: Пуштиле на ортома-та (но: не пуштиле ортома-та) 270. Сп. и во зборникот на приказни на К. Шапкарев: му ја клашал на ножницата 191 (Костурско). И од Струга е кај К. Тошев забележан примерот: Зеде малку смола и ја избриша на масата⁹.

Ваквата конструкција, како што веќе се спомена, се среќава и во некои аромански говори (сп. ⁹*l vidzui pi Takī*)¹⁰. Се поставува прашањето за можниот контакт во овој поглед со ароманскиот. Општата состојба на еден говор како кулакискиот, во кој туѓото воздејство е очевидно во повеќе посоки, па случаите како: сетне на ти ке ти кажа; не те сакам на ти (Киреч-кој, Солунско)¹¹, во кои имаме навистина изразито отстапување од словенската синтакса – можат само да одат во прилог на една таква претпоставка. К. Тошев, којшто приведува паралелни примери за оваа појава од говорот на Ароманите во Струга, истакнува дека од неа нема ни трага во материјалите од XIX век, а досега не е забележана во чисто македонските словенски села во овој крај¹².

⁹ К. Тошев, *op. cit.*, стр. 19.

¹⁰ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, поправено и дополнето издание, Скопје 1981, стр. 127.

¹¹ Л. Милетич, *op. cit.*, стр. 264.

¹² К. Тошев, *op. cit.*, стр. 109.

МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО СОЛУНСКИОТ КРУГ ВО 60-ТЕ ГОДИНИ ОД XIX ВЕК

Во рамките на опширната кирилска сфера на словенската писменост македонскиот терен претставува изразита периферна област. Поради тоа се случило во текот на турскиот период во јужните македонски краишта да надвлее во секидневната писмена практика употребата на грчката азбука за пишување на македонски јазик. Познато е дека и македонската паралела во „Четиријазичникот“ на Даниила е печатена со таа азбука, а тоа е првиот печатен македонски текст. Аналогна ситуација можеме да посочиме во далечната Белорусија, исто еден периферен терен во рамките на кирилската сфера, каде што сè до XX век латиницата ѝ конкурира на кирилицата¹.

Последиците од употребата на грчката азбука место кирилицата не биле мали и го преминувале често визуелниот впечаток и соодветниот избор на графеме за предавање на нашиот изговор. Бидејќи најголемиот број писмени луѓе во една таква ситуација, како што ни сведочи за Охрид Виктор Григорович, и не умееле да ја читаат кирилицата, тие не можеле ни да ја следат црковнословенската традиција како основа што дејствувала обединувачки и при изградувањето на современата форма на нашиот писмен јазик. Нивните текстови, така како што

¹ Б. Конески, „Факторот на традицијата во развојот на словенските литературни јазици во XIX и XX век“, *За македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1981, 168-169.

ни се останати од времето приближно сè до 60-те и 70-те години на минатиот век, ги предаваат верно народните говори, но локалната обоеност на секој од нив не ветува лесно воспоставување на наддијалектна врска, толку важна при создавањето на еден нов писмен јазик што треба да опслужува поширока говорна заедница. Ако се задржиме само на текстовите со религиозна содржина, а таквите се повеќе, дури и во антропонимијата се отстапува во нив од црковнословенската традиција, а со тоа се намалува и изгледот за сталожување на лексиката на писмениот јазик. Така во Кулакиското евангелие, преведено во солунското село Кулакија во 1863 година, се даваат сосем нови варијанти за имињата и на најпознатите црковни отци: *Василиј Великиј* станува *Василио Голем*, *Јован Крсџиџел* – *Јован Карсџанчо*, а *Андреј Првозваниј* – *Андреа Првноковкин*².

Извесни црковнословенски елементи се пренесуваат во овие текстови и по устен пат, тогаш кога тие станале широко познати во народот преку усвоени религиозни формули или молитви. Во Кулакиското и Трлиското евангелие интересен случај претставува формата *слова* (место *слово*) во познатиот почетокот на евангелието по Јоана. Имаме тука заправо пример за руското „акање“. Таквиот изговор на тој збор некои наши луѓе очевидно го усвоиле од руските монаси во блиската Света Гора.³

Ситуацијата што кратко ја опишавме почнува постепено да се менува со тоа што во јужните македонски краишта се отвора процес на реславизација на писмениот јазик. Јасно е од тоа што веќе го рековме дека под тој термин на прво место го подразбираме враќањето во употреба на кирилицата, а потоа и активирањето на словенската книжевна лексика, со наклон на црковнословенскиот, но и на современите словенски литературни јазици од кирилската сфера. На тоа природно му се придружувале и некои фонетски и граматички својства на црковнословенскиот.

² Б. Конески, „За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во XIX век“, *Македонскиот XIX век*, Скопје 1986, 92.

³ Б. Конески, „Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие“, *Македонскиот XIX век*, 200-201.

Уште од самиот почеток на тој процес амбициите на македонските религиозно-просветни дејатели се управуваат кон Солун, каде што тие сакаат да создадат македонски културен центар. Почетокот е означен бележито со отворањето во тој град во 1838 година на печатницата на Теодосиј Синаитски. Во оние неколку години, колку што таа работеше, во неа се напечатаа пет книги со кирилски шрифт, што за времето не беше мал резултат. Кога денеска ги гледаме тие невешто режани букви, па тие свездички и виџетки со кои печатарот ги украсувал страниците, остануваме од тоа дури трогнати, можеби и поради тоа што сме во себе истовремено свесни дека имено во таа акција околу печатницата се собрале повеќе наши луѓе од различни краишта, припадници на различни генерации, трудејќи се нашиот нов писмен јазик да го создаваат во контакт со словенската традиција. Покрај самиот Синаитски, тука се Кирил Пејчиновиќ, Натанаил Стојанович, Јордан Хаџи Константинов-Џинот и други.

Како претставник на солунскиот круг Теодосиј Синаитски со својот предговор кон „Утешение грешним“ од К. Пејчиновиќ (1841) ни дава образец за тоа како во дадениот момент се комбинира црковнословенскиот со особеностите на еден од југоисточните македонски дијалекти. Црковнословенскиот е во тој текст користен во голема мера, како во фонетиката и морфологијата, така особено во лексиката. Може да се рече дека за луѓето од средина на која допрва требало да се наоѓа простор за кирилицата не било така лесно да разбираат еден таков текст. Требаше време и требаше да се прават нови напори, за да се добијат резултати од акцијата што ја иницира Теодосиј Синаитски. Самиот тој пак бил сосем свикнат со употребата на црковнословенскиот како член на словенската монашка средина прво на Света Гора, а потоа на Синај.

Како и да било, навикот налагал уште подолго време во нашите јужни краишта да се пишува на македонски со грчка азбука. Во 1851 година излезе познатото Кониовско евангелие, преведено од Павел Божигробец, и печатено пак во Солун во печатницата на Киријак Држилович. Но оваа нова македонска печатница сега се служи со грчки шрифт, иако малку подоцна, во почетокот на 60-те години, ќе настојува, но безуспешно, да се снабди со кирилски букви.

Павел Божигробец го познавал црковнословенскиот јазик. Тој ја дава и познатата формула пред читањето на евангелието во литургијата: „Премудрос прости (м. просим) услишим светаго Евангелие мир всем. От Иоана светаго Евангелие чтение вонмем“.⁴ Црковнословенизми има и натаму во неговиот текст. Сепак, тие не се среќаваат често. Тој се стремел да му даде на читателот и слушателот што поразбран текст и се држи до својот дијалект до таа мера што го употребува и предлогот *уф* (*уф вода*), додека Синаитски, опирајќи се на црковнословенскиот од руска редакција, употребуваше во (*во ѿјаја книжица*). Тој дури употребува и грцизми како *ѿрофийѿин*, *марѿиир*, секако водејќи сметка што ќе ѝ биде поразбирливо на публиката што ја имаше предвид. Процесот на реславизација секако напредуваше, но постепено.

Смената ја донесоа 60-те години. Ние немаме сега можност, во еден ваков краток осврт, да ја следиме до некаква поголема исцрпеност тогашната ситуација во солунскиот круг. Би требало тогаш да говориме за општите услови, како и за карактеристиките на јазичниот исказ на повеќе личности, како што беа Георги Динков, Венијамин Мачуковски, Димитар Македонски и други. Впрочем, тоа е направено во добра мера на други места. Сега ќе се задржиме, само како за показ, на некои особености во јазикот на Христодул Божиков, запишувач на народни приказни и песни од Солунско, зачувани во оставнината на Стефан Верковиќ.

Не мала причина за ваков избор е тоа што во слушајов се работи за текстови кои излегуваат надвор од сферата на традиционалната религиозно-поучна литература, а имено за записи на народни умотворби. Би се очекувало да имаме во нив верна слика на дијалектот, па сепак не е секогаш така, токму поради напреднатиот степен на реславизација.

⁴ А. П. Стоилов, „Архимандрит Хаджи Павел Божигробски“, „Обиц подем I (1917) кн. XII, 637. Интересно е дека Павел Божигробец употребува *светаго* (а не по руската рецензија: *свѣтаго*), како и, понатаму во текстот: *Дух сфетии* (стр. 640). Тој можел да се опира притоа врз народниот изговор, ако не бил повлијан и од српските монаси со кои доаѓал во контакт. За задржувањето на особености од српската рецензија на црковнословенскиот в. во статијата привидена погоре во т. 2.

Христодул Божиќов, учител во с. Висока (Солунско), му ги испраќал на Верковиќ, кај 1862-1863 година, своите текстови во кирилски препис. Тој се служел со кирилица и во својата кореспонденција со Верковиќ којшто бил несомнено многу заслужен за анимирањето на интересот за собирање народни умотворби во Солунско и во други македонски краишта. Сепак во записите на Божиќов наоѓаме траги што сведочат дека барем некои од нив биле претходно пишувани со грчка азбука. На тоа упатуваат недвосмислено граfiите како: *зенаџа, сџом, мешџу, џрешка* и др. Така се покажува кај исти човек бележита граница во рангирањето и во замената на азбуките. За објавување сега се приготвува кирилски текст. Претходно беше даден веќе примерот со зборниците на Верковиќ и на Миладиновци.

Записите на Христодул Божиќов не го прикажуваат докрај верно локалниот говор на селата Висока и Сухо. Тој пред сè чувствувал потреба да запостави некои изразито маркантни локални јазични белези, потчинувајќи му се на тоа што е пообично во солунскиот регион. Еден таков локален белег е партикулата *за*, со која се образува идно време (*за џусни, за кинисаџи*). Во записите на приказните Божиќов ја избегнува таа партикула, и обично употребува *ке, ки*. Со тоа тој осигурува не само полесно разбирање во солунскиот регион, ами и пошироко во македонската јазична област.⁵

Се случило, во врска со употребата на директниот *на-* предмет, повикувајќи се по тоа што му се чинело обично според говорите во Солунско, во кое тој се движел и местел како селски учител, Божиќов да форсира една црта која не била својствена за неговиот роден дијалект. Имено, тој често ги употребува конструкциите како: *џу џиџа на неџо; Тој не џослуша на џаџко му*. Така, сакајќи да излезе од тесните рамки на својот говор, тој се затворил во рамките на говорите што по таа иновација се разликуваат од мнозинството македонски дијалекти.⁶ Но и во еден ваков факт се согледува напорот да се создава

⁵ Б. Конески, „Запишувачот на приказните од Солунско од збирката на Верковиќ“, *Македонскиот XIX век*, 158.

⁶ Б. Конески, „Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ, *Македонски XIX век*, 170-171.

наддијалектна врска во онаа форма на нашиот писмен јазик од XIX век што се развиваше во солунскиот круг.

Кога се работи имено за воспоставувањето на една таква наддијалектна врска, многу е важно да се истакне дека црковнословенизмите и русизмите претставуваат многу видлив слој не само во преписката на Христодул Божиќов, ами и во неговите записи на народни приказни. Освен ред лексеми од такво потекло, тој користи понекогаш и фонетски и морфолошки особености од црковниот јазик: *смерѣѣ, ѣѣрв, ониј, царскиј* (наставката *-иј* била форсирана и во тогашниот бугарски писмен јазик), *ѣѣнеже, ѣѣрчѣѣе, блаѣѣодарѣѣние, јасѣѣѣѣѣ* итн.⁷

Интересно е дека освен црковнословенизмите (русизмите) и бугаризмите, во јазикот на записите на Христодул Божиќов среќаваме и неколку типични новоусвоени србизми, како: *дакле, ѣѣосѣѣодѣѣѣ* (за госпоѓа) и *ѣѣрѣѣовина*. Се работи за лично влијание на Стефан Верковиќ врз неговите коресподенти. Самиот Верковиќ го употребува многу често *дакле*, а зборот *ѣѣрѣѣовина* му служел и како шифра за неговата известителна работа.⁸

Сите вакви лексички елементи биле веќе толку обични и во говорниот јазик на образованите луѓе во Солунско што еден од нив, Христодул Божиќов, не чувствувал дури дека тие се стилистички диспаратни на лексичкиот фон на народните приказни. Тоа сведочи дека процесот на реславизација на македонскиот писмен јазик во Солунско беше веќе многу напреднат во 60-те години на XIX век. Дејателите од солунскиот круг во ова време создавале писмен јазик врз основа што не се ограничувала само во рамките на солунскиот регион, иако забележуваме подбор на елементи и во тие рамки, ами се простирала и пошироко, се разбира во контакт пред сѐ со развитокот на јазичната култура во сета Македонија.

⁷ Б. Конески, „Јазични белешки...“, *Македонски XIX век*, 181-182.

⁸ Б. Конески, „Јазичното влијание на Стефан Верковиќ на неговите коресподенти во Македонија“, *Македонскиот XIX век*, 190-193.

II.
БАЛКАНИСТИЧКИ
ПРИЛОЗИ

1.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО БАЛКАНСКАТА ЈАЗИЧНА СРЕДИНА И НАСПРЕМА СОСЕДНИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

1. Македонскиот јазик се говори во СР Македонија, и надвор од нејзините граници, во оние делови на Македонија што по балканските војни влегоа во составот на Грција и Бугарија. Денеска македонскиот е мајчин јазик на нешто повеќе од милион луѓе. Освен тоа, со него во СР Македонија се служат како со јазик на секидневен контакт уште околу 300.000 луѓе, главно, Шиптари и Турци.

На територијата што денеска ја зазема, а што во минатото била поширока, македонскиот јазик се формирал од говорите на словенските племиња кои, по распаѓањето на прасловенската заедница, стигнале најдалеку на југ на Балканскиот Полуостров. Словените проникнале длабоко во Грција и Албанија. Но со текот на времето тие отстапувале под грчкиот и албанскиот притисок, така што територијата, која првобитно ја зафатиле, е многу стеснета. Во Албанија се говори македонски уште само во неколку села, додека во северна Грција до скоро се беше задржало бројно македонско население до линијата што од река Бистрица на запад оди накај Солунското Поле. Но и овде во најново време, поради познатите политички настани, македонското население е значително проретчено.

2. На новите седишта јазикот на македонските Словени уште доста време го продолжувал прасловенскиот јазичен тип, како што ни го посведочува тоа старословенскиот јазик, создаден на македонска основа во втората по-

ловина на 9 век. Тој, меѓутоа, во натамошниот развој има доживеано, како и бугарскиот јазик и, во помала мера, југоисточните српски говори, многу коренити структурални промени под влијание на балканската јазична средина.

Во однос на граматичката структура особено е значајна замената на синтетичка деклинација со аналитичен начин на изразување на падежните односи (сп. од човекот, со човекот, чаша вода). На овој процес во народниот јазик укажуваат спорадични примери веќе во ракописите од 11-12 век. (охр. ап. ѿ славѡ въ славѡ). Во истиот ред појави спаѓа развитокот на постпозитивниот член, зашто од кој имаме во ст. сл. период, потоа образувањето на футур со пом. глагол хѡгѡти, кое во македонскиот се разгранало во цел систем од идни времиња (*ќе оди, ќе одеше, ќе одел*), *увојувањеиѡ на ѡредмеѡиѡи* (*ѡ видов човекоѡи, му реков на човекоѡи*) и др.

Влијанието на балканската јазична средина не се огледува само во промените што го зафатиле наследниот словенски граматички тип, туку и во конзервирањето на одделни негови одлики, во случаи кога имало согласување со балканските јазици. Така чувањето на аористот и имперфектот било секако спомогнато од контакт со тие јазици. Чувањето на тие времиња подоцна овозможило, од нивната корелација со перфектот да се развие кај последниов посебна модална употреба за изразување на недоживевани дејства, која станала карактеристична за целиот систем на глаголски времиња.

Новата граматичка структура на мак. јазик, што се развивала во споменатиот контакт со балканските јазици, а и во меѓудејството на самите словенски говори во сферата на тоа влијание, била веќе доволно изразена во времето околу 15 в. Со тоа време приближно и се обележува конституирањето на современиот тип на мак. јазик. Дека влијанието на балканската јазична средина било посебно силно изразено во Македонија, која претставува земја на живи етничкојазички вкрстувања, се гледа по тоа што во еден дел на македонските дијалекти (пред сè, во западна група) балканизмите се застапени во поголема мера одшто и во бугарскиот јазик. Таков е случајот со глаголските конструкции од типот *имам земено* и *сум дојден*, како и со употребата на кратките лични заменки пред глаголот

во почетокот на реченицата: *ѓо видов Сѓојана, ја зедов книѓаѓа* и сл. Со оглед дека распространетоста на овие црти е ограничена и на самата територија на мак. јазик, најверојатно е да се претпостави дека се работи за една понова фаза, пред сѐ на романско и албанско влијание, чие огниште било во Југозападна Македонија. Во врска со ова влијание може да се доведе и фактот што дативот во поголема мера се зачувал баш во најзападните македонски говори (сп. *мајке, сесѓре, Сѓојану*).

3. Македонскиот јазик во текот на својот развиток преживувал ред промени во непосреден контакт со соседните јужнословенски јазици, бугарскиот и српскиот, или под нивно влијание. Притоа се случувало и да се врстат и на македонска почва црти карактеристични за споменатите јазици. Така во македонските говори се јавува денеска двојна замена за прасл. групи *tj, kt, dj*; *свеќа, меѓа – свеѓѓѓа, меѓса*. Повремениот поблизок контакт со буг. односно срп. јазик стоел, се разбира, веќе во средниот век во зависност од тоа кое од создадените државни средишта, бугарското или српското во одделни периоди постигало превласт во Македонија.

За периодот пред создавањето на писменоста (втората половина на 9 век) извесен материјал, што може да послужи за донесување заклучоци во оваа смисла ни дава словенската топонимија во Грција. Во тој период биле овде уште во тек процеси што значеле пропаганција на некои црти карактеристични за јужнословенската група во целост. Таков бил случајот со метатезата на ликвидите која уште не била наполно извршена. Што се однесува до изоглосите кои ја делат самата јужно сл. јазична територија, со оглед на овој факт, тешко е да се прими дека нивното ширење му претходело на ширењето на такви поопшти црти. Тоа можело да се одвива или паралелно со него, или, што е уште поверојатно, нешто подоцна. Со ова придобива извесна поткрепа мислењето дека во времето на создавањето на глаголицата замената *ѓѓѓ, ѓсѓ*, за прасл. *tj, kt' – dj* не ги опфаќала во целост македонските говори. Таа замена можела да се распространува баш во периодот на потесен контакт со јазикот на бугарските Словени во врска со ширењето на бугарската држава на Запад (добар дел на Македонија влегол во нејзиниот состав во почетокот на 9 век). И префрлањето на циркум-

плексот врз следниот слов. (сп. буг. град – градъ’т, глас – гласъ’т; градò, гласò, во Солунско, Dolò Stogòs топоними во Тесалија) ќе биде појава во времето на овој потесен историски контакт меѓу Словените во Бугарија и Македонија. Чувањето на широкиот изговор на ъ е уште една особеност заедничка за македонскиот и бугарскиот.

На раниот допир на сев. мак. говори со српскиот укажува замената ж > у во нив. Топонимите како *Побужда* сведочат за тоа рано вкрстување на разнодијалектни црти во овој појас, кое му претходело на ширењето на средновековната српска држава на југ. Од процесите заеднички за мак. и српхрв. јазик од особено значење е депалатализацијата на консонантите, во што мак. отишол најдалеку од сите јужносл. јазици, зашто во одделни негови дијалекти се отклонува и опозицијата: н: н’ *којн, бајна, бана*), а опозицијата л: л’ е задржана благодарение на влијанието на турскиот јазик преку многубројни заемки со „полумекко“ л’ (инаку сп. во велешкиот и прилепскиот говор: *лушо, клуч, недела, ѝосџела* и сл.). Замената ж > е претставува исто така црта што ги сврзува македонските со српските екавски говори (таа проникнала и во западнобугарскиот). Српското влијание, потсилено со ширењето на границите на српската држава на југ (крајот 13-14 век), изразено е, освен во навлегувањето на замените к, џ – и во ширењето на други црти како: чр, чрѢ > цр -, цре – (*црн, црево* и сл.), ж во одделни зборови (*куќа, врско, џуска*) и др.

4. Македонските говори рано почнале да развиваат извесни црти што ги изделуваат како целост во однос на говорите на соседните јужносл. јазици. Една таква црта е заменета на силните ерови, и тоа: ъ > о, њ > е (*сон, џемно*) настаната во 10 в. застапена во ст. сл. текстови од македонско потекло. Во српхрв., како што е познато овие два гласа се слеале во еден (*сан, џамно*), а така се случило во коренот и во буг. (сѣн, тѣмно), со таа разлика што пред ъ се чувал мекиот изговор на консонантот, што натаму можело да доведе до едно помладо по време преминување на тој глас во е (сп. буг. *ден*). Во однос на назалите мак. покажува исто така посебен развиток. Се чини дека за буг. треба да претположиме еден период на изедначување на ъ, ж < њ; њ, а < ’њ (состојбата што уште подобро ја илустрираат родопските говори), додека во мак. вокализација на еровите и промената на назалите се хронолошки

и по резултат одделни појави. Притоа единствено во мак. дошло до изедначување на а со ǣ, по губењето на назалниот призвук, така што во текстовите од 12-13 век (време кога деназализацијата била во тек (сп. нџда, жџдааше во Бол. пс.), наоѓаме примери како: пѣтѣль, за пѣтѣль, сѣмѣ за сѣмѣ и сл. Развикот, значи, одел вака ǣ (ä) е (изговорот ä за централна и југозападна Македонија е засведочен и за 14-15 в. а тој во периферните говори, под акцент, е задржан и до денеска: рјѣка – *рекаѣа* во говорот на Бобошчица кај Корча.

Сето ова покажува дека општиот процес на упростување на прасл. вокален систем на македонска почва во некои битни одредници одел по свој пат. Со текот на времето овие карактеристични црти за мак. јазик кои во неговите говори се ширеле во помал или поголем опсег, станувале сè побројни.

(Одломка од наградниот научен труд
„Историја на македонскиот јазик“,
од Блаже Конески)

2.

UN BALKANISME DANS LA LANGUE DE LA POÉSIE POPULAIRE MACÉDONIENNE

Dans les chants populaires de la Macédoine occidentale on remarque souvent un emploi spécial de *što*, „superflu“ du point de vue de la cohésion logique de la phrase. Voilà pourquoi dans les exemples suivants qui illustrent cet emploi, on peut supprimer *što* sans porter préjudice à l'intelligence du sens de la phrase. En effet, dans ces cas *što* ne joue ni le rôle d'un pronom relatif ou interrogatif, ni même exprime un sens particulier: Šetal Marko niz gora zelena/*Što* mi šeta tri dni i tri noka; Bratu moi sveti Georgia/Opuli se po beli drumovi/ *Što* mi idet hala haletina/*Što* govorit zmia halovita; *Što* mi došol crna Arapina/*Što* kondisal pod Soluna grada/ Pod Soluna dolu v livageto; Kog' izleze vo gora zelena/*Što* zarosi edna lapaica; *Što* si bile dva brata rodeni/Kinisale na pusta čužina; *Što* odeše malko mome/Na voda, aman na voda/*Što* imaše crni oči/*Što* imaše belo lice/Na nea, aman na nea (Miladinovci, N° 9, 38, 154, 222, 252, 506).

Dans tous ces cas, *što* est un élément ayant une fonction purement stylistique, une particularité caractéristique de la langue de la poésie populaire, surtout de la poésie épique, s'opposant à la langue de tous les jours. Get élément est la marque de la phrase poétique en tant que telle; sans lui, elle perdrait quelque chose de sa patine et se réduirait à l'expression courante. Avec l'emploi du vocatif comme sujet et la neutralisation des genres dans le participe en *l*, cet emploi de *što* constitue un des traits les plus caractéristiques de la langue de la poésie populaire macédonienne. Dans les

deux exemples que voici, nous voyons comment ces traits se combinent dans un seul vers: Bog go ubil Marka Krlevika!/
Zašto beše umen i razumen/*Što* mu reče Marko Krlevike:/"
A egidi Gino Arnauče!" (Miladinovci, N° 102); Beg na kolena
mi stana/Kuzmanu *ščo* mu viknalo (Šapkarev, N° 377).

En tant que particularité de la langue poétique, cet emploi de *što* a été reproduit aussi dans les chants populaires de date récente. Ainsi, dans le chant consacré à Kuzman Kapidan, qui décrit un événement de la première partie du siècle passé, on rencontre à plusieurs reprises le même emploi de *što*: Knigata *ščo* mu dejdisa/Dejdisa Mehmed-Aliju.../Kuzman do nego sedeše/Kuzmanu *ščo* mu veleše:/"
„Slušaj me mene Kuzmane!/Knigata *ščo* mi dejdisa/Od ona gratče Ohricko/Duri od Dželadim-Bega (Šapkarev, N° 377). Quoique plus rare, ce *što* n'est pas absent des textes poétiques contemporains écrits dans l'esprit de la tradition poétique populaire: I po leto beli svatovi:/Konji vilovni *što* razigrane/Pesni svadbarski *što* zapeale (B. Koneski).

En macédonien moderne, cet emploi de *što* n'est pas habituel. On dirait plutôt qu'il n'y est même pas connu. De toute façon, personne ne l'a noté dans un dialecte contemporain, pas même dans la partie occidentale de la Macédoine d'où proviennent les chants populaires où on le trouve. On peut donc supposer qu'à une époque réculée il fut connu dans une certaine mesure dans la langue courante et qu'il se soit conservé plus tard uniquement comme un trait propre à la langue poétique.

Quoiqu'il en soit, toujours est-il qu'on le rencontre non seulement dans les chants populaires, mais aussi dans les contes recueillis par Marko Cepenkov au cours de la deuxième partie du siècle dernier. Bien que cet emploi de *što* ne soit pas rare chez Cepenkov, il apparaît, autant que nous ayons pu le remarquer, presque exclusivement dans des contextes d'un type déterminé, à savoir dans les phrases où une détermination adverbiale marque la continuité de l'action: Četirieset dni *što* si bilo magare siroto momče (Marko Cepenkov, Makedonski narodni prikazni, Skopje, 1959, II, p. 114); Tokmu tri godini *što* zema baždar siromajio i nikoj ne beše go pobaral koj mu go dal toj pusti verman (ibid. p. 310); Dve godini celi *što* go mači čorbadžijata siromatago (ibid. III, p.154); ... mnogu godini *što* ne odele vo taja korija od strao na vapirot (ibid. p. 212). Tout de même nous avons pu noter également les

cas suivants où une telle dépendance de la détermination adverbiale n'existe pas ou bien (dans le dernier exemple) elle n'est pas directe: A pak trekoto momče *što* ke mu reči na dvete: „Jas ne sakam ot caro da mi dait pari, što mu se zbirani so aram“ (ibid. II, p. 128); *Što* izmislil carot eden marivet: zel četirieset zajaci divi i mu i dal na momčeto da i pasit četirieset dni bez da mu zaġinit eden; tokmu četirieset pak da i donesit (ibid. p. 279-280); Od rados golema što imal caro oti mu pratil Gospo sin i snaa, kurdisal sfadba carcka tokmu tri meseci, celio grat *što* jale i pile i se veselile (ibid. p. 301).

Cet emploi de *što* trouvait, dans une série de contextes, un obstacle dressé par l'emploi analogue de *kaj*, qui lui aussi appelle une analyse détaillée du point de vue de la linguistique balkanique. Cf. toujours chez Cepenkov: ... jas tolkua godini *kaj* pečalam i olku altni da dobijam i da bidat k̄smet na nekoj vurnadžija (ibid. II, p. 58); Ne gledaš oti sio narot *kaj* mi stanuaat i čes mi praat? (ibid. p. 61); Terzijata samo si šiel iljada igli za para i ušte *kaj* si šije možebi (ibid. p. 63). Cela constituait sans doute un fait qui a contribué à l'emploi très limité de *što* discuté dans la langue parlée pour devenir à la fin un trait caractéristique de la langue poétique.

On sait que dans les emplois divers de *što* en macédonien se reflète l'influence indéniable du milieu linguistique balkanique. Voilà pourquoi on a pu, dans le cas discuté, s'attendre à une concordance avec les faits qu'offrent ces langues. Et en effet, nous rencontrons un emploi analogue des éléments correspondants dans la poésie populaire aroumaine, albanaise et grecque.

Dans les chants populaires aroumains *tsi* apparaît dans des contextes que nous connaissons déjà: *Tsi* ň vidzŭj, le dado/no lilitše arošo (Weigand, Die Aromunen, II, Leipzig, 1894, p. 4); *Tsi* ň vidzŭj daqle mušate/pindžere ka din Pole (ibid. p. 12); *Tsi* ň vidzŭj un yis aleptu/kanda ň dede Zuna pi keptu (ibid. p. 196).

Un emploi analogue de *çe, ç', çka /shka/* dans les chants populaires albanais n'est pas rare: Nëntë djepe ç'm'i përmyse/Nëntë pajë ç'm'i zhurite/Nëntë dyfekë ç'm'i shite!;/ *Shka* po i thot nusja vjerrës s'vet:/Me m'a thirrë Alin në derë; Ç'u nise nga Drashovica/Selam Musai, o lule (Zihni Sako, Folklori shqipëtar, bot. i dytë, Tiranë 1955, pp. 47, 87, 110).

Comme le montre l'exemple d'un chant populaire d'Épire le *ποῦ* relatif grec peut lui-aussi être employé avec la même fonction: *Ἦσυχὰ ποῦ εἶναι τὰ βουνά, ἦσυχοὶ ποῦ εἶν' οἱ χάμποι* (Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache, 1910, p. 202).

Le contact entre le macédonien, l'aroumain et l'albanais nous paraît ici d'autant plus intime qu'il s'agit aussi d'analogie lexicologique des pronoms relatifs discutés, tandis que d'un autre côté, il ne faut pas perdre de vue le fait que *kaj* a en macédonien, comme nous l'avons vu, un emploi analogue correspondant à *ποῦ* grec. Il serait intéressant de voir, comme nous l'avons fait pour le macédonien, si l'emploi discuté du pronom relatif est d'usage courant dans les langues balkaniques mentionnées et si oui, dans quelle mesure.¹

En macédonien, cette particularité est due à leur influence. Cependant elle n'a pas pu se conserver dans la langue parlée. Nous paraît assez séduisante l'idée d'une transposition possible de cette particularité en macédonien sous l'influence de la poésie populaire des peuples balkaniques. De toute façon, elle demeure chez nous définitivement limitée à la langue poétique et, encore, à la langue poétique d'une

¹ L'emploi explétif ou pléonastique du pronom relatif est courant dans certains dialectes des langues romanes. Contrairement à ce qu'on a pu constater pour le macédonien, où cet emploi n'est pas propre à la langue parlée, dans les dialectes français du sud et du sud-ouest l'emploi de *que* est obligatoire devant les verbes à tous les temps se trouvant dans les propositions affirmatives et indépendantes, quoiqu'il y soit „superflu“. Ainsi dans le gascon (*que cānti* „je chante“) et le béarnais (*que aymi* „j'aime“, cf. Gerhard Rohlfs: Le Gascon, études de philologie pyrénéenne dans Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie, Heft 85, Halle 1935, p. 139 et V. Lespy: Grammaire Béarnaise suivie d'un vocabulaire béarnais-français, 2e édit., Paris 1880, p. 334). Cet emploi est courant également dans le provençal (Cantas, cantas magnanarello/*Que la culido es cantarello*, Mistral, Mireille, II, p. 50, cité d'après Damourette et Pichon: Essai de Grammaire de la Langue Française, t. IV, p. 255), en limousin et dans d'autres dialectes, ainsi que dans les dialectes espagnols du nord et du nord-est, surtout dans l'aragonais (? *Quiere Usted un cigarico – Que no quiero!*) et le catalan (Senyer, mon fiyll *que s'es naffratz*, G.Rohlfs: Le gascon..., p. 141), ainsi que dans les dialectes italiens du nord (cf. chez Bandello: *ecco disse ella, che io non era ubriaca*, chez Manzoni: *E tua moglie? – Oh, caro padre! no che non e mia moglie*) et dans le corse (Ohimella! *chi* morgu, G. Rohlfs: Historische Grammatik der italienischen Sprache, B. III, Syntax und Wortbildung, Bern 1954, p. 85).

seule région – la Macédoine occidentale. Cela supposerait un autre fait qui confirmerait l'idée d'une influence des langues balkaniques particulièrement intense sur le territoire de la Macédoine de l'ouest. On sait, d'ailleurs, que les balkanismes sont répandus de façon très inégale en macédonien. En ce sens, la particularité discutée se présente comme un fait d'une importance considérable: c'est un balkanisme dénué de toute diffusion géographique mesurable; il s'est conservé seulement dans la langue de la poésie populaire, mais il tient une place de tout premier ordre parmi les éléments qui donnent à cette langue une valeur stylistique particulière.

3.

DISTRIBUTION DES BALKANISMES EN MACÉDONIEN

1. Quoique la connaissance des éléments communs aux langues balkaniques soit assez avancée, il y a tout de même certains aspects qu'il faut encore relever. Ainsi, on n'a pas encore envisagé les balkanismes du point de vue de la linguistique géographique. Et pourtant, un tel examen promet sans conteste des résultats intéressants. La distribution de ces éléments contribue de façon évidente à la différenciation dialectale des langues balkaniques. Dans ce sens, le cas du macédonien, nous semble-t-il, est particulièrement instructif. Parmi les traits dominants qui caractérisent les divers parlers macédoniens, une place à part est occupée par les particularités empruntées aux autres langues balkaniques ou développées en contact avec elles. Si l'on ne prend pas suffisamment en considération ces particularités, si l'on part uniquement de l'évolution des traits slaves originaires, le tableau de la différenciation dialectale de la langue macédonienne perdra beaucoup de son relief. D'autre part, sur le plan historique on risque également de perdre de vue l'action d'un facteur important qui, en différentes époques, agissait dans le sens de l'unification ou de la différenciation des parlers macédoniens. Comme le Macédoine a été depuis toujours une région de nombreuses interférences ethniques et linguistiques, il ne faut pas s'étonner si ladite action s'y faisait sentir avec tous ses résultats.

2. Dans les pages qui suivent nous allons essayer de voir quelle est actuellement la répartition géographique de certains balkanismes syntaxiques et lexicaux en macédonien. Alors que nous ne prenons parmi les traits qui caractérisent sa structure grammaticale que les plus importants, sans cependant avoir l'ambition de les épuiser, – pour ce qui est des éléments lexicaux, nous faisons un choix provisoire, dont le but serait de montrer ce qu'on peut attendre des études futures dans ce domaine.

3. Parmi les balkanismes syntaxiques une place à part revient à ceux qui sont communs à tous les dialectes macédoniens. En fait, toutes ces particularités sont réparties dans une aire beaucoup plus grande, à savoir dans la partie sud-est des langues slaves du sud. Elles caractérisent également le bulgare et, dans une moindre mesure, les parlers serbes du sud-est. Ces particularités sont: 1. la déclinaison analytique, 2. l'article, 3. le redoublement de l'objet, 4. la perte de l'infinitif et 5. les constructions du futur avec *k'e* (de *чѣтѣти*). Il s'agit, en réalité, de particularités structurales qui déterminent par essence le modèle grammatical de la ligue linguistique balkanique. Dans l'évolution des parlers slaves du sud-est balkanique, elles participent à la transformation fondamentale du type linguistique hérité du slave commun.

Comme on le sait, cette transformation de la structure grammaticale commence, dans l'aire mentionnée, assez tôt. Ainsi, par exemple, les processus de disparition de la déclinaison synthétique et d'apparition de l'article remontent à la période du vieux slave. Les autres balkanismes que nous avons cités sont également des phénomènes assez anciens en bulgare et en macédonien. Cela veut dire qu'il y a eu suffisamment de temps pour leur diffusion dont témoigne le fait qu'ils sont devenus des caractéristiques communes de ces deux langues.

Toutefois, cela ne veut point dire que le développement de ces particularités allait de façon entièrement égale et qu'il n'entraînait pas parfois des différences dialectales. Sur le territoire linguistique macédonien, p. ex., on peut constater des différences à l'égard de toutes ces particularités. Elles sont dues tant au degré d'accomplissement d'une transformation donnée, qu'à leur combinaison particulière avec certains traits grammaticaux hérités du slave. Ce qui est intéressant, c'est que dans certains cas le contact plus intense avec les

autres langues balkaniques a pu, dans un territoire donné, provoquer de telles différences dans le déroulement de ces processus grammaticaux.

Au sujet de la transformation de la déclinaison, il faut mentionner surtout les deux phénomènes suivants: dans les parlers macédoniens occidentaux, se situant le long de la frontière albanaise, on a conservé le datif des noms personnels au singulier et des noms désignant la parenté (*Stojanu, Petreve, majke*). Dans le nord, cette particularité va jusqu'à la région de Skopje, au centre on la trouve dans les régions de Kičevo et de Poreče, tandis qu'au sud elle caractérise les parlers d'Ohrid et de Prespa (v. carte 1)¹. Si dans les parlers occidentaux la situation se présente ainsi, alors que dans les autres parlers il y a la construction analytique (*na Stojan[a], na majka*), cela est dû au fait que le contact avec les langues balkaniques était à l'ouest particulièrement intense, ce qui d'ailleurs sera démontré dans la suite de notre exposé. Une forme de génitif-datif est encore vivante en grec, en aroumain et en albanais (dans les deux dernières langues elle est en réalité un ancien datif). Dans le processus de la transformation, nous avons également affaire à la conservation d'un trait de l'ancienne structure, ayant des correspondances dans les langues qui ont exercé leur action. Une autre particularité des parlers de l'ouest est l'emploi de la préposition *od* avec une fonction possessive (*kuk'ata od čovekot* au lieu de *kuk'ata na čovekot* des autres parlers). Cette ligne d'isoglosse s'étend plus à l'est que la première, atteignant presque entièrement la frontière orientale des parlers de l'ouest, tandis que dans la région septentrionale elle sépare les parlers du Polog au sud de Tetovo. Il semble que cette particularité ait été connue dans les parlers du sud dans une région située beaucoup plus à l'est de la ligne tracée sur la carte 2 (elle est attestée dans le parler

¹ Les chiffres indiquent les noms des villes comme il suit: 1. Debar, 2. Struga, 3. Ohrid, 4. Resen, 5. Bitola, 6. Prilep, 7. Makedonski Brod, 8. Kičevo, 9. Gostivar, 10. Tetovo, 11. Skopje, 12. Veles, 13. Sveti Nikole, 14. Kumanovo, 15. Kriva Palanka, 16. Kratovo, 17. Zletovo, 18. Štip, 19. Kočani, 20. Delčevo, 21. Pehčevo, 22. Berovo, 23. Radoviš, 24. Strumica, 25. Dojran, 26. Gevgelija, 27. Negotino, 28. Kavadarci, 29. Lerin, 30. Korča, 31. Kostur, 32. Kajlar, 33. Ostrovo, 34. Voden, 34a. Neguš, 35. Pazar, 36. Gumendže, 37. Kukuš, 38. Lagadina, 39. Suho, 40. Serez, 41. Valovište, 42. Petrič, 43. Melnik, 44. Sv. Vrač, 45. Blagoevgrad, 46. Razlog, 47. Bansko, 48. Goce Delčev.

de Kulakija). L'aroumain et le méglénite (mégléno-roumain) connaissent les constructions possessives avec *de, di*, les parlers grecs du nord avec *ἀπό*. Dans les parlers macédoniens de l'ouest elles sont dues probablement à l'influence romane (elles étaient déjà en usage en latin vulgaire).

Si dans les cas discutés nous avons une différenciation relative aux résultats d'un processus fondamental et dus au contact de diverses langues sur un territoire donné – dans le cas suivant cette différenciation résulte plutôt de l'évolution différente du mécanisme d'une structure syntaxique dans les divers parlers de la langue qui emprunte. Il s'agit du redoublement du complément d'objet, qui est un trait caractéristique de toutes les langues de la ligue balkanique. Dans la langue macédonienne, il y a à ce sujet une certaine différence entre les parlers de l'ouest et ceux de l'est. Dans les parlers de l'ouest le complément d'objet indirect est redoublé de façon régulière (*mu rekov nemu, na Petreta, na eden čovek*), tandis que le complément direct n'est redoublé que s'il est déterminé, c'est-à-dire s'il est constitué d'une forme pronominale, d'une forme nominale avec article ou d'un nom propre (*go vidov nego, čovekot, Petreta*). Dans les parlers de l'est le redoublement de l'objet est un phénomène courant, mais moins systématique. Le redoublement de l'objet est également d'un usage moins systématique dans les autres langues balkaniques que dans les parlers macédoniens de l'ouest, sauf en albanais qui offre à ce sujet le parallélisme le plus proche avec ceux-ci. Ici encore nous pouvons constater le phénomène intéressant dû au contact entre les langues: un processus qui s'est amorcé grâce à l'impulsion venue du dehors peut prendre des proportions plus larges dans la langue qui emprunte. C'est ainsi que dans notre cas une structure grammaticale s'est constituée d'une manière particulière dans les parlers macédoniens de l'ouest. Cela a contribué de son côté à la différenciation dialectale de la langue macédonienne.

Certaines différences dialectales, comme nous l'avons vu, résultent d'une manifestation particulière de quelques structures à travers des éléments morphologiques différents. C'est le cas de l'article en macédonien. Dans les parlers de l'ouest il y a trois formes d'articles, aux fonctions démonstratives différentes (*čovek-ot, čovek-ov, čovek-on*). Nous avons la même situation dans quelques parlers du nord

(Kriva Palanka). Dans les autres parlers in n'y a qu'une seule forme d'article (*čovек-o*, etc.). Selon toute apparence, il s'agit ici de deux phases de l'évolution de la détermination en macédonien. Les trois formes d'articles représentent dans ce cas une phase plus ancienne par laquelle ont dû passer également les parlers qui n'en ont aujourd'hui qu'une seule.

Dans la structure morphologique des constructions du futur on remarque aussi des différences de ce genre, c'est-à-dire des différences qui marquent les diverses étapes de leur construction. De nos jours, presque tous les parlers ont des formes comme *k'e noseše*. Néanmoins, dans les parlers du nord et dans ceux de la vallée du Vardar, les formes du futur peuvent avoir aussi des structures plus anciennes: *teše (k'eše) da nosi* (v. carte 3).

4. Tandis que dans ce qui précède nous avons examiné les balkanismes propres au type moderne du macédonien et répandus dans tous les parlers, nous nous arrêterons maintenant aux balkanismes dont la diffusion est géographiquement limitée à un certain nombre de parlers, ou à un seul. Dans le premier cas, il nous importait de montrer les voies qui conduisent à une différenciation dialectale au cours du processus d'adoption de nouvelles structures en macédonien. Dans le second, le seul fait que certains traits linguistiques sont limités à un certain territoire représente un élément de différenciation dialectale. Relever ces traits est d'un intérêt particulier pour la fixation des points „névralgiques“ du contact entre les langues où les processus d'interférence et d'emprunts mutuels sont encore très vivants et aboutissent à l'heure actuelle même aux résultats déterminés.

Nous indiquerons tout d'abord un balkanisme qui est de nos jours exempt de toute diffusion territoriale, étant donné qu'il n'est pas courant dans la langue vivante et qu'il est une caractéristique de la langue des chants populaires de la Macédoine occidentale, et surtout de celle de la poésie épique. Il s'agit d'un emploi „superflu“ du pronom *što* dans les cas comme: „Što mi došol crna Arapina, Što kondisal pod Soluna grada“. Dans ces cas on peut omettre ce *što* sans pourtant détruire le lien logique de l'énoncé; ce n'est, en fait, qu'un élément dont la fonction est purement stylistique, gu'un des procédés qui font distinguer la langue de la poésie populaire de la langue parlée. Les éléments pronominaux correspondants ont également un emploi „superflu“ dans

le grec, l'albanais et l'aroumain. A une époque réculée cet employ était très probablement en usage dans la langue parlée de la Macédoine occidentale, mais de nos jours il ne l'est plus. Dans le cas discuté, on ne peut d'ailleurs exclure les influences dans les cadres de la poésie populaire et c'est une raison de plus pour que nous portions notre attention sur ce phénomène.

Nous avons motré plus haut, au sujet du datif dans les parlers de l'ouest, un exemple de conservation de certains traits de la structure héritée, due au contaci des langues balkaniques. Nous montrerons maintenant un exemple analogue, limité à un seul parler – celui de Korča (Boboščica et Drenovene près de Korča, en Albanie). Tandis que dans tous les parlers macédoniens (exception faite de certains parlers limitrophes de la Macédoine du Nord) la différence de genre chez les adjectifs et les pronoms au pluriel est supprimée, ce parler en distingue deux formes: l'une pour le masculin en *-i* et l'autre pour le féminin et le neutre en *-e* (frappé d'accent *-ä-*). Le parler de Boboščica et Drenovene a été influencé dans ce cas par l'albanais (et l'aroumain), où au pluriel des adjectifs et des pronoms il y a opposition de formes masculines et féminines.

D'autres particularités sont limitées à la région du sud-ouest, dont quelques-unes à un seul parler. Ainsi dans le parler de Boboščica et de Drenovene l'ancien parfait slave, formé avec le participe en *-l*, est supprimé (on n'en trouve les restes que dans sa fonction admirative: *ščo si bil junak!*). La même chose s'est produite également dans certains parlers du sud-ouest (v. carte 4). A la place de ce parfait slave on emploie les constructions du type *sum dojden, imam videno*, qui caractérisent les langues balkaniques. La perte du participe en *-l* dans ces parlers n'a pas permis le développement de la catégorie de narration indirecte, qui est un trait caractéristique du système verbal du macédonien et du bulgare. Dans le parler de la ville de Bitola, où l'élément aroumain est assez nombreux, on constate également une certaine hésitation relativement à l'emploi normal des formes de narration indirecte dans le macédonien. Nous avons affaire ici à un processus qui n'a pu s'étendre plus loin, étant donné qu'il s'est heurté à une tendance fondamentale de l'évolution du système verbal macédonien. Cependant, ce processus indique par lui-même, et précisément à cause de la circonstance mentionnée, un foyer particulièrement actif

d'interférences linguistiques, ainsi que le rôle qu'y ont joué les mélanges ethniques.

Sur le même territoire, on constate aussi l'emploi de la construction avec la préposition *na* pour l'objet direct (*go vidov na Petreto*). Cette construction est également courante en aroumain (cf. *'l vidzui pi Taki*). Il est intéressant de constater un autre foyer de ce phénomène, lui aussi très limité notamment à la région de Debār (v. carte 5). Pour l'amorce des processus d'expansion des balkanismes, le cas est très instructif. Comme pour les autres innovations linguistiques, il est possible que les centres d'irradiation ne soient pas géographiquement reliés les uns aux autres. Cela n'a pas été non plus un cas exceptionnel dans les processus qui ont eu lieu dans le passé et qui ont contribué à une expansion générale de certaines structures grammaticales. Au sujet du phénomène discuté, il est à souligner qu'on le rencontre aussi dans le parler de certains représentants de la génération la plus jeune de Skopje. Il ne faut pas sous-estimer ici l'influence du parler des immigrés des régions mentionnées, ce qui fait penser aussi à une autre possibilité d'expansion de certains traits nouveaux.

Une certaine analogie avec le phénomène précédent présente l'emploi de la forme courte du datif singulier *mu* pour le féminin (au lieu de *ì, je*): *mu rekov na ženata*. Une telle généralisation de la forme masculine est aussi caractéristique de l'aroumain et de l'albanais. Ce trait est cependant plus répandu dans le sud-ouest, étant connu aussi dans le parler de Bitola. L'autre centre où il est connu est géographiquement plus limité et comprend le parler de Gorni Polog et une partie du parler de Poreče (v. carte 6). Dans ce cas, il s'agit sans doute de contact avec l'albanais.

L'emploi de *mu* au lieu de *im*: *mu rekov na lug'eto* (v. carte 7) est plus avancé. Ici encore le centre d'irradiation se trouve au sud-ouest, mais vers le nord-est ce trait a déjà pénétré dans le parler de Prilep et en partie dans les parlers de Mariovo et de Tikveš.

La juxtaposition du complément de lieu au verbe est caractéristique d'une bonne partie des parlers de l'ouest: *odam Bitola* (aroum. *mi duc Bitule*). Dans la Macédoine centrale, cette particularité est connue aussi du parler de Prilep (v. carte 8). Elle appartient aux caractéristiques des parlers de l'ouest qui sont plus répandues que celles que nous

avons déjà analysées et, dans ce sens, elle s'ajoute aux traits tels que l'emploi possessif de la préposition *od*, l'emploi du datif, etc.

Un trait beaucoup plus répandu est l'emploi des pronoms personnels courts devant le verbe au début de la phrase (*go vide, mu reče*). Il est à remarquer que tous les parlars de l'ouest le connaissent et, en plus, il dépasse leurs frontières, en pénétrant dans les parlars du nord-ouest et du sud-ouest (v. carte 9). Dans les parlars de l'est il y a ordre inverse des mots (*vide go, reče mu*).

Le rythme de l'expansion de certains balkanismes en macédonien peut être suivi dans les cartes représentant la diffusion des constructions verbales avec l'auxiliaire *ima* (v. cartes 10, 11, et 12; remarquons que la pénétration de ces constructions dans la région orientale n'est qu'approximativement représentée sur ces cartes, étant donné qu'il s'agit là d'un processus en cours qui n'embrasse quelquefois que certaines générations des parleurs). Les constructions telles que *ima videno* sont connues sur tout le territoire de l'ouest, tandis que dans le nord elles sont moins courantes. Elles ont pénétré aussi dans plusieurs parlars de l'est, de sorte que le territoire qui ne les connaît pas (ou ne les connaît que très rarement) est aujourd'hui assez restreint. Nous avons une expansion assez marquée de ces constructions vers le nord et vers l'est. Leur emploi est le plus fréquent au sud-ouest, où l'on rencontre aussi les formes *ima(t) imano et ima(t) videno*, qui dans la région centrale ne sont pas courantes (il y a là conservation de *imal, bil*). Les constructions comme *imal videno* jouissent d'une expansion moins grande, quoiqu'elles pénètrent aussi dans les parlars de l'est. Bien entendu, elles n'apparaissent pas dans les régions du sud-ouest, notamment dans les parlars où l'ancien parfait slave a disparu. Les moins répandues sont les constructions du type *beše imal videno*, qui, même dans les parlars de l'ouest, ne sont pas d'un usage courant. Nous sommes donc en présence d'un tableau d'expansion des innovations linguistiques en forme de vagues. A cause des conditions différentes l'impulsion n'est pas partout de la même intensité et on peut distinguer des étapes différentes qui nous permettent de suivre la direction de l'expansion.

Il nous semble que les matériaux que nous avons exposés montrent clairement que la région occidentale, et

surtout celle du Sud-Ouest, étaient le territoire où toutes sortes d'innovations ont pris naissance au contact des langues balkaniques. Ce fait ne saurait nous surprendre, car cette région représente un cas rare de point de contact entre quatre langues, notamment des parlers grecs, albanais, aroumains et macédoniens. Le processus d'interpénétration de ces langues, qui ailleurs a pu perdre de son intensité, est demeuré ici vivant et multilatéral jusqu'à nos jours.

L'expansion des balkanismes de cette région vers les autres régions du macédonien marque une phase nouvelle vis-à-vis de l'expansion des particularités ayant compris non seulement le territoire linguistique macédonien, mais aussi celui du bulgare et des parlers sud-est serbes. Comme nous l'avons dit quelques-uns de ces balkanismes ne sont encore qu'un phénomène régional, certains d'entre eux se trouvant au stade d'amorce, tandis que d'autres ont atteint une expansion plus ou moins grande. Dans le processus de leur diffusion, il ne faut pas négliger le rôle des centres urbains de la Macédoine centrale et de sud-ouest, tel que Ohrid et surtout Bitola et Prilep. Ces centres étaient en effet comme une espèce de philtre, par où passaient certaines innovations auxquelles ils donnaient une nouvelle impulsion, ou bien arrêtaient leur expansion. L'action complexe de ces facteurs, et des autres, ont déterminé le rôle que les balkanismes jouent dans la différenciation dialectale du macédonien. Quelques-unes de ces particularités caractérisent tous les parlers de l'ouest et les distinguent de ceux de l'est, d'autres apparaissent comme autant d'éléments différenciant les parlers de l'ouest entre eux.

5. Comme nous l'avons déjà mentionné, nous n'ajouterons à ce que nous venons de dire que quelques observations au sujet des éléments balkaniques dans le lexique macédonien. Dans ce domaine, tout un travail patient de rassemblement des matériaux sur place est à faire.

Tout d'abord parmi les suffixes entrés dans la composition des mots macédoniens et empruntés aux langues balkaniques, il faut citer le suffixe hypocoristique *-ule* dont l'emploi est limité à certains dialectes seulement: *detule*, *jagnule*. Il provient du suffixe latino-roman *-ulus* et s'est répandu sur un territoire assez vaste des parlers du sud-ouest et de l'ouest (v. carte 13). Cette ligne d'isoglosse coïncide avec quelques-unes de celles que nous avons examinées

plus haut, de sorte que nous sommes autorisés à supposer les mêmes directions de sa pénétration dans la région de l'ouest.

En ce qui concerne les emprunts lexicaux, il est tout naturel que là où il y a une frontière linguistique un certain nombre d'entre eux auront un usage local. Dans les parlers du sud, il y a toute une série de grecismes, caractéristiques de leur lexique, et que les autres parlers macédoniens ignorent (cf. *ilikija* 'âge', *kalimana* 'parraine', *kalitata* 'parrain', *malamo* 'or' etc.). Dans les parlers de l'ouest, certains albanismes sont d'un usage courant (cf. *bir* 'fils, enfant', *daše* 'agneau', *koa* 'temps', *čupa* 'fille' et autres). Le nombre d'emprunts faits à l'albanais est assez réduit et ils sont presque tous des mots régionaux propres aux parlers de l'ouest. Sur la carte 14 est représentée l'extension du mot *čupa* (alb. *cup[r]jē* 'jeune fille'). Il s'agit toujours d'une région où nous avons pu constater l'existence de quelques parallélismes grammaticaux en macédonien et en albanais. Par contre, la diffusion des turcismes en macédonien n'avait pas, bien sûr, pour point de départ une région linguistique limitrophe. Les turcismes se répandaient à partir de plusieurs centres à la fois et de là une régularité plus marquée dans leur distribution. Cela ne signifie pourtant pas que les turcismes n'ont pas eux aussi eu une part dans la différenciation dialectale des parlers macédoniens. Ainsi, par exemple, la plupart des parlers de l'ouest ne connaissent pas le mot *baldaza* (courant à l'est), mais conservent à sa place le mot slave *sveska* (serbo-croate *syastika*).

Un intérêt particulier présenteraient, bien entendu, les éléments lexicaux qui, comme dans le cas de *čupa* montreraient les étapes de la diffusion des balkanismes dans la région occidentale, qui nous occupaient plus haut. Le mot *Kračun* (lat. *creatione*, rom. *Crăciun* 'Noël') n'est employé aujourd'hui que sur un territoire restreint des parlers du sud-ouest (v. carte 15). Quoiqu'il soit transmis indirectement aux parlers roumains, par l'intermédiaire du slave, il paraît que sa conservation uniquement dans la région mentionnée ne saurait être expliquée d'une façon heureuse si l'on ne tenait pas compte du contact avec l'aroumain. C'est toujours dans cette région que le mot *pravda* dans le sens de 'bétail' est connu. Ce mot est d'origine slave, mais avec le sens mentionné il est caractéristique de l'aroumain. Le long de la frontière de l'ouest surtout apparaît aussi le mot *buza* 'lèvre' (alb. *buzë*,

aroum. *budzǎ, buzǎ*, v. carte 16). Plus répandu dans la région de l'ouest est l'emploi des mots *rofja, rovja* 'foudre' (v. carte 17) et *nunko* 'parrain' (v. carte 18). Ce dernier mot, provenant du latin balkanique est particulièrement intéressant. Il est hors de doute que dans ce cas aussi l'élément aroumain en a été le propagateur dans le milieu macédonien. La diffusion actuelle du mot *nunko* apparaît comme un des faits qui révèlent les directions par où l'influence aroumaine pénétrait en macédonien.

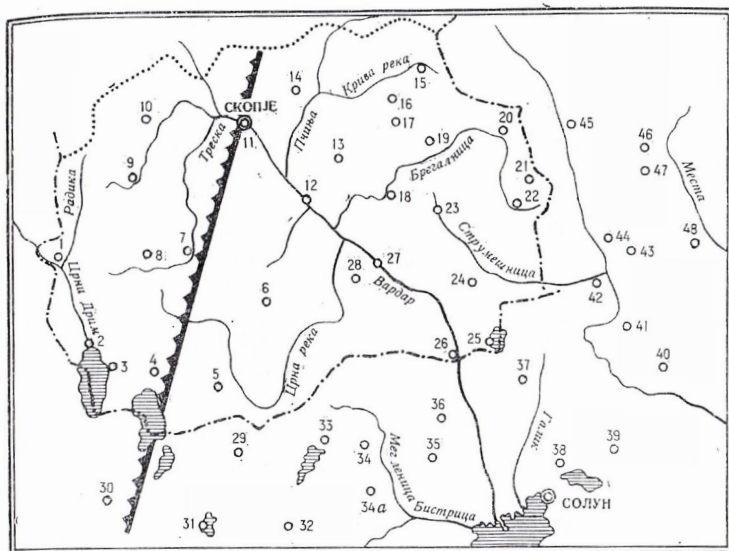
Contrairement aux cas que nous venons d'examiner, le mot *skala* est connu à l'est sur un territoire plus vaste. C'est toujours un mot d'origine latine, mais qui a pénétré aussi en grec. Comme on pouvait s'y attendre, le grec a pu propager ce mot sur un plus grand territoire. Sur la carte 19, on peut voir sa direction de pénétration vers le nord. Toutefois une partie de parlars de l'est et du nord ne le connaissent pas, et à sa place il y a soit *slāba (sluba, slubica)*, soit le mot turc *basamak*.

Le grécisme *spila* 'rocher, pierre' est connu tant dans les parlars de l'ouest que de ceux de l'est, avec cette différence que dans ceux-là il a pénétré plus au nord (v. carte 20). Cela ne doit point nous étonner, vu que le mot est connu aussi en albanais, ainsi que dans les parlars de Boka Kotorska et de Dubrovnik. Son synonyme *karpa* (v. carte 21) qu'on rencontre aussi bien dans les parlars de l'ouest que de l'est, a tout de même une extension plus restreinte. Ce mot est hérité du substrat traco-illyrien. L'albanais le connaît aussi (*karpë*). Dans la région occidentale son emploi a pu être renforcé également, par l'influence albanaise. Cependant, le fait qu'il a pénétré profondément dans les parlars de l'est ne plaide pas en faveur de l'hypothèse qu'il soit transmis de l'albanais. Comme nous l'avons vu, les albanismes demeurent surtout des éléments régionaux. Dans les diverses régions, il a pu donc être adopté par divers intermédiaires.

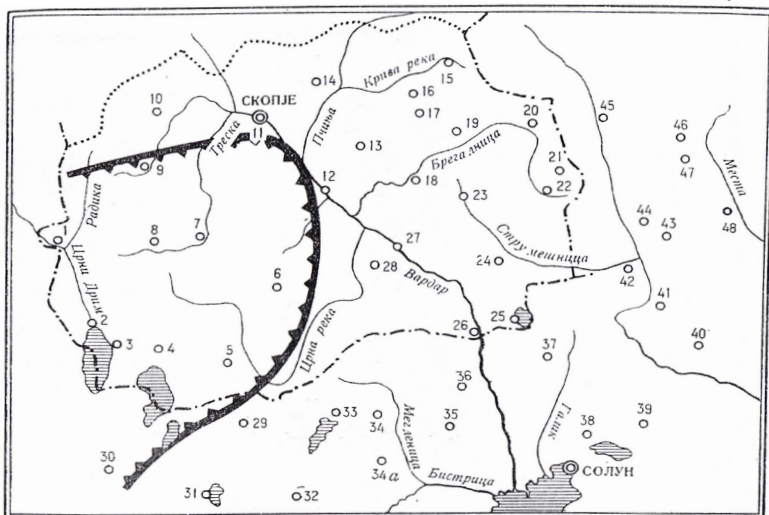
Nous nous arrêterons, enfin, au grécisme *talas* et au turcisme *dalga*, qui sont des synonymes (v. carte 22). Nous avons ici un cas à part de la diffusion des balkanismes lexicaux participant à la différenciation dialectale du macédonien. *Dalga* est connu de la plupart des parlars macédoniens. Cependant, les parlars du sud, qui sont en contact direct avec le grec, ignorent son synonyme *talas*. À côté de *dalga*, il y a dans ces parlars l'emploi d'autres mots

d'origine slave, comme *namet*, *šlap*, *šlapej* (de même dans les parlers d'Ohrid et de Prespa où apparaît le mot *bran*). C'est que le macédonien a adopté le mot *talas* avec un sens qu'il n'a pas en grec, où il signifie 'mer'. Dans les régions du sud, dont les habitants connaissaient le sens du mot grec, il ne pouvait pas être adopté avec le sens de 'vague, onde'. Cela n'a pu se produire que dans les parlers situés au nord. Dans ce cas, l'intermédiaire était le turc où le changement du sens de ce mot s'était opéré.

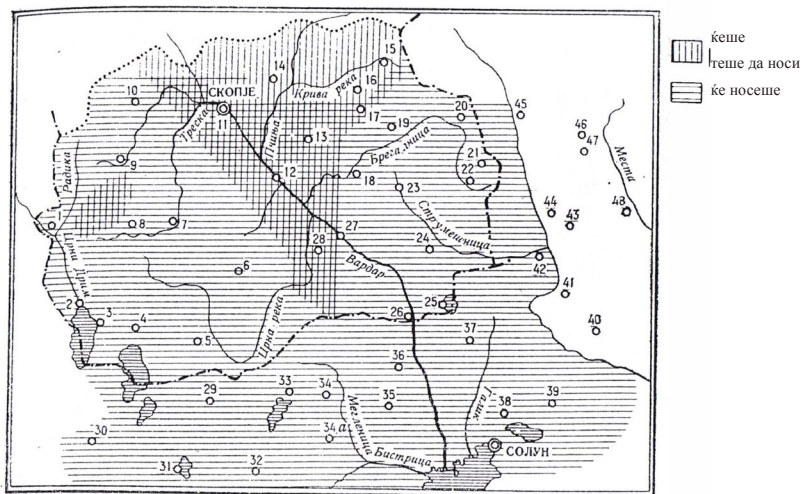
Les exemples que nous avons examinés prouvent indubitablement qu'il faut s'attendre à des résultats extrêmement intéressants de l'étude des différences dialectales provenant de l'emploi des balkanismes lexicaux en macédonien. Cette étude représente non seulement une condition nécessaire pour la description exacte de l'état actuel des dialectes macédoniens, mais elle pourrait aussi jeter un peu plus de lumière sur la direction de l'action de certains processus qui touchent de près la structure grammaticale du macédonien, provoqués par son contact avec les langues balkaniques non-slaves.

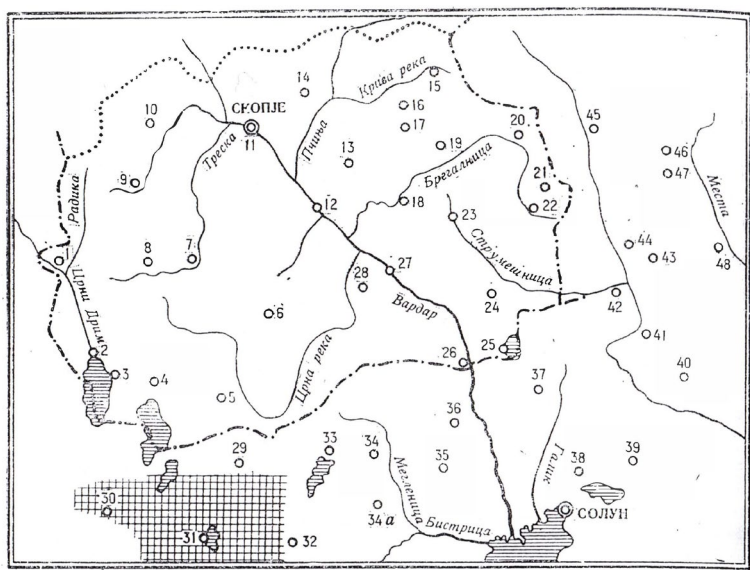
Carte 1

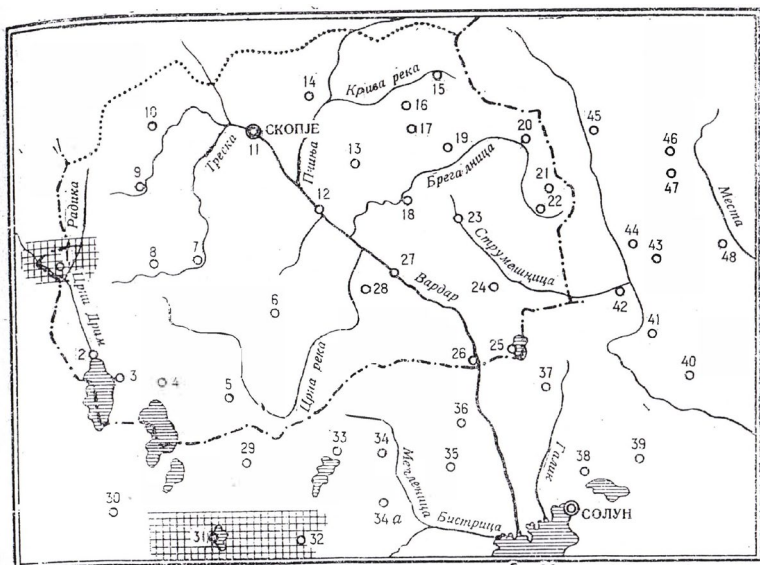
Carte 2

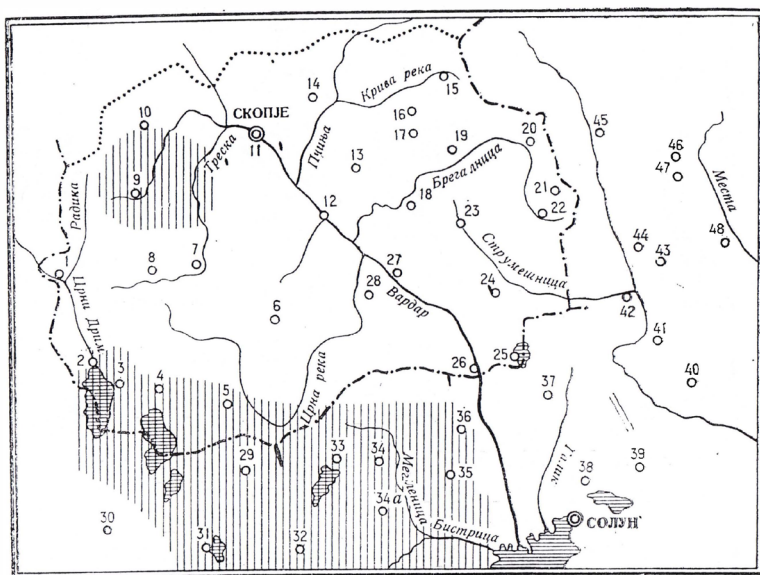
Carte 3

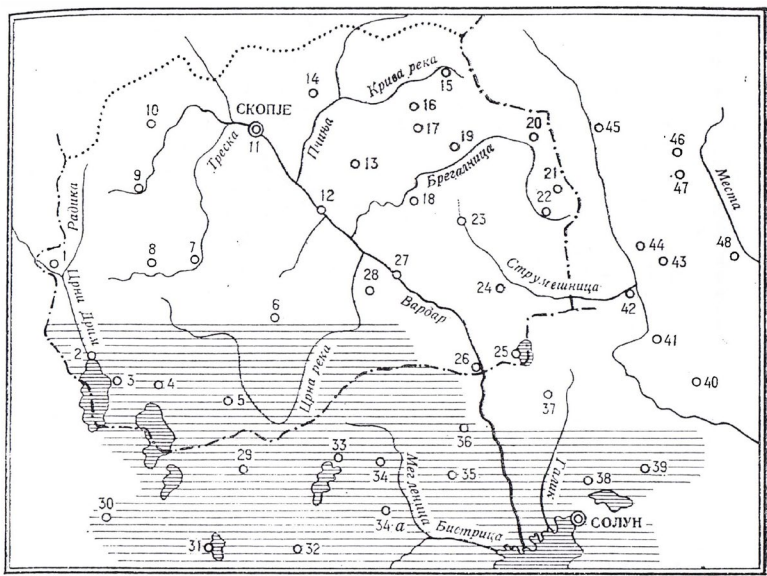
Carte 4

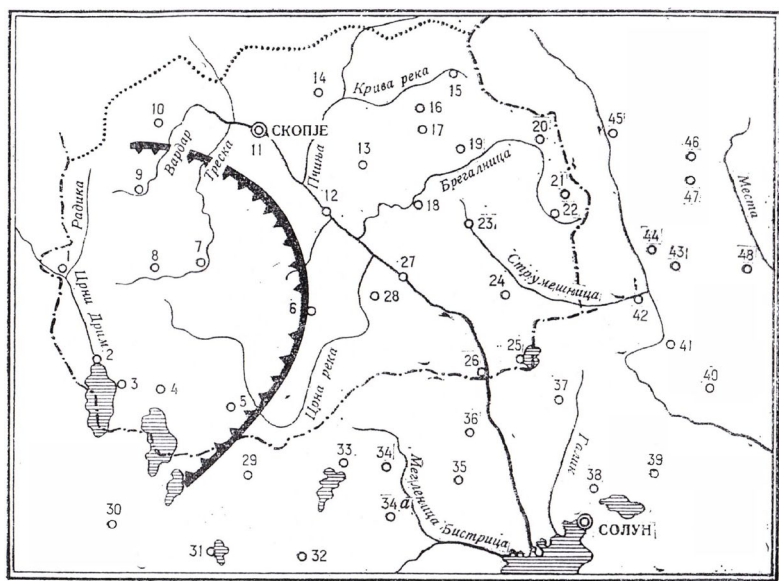
Carte 5

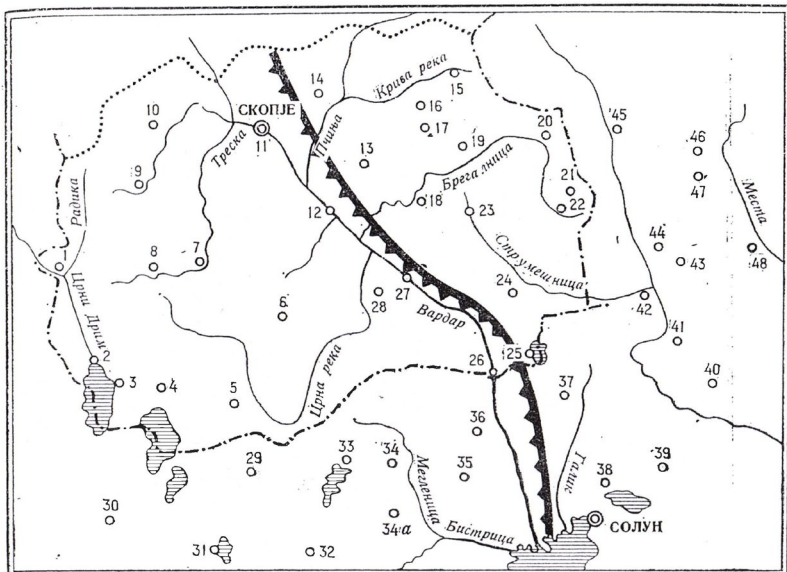
Carte 6

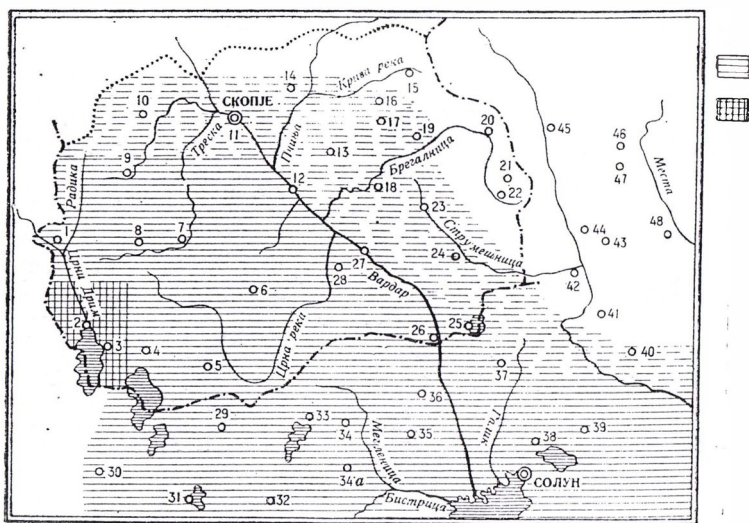
Carte 7

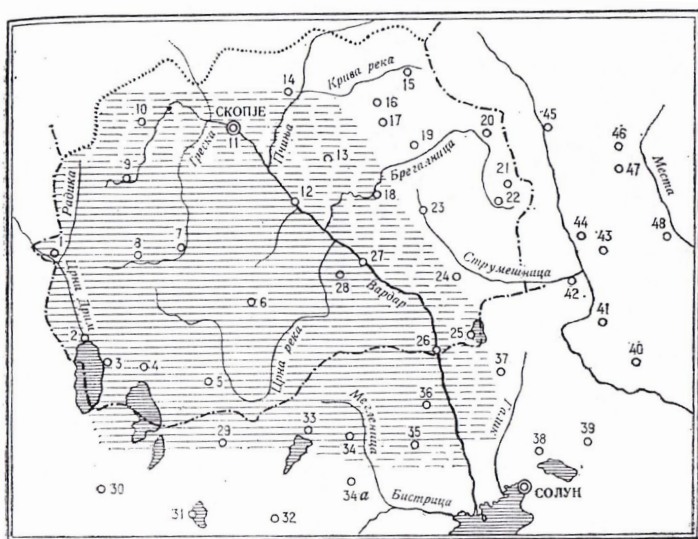
Carte 8

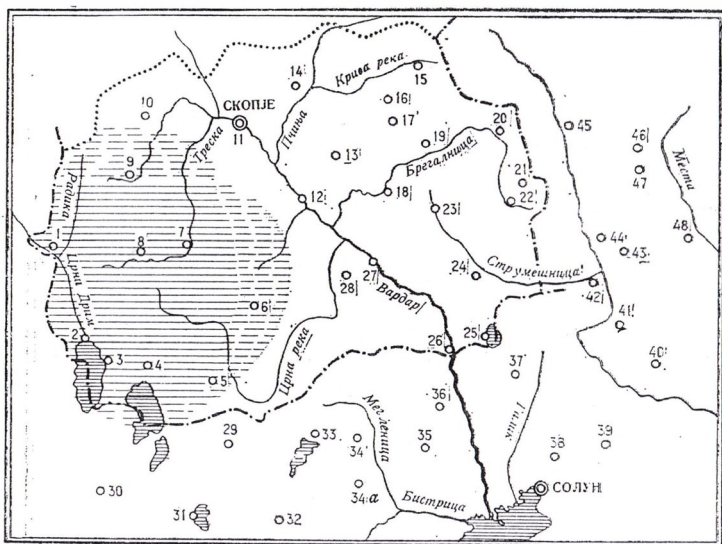
Carte 9

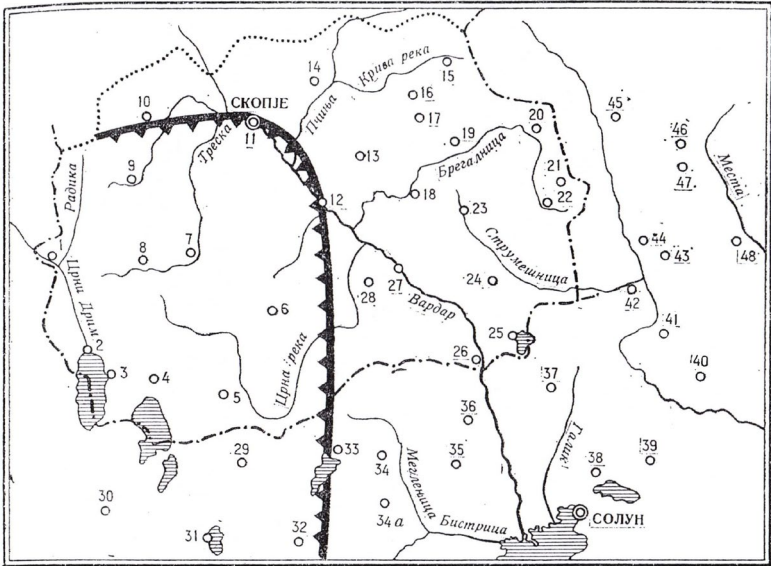
Carte 10

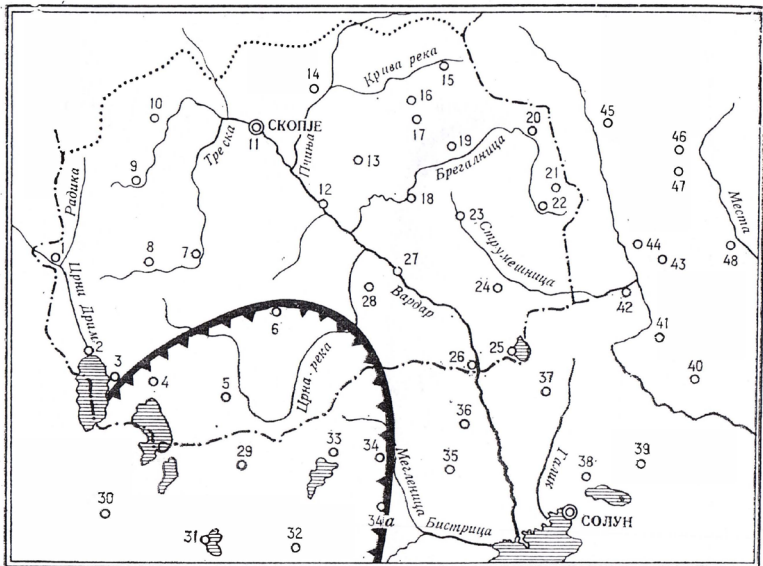
Carte 11

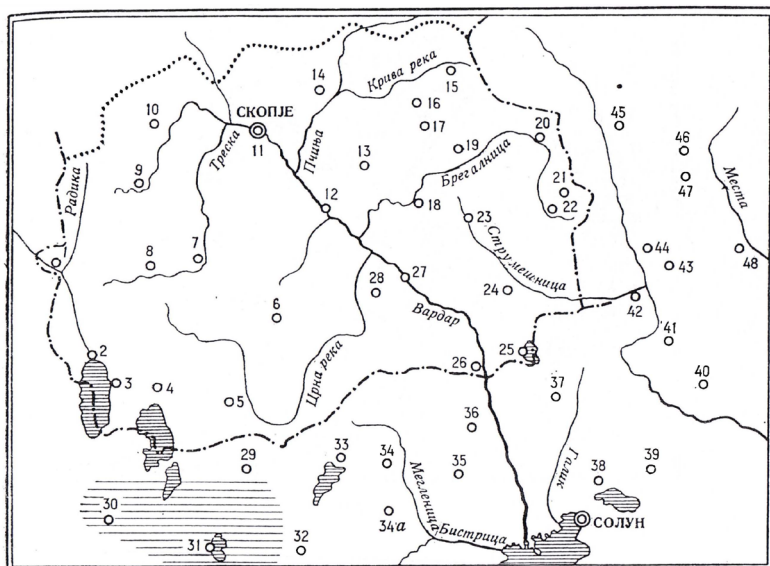
Carte 12

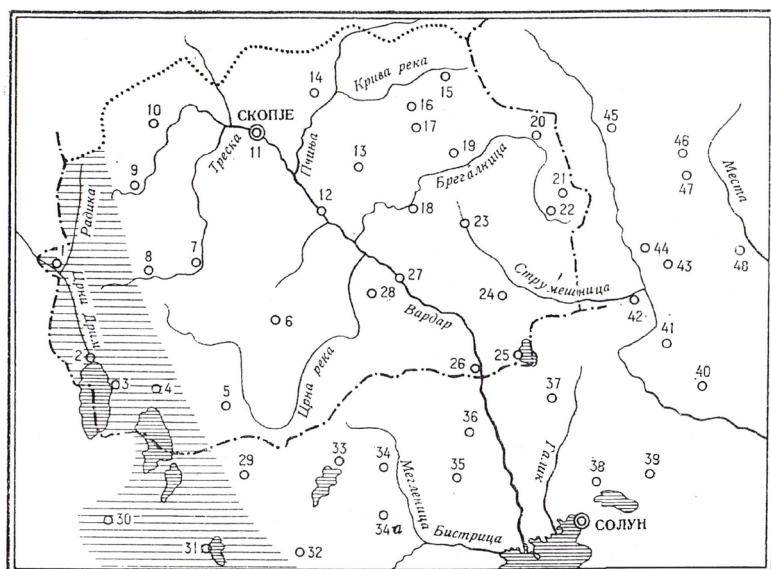
Carte 13

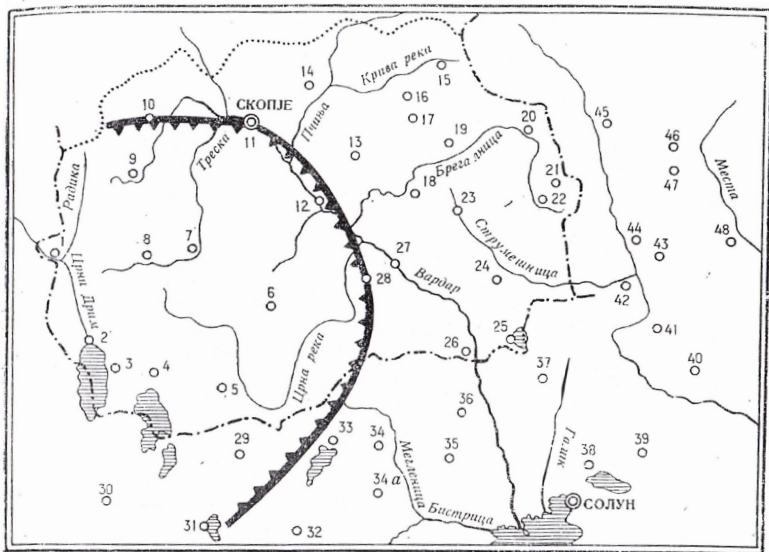
Carte 14

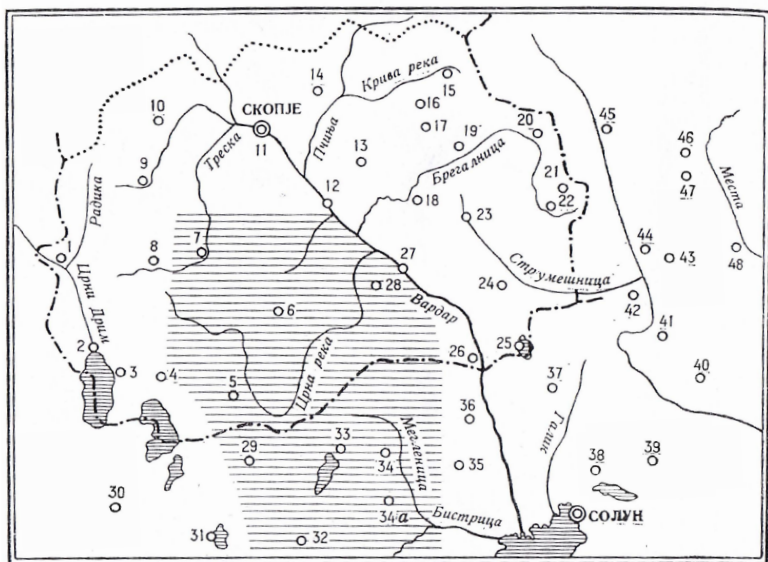
Carte 15

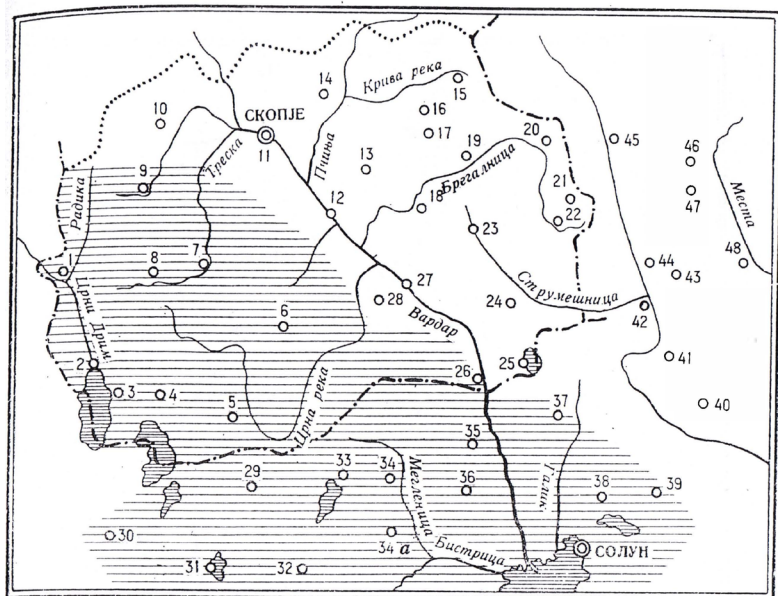
Carte 16

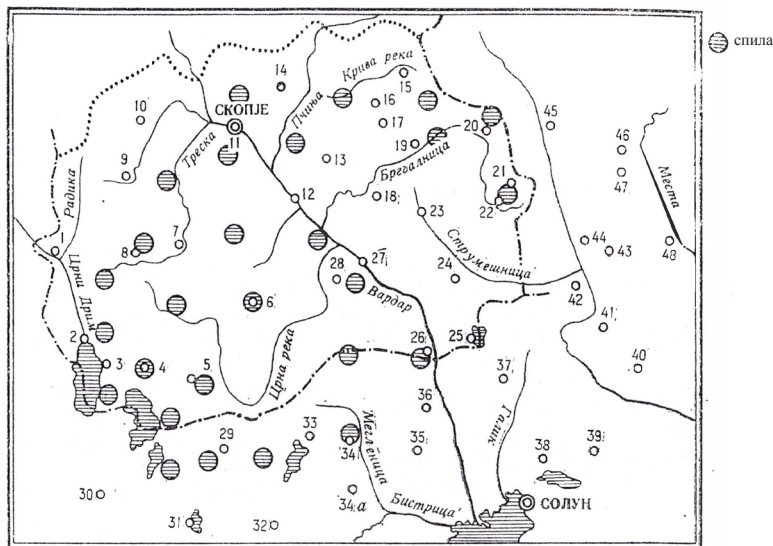
Carte 17

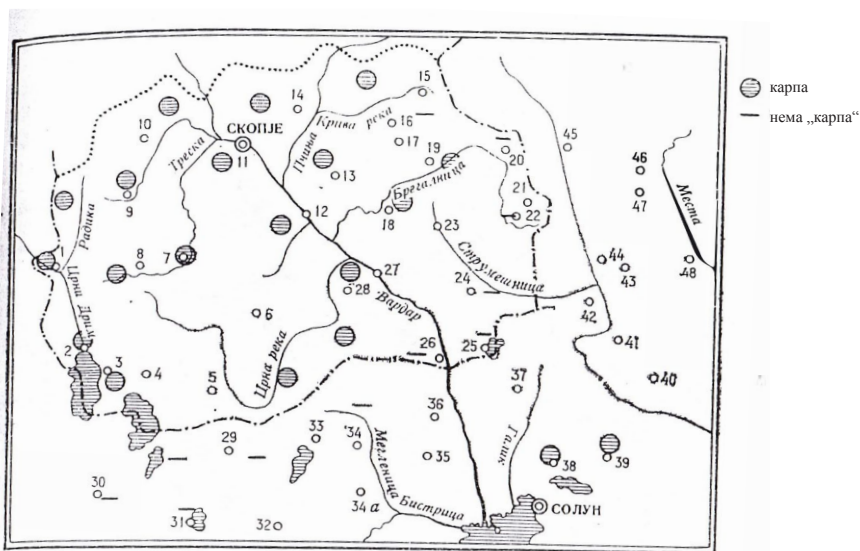
Carte 18

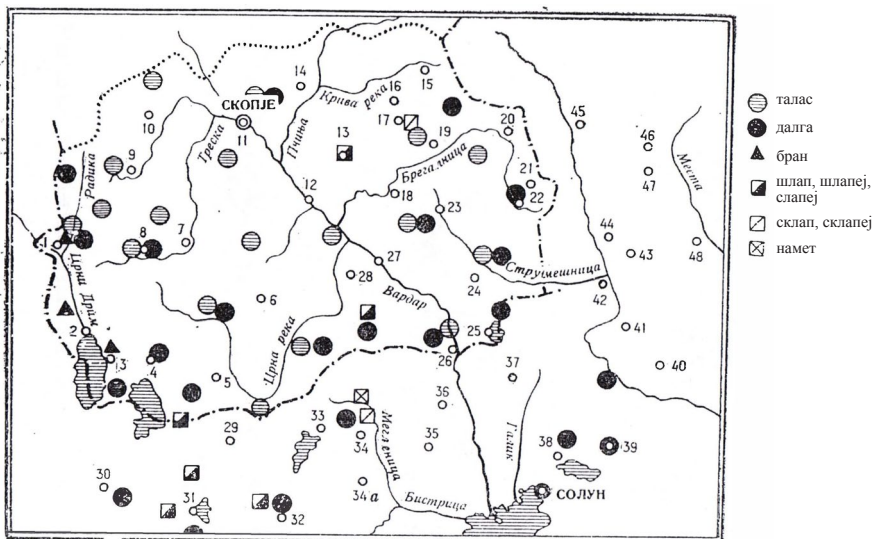
Carte 19

Carte 20

Carte 21

Carte 22

4.

INTERFÉRENCE AU NIVEAU DE LA LANGUE DE LA POÉSIE POPULAIRE DES PEUPLES BALKANIQUES

1. Comme il faut s'y attendre à l'intérieur d'une sphère culturelle – et comme les études faites jusqu'à présent l'ont prouvé – il y a toute une série de particularités qui servent de liens à la poésie des peuples balkaniques. Ces particularités concernent les divers domaines de l'énoncé poétique et embrassent des métaphores et des motifs communs, ainsi que certains types de mesure et de structure du vers.

Comme il s'agit là de contacts entre des structures de l'énoncé artistique, il est bien possible qu'il y ait eu aussi une influence mutuelle directe au niveau de la langue poétique. Cela signifierait que certains traits particuliers à la langue poétique, en dehors de la métaphore, pouvaient se constituer en traits communs à la poésie des peuples balkaniques, sans l'entremise ou, tout au moins, sans l'action prépondérante de la langue parlée dans laquelle ils sont inhabituels, voire même inexistants.

Quant à la poésie des peuples slaves du Sud, il n'est pas difficile de démontrer qu'une pareille possibilité y est parfaitement possible. Comme on le verra plus loin, certaines particularités communes caractérisent la langue de cette poésie et la distinguent des diverses langues nationales des Slaves du Sud. Ces particularités communes forment, une espèce de *koinè* poétique situé au-dessus de la différenciation linguistique de l'aire slave du Sud.

La tâche se complique, bien entendu, lorsqu'on veut aborder de ce point de vue la situation balkanique prise dans son ensemble, car les langues balkaniques sont loin de présenter une parenté semblable du matériel linguistique, chose très importante pour l'expression poétique. On connaît, pourtant, les relations intimes entre les diverses langues balkaniques, dans lesquelles se réalise très souvent un même modèle linguistique. Mais, c'est précisément cela et surtout à l'étape actuelle où ce problème est à peine entamé, qui rend la tâche du linguiste plus délicate lorsqu'il se propose de mettre en lumière ce qui pouvait, en fait de particularité de la langue poétique, passer d'un milieu à un autre, sans l'action du filtre obligatoire de la langue parlée.

Voilà pourquoi cette communication vise à poser le problème plutôt qu'à le résoudre.

2. L'adaptation incomplète des chants populaires dans un nouveau milieu linguistique constitue l'exemple le plus marquant du transfert par le chant des éléments linguistiques d'un milieu à un autre. Elle nous fait approcher de l'intéressant problème de la transposition des chants en une matière linguistique nouvelle, celui de la traduction dans le domaine de la poésie orale.

Les exemples relatifs à l'adaptation incomplète des chants sont assez nombreux dans l'aire slave du Sud, ce qui nous dispense d'en faire ici un inventaire complet. Il suffirait, pour le but que nous poursuivons, de citer un chant du Rechueil de Šapkarev, note à Ohrid:

Da odberam junak sproti mene,
 Ščo ne pijat vino i rakija,
 Ščo ne pijat kafe i *duhana*; –
 Ot kafe je srce pocrnato,
 Ot *duhana kuk'a popljuvana*,
 Od vino je dušek pobālivano,
 Od rakija moma neljubena!

(Š¹ 162)

Le mot *duhana* et tout le vers *Ot duhana kuk'a popljuvana* prouvent d'une façon évidente qu'il s'agit là d'un

¹ La liste des abréviations est donnée à la fin du texte.

chant importé au siècle dernier des régions serbes. C'est ainsi que dans le texte, qui est autrement complètement traduit dans le parler d'Ohrid, des parties entières sont restées inadaptées, non traduites. Le chant en question a apporté avec lui des éléments linguistiques d'un autre milieu et ils ont pu se maintenir pendant un temps plus ou moins long. On trouve le même chant chez M 348, où le vers en question est devenu: *Ot tutuna kuk'a popluvana*. Dans cette variante, le vers a déjà fait un pas vers une adaptation linguistique complète, vu que *duhana* est remplacé par *tutuna*.

Ce n'est pas cependant dans le milieu slave du Sud seulement que l'on trouve des adaptations incomplètes de chants populaires, mais là aussi où il y a des contacts avec la poésie orale des autres peuples balkaniques. Weigand en a noté un exemple dans le chant aroumain de Noël, recueilli à Bitola et à Krouševo: *Kolinde, melinde, sarava godina*, tsintsi kakø, in z baligø vaka etc. (W, p. 128) où *sarava godina* égale „*surova godina*“.

Dans le chant suivant, dit de „Tayancé“ et noté à Prilep, on trouve également un exemple d'adaptation incomplète:

Tajane, Bojane, imam brat sveti Jovane.
Unkeši, unkeši, unkeši po maglata,
 Po magla, po magla, po magla sitna rosa,
 Po rosa, po rosa, po rosa moma bosa.
 Igrale momite kraj manastiro,
 Kalug'er gleda od pendžerina.
 Frli si kapa na karanfilo,
 A petrailo na trendafilo.²

La forme *d'unkeši* du deuxième vers constitue en fait un élément non traduit (*iu nkisiš* „où es-tu parti“) d'un chant aroumain de „Tayancé“. Cf. le même élément dans un chant relevé à Bitola (W, p. 136):

Tayani yanizmata
 Kokøzo š ma níkožo!
 íu nkisiš
 di ní tn adøráš?

² Koneski, Blaže, Jazikot na makedonskata narodna poezija, Makedonski jazik XVIII, 1967, p. 36.

Pour ce qui est de la coutume populaire de „Tayanè“, il faut noter qu'elle est d'origine grecque. Ce qui importe, cependant, c'est que le chant en question a pu être importé par l'intermédiaire de l'aroumain, puisqu'il contient même des mots aroumains non adaptés.

La chanson suivante, chantée à la Saint Georges, a été notée à Debar (I 74):

Ludaj, lulaj, Dostole!
Ata ġale, mja ġale!
Ajde ġale, Petre le!
Petreva e bre nevesta,

Dans le deuxième vers de cette chanson, on reconnaît malgré tout, le mot albanais *de djal* (= enfant, garçon).

Les cas d'adaptation linguistique incomplète des chants populaires ont une importance de principe dans la mesure où ils témoignent de la transposition d'éléments linguistiques tout faits lors de la traduction d'un chant étranger. Ces cas constituent un lien supplémentaire dans le contact des langues. Mais, il faut bien en convenir, ce n'est là qu'une possibilité de nivellement des particularités de la langue poétique et non pas une preuve directe qu'un processus de ce genre ait réalisé des résultats concrets.

Les exemples que nous venons de mentionner et qu'on pourrait multiplier à volonté, illustrent en réalité une influence occasionnelle lors de la transposition des chants d'un milieu linguistique à un autre. Il s'agit d'éléments isolés, qui dans le nouveau contexte n'ont souvent qu'une durée éphémère, et non pas de particularités de la langue poétique en tant que telle. Cependant, notre intérêt se porte davantage sur les traits caractéristiques et durables de la langue poétique, sur ceux qui la distinguent de la langue de communication courante.

3. Bien qu'il faille insister sur le caractère occasionnel des cas d'adaptation linguistique incomplète, on ne saurait méconnaître qu'ils ont, malgré tout, une certaine fonction par rapport à l'expression linguistique. Les éléments de la langue étrangère, conservés dans les cas cités, confèrent à l'énoncé quelque chose d'étrange qui distingue le chant de la langue courante, et, de cette manière, on renforce l'effet poétique, bien que celui-ci soit lié aussi à une impulsion instantanée

lors de l'improvisation du chant. Voilà pourquoi, il est difficile de dire s'il s'agit ici d'une „négligence“ dans la création du chant en une nouvelle matière linguistique ou d'un progrès spontané dans cette recreation, où le seul souvenir de la forme linguistique originale devient la source d'une valeur expressive particulière.

Cette observation est, nous semble-t-il, confirmée par les cas où il y a combinaison consciente d'éléments de diverses langues, comme cela arrive parfois dans les chants populaires du milieu balkanique. C'est surtout le refrain qui présente cette sorte de combinaison comme dans ce chant, relevé dans le village de Tanuša (région de Gorna Reka):

*Imaš oči
Kako fildžan.
Janddim, aman;
Jalvaraim,
G'bej januma.
Pat boj ridža, čiko,
Fale e češ me mu.
Sojle benimle of, of!
Zbori sos mène!*

(N 41)

Ce chant contient encore quelques strophes de ce genre dans lesquelles les deux premiers vers forment le couplet et les sept autres vers le refrain. Du point de vue de la langue, il y a là une contamination bizarre: le couplet est en macédonien, tandis que le refrain contient des vers en trois langues: le turc, l'albanais et le macédonien.

L'exemple est instructif à plusieurs titres. Tout d'abord, la structure même du chant découle naturellement de sa réalisation à partir d'éléments appartenant à plusieurs langues. Ensuite, ces éléments divers sont là pour produire un effet particulier grâce justement au contraste linguistique et à la surprise qu'il provoque. Enfin, l'exemple est intéressant surtout parce qu'il met en évidence toutes les possibilités de combinaisons linguistiques qu'offre le chant en tant que structure particulière dans un milieu caractérisé par une interférence linguistique intense. La région de Gorna Reka, dans la Macédoine occidentale, est sans aucun conteste une de ces régions où le contact des langues est très intime.

La population en est bilingue (on y parle le macédonien et l'albanais); en outre une partie en est musulmane, comme celle du village de Tanuša. De telles observations pourraient soutenir notre hypothèse d'un contact direct éventuel au niveau de la langues poétique dans un semblable milieu où certaines particularités de cette langue pouvaient se répandre, indépendamment de la différenciation linguistique concrète.

4. Comme nous l'avons dit, la constitution de certaines particularités communes aux langues poétiques des peuples slaves du Sud est un fait normal que l'on peut observer aisément. Ces particularités peuvent avoir une extension plus ou moins importante dans l'aire slave du Sud. La tâche des linguistes serait de les dépister et de dresser un tableau exact de leur diffusion, car cela n'a malheureusement pas été fait jusqu'ici. Sans vouloir entrer dans les détails, nous citerons ici quelques-unes de ces particularités, situées à divers niveaux de la langue poétique.

Sur le plan morphologique, on notera l'élision des voyelles dans les clitiques. En se sens, nous attirerons l'attention sur la forme *jē* (3ème per. sing., présent du verbe auxiliaire). La suppression de l'élément vocalique de cette forme est un phénomène fréquent dans les chants populaires tant serbocroates que bulgares et macédoniens. Cf.: *Lasno j' s djecom mejdan dijeliti*; *Ova j' puška za ova junaka* (K III 6, 26); *Tova j' momče uglaveno* (Ko 59); *Imala j mama imala* (S 144). Cette particularité tient des phénomènes que l'on désigne sous le nom de „licencia poetica“, ce qui veut dire que nous sommes là en présence d'un procédé typique qui sépare la langue de la poésie de la langue courante. Bien entendu, l'élision dont il est question joue également un rôle considérable dans la mesure du vers.

Parmi les particularités morphologiques il faut noter surtout l'emploi des formes courtes du pluriel: *dvori, mosti* (*dvorove-dvorovi, mostove-mostovi* dans les langues slaves du Sud modernes). Ce sont en réalité des formes archaïques conservées, comme il arrive souvent, dans la langue de la poésie populaire. Cf.: *dvori su mu žikom požikani / i u dvoru stoli poređani* (K I 5); *Odnel mi je caru dvori, turil mi je caru skutī* (Š 303); *Mara po dvori hodeše* (S 152).

Quant à la syntaxe, on constate quelques particularités bien caractéristiques. Mentionnons tout d'abord l'introduction

de l'expression numérale par la preposition *do*, particularité que la langue courante ignore: *Vino piju do tri pobratima* (K IV 8); *Carot pušti do trista momčina* (M 57); *Do trista šajki gimijki* (S 148).

Le désir de donner une valeur expressive au vers a imposé aussi l'emploi du vocatif à la place du sujet: *progovara pope Crnogorče*; *bog da čuva i sveti Jovane* (K IV 3); *Izgovore Sava igumene* (M 55); *Prodava je car Sultan Murate* (Ko 138). Cette particularité est très marquante dans la poésie populaire, vu qu'on ne la rencontre qu'è dans les parlars populaires et, par conséquent, il est difficile d'imaginer la situation d'où a pu sortir un pareil emploi.

Bien que l'emploi du datif éthique soit courant dans les langues slaves du Sud et dans les autres langues balkaniques, sa fréquence dans la langue de la poésie populaire est si grande qu'on ne saurait manquer d'y voir une particularité de plus du langage poétique. Cf.: *Tu mi sedi mlado momče* (K I 164); *Nemoj mi si idi / Ovde pod drvata ... Tuva mi si ima / Sedum samovili*; *Posvršil se Simon dobar junak / Si se svrši i mi se ožena* (M 8, 65); *Mi si videle popovo momče, / če si igralo s tanki koprali* (S 146).

Les particularités que nous venons de mentionner sont typiques, ainsi qu'on a pu le voir, de la langue de la poésie populaire d'une aire très large slave du Sud. Arrêtons-nous un instant à certains traits limités aux régions où l'influence qu'ont exercée les langues balkaniques sur le groupe de langues slaves du Sud, surtout dans la territoire bulgare et macédonien, a été la plus forte.

La disparition de l'ancienne déclinaison synthétique et le développement des formes prépositionnelles dans le territoire en question ont créé la possibilité d'une action conservatrice encore plus variée dans la langue de la poésie populaire. Les anciennes formes casuelles, supprimées dans la langue courante, se retrouvent souvent dans la langue poétique, à laquelle elles donnent un cachet particulier. D'autre part, la langue poétique prend également une couleur archaïque grâce à l'emploi fréquent des formes sans articles dans des situations où la langue moderne ne saurait les tolérer.

Une particularité intéressante de la langue de la poésie populaire macédonienne et bulgare serait l'accord des substantifs masculins ou féminins avec des mots prédicatifs, et même avec d'autres, au neutre. Le plus souvent l'accord

dans ces cas se fait au moyen du participe en *-l*. Cf.: *Me sililo, me redilo / Moi mili tatko... Me sililo, me redilo / Moja milna majka; Na časot Korun fiasalo* (Š 269, 336); *Jodilo li e njakoj njakade / Viždalo li e čudo goljamo* (S 16). Cette particularité s'ajoute aux autres pour différencier une fois de plus la langue poétique de la langue courante qui l'ignore.

5. La diffusion même des particularités citées montre que c'est le contact au niveau de la langue poétique qui s'est manifesté dans l'aire linguistique slave du Sud. Si, dans certains cas, on peut imaginer un développement parallèle et indépendant de certaines particularités, l'image que l'on s'en fait à partir de l'ensemble des phénomènes linguistiques ne saurait en être aucunement modifiée. L'ensemble embrasse et domine les phénomènes même ceux qui, d'après leur origine, devraient être territorialement plus limités. Ainsi, l'emploi archaïque des formes casuelles et des formes sans article ne pouvait se réaliser ailleurs que dans la région où la déclinaison synthétique avait disparue et où s'était développée la catégorie des formes définies. Cependant, on ne peut pas négliger non plus l'action de la poésie populaire serbe sur la poésie macédonienne et bulgare. Cette action était un facteur constant qui contribuait à la conservation dans celle-ci des formes casuelles et sans article. La présence déjà évoquée des chants serbes non adaptés complètement dans la région mentionnée est une preuve de la permanence de cette action.

Cependant, les particularités dont nous parlons, qui font partie de la langue de la poésie populaire et lui donne une tonalité particulière, ne sont pas toutes du même caractère. En réalité, on constate tout un spectre de variétés. Il y en a qui sont dues à une distribution quantitativement différente; d'autres sont des traits autrefois normaux de la langue parlée devenus aujourd'hui des archaïsmes typiques, d'autres, par contre, n'ont pu se développer que dans la langue poétique et, par conséquent, tiennent de la „licencia poetica“

Bien entendu, la propagation des particularités du dernier type illustre le contact direct au niveau de la langue poétique, sans qu'il y ait eu filtration préalable dans la langue de communication courante. Telles sont, parmi les particularités précédemment mentionnées, l'emploi du vocatif à la place du sujet et l'accord des noms masculins ou féminins avec les formes du neutre.

Nous ne pouvons pas faire ici une analyse historique de toutes ces particularités.³ Cette analyse, qui s'avère souvent difficile, mettrait sans doute en lumière les germes de la langue parlée d'où elles ont pu dériver. Ainsi, on pourrait expliquer l'accord avec les formes du neutre par certaines constructions impersonnelles du type de: *dremka go fatilo, zavrnilo dožd* etc. Mais ces constructions ne sauraient expliquer l'usage aussi large qu'on en fait dans la langue poétique précisément et non pas dans la langue courante. Nous arrivons ainsi au contexte poétique qui a constitué le fond favorable sur lequel ces particularités ont pu se développer et évoluer dans un sens précis.

Il est aisé de définir les motifs psychologiques qui ont été à l'origine d'un type aussi étrange d'accord dans la langue de la poésie populaire. En réalité, souvent, dans le chant, la mère s'adresse à son enfant et le héros des chants lyriques est souvent un „ludo mlado“. Dans la poésie épique aussi Dete Dukadinče et Sekula Detence tiennent une place importante. Ces vers, par exemple, se rapportent à Sekula Detence: Vide *junak* oti ne biduat, Vide-nevide da ne go *živo* vratat! (Š 360). Le barde populaire n'a certainement pas oublié de quel héros il parlait. Certaines commodités de la mesure du vers ont pu actualiser un croisement semblable des idées, qui est à l'origine de cet usage. Mais, lorsque, pour une raison ou pour une autre, la langue poétique a eu recours à cet usage, celui-ci ne s'est pas arrêté aux cadres primitifs où il n'avait plus aucune motivation. Et de cette façon, la langue poétique a été enrichi d'un moyen supplémentaire pour se différencier de la langue courante. Les chanteurs avaient adopté cette manière et l'ont ensuite répandue tout en répandant les chants populaires.

6. L'examen des particularités de la langue de la poésie populaire des Slaves du Sud nous a permis d'y dégager quelques traits typiques et de voir comment ils se sont généralisés dans la langue poétique, indépendamment de la différenciation existante des langues. Si différentes qu'elles soient, les langues slaves du Sud demeurent cependant proches les unes des autres et se réduisent à une même matière linguistique.

Il va de soi que dans l'aire balkanique plus large, qui comprend aussi des langues non slaves, l'interférence au niveau de la langue poétique n'a pas la même intensité. On sait

³ Cf. Koneski, Blaže, Op. cit., pp. 26-29.

que l'interférence des systèmes des langues balkaniques a été si radicale qu'elle a conditionné leur transformation selon un modèle commun. Il est encore difficile, vu l'état précaire des recherches dans ce domaine, de se rendre exactement compte de la puissance des tendances convergentes manifestées dans la langue des poésies populaires balkaniques et des résultats concrets qu'elles ont donnés. Cependant, si l'on constatait même que ces résultats ne sont pas aussi riches qu'on s'y attendrait vu l'interférence constante des langues, les recherches nous conduiraient sans doute à une importante conclusion de principe sur le rôle prépondérant de la matière linguistique dans la constitution de la langue poétique.

Nous avons dit que certains éléments avient pu se maintenir non traduits, plus ou moins longtemps, dans diverses adaptations de chants populaires et nous avons convenu que la structure des chants avait pu dériver elle aussi de la situation plurilingue du milieu balkanique. Nous ajouterons à ces conclusions quelques nouvelles observations relatives aux interférences des langues poétiques dans ce milieu.

Très intéressante et frappante en elle-même nous paraît une particularité de prononciation que l'on constate pendant l'interprétation des chants populaires et qui consiste à employer très souvent un *j* „ornamental“ au début du mot commençant par une voyelle. Chez les Slaves du Sud, elle est pratiquée sur les territoires bulgare et macédonien. Nous ne sommes pas à même de préciser combien elle est répandue dans les régions serbes méridionales. Mais, il nous semble, cependant, que son extension na va pas très loin au Nord.

Ce *j* apparaît très souvent lorsqu'on chante la poésie et c'est de là qu'il tire son origine. Il peut, cependant, se retrouver aussi dans la récitation et on le rencontre fréquemment dans les recueils de poésies populaires bulgares et macédoniennes. Cf.:

Dala go, dala pop da se juče...
 Jona go dala za tri godini,
 Jono se naučilo jof tri meseca,
 Joti bilo umno i razumno.
 Jogrej mi gorã zilenã...
 Juf kãšta bulkã Mãrinskã...

(Š 131)

(S 11)

L'emploi du *j* „ornamental“ s'est généralisé sur une large aire balkanique. Les exemples suivants illustrent l'existence de cette particularité sur le territoire albanis: Zbriti Çelua ne *j* Arile; Hajde jun'kur jeshu djale; Se na kemi *j* Uçkalane; jedhe burren Feime Çame, Kijo jan'e lumit; (St 236, 244, 248, 252). On la retrouve aussi dans les chants populaires aroumains: Boj, boj tru jubor (Gopeš, région de Bitola).

L'emploi du *j* „ornamental“ ne saurait être expliqué par la nécessité d'éviter l'hiatus quand on chante. Il est conditionné par le désir de provoquer un effet émotionnel puissant, grâce à l'adjonction d'un élément contraire à l'usage normal, mais qui de par son caractère phonématique n'est pas de nature à compromettre la fonction distinctive de la langue. Il ne faut pas négliger non plus la diffusion de ce procédé dans le milieu slave du Sud. Comme nous l'avons déjà dit, ce procédé est courant dans les régions où l'influence balkanique sur les parlers slaves est la plus sensible et, pour cela même, il s'intègre aux éléments typiques de cette région.

Une particularité lexicale, à laquelle nous nous arrêterons un instant, a presque la même extension géographique. Dans les chants populaires bulgares et macédoniens, *ludo mlado* ou, simplement, *ludo* est la dénomination la plus fréquente du *jenne homme*, de l'*amant*. D'après D. Matov⁴, c'est un calque de $\mu\omega\rho\varsigma$, employé avec le même sens dans la poésie populaire grecque. Il s'agirait là d'un contact au niveau de la langue poétique, car *ludo (mlado)* est un élément qui appartient à cette langue et non pas à la langue de tous les jours. L'expression *ludo mlado* a son pendant dans les chants populaires. C'est une autre expression: *staro (h)aro* que l'on emploie pour désigner, non sans une note de plaisanterie et de malice, le vieillard. Dans les chants lyriques, *ludo mlado* et *staro (h)aro* sont, en réalité, les personnages qui s'opposent et autour de qui gravite l'action. Dans le mot de *(h)aro*, nous reconnaissons l'emprunt direct au grec: $\acute{o}\chi\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$ qui, dans la poésie populaire grecque symbolise la vieillesse et la mort. Ce mot existe dans le bulgare et dans le macédonien courants, mais il est fréquent surtout dans les chants populaires.

Bien que ces deux expressions soient formées, comme nous l'avons dit, sur des modèles grecs, il convient de signaler également un élément indigène qui lui a sans doute

⁴ Mätov, Dimitär, Gräcko-bälgarski studii. Sbm IX, 1893, p. 35.

servi d'appui et qui a contribué à sa conservation: c'est la rime que forment les deux éléments de chacune de ceux deux expressions, partielle dans la première, pleine dans la seconde. Et c'est la rime qui leur donnait une grande valeur expressive.

Pour terminer, mentionnons encore un balkanisme que l'on trouve dans la poésie populaire macédonienne, surtout dans les chants provenant de la Macédoine de l'Ouest: l'emploi d'un *što* „superflu“, sans lequel le lien logique de l'énoncé demeurerait intact, mais qui, par contre, a un caractère stylistique bien marqué en tant qu'élément de la langue poétique.⁵ Cf.: *Šetal Marko niz gora zelena, / Što mi šetal tri dni i tri nok'a; Što mi došol crna Arapina; / Što kondisal pod Soluna grada* (M 9, 154).

Même rôle revient aux pronoms respectif de la poésie populaire albanaise, areumaine et grecque. En albanais et en aroumain ils constituent des pendants lexicaux à *što* (*çe, ç', çka/shka/*, aroum. *tsi*), tandis qu'en grec il y a *ποῦ*: *Nëntë djere ç' m' i përmbyse* (*Nëntë pajë ç' m' i zhurite*) *Nëntë dyfeke ç' m' i shite!*, (Sa, p. 47); *Tsi ñ vidzui, le dado nõ lilitse arõşõ* (W, p. 4); *Ἦσυκα ποῦ εἶναι τὰ βουνά, ἦσυκοι ποῦ εἶν' οἱ κάμποι* (Th, p. 202).

Dans les parlars macédoniens modernes, on ne note aucun usage semblable du pronom *što*. Dans certains contes populaires, recueillis par M. Cepenkov dans la seconde partie du dernier siècle, on trouve des indices qu'un tel emploi n'était pas tout à fait inconnu dans les parlars de l'Ouest. Aujourd'hui, le *što* „superflu“ est un élément caractéristique de la langue poétique.

L'emploi des éléments „superflus“ n'est pas inconnu dans la poésie populaire des autres peuples slaves. Ainsi, dans les chants populaires russes, qui présentent beaucoup plus souvent un tel employ de *kak*, on rencontre aussi le *čto* „superflu“. Sa distribution, cependant, n'est pas la même qu'en macédonien où le *što* „superflu“ introduit toujours un verbe, tandis que dans la poésie russe le *čto* peut relier aussi d'autres mots. Voilà pourquoi on peut affirmer que le

⁵ Cf. Koneski, Blaže et Jašar-Nasteva, Olivera, Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne. *Die Welt der Slaven*, XI 1-2, 1966, pp. 172-175. Il est intéressant de noter que dans les parlars macédoniens du Sud on rencontre *de* (= *gde*), correspondant au *ποῦ* grec, en fonction d'élément purement „superflu“ (cf. Š 638, 639).

što „superflu“ de la poésie populaire macédonienne est un balkanisme.

Si l'on suppose même que cet élément a connu dans le passé un certain usage dans les parlers macédoniens de l'Ouest, il est très probable que des modèles de la poésie populaire des peuples voisins ont eu une action directe et dominante sur son affirmation en tant qu'élément caractéristique et durable de la langue de la poésie populaire macédonienne.

7. Comme nous l'avons dit au début de notre communication, plus que par l'intention de faire un inventaire complet des cas qui appartiennent à ce domaine de la langue poétique, nous avons été mus par le désir de poser ici la question de l'étude comparative de la langue de la poésie populaire, développée dans le milieu balkanique. S'ajoutant aux études variées de la poésie populaire de cette sphère culturelle et historique, ce procédé linguistique promet de donner de bons résultats. Dans la langue poétique se reflète sous un angle particulier ce qui est commun aux langues balkaniques, jusqu'aux emprunts lexicaux directs. Il est d'autant plus intéressant de suivre les nivellements éventuels dans le domaine de cette langue.

ABRÉVIATIONS DES TEXTES CITÉS

1. I = *Ikonomov, Vasil, Sbornik ot staro-narodni pesni i obiçai v Debârsko I Kiçevsko (Zapadna Makedonija). Sofija 1893.*
2. K = *Karadžić, Vuk. Srpske narodne pjesme I-IV. Nolit. Beograd 1969.*
3. Ko = *Kostik', Stanko. Maleševski narodni pesni, Skopje 1950.*
4. M = *Miladinovci, bratja. Bålgarski narodni pesni. Zagreb 1861.*
5. N = *Nedeljković, Dušan. Gornjorekanska etnopsihološka grupa. Skoplje 1934.*
6. S = *Stoin, Vasil. Narodni pesni ot sredna i Severna Bålgarija. Sofija 1931.*
7. Sa = *Sako, Zihni. Folklori shqipëtar. Tiranë 1955.*
8. St = *Stockmann D., Fiedler W., Stockmann E. Albanesische Volksmusik I, Gesänge der Camen. Berlin 1965.*

9. Š = *Šapkarev, Kuzman. Sbornik ot bālgarski narodni umotvorenija. Čast pārva. Sofija 1891.*
10. Th = *Thumb, Albert. Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Strassburg 1910.*
11. W = *Weigand, Gustav, Die Aromunen II, Leipzig 1894.*

5.

БАЛКАНСКИ ЈАЗИЧНИ ПАРАЛЕЛИ ВО РЕЧНИЦИТЕ НА ЃОРЃИ ПУЛЕВСКИ

1. Ѓорѓи Пулевски (1838-1894) има објавено два речника: првиот (Белград 1873) со четири паралели (српско-македонска, албанска, турска и грчка), а вториот (Белград 1875) со три (македонска, албанска и турска)¹. Во македонската паралела и во вториот речник се вклучуваат понекогаш и српски лексеми и изрази. Материјалот во овие речници е распределен во повеќе значенски области. Речникот од четири јазика содржи одделни зборови и фрази, додека речникот од три јазика предлага континуиран текст во форма на прашања и одговори. Сè уште не се откриени изворите што му послужиле на Пулевски за составување на неговите речници. Засега се знае само тоа дека за еден дел од вториот речник тој го користел учебникот „Първоначялны познанія за малечки дѣтца“ (1868) од Кузман Шапкарев². Материјалот на македонската паралела е користен од Александар Белиќ во неговата студија за родниот дијалект на Пулевски –

¹ Ѓорђе М. Пулџовски, *Речник оиѣ четири језика*. I. Српско-Албански. II. Арбански-Арнаутски. III. Турски. IV. Грчки, I-ва часть, Београд 1873 и *Речник оо ѣри језика*. C. Македонски, Арбански и Турски. Књига II. Београд 1875 (натаму *Пулевски*, I, II).

² Блаже Конески, *Македонсѣиоѣ Ѓорѓи (Ѓорѓо) Пулевски*, За македонскиот литературен јазик, „Култура“, Скопје 1967, стр. 255-257.

галичкиот³. Другите паралели не го привлекле уште вниманието на балканолозите. Наша главна задача во моментот е имено тоа да побудиме интерес за овие текстови. Иако се тие дело на автор без систематско образование, а можеби токму поради тоа, тие можат да дадат корисни информации за јазичната интерференција на Балканот.

2. Речниците на Пулевски се пишувани со кирилица. Не е ова прв обид таа азбука да се примени и за бележењето на несловенските балкански јазици. Му претходи дури и еден лексикографски труд, речникот од три јазика, објавен во 1841 г. во Солун, во печатницата на Теодосиј Синаитски⁴. Не забележавме дека Пулевски го користел тој порано објавен речник.

Составот на кирилицата не е еднаков во обата речника. Во првиот се употребуваат „излишните“ букви од традиционалната кирилица. Меѓу другото се бележи крајниот безгласен ер и тоа се применува во сите четири паралели. Вториот речник се служи со реформираната српска кирилица.

На Пулевски му бил познат начинот, тврдо *л* во албанскиот да го бележи со двојна буква (сп.: *кршенделлѝ*, *инџуллѝ* „анџел“, *шйеллѝ*, *џаллѝ* наспрема *лишо*, *ћели*, *џила*). Истиот начин тој го применува во сите четири паралели од првиот речник (сп.: макед. *џочилло*, тур. *чуллѝ*, гр. *џлазма*). Во вториот речник се употребува *л* (тврдо) наспрема *љ* (меко), пак во сите три паралели.

Во грчката и албанската паралела се употребуваат и буквите *θ* и *д*. Во албанската паралела со нив се обележу-

³ Александар Белић, *Галички дијалекати*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VII, Београд, 1935. Освен А. Белиќ, речниците на Пулевски ги користи и албанологот Екрем Чабеј. Посебни прилози напишале и Georg Hazai, *Rumeli ağızları tarihinin iki kaynağı üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yılığî Belleten, 1963, 117-120 (TDK Yayınları 234); Петро Јанура, *Значајош на делошо на Ѓорџи Пулевски како ѝреѝходник во кулѝурнаѝа ѝреродба на албанскиоѝ народ*. Бигорски научно-културни собири, Научен собир I, стр. 169-175 и Viktor Fridman, *Gjorgji Pulevski, fjalorët e tij, dhe Rilindjet kombëtare Shqiptare e Maqedone*, Konferenca për 100 vjetorin e Lidhjes së Prizrenit, Prishtinë 1978.

⁴ Кнѝга за научѝние трнѝхъ азѝковѝхъ : славано бѝлгарскѝй ѝ греческыа ѝ карама(н)лицкоѝ : напечатаса во градѝхъ бѝлѝнѝхъ со ѝзновѝхъ тѝпѝхъ при хаѝнѝ папа Феодосѝа Сѝнаитскаго. лѝта 1841.

зема обично на прво место, а потоа следат српски форми, при што се истакнуваат морфолошките разлики меѓу македонскиот и српскиот. Така кај именките се добиваат вакви редици: *облаци* – *облаке* (I 15), *вода* – *воде*, *воду* (I 16), *сїанаћь* – *сїанаћа* (I 50), *рабоша* – *йосла* (I 65) и слично.

Пулевски се труди да најде повеќе синонимни зборови, не задржувајќи се при преводот само на еден еквивалент. Следните примери ќе го илустрираат тоа негово настојување: макед. *ярець* – *йрась* – *йрьчь*; алб. *мъндома* – *фичирь*, *фяль* – *кувендъ* – *лафъ* – *ифоръ* *кайјунде* – *йяку* *кайјунде* – *коиабашь*; тур. *йорясь* – *јелъ* – *рузъаръ* – *рузяръ* – *йембихъ* – *васиша* – *емиръ*, *дернекъ* – *џумаершеси*, *ђузель* – *ислахъ* – *ьи* и гр. *зледаро* – *мейшойос* – *кушело*, *шойола* – *каваќи* (две заемки).

Не се ретки примери кога во сите паралели дава еден ист збор: макед., алб. и тур. *елда* или пак разни облици на истиот збор: макед. *волкан*, *живо сребро*, *нуфуишъ*; алб. *укан*, *жив*, *науишъ*; тур. *волкан*, *жива*, *науишъ* и гр. *нухуишъ*.

Во однос на синтаксата тој во преводот скоро редовно го следи редот на зборовите во македонската паралела, така што речниците на Пулевски не предлагаат некаков надежен материјал за синтаксата надвор од македонската паралела. Сп.: макед. *Шшо сошвори зосйод и ушше друго нешшо кажи ми*, алб. *Почиши екабарове зоиш, еде њешер њисенш дифшому*, тур. *Не јарадиши алах ве башка дахи биршеи бана ша бир еиле* (II 8) или макед. *Мала сувоша, околу неја заградена со вода, шаја се велюд осироф*, алб. *Сашш вошъ, њарке ајо врум ме уји че ајо йо врейш адаа* и тур. *ђучук куракљик долајандан урублу, суиљен меркум ада анлр* (II 20).

Многу често синтагмите ги пишува слеано (макед. *вовиделово*, *шшорабошшме*, алб. *шшадшјм*, *камва*, *шшабесоим*, тур. *будуњаи*, *биринселер*, *умурверсин*), а некои пак зборови разделено (макед. *у мирачка*, *у мирашш*, алб. *йеренди се*, тур. *Пеи камберъ*).

4. Два лексички слоја се изделуваат јасно во речниците на Пулевски, и зависно од тоа различни проблеми се поставувале при преведувањето. Првиот слој го претставува лексиката на разговорниот јазик, за која Пулевски можел полесно да најде еквиваленти во опсегот на своето

знаење на балканските јазици. Вториот слој го претставува книжната лексика, бидејќи Пулевски пројавува амбиција не само да истакнува некои обраќања во високиот стил, титули, термини и зборови со апстрактна содржина, ами во својот континуиран текст тој сакал да им пренесе на своите читатели и корисни знаења во различни области. Објаснувајќи ги елементите од книжната лексика, тој е приморан да опишува, да прави свои кованици, а понекогаш и да остава празно место, каде што не успевал да даде какво такво толкување. Во вториот речник дури и не пристапил кон преводот на делот посветен на словенската и македонската историја и етнографија (стр. 41-48). Очеvidно, оваа партија тој им ја наменил само на своите македонски читатели. Сите проби на Пулевски да се справи со толкувањето на книжната лексика можат да бидат интересни како пројава на индивидуален напор во барањето на погодни решенија. Тие, меѓутоа, не претставуваат интерес за балканистиката, која ќе се задржи главно на толкувањата на разговорната лексика.

5. Пристапувајќи сега кон карактеристиките на одделните паралели во речниците на Пулевски, ќе се задржиме прво на македонската паралела, која е и основна. Во неа се одразуваат повеќе особености на родниот говор на Пулевски, галичкиот. При овој случај ќе се задржиме на најмаркантната од нив, по која галичкиот се разликува од другите соседни западномакедонски говори – заменета *o* за стариот назал од заден ред: *доб, коде, роциве* итн. Меѓутоа, оваа особеност не е спроведена доследно, бидејќи во вториот речник се јавува и заменката *a*, обична за еден широк појас на западно и источномакедонски говори: *каде, рака, ѝрачки* итн. Очеvidно, Пулевски имал предвид дека неговата книга треба да им се приближи по својот јазик на читателите од една поширока област. Тој заправо, како што знаеме од неговите непосредни искажувања, го имал предвид создавањето на еден општомакедонски литературен јазик. Во речникот од три јазика Пулевски се искажува за тоа дека во соработка на учени луѓе од различни краишта треба да се состави македонска граматика: „... пак да остане као света таја књига за сиве шкоља, а и за други књиги писање“⁵. Во стремежот да ја

⁵ Пулевски, II 124.

збогати лексиката на македонскиот писмен јазик, Пулевски пристапува и кон создавање на неологизми: *слоџница* „сметка“, *реченица* „граматика“, *ѿељоѿис* „телеграма“, *звездоброина* „астрономија“ и др. Од друга страна, како што веќе споменавме, тоа му создавало проблеми во однос на толкувањето на книжната лексика.

6. Како што би требало и да очекуваме, во албанската паралела доаѓаат до израз особености од дебарскиот албански говор (во составот на југоисточната гегиска група). Родниот крај на Пулевски гравитира кон Дебар, па е нормално што и луѓето од тој крај го усвојувале дебарскиот албански говор. Во тој говор главно е загубено *ѿ* на крајот од зборот. Кога во речникот од четири јазика Пулевски бележи безгласен ер на крајот на зборот, зад консонант, тоа не значи бележење на одделен вокал во албанските зборови, ами примена на една особеност на традиционалниот кирилски правопис. Во вториот речник Пулевски не ги употребува еровите букви. Од другите карактеристики на дебарскиот албански говор, одразени во овие текстови, ќе ги споменеме само следниве неколку: назализираното *â* гласи како отворено назализирано *о*: *комба*, *дондр*, *ошиѿ*, *ком* и редовно *бона*, *убофиѿ*, *бофни* и сл. Палаталните консонанти *t'*, *d'*, *k'*, *g'*, се изговараат, како и во некои други северно-албански говори, како *ѿ*, *ѿ*, односно како *ѿ*, *dž*. Редовно се среќава *аѿе*, *ѿеѿер*. Но, исто така, и колебање, т.е. двоен изговор: *фаѿе/фаѿе*, *ѿаѿај/чаѿа*, *ѿелбурѿ/ѿелбейѿ* и *ѿеѿе/ѿеѿе*, *ѿикон/ѿикон*. Ова смекнување кое може да се третира како балканска појава, се среќава и во заемките од турскиот. Тука е и монофтонгизацијата на старите дифтонзи (*ѿил*, *ѿилѿ/ѿеѿи*), преминувањето на *ѿ* карактеристично за Река во *ж* (*ѿамадан*, *ѿал*, *ѿалура*, *баѿа*) и на *фѿ* во *фј* (*фјо-ри*, *фјокѿѿѿ*), на *у*, во *и* (*ѿриѿ*, *ѿриѿѿ*, *ѿилѿанѿ*). По сето ова интересно е дека кај Пулевски среќаваме и некои тоскиски форми: (*ѿиѿроур* (I 10), *ѿѿреѿур* (I 17), т.е. со ротацизам.

И турската паралела покажува карактеристики што упатуваат на употребата на турскиот во Дебар и Дебарско. Така: *ѿузеѿ*, *ѿунеш*, *ѿеѿе*, *ѿеѿѿди* и *ѿенер*, *ѿенѿи*, *илѿазѿ*, *иѿи*, *ерѿеѿ*, *ѿинѿиѿи* и др. Сепак, изненадуваат и некои форми што тешко можеле да бидат научени во таа средина. Такви форми би биле: *азѿмѿ*, *ѿиѿер*, *барсаѿлар*, својствени

и за современиот литературен турски јазик. Разлики се јавуваат кај Пулевски и во однос на староосманското ğ, бидејќи покрај форми во кои тој консонант е задржан (*доџри, саџлам*), се јавуваат и форми со загубено ğ (*доору, дирменъ, азъмъ, боазъ*).

Фонетските особености на грчките зборови укажуваат на северногрчките говори. Упадлива е особено редукцијата на неакцентираниите вокали: *ѝџуми* (I 86) за *ψομί*, *уфѝо* (I 26) за *ὄχτώ*, *ѝули* (I 98) за *πολύ*, *миџалло* (I 23) за *μεγάλο*, *ифѝа*, *иѝа* (I 26) за *ἐπτά*, *ѝиџи* (I 70) за *παιδί*. На учење на грчки зборови по слух укажува и замената на *σ* со *ш* во ред случаи: *краши* (I 86), *ѝшилло* (I 36) за *κрасί* и *ψιλόс* и други. Ја среќаваме и замената на *ζ* со *ж*: *вражы* (I 36), покрај *врази* = *вариѝѝ* од *βράζω*, *жимаръ* (*ζύμη* „тесто“) и други. За промената на почетното *ѝс-* во *ѝџ-* спореди: *ѝџуми* (I 80), *ѝџарасъ* (I 45), *ѝџалѝиѝръ* (I 60). Сепак, покрај дијалектните форми, Пулевски понекогаш дава и литературни форми, така што се сопоставуваат и паралелни фонетски дублети. Тоа покажува дека тој можел да консултира и некој грчки прирачник.

7. Сопоставувањата што ги прави Пулевски откриваат понекогаш лексички балканизми сврзани по истиот признак на именување, односно по нивната внатрешна форма, како во овие случаи: *царевиџа, влласиџа* – *василикон* – *нуселалесъ* – *мелиѝе џанавиръ* (I 48), *џороџеѝе*, *џороџеѝѝ* – *луле бѝшкиѝѝ*, *даџъ чичеџи* – *ороллудлуди* (I 49), *кукавичино џеѝе* – *луле чучесъ* – *кукоџъ чичеџи* – *куколлудлуди* (I 49), *камилско ѝиле* – *деветоџу* – *деветоџѝѝ* – *сѝруѝа камиллосъ* (I 45), *човечиѝа* – *нѝрсъ* – *ѝосъ вриѝѝиклеръ* – *икориѝу аѝѝаллму* (I 21). Се разбира, се јавуваат совпаѓања и во фразеолошки изрази: *Шѝа има ѝамо* – *чиѝка аѝе* – *неваръ орда* – *ѝи ехи иѝи*; *Шѝа нема* – *чиѝ скије* – *не јокъ* – *ѝиџенъ ехи* (I 78), *Како си чѝо чиниѝи* – *си иџе*, *џбънъ* – *не ѝаѝарсинъ* – *ѝикамиѝѝ ѝосѝиѝи* (I 76).

Словенизмите, како што е познато, се чести во албанскиот. Значително поретко ги има во грчкиот, пред сè во северногрчките дијалекти. Кај Пулевски се среќаваат неколку такви збора во грчката паралела: *џренда*, *џринда* (I 38), *дройла* (I 44), *ѝоѝоли*, *ѝоѝола* (I 46) покрај *каѝаѝи* (тур.), *џераѝосъ*, *оленбеѝосъ* (I 45). Се разбира, овие елементи подлежат на проверка. Така е, поради фонет-

скиот облик, на прв поглед сомнително *ѓрѓмада* (*соженѓ, файѓ*).

Интересен е случајот како постапува Пулевски со турцизмите што се обични во балканските јазици. Имено, се случува тој да ги употреби надвор од турската паралела, и тогаш во неа не ги повторува, ами бара за нив некој друг синонимен турски збор. Така постапил, на пример, со именките *адеѓѓ*, *чардакѓ*, вклучувајќи ги во албанската паралела, додека во турската паралела наспрема нив дава *сийариѓи* и *диванане* (I 78, 18). Примерот е показателен за тоа колку интимно се сврзале турцизмите со лексиката на разговорниот јазик кај другите балкански народи. При учењето на турскиот тие се сфаќале како веќе добро познати, свои зборови, без да се подосира нивното потекло.

Сето ова е карактеристично за нивото на познавањето на балканските јазици во македонската чаршија и меѓу македонските мајсторски сидарски дружини што крстосувале од Дебар до Солун и Белград и уште подалеку. Кон една таква дружина припаѓал и самиот Пулевски. Интересот за неговите текстови, кои не се одликуваат со висока ученост, расте поради тоа што имено во таква средина и на такво ниво се вршеле пред сѐ реално оние процеси на интерференција што придонесувале за создавањето на т.н. балкански лингвистички сојуз.

ОД РЕЦЕНЗИЈАТА НА ЗБОРНИКОТ „БАЛКАНОЛОШКИ ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ“

Историјата на македонскиот јазик му пристапи на својот предмет, како што е нормално, по генеалошката линија, определувајќи, го местото на македонскиот јазик во развитокот на сродните, т.е. словенските јазици. При тоа таа наоѓаше најголема опора во податоците што можат да се добијат од писмените споменици од македонско потекло. Реконструираната прасловенска основа е исходното што го вклучува во времето еден таков пристап.

Меѓутоа, генеалошката линија открива само една, иако суштествена страна во историскиот развиток на нашиот јазик. Изучувањето останува некомплетно, ако не се земат едновремено предвид и процесите што настанале во меѓујазичниот контакт во балканската средина. Добро е познато дека наследениот прасловенски јазичен модел претрпел во нашиот случај значителни измени имено под дејството на несловенските балкански јазици. Затоа од самите почетоци на изучувањето на својот предмет, историјата на македонскиот јазик обрнувала внимание и на оваа страна. Само по себе е јасно дека ова значи излегување од потесните рамки на славистиката и дека во оваа област може да биде драгоцената соработката на специјалистите што од еден или друг аспект навлегуваат во балканистичката проблематика.

Во личноста на проф. д-р Петар Хр. Илиевски ние имаме, за среќа, еден таков специјалист, готов да придонесе за разработката на проблемите со кои на нивото на

меѓујазичниот контакт се занимава историјата на македонскиот јазик. Одлично подготвен класичен филолог, тој се ориентира со сигурност и во славистиката, што е секако нужен предуслов за резултатна работа во споменатата посока. Повеќе од три децении тој, покрај другото, пројавува жив интерес за прашањата сврзани со развитокот на нашиот јазик во балканската лингвистичка средина. Во овој поглед се изделува и друга основа до која треба да допре научната мисла, за да се успокои. Тоа што обично се означува со терминот *балкански суйсџираи* претставува цел комплекс од појави и јазични слоеви, во кој голема улога играа грчката и балканско-латинската компонента, иако, се разбира, не само тие.

Резултатите на своите долгогодишни испитувања акад. Илиевски ни ги предлага сега во една обемна книга, составена од 43 одделни прилога, под наслов „Балкански лингвистички студии со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик“. Порано објавените студии, какви што се повеќето, сега претрпеле внимателна ревизија, а неколку за првпат треба да бидат печатени во оваа книга.

Книгата на акад. Илиевски содржи два дела: 1. Балкански модели во граматичката структура на македонскиот јазик (26 прилога) и 2. Балкански ономастички студии (17 прилога). Во првиот дел, покрај работите што носат карактер на поопшт осврт врз меѓујазичните контакти во балканската средина, се вклучени и ред работи посветени на морфо-синтаксичките балканизми во македонскиот јазик (членот, аналитизмот, футурот од балкански тип, конструкциите со *има др.*), како и на балканските модели во лексиката и зборообразувањето. Посебно поглавје претставуваат студиите за јазикот на дамаскинарската книжина, во кои се привлекува богат конкретен материјал во врска со воздејството на балканските јазици, посебно на грчкиот, врз нашиот јазик. Вториот дел го сочинуваат прилози за палеобалканската ономастика и за античките остатоци во ономастиката на македонскиот терен.

Во целост текстот на акад. Илиевски ни открива извонредно богата и сложена проблематика, со што станува неодминлив за сите натамошни изучувања на историјата на македонскиот јазик. Многу прашања во таа историја ќе можат да бидат прикажани и пополно и порелјефно и

со побогат илустративен материјал, благодарејќи на овој значаен труд.

Голема предност претставува да се добие во едно издание еден ваков состав на солидни и научно издржани студии. Треба да се направат сите напори едно такво издание да се реализира во што поскоро време. Тоа е во интерес на нашите балканистички изучувања, на збогатувањето на нашите национални дисциплини и воопшто на нашата култура. Поради тоа најтопло препорачувам книгата на акад. Илиевски да биде прифатена за печатење.

Скопје, 29 XII 1987.

*Рецензент,
Акад. Блаже Конески*

Ш.
ОНОМАСТИЧКИ
ПРИЛОЗИ

1.

ЧИТАЧ НА ИМИЊА

Во последно време не можам да читам подолг континуиран текст. Затоа, за да откажам макар малку од досадата, минатата пролет се решив да се зафатам со читање на списоците на имиња во турските пописни дефтери на нашите области во XV и XVI век. Таа работа не е мала. Во деветте дебели книги издадени од Архивот на Македонија, може да се насоберат само со имиња приближно толку страници колку што има во „Војна и мир“ од Лав Толстој. Но затоа таа лектира не му причинува напор на видот: читаш едноподруго само имиња, нови и што се повторуваат, по којзнае кој пат ги мемолиш безгласно во себе, гледаш и недогледуваш, прескокаш и запираш да се одмориш кај било, без страв дека ќе ја загубиш нишката. Ако ти се смачи, можеш и сосем да го оставиш читањето, без да те тишти чувството дека нешто почнато останало незавршено и незаокружено.

Но како што ги вртам страниците и полека напредувам, со изненада во еден момент откривам дека оваа необична лектира не само што не ми дотегнува, ами дури ме повлекува и ми причинува чудно задоволство. Се сеќавам дека слично задоволство сум почувствувал читајќи го оној пасус во „Романот за Лондон“, каде што Црњански не кажува ништо друго, ами само реди комбинации од имињата на градиштата, каде што минал неговиот главен јунак. *Казабланка, Ла Валеџа, Ајачо...*, па пак натаму негде-годе *Казабланка*, за да се сугерира вкрстувањето на патиштата. Притоа посебно важно станува речењето

на звуците, додека ту појасните, ту полузагадочните или сосем темните значења на имињата побудуваат низа неопределени претстави, што се прелеваат и преклопуваат една со друга онака, како кога сме заслушани во некоја музичка творба. Откривам заправо дека и јас компонирам дури читам и дека патем сите звучни впечатоци, па сите како случајни помислувања и асоцијации се влеваат во една доминантна идеја. Тоа доживување и ме привлекува во лектиратата. Одвреме навреме како да идат до мојот слух акорди на клавирска придружба.

Сега идејата се разбиструва во сеќавањето за она што ни го велеше Илмија, кога пиевме чај на една маса под сенките на дрвјата пред Бајазитовата џамија во Цариград. Тој покажуваше со рака горе и велеше дека ние луѓето сме како овие безброј лисја над нас, секој со своја посебна судбина, лист со лист нема еднаков. Но ние и минеме како лисјата.

Така минале и сите овие луѓе што се запишани со лично и татково име, по села, касаби и градови, во турските дефтери од XV и XVI век. Тие имале привилегија, што сигурно радо би ја избегнале, зашто се работело за списоци на данокоплатците, за да им останат за потомството забележани барем имињата. Другите околу нив, оној пуздер и плева, минале и без таква трага на оваа лажовита дуња. Во дефтерите се внесени по име, домаќините, главешините на куките, а од жените таа среќа им се паѓала само на вдовиците. Посебна категорија, и тоа доста бројна, претставувале неженетите на возраст подложна на плаќање данок. Мнозина од нив очевидно го задржувале тој статус до крајот на животот, како оној стар Мариовец во „Крпен живот“, од кого останала издишката: „Ах бре, Боженце! Не ми даде жена, не ми даде, барем едно детенце да ми дадеше!“

Сепак тоа бил живот и сплет на безброј личности, обележани по тело и душа, секој со своја судбина, со свои надежи и стравувања. А тие надежи и тие стравувања се исти во сите човечки поколенија, само може да се изразуваат на различни начини. Еден таков начин, во овој случај многу видлив, зашто другите вести затајуваат, откриваме токму во изборот на имињата. Светла мисла будат старите народни словенски имиња: *Радослав*, *Белослав*, *Добромир*, *Дабижив*. Иако средината била

главно селска, заостаната, отепана од неправда и сиромаштија, во неа како по потреба за надкомпензација се даваат уште имиња според високи титули и звања (*Царе, Крал, Десјоџи, Велможа, Жујан, Пронијар, Примикур*) и не се забораваат оние имиња што им припаѓале некогаш и на царевите, кралевите и деспотите (*Мануил, Андроник, Милуџин, Оливер, Уџлеша*). Одејќи подолу по општествената скала, ќе дојдеме до *Маџролоз*, па и до *Проџуџер*. Кога денеска ја споменуваме охридската фамилија Протуѓеровци, обично мислиме дека се работи за прекар. Од таа фамилија потекнува и еден генерал спрема кој била изведена политичката ознака „протоѓеровисти“. Од неа потекнува и сликарот Димче Протуѓер. Јас сум среќен што имено тој ја нацрта корицата за првото издание на мојата збирка „Везилка“. Ете пример за оние асоцијации што го придружувале моето читање што ми го правеле интересно. Впрочем и во други случаи чувствував задоволство и дури возбуда, кога ќе сретнев лични имиња, од кои потекнуваат презимињата на некои мои пријатели, како: *Лео, Соле, Корубин, Точко, Смаќо*. И духовните звања преземале функција на престижни имиња. Особено се фреквентни како такви *Пој* и *Калуѓер*. Кај приредувачите се јавувала дилема како да ги разберат тие случаи, па затоа за нив употребуваат ту мала ту голема буква. Но дека се работи за лични имиња станува очигледно кога некој *Пој* ќе се спомене меѓу неженетите или кога за некој *Трајко* или *Пејко* се додава дека бил „син на Калуѓер“ (се разбира еден ваков податок не би бил згоден при нашиот збор напишан со мала буква). Сега можеме да додадеме дека и топонимите како *Појо(в)ец, Појчево, Калуѓерец, Калуѓерица* биле изведени од споменатите лични имиња. Во редот на ваквите имиња се среќава и: *Проџин, Проџиќ*, па еднаш дури, навистина неочекувано, и: *Миџројолиџи*. На запад се употребувало и *Бискуј, Пиској* пренесено секако преку Албанија. Сп. и име на место: *Пишкучеја* (Дебарско, во Албанија). Село *Бискуџија* се бележи во пописот на Тетовскиот вилает од XVI век. *Калуѓер* е грчки збор, а и *Пој* како лично име само го преведувало грчкото *Пајас*, кое се јавувало кај нас понекогаш и во изворната форма (*Пајас, Пајаз - Пајазовци*). Поповите очигледно биле на цена и уживале углед во она време. Тоа го потврдува и името *Појољуб*.

Во друг момент, и така одвреме навреме, како да станувам свесен за некаква смена на звучната подлога на моето читање. Не слушам веќе шум на лисја, и не се буди во мене претставата за ред тополи во септември, ами слушам шум на река и како да го следам толку познатиот тек на Радика. Не допираат сега до мојот слух акорди на клавирска придружба, ами звуци на далечни виолини, час плавни и широки, како што тече реката на песочни места, час забрзани како кога брановите се разбиваат од чести камења што го испресекле коритото. Во вакви мигови ги доживувам како музички подтекст на моето читање сматно запаметените мотиви од „Влтава“ на Беджих Сметана. И овие имиња се понекогаш плавни, повлечени и торжествени, а понекогаш отсечни и сведени само на еден слог, како да се отфрлило од нив сè излишно, за да остане само чистиот сигнал: *Доброслав, Мелослав, Јарослав, Казимир, Рајимир, Радевила, Неџован... Раг, Влаш, Сјан, Бран, Смил, Раш, Слав, Мир*. По законот на големите броеви ми се повторуваат и исти комбинации, што го забележувам кога ме потсетуваат на познати личности: *Јован Сјирезо, Тодор Димитри*. По еднаш дури нотирав и *Никола Вајсар* и *Пејре Боџанов*. Ме привлекуваат чисто звучни ефекти, од ситни разлики меѓу личното и татковото име, како во *Стефан Стејан, Војко Војке*, до случајни созвучја: *Рале Мале, Савле Павле, Дебре Добре, Русо Расо* и целосни совпаѓања меѓу нив: *Миле Миле, Сјојко Сјојко*. Во последниов случај приредувачите обично интервенираат со забелешка, да не се помисли дека станал случаен пропуст. Ова станувало во животот или поради неинвентивноста на нунковците или, поверојатно, поради тоа што дете сираче било доведено да се изгледа кај очув што носел исто име. Кога се внесувам вака во звучењето, ми се чини дека од овие имиња би можел да составам една заумна поема, римувана, по делови што би се слевале во некаква завршена целост, како што тоа го постига симфониската музика. Се разбира, тоа останува само мигновена помисла на еден читач на имиња.

Но тој сепак, и при повремените навевии на звуците од „Влтава“, се враќа пак кон пораките на имињата. Животот е полн гроза, закани, ужаси. Злите сили демнат во заседа на секој чекор. Можеби од нив ќе го одбранат човека имињата што ќе сведочат за тоа дека тој длабоко

ја сфаќа својата ништожност, грдотија и немош. На тоа потсекаваат на секој чекор имињата како: *Грдо, Грозо, Грбе, Слейчо, Скубе, Плаше, Плачко*. Тие, како и многу други, и со различна мотивација, требало да исполнуваат заштитна магиска функција спрема сеновитата страна на животот. Во наше време, облагодетено од преголемата верба во позитивна наука, на ниеден родител не му паѓа на памет да му даде на своето дете такво име. А во една грамота од XIV век јас најдов потврда и за името *Гнаса*. Не се давало такво име без некоја нужда. Сепак тоа не било пречка некоја мајка да рече сета просветлена од милост: „Гнасе, личен на мајка!“ Кутрите наши мајчици, секогаш биле затресени над челада, како онаа Галичанка од која останал зборот: „„Кога ќе викнет Тофе: татли боза!, на мајка срцето како топан ќе и тропнет““. Така читачот на имиња како да чита и роман за животот на својот народец.

Него го следат постојано, оживувајќи ја неговата лектира, и асоцијациите со имињата на нашите места. Попадија (Велешко) е име на село но некогаш било и машко лично име. Хипокористикот *Царевик* (од *Царе*) го упатува на селото *Царевик* (Прилепско), од кое потекнува Киро Крстески Платник и каде што првиот партизански одред одржал митинг во ноември 1941. Личното име *Моџил* му го објаснува името на селото *Моџила* (Битолско). Таму се родил од народната песна познатиот Димче Могилчето, којшто му дошол до ак на качакот Шефкија. Селото се наоѓа во рамно поле покрај Црна и нема таму никаква тумба што би ни давала знак за поинакво објаснување на неговото име. Треба да се претпазуваме, при споменувањето на селата *Дреново* или *Клен(в)ец*, мислата да не нè влече кон називите на дрвјата, ами кон личните имиња *Дрен* и *Клен*. А до каква возбуда нè доведува, кога во турските пописи ќе го сретнеме и старото лично име *Крушо*, кое ни дава клуч за најверојатното толкување на името на нашето славно Крушево. Колку историски размисли, асоцијации, реминисценции се будат во нас сè до црешовото топче и до нашата идеална Крушевска република. А пак познавањето на нашата културна историја ќе го збогати ме на пример со тоа што ни го соопштуваат турските дефтери за некои места сврзани подоцна со животот на Кирил Пејчиновиќ. Селото Ратае, за кое Пејчиновиќ тврди

дека му било подарено на Лешочкиот манастир од кнез Лазар, било во XV в. само мезра (испустена населба), додека во Марковиот манастир имало живот, па се во него забележани имињата на овие калуѓери што тогаш го населувале: Динос, Герасим, Давид, Јосиф, Доментијан, Роман, Дороти, Методие, Матеј, Јосиф, Варлан, Теодосие, Методие, Јован, Михаил (според пописот од 1452/53 г.) и Герасим Пагонија, Атанас, Рафаил, Никодим, Ефрем, Русима (?), Јосаф, Лунита, Павел, Дамјан, Григорија, Странија (?), Никодин, Атанас, Герман, Јаки, Геринид (?), Теодосија (според пописот од 1467/68 г.).

Турските пописи даваат добар увид во процесот на исламизација. Учените приредувачи нè информираат дека новоисламизираните се обележени со формулата „син на Абдулах“. На неколку места среќавам дека таа го придружува името *Перване* и се прашам дали оцата не помислувал и на нашето име *Прван*, сакајќи така да означи дека се јавува прв претставник на нов муслимански сој. Понекогаш ќе најдеме и непосреден податок. Во пописот на Мавровско забележав дека на некојси Мехмед-беј му се остава имотот на татко му како на „нов муслиман“. Такви и слични податоци јас добро паметам и од својата постара лектира. Во поменикот на Трескавец од XVIII в. стоеше дека Исмаил-бег од Галичани го дарил манастирот за душа на татка си Јанкула. Од еден опис на говорот во Река ми останала во сеќавањето фразата: „Ка си доет Мустафа коде Мала Богородица“. Во пописот на Долни Дисан (Тиквешко) гледам дека кон 1570 г. имало таму само неколку муслимански семејства, додека подоцна тоа село наполно се исламизирало. Во истиот попис ме изненадува големиот број неженети, подложни на данок, меѓу христијаните. На само 14 семејства (и една вдовица) во маалото Петко Крајо имало 41 неженет. Слично било и во другите маала. Заради тоа се прашувам дали и сексуалната загрозеност не била уште еден додатен фактор во полза на исламизацијата. Разгледувајќи ја пред извесно време монографијата на В. С. Радовановиќ за Тиквеш и Раец, објавена во 1924 г., забележувам во неа дека некои сојови во Долни Дисан усвоиле нови, муслимански фамилни имиња, додека има и такви што ги задржале уште старите. Меѓу нив ме изненади особено името *Смрѓелевици*. Чудно е, си велам, како овие луѓе што смениле и вера

и обичаи да не најдат начин да го заменат и ова грдо име. Но можеби тоа ним им звучело убаво, можеби дури и се гордееле со него („Едни биле некогаш „Смрдлевци!“), или пак просто пакоста на комшиите не оставила тие да куртулат од него? А може да не е ни едното ни другото, ами кај Смрдлевци останало од деда предеда дека тоа име ги штити од лошотиите, од секакви сеништа, нагазишта и уроци.

Така си размислував јас, читајќи ги од ден на ден, и тоа добри два-три месеца, имињата во турските пописни дефтери од XV и XVI век. А сега, на крајот, за да ви покажам појасно каква била таа моја лектира, ќе цитирам целосно во следните два пасуса две места од тие пописи:

I. Петран Сиромав, Драгиша Дошлец, Јандре Преселец, Поп Никола, Добре син на Поп, Черп син на Раде, Данко (или Дапко) син на Бојко, Марко син на Богоја, Јорго син на Прогон, Станко син на Јандре, Бојо син на Милош, Томчо син на Б-в-а-с, Миле негов син, Станиша син на Станко.

II. Ибрахим син на Абдула, чифт; Хусеин син на Абдула, чифт; Стефан Пејчин, Лазар Пејчин, Велчо Недан, Велко Миро, Стојко Перо, Пејчин Стане, Нове Брајо, Марко Нове, Стефан Пејо, Лазар Пејо, Стефан Стојко, Никола Стојко, Петко Миро, Марко Миро, Данче Пејо, Никола Данче, Јонко Миро, Нико Неце, Стојко Неде, Стојко Дапко, Стојан Богдан, Стојан Станко итн., итн.

Вие ги читате цитатите, а и не подозирате каква замисла јас сум спровел со нив. Првиот дел ги содржи имињата од селото Леуново по пописот од 1452/53 г., а вториот еден дел од имињата од истото село, но од стотина и повеќе години подоцна, од 1558/59 г. Како да сум застанал на брегот на Радика каде што сум стоел некогаш одамна. Местото го препознавам како исто (или барем ми се чини така), но водата што течела тогаш покрај моите нозе веќе одамна стигнала до морето, а натаму вјаса и оваа сега. Тоа е основен закон на веков и светов. Уште Хераклит Мрачниот рекол: „Сè тече“.

2.

МАГИСКАТА ФУНКЦИЈА НА ИМИЊАТА

Личните имиња што ги наведуваме овде, ги земаме од турските пописни дефтери од XV и XVI век. Тој извонредно богат материјал ни сведочи дека во тоа време кај нас уште биле активни некои мотиви за именување карактеристични за патријархалните заедници, мотиви што потоа ослабеле, па и сосем се загубиле. Отаде произлегло што и голем број од овие имиња биле заборавени или се сфаќаат како семејни прекари. Се работи во добар дел за имиња, во кои магиското мислење, во недостаток на други средства, наоѓало добар начин да го заштити носителот на името од дејството на злите сили или да постигне и некаква друга важна цел.

Магиската мисла се движела, како меѓу два пола, меѓу светлата и мрачната страна на животот. Тие две сфери како да се симболизираат со спротивставувањето на името *Свейле*, обично и во наше време, и веќе заборавеното *Мрачко*. Именувањето користи ред вакви бинарни опозиции, како: силен – слаб, убав – грд, добар – лош и др. Кога го објаснував името *Тиквеш*, јас реков дека тоа спаѓа меѓу оние имиња што будат претстава за крупно човечиште, од кое и злото се плаши и бега, додека на спротивната страна имињата како *Малеш* треба да подејствуваат со претставата на ситно, неугледно човече, над кое и злото ќе се загреви и ќе го поштеди. И во едната и во другата сфера и во светлата и во темната страна на животот, со изборот на името се сврзувало магиско дејство. Сепак, нашите примери ќе се сведат на имињата со кои

злите сили требало да се смилат или барем на некој начин да се залажат. Имињата што прогласуваат добра желба се обични и денеска, но тоа што не им се противставуваат грдите имиња, веќе заборавени или архаизирани, ги лишува од нужната спрега низ која се пројавувала магиската мисла. Можеме слободно да кажеме дека со тоа е ослабена магиската компонента во современиот избор на личните имиња.

Но нас нè интересира некогашната состојба и затоа ќе се погрижиме да ја прикажеме макар и површно, држејќи ја, како што веќе рековме, нејзината сеновита страна.

Повеќе имиња ја сугерираат бедата и лошата општествена, положба на нивниот носител: *Роб, Робо, Робе, Сирк, Сиройа, Сиро, Сирко, Убога, Богавец, Куџрашин, Куџрака, Лиџи, Криан, Бос, Босин, Голан, Голко, Голничк, Нехран, Самохран, Изџорен*. Се употребувало во оваа низа и грчкото име *Асџиџи*, но за него бил најден и превод: *Никуџан*. Ако со сите овие имиња требало непосредно да се отклони зависта на злото, па дури и да се побуди неговото сочувство, во следните случаи истото се очекувало да се постигне со еден вид дезинформација: *Находа, Прехода, Чужден, Чуждин, Пришелец, Дошлец, Иселица, Поџур, Пасинок, Домазеџи, Куџен*. Се симулира безразличност, незаинтересираност, како да не се работи за свој, ами за случаен човек, зашто и таа лукавштина е еден начин на заштита. Самата смрт може да се излаже, ако на детето му се даде име *Сџар, Сџарко, Сџарче, Сџаречок, Маџорица, Дедан, Белоглав, Брашноглав, Белобрад, Белобрадец, Гоџофче*. Зошто смртта да се мачи за некој што е веќе и така гробу на врата?

Заштитата сигурно требало да биде ефикасна, кога името сведочело дека неговиот носител е и самиот припадник на царството на злото: *Лош, Лошан, Лошар, Лошик, Вешџерица, Враџар, Злоремик, Злоре, Дракул, Лиш, Кучкојаџ*. Овде спаѓа секако и *Гробарин* („гробник, вампир“).

Физичката неугледност, грдотијата се истакнува како уште едно средство за заштита, така и физичките недостатоци, како и некои дејства што побудуваат одвратност или што одат на нервите: *Грдан, Грдо, Грозан, Грозо, Гаден, Грбан, Грбавец, Грбо, Грбе, Слейчо, Глухче, Кривчо, Шџрбо, Мекше, Сух, Сухор, Сушар, Скубе, Плаше, Плачко, Дерачко, Кличко, Кричан, Рукач*.

Како заштитни се давале и имиња на животни и птици. Ке го забележиме прво *Зверо* како општо име на еден животински вид. Најчесто е *Волк*, со ред варијанти и разлики во дијалектниот изговор: *Влк, Влкаш, Влкашин, Влкан, Влксан, Влкослав, Влкоџа, Влчо, Вук, Вукашин, Вуксан, Вукоџа, Вукосав, Вукас, Вукадин, Вујасин, Вучиќ, Вуковиќ*. Потоа имаме: *Зајмир, Зајко, Лисица, Лисичан, Прчо, Овчица, Козо, Козар, Козак, Козил, Змило, Видраника, Елениќ, Мечуки, Волуха, Песиче, Кучка*. Бројни се примерите со пренос на имиња на птици: *Голуб, Голуџиќ, Враб(е), Врајчиќ, Гавран, Врано, Враниќ, Еребица, Кукавица, Краџуј, Краџујовиќ*. Особено се разграниле варијантите од *орел*: *Орело, Орло, Орловин, Орлан, Орланин, Орлинец, Орлак*.

Долг е списокот и на примери со пренос на имиња на дрвја и растенија, пак со разгранувања во сферата на употребата на лични имиња: *Дрен, Дрено, Дренко, Дренчо, Дреник, Дренар, Дренислав, Дреница, Дрениќ, Кленче, Трнчо, Бор, Борико, Борик, Елиа, Елхо, Елко, Бука, Габре, Грајче, Церовиќ, Јасен, Јавор, Бресџан, Дрман, Врбар, Крушо, Крушица, Косџенар, Мажуран*. Овие имиња нè предупредуваат да не мислиме при објаснувањето на топонимите од родот на *Дреново, Крушево, Клење* првостепено на популацијата на видови дрвја и други растенија на дадениот терен, ами на личните имиња што се добиле со пренос на имињата на дрвја, растенија и сл. и што натаму во својата нова сфера доживувале употреба и филијација сообразно со закономерностите што важеле во неа. Едно правило е, се знае, дека имињата на населени места се изведуваат во најголем број случаи од лични имиња.

Се смета дека и имињата на туѓи народи и племиња се земаат како лични имиња со заштитна функција. При споменот на некои од тие народи и племиња луѓето можел да ги фаќа дури и ужас. Сепак, со некои народносни имиња можело да се сврзува и чувството на престиж, така што оваа група не треба да ја сметаме како еднородна. Некои имиња се јавуваат и овде со повеќе варијанти: *Куман, Куманче, Куманич, Кумал, Кумарче, Кумарица, Кумирко, Влах, Влахина, Влаин, Влаиња, Влаш, Влаше, Влашен, Влашко, Влашиќ, Армен, Армено, Армена, Арменин, Арменчин, Арменче, Ерменин, Ерменчич, Ерменче,*

Арбанас, Арбанаш, Арнауѝ, Арна(в)уо, Арванио, Олбанеш. Натаму имаме доста често: *Уџрин, Србин, Србо, Србиновиќ, Блџарин, Буџарин, Буџарчиќ, Грк, Грче, Грклан.* Како единични случаи идат: *Персин, Саракин, Араѝин, Фруџо.* И овде треба да се има на ум забелешката дека именувањето на некои населени места станувало обично според вакви имиња, а не поради присуството на самата етничка група во нив. Така, Куманово го носи своето име по некојси *Куман*, а не поради тоа што во него некогаш живееле Кумани. Не е излишно овде да го соопштиме податокот дека во XV век Куманово било селце со само дваесетина семејства.

Во некои краишта на Балканот до скоро беше останал обичајот на машко дете од родители што им умираат децата да му се даде муслиманско име. Турските пописи покажуваат во XV и XVI в. присуство на такви имиња меѓу христијанското население: *Махмуо, Мусѝафа, Ахмед, Исмаил* и др. При изделувањето на ваквите елементи во нашата ономастика треба да се води сметка да не дошло до случајна хомонимија меѓу некои варијанти на нашите имиња и на некои муслимански имиња. Има добра основа да се тврди, на пример, дека нашите имиња *Доџан* и *Чобан* само случајно совпаднале со турските зборови *doĝan* и *çoban*. Меѓутоа, натаму можело да дојде по таа причина до преосмислување на содржината на споменатите имиња, како и до отворање поголем пристап кон турцизмите во нашата ономастика. Во случаи како *Билбил (Славеј)*, кога зборот добил широка употреба и како апелитив, се извршил еден вид превод на името. Се вршел заправо уште еден магиски чин: се шифрирало првобитното име, за да не може злото лесно да го одгатне. Едновременно ова ни дава некаков податок и за разбирањето на турскиот јазик во нашата средина во тој период. Обичајот да се клаваат муслимански имиња не се одржал кај Македонците, веројатно и поради извесна противакција на православната црква.

Врзувањето маѓија со личните имиња не се вршело само за заштита на нивните носители. При немање на други средства, и тоа се користело за онаа важна цел што во современиот јазик ја означуваме како планирање на семејството. Понекогаш бројот на децата во некои куќи растел толку брзо што на пример кај Русите станало дури

обично машкото име *Десјайиј*. Од тие времиња останало да се кажува дека некој старец прашал: „Чиј беше ти, синко?“, а добил одговор: „Па јас сум твој, тате!“. Денеска е обично името *Сџојан*, но кај нас со него не се врзува молбата до плодноните сили да го запрат раѓањето на други деца од таа мајка. Појасно таа порака ја откриваме во *Крајче*, *Зайро* и во женските имиња *Крајна* и *Досџа*. Но тие имиња веќе се архаизирани и одат кон забораване. Во турските пописи освен *Краимир*, *Краиша* и толку галовното *Краилович*, среќаваме уште две-три многу експресивни имиња со споменатата магиска функција. *Пресек* нè потсеќава дека и глаголот *секне* е етимолошки сврзан со (*џре*)-*сече*. Истата мисла за нагло прекинување, како со сек или рез, се содржи и во варијантите *Подреско* и *Подрешко*. Во поблага форма таа е искажана во *Прејинос* и *Прејино*. Овие имиња се забележани во Серско, па затоа не е чудно што се вкрстиле со грчка наставка.

Ние собравме овде едно купче наши стари имиња, за кои мнозина нема лесно да фатат вера дека тие навистина се употребувале и тоа често и радо, зашто од нив се очекувала голема помош. Во меѓувремето станала голема промена на умствената насоченост и имињата сврзани со темната сфера на животот не му одговарале веќе на вкусот. Се јавила бескрајна вера на науката и во врска со тоа, да се надеваме основан оптимизам. Сепак нема штета, ако ги регистрираме заборавените имиња.

3.

ЛИЧНИТЕ ИМИЊА И ХОМОНИМИЈАТА

Додека именката izdelува предмет на мислата, поим, личното име не придава значење, ами служи за идентификација на неговиот носител. Следејќи го Платона („Кратил“), со името *Боџаџин* лесно ќе покажеме дека тоа може да му припадне не само на богаташ, ами и на сиромашец, исто како што со името *Убавка* не се крштева напремено женско дете што ќе се развие во вистинска убавица. Личниот однос спрема носителот на името, како и некои посебни потреби за негова поблиска идентификација во дадениот колектив, водат кон изведувањето на форми со емоционална оценка и со различни експресивни нијанси. Голем е распонот помеѓу неутралната форма *Сџеван* и експресивните облици *Сџеванче*, од една, и *Сџеванишиџе* од друга страна. Во Прилеп *Сџеван* Туте беше за нас постариот и поизраснатиот, а *Сџеванче* Туте помалиот брат (од друга мајка), како што се знаеше во нашата средина на кого мислиме кога ќе речеме *Сџеве*, а на кого штом ќе стане збор за *Сџевче*. Кога се работи за ова име, погодности за поблиска идентификација на именуваниот произлегуваат и од неговите фонетски разновидности *Сџефан* и *Сџејан*. Така во турските пописи од XV в. се споменува некојси *Сџефан Сџејан*, што значи дека првата разновидност го идентификувала во овој случај синот, а втората таткото. Од првобитната неутрална форма *Дабижив* се потврдени во истите пописи хипокористите: *Дабо*, *Дабе*, *Дайко*, *Дайче*, *Дабовче*, *Дабовик*. Галовни форми од *Оливер* биле: *Оло* и *Оле*. Но по

толку штедро изразена милозливост, ќе се почувствувала потреба на името да му се даде пак поголема важност и тежина, секако не без некаква заслуга на именувањето. Така настанувале секундарни неутрални форми, што сепак само во добра мера условно можеме да ги наречеме така, зашто – врз фонот на сета измината филијација на името – и на нив се пренесувало нешто од експресивната сила. Најчести наставки за такви изведувања се *-ин*, *-ар*, *-ач*, *-ак*, *-ил*. Наспрема *Дабижив* и неговите хипокористички се јавува *Дабин*, *Даблин*, *Дабо(в)ин*, наспрема *Оливер* - *Олин*.

И токму оваа богата игра на наставките, што доведува и до споеви не само од два ами и од три зборообразувачки елементи, станува причина за хомонимија што може да нè заведе во нашите етимолошки толкувања на имињата. Ономастичките речници грешат не ретко во тој поглед. Сакаме поблиску и со соодветни примери да укажеме на таквите стапици.

Веќе порано покажав на друго место дека името *Турчин*, засведочено во XIV в., не е заштитно име според етноним (*Турчин* - *Турци*), ами е форма изведена од старото словенско име *Тур* („бизон“), со наставка *-(ч)ин* (сп. *Милчин*, *Дојчин*, *Брајчин*, *Пејчин* итн.), што значи дека е тоа една секундарна неутрална форма. Тоа име и било забравено кога се јавила незгодната хомонимија со етнонимот *Турчин*. Кога сме веќе кај ваков пример, сега нема да побрзаме *Грузин* (XV в.) да го објасниме како етноним земен за заштитно име, ами ќе почекаме дури да дојдеме до правилниот заклучок дека е тоа изведенка од повеќепати потврдениот хипокорисник *Грузо*. Се разбира, асоцијацијата со Грузија уште помалку ќе ни попречи *Шталин* (XVI в.) да не го сврземе веднаш со *Штале*. Ваквите случаи предупредуваат.

Следниот пример ќе го извлечеме од толкувањето на еден топоним. Поодамна ме интересира името на селото *Облаково* (Демирхисарско). Притоа за мене лично беше важно и тоа што знаев дека таму бил роден последниот прилепски гуслар Апостол, когашто добро го памтиме ние што како деца сме го слушале како ја пее песната за Чучук Сулејмана и Спира Црнета од Дабница. Откако бев веќе нашол објаснение, се решив да прашам како си го толкуваат тоа име самите луѓе од Демир Хи-

сар. Добив одговор дека околу селото како што е високо в планина, кога и да погледаш има облаци. Заправо, таквото народско етимологизирање и мене ми пречеше да го најдам решението, сè дури не ми падна на ум дека не треба да поаѓам од именката *облак*, ами од едно лично име *Облак*. Иако со еднаков гласеж, овие две форми имаат сосем различна историја. Првата се разлага на *об-(в)лак*, а втората на *Обл-ак*, што значи дека е таа изведена од старата придавка *облъ* („полн, заоблен, цел“). Оваа претпоставка ја сметам за најуверлива и затоа само неа ја објаснувам. На такво лично ме укажува и микротопонимот *Облаков Камен* во синорот на с. Брник (Мариово). Од истата основа, како варијанта на истото име, биле изведени *Облеш* (сп. село *Облешев*) и *Обло* (*Облов Врх* се споменува во житието на св. Гаврил Лесновски како место, каде што првобитно бил погребан тој светител). *Облак* по својот етимон би се доближувало до имињата како *Полнош* (српско: *Пуниша*), *Дебелак*. Во турски пописен дефтер од XV в. селото, за кое стана збор, е запишано со двојно име: *Облаково* и *Калуѓерица*. *Калуѓер* било во споменатото време доста често лично име. Тоа значи дека тогаш уште си конкурирале две лични имиња како основа за називот на селото. Се наложило *Облаково*, можеби и поради тоа што селото го гледале од далеку често обрабено со облаци. Сепак, вредеше да се вложи напор да се ослободиме од сугестивното дејство на една хомонимија.

Не е чудно дури да нè развесели, кога во турските пописи ќе го сретнеме личното име *Боздоѓан*. Првата мисла ни е дека се проширува репертоарот на имињата со еден турцизам што означува убојно средновековно оружје. Нè привлекува самиот мотив на таквото именување. Сепак треба да бидеме претпазливи. И денеска обичното презиме *Боздов* нè упатува на едно лично име *Боздо*, во кое анализата може да открие веќе два умалигелни суфикси: *Бо-з(е)-до*. Суфиксот *-ѓан*, со кој оде се изведува секундарна неутрална форма, доведува до хомонимија. И да не ја исклучиме можноста од асоцијација со турскиот збор *боздоѓан*, историјата на ова лично име можела да следи претходно свој сопствен пат. И во *Борозан* може да се работи за проширување на излезната форма (*Бор-о-з-ан*), а не непременно за создавање на лично име од турското *борозан* „трубач“. *Сарач* е изведено од *Саро*,

Саре без врска со турското сарач „мајстор за коњски прибор“. И во личното име *Јаничар* не треба веднаш да препознаваме адаптација на називот за припадник на јаничарскиот корпус. И до денеска се живи и сосем обични хипокористиците *Јане*, *Јани* и *Јанич*. На последнава форма дошла уште наставката *-ар*. Притоа не треба да забораваме дека турскиот збор е составен од придавката *јени* и именката (персиска) *чери*, при што целиот состав значи „нова војска“. Во случајов хомонимија се добила со нашата адаптација на турскиот збор. По ова јас не би се решил веднаш и без резерва *Синан* (XVI в.) да го прогласам за заштитно име, примено кај нас од Турците, зашто во нашата ономастика се присутни и основата *син-* и продуктивната наставка *-ан*. Во турските пописи често се среќава името *Душман*. Тоа претставува само разновидност на името *Душан*, а совпаѓањето со турското *душман* „непријател“ е сосем случајно. Формата *Душман*, честа порано, очевидно исчезнала, веќе како незгодна, штом станал обичен во употребата споменатиот турски збор. Мислам дека вакво случајно совпаѓање станало и со името *Пишман*. Опирајќи се на турцизмот *йишман* (*йишман сум*; *йишман се стџорив*), ние денеска го чувствуваме него како прекар. Всушност се работи за забораветото име *Пишо*, проширено во *Пиш(о)+ман*. Името *Пишман* излегло од употреба поради истата причина како и *Душман*. И во *Јамак* треба да гледаме поскоро проширена форма од *Јаме*, *Јамо*, отколку прекар спрема турското јамак „1. помошник бајрактар, 2. мајсторов помошник, калфа“. По мое мислење, како што е од *Бисџре* изведено името на планината *Бисџра*, така е од *Јаме*, *Јамо* изведено името на планината *Јама*. Во Злетовско има и село *Јамшиџа*. Интересно е, преку откривањето на можна хомонимија, да се побара ново објаснение за презимето на познатото семејство од Галичник – *Мурајџовци*. Обично се мисли на трага од времето кога некои куќи во Галичник се исламизирале. Но не е лесно да се сфати дека таква трага би останала по една сосем кратка епизода во животот на селото. Напротив, не е редок обратниот случај – одамна исламизирани семејства да ги чуваат сè до денеска своите стари презимиња. Во секој случај не треба да се исклучува можноста за ароманско потекло на споменатото презиме, при што би се поаѓало од коренот *mur-*,

застапен во имињата *Мураӣ*, *Мур̄иеш*, *Мур̄џо*, *Мур̄чо*. Меѓу Мијаците има и други презимиња од такво потекло (*Дракулевци*, *Куџуловци*). За да не се мисли дека забуните стануваат само во врска со турцизмите и муслиманските имиња, ќе го споменеме името *Карло*, забележано и во турските пописи. Кога се тврди дека тоа било западно име влезено во употреба и кај нас, се заборава дека тоа се јавува врз фонот на хипокорисниците *Каро*, *Каре*, *Карчо* и дека наставката *-ло*, паралелно со *-ле*, е многу обична меѓу нашите наставки со емоционална оценка.

Најпосле, уште овој пример надвор од совпаѓањата со турцизмите. Врз база на хомонимијата е создадена една од најуспешните наши јазични досетки, а при користење на имињата на селата *Маѓарево* (Битолско) и *Друџово* (Кичевско). Двајца селани – гласи анегдотата – се сретнале кај некоја чешма, каде што запреле да ги напојат магарињата. „Од каде си, пријателе?“ – прашал едниот. – „Од магарево. Ами ти?“ – „Јас од другово“. Употребивме мали букви, за да стане јасна јазичната игра при читање. Се разбира, имињата на споменатите села не се изведени од именката *маѓаре*, односно придавката *друџ(ио̄ӣ)*, ами од заборавените стари лични имиња *Маѓар* и *Друџ*.

Големата продуктивност на наставката *-ар* за изведување на секундарни неутрални форми станала причина за ред совпаѓања што можат да доведат до недоразбирање. Таа продуктивност била секако подбудена и од присуство на туѓи имиња на *-ар* што станале обични во нашата средина (*Ласкар*, *Макар*, *Маѓар*). Совпаѓањата стануваат со изведенките во кои *-ар* внесува значење на вршител на дејство. Кога се работи за личните имиња на *-ар*, треба да свикнеме со мислата дека основен стимул за нивното образување не било искажувањето на споменатото значење, ами структуралната задача да се создадат нови, во емоционална смисла „повоздржани“ форми, наспрема разнобразните хипокористици од даденото име. Врз таквиот фон се разбира, и таквите форми носат некаква своја стилска ознака, па затоа само условно ги наречуваме неутрални.

Кога пишував за името на градот Кавадарци, јас сè уште бев склон за некои од тие нови форми да ја прифатам како претходна фазата на именување на вршител на

дејство. Именувањето на вршител, да речеме, на еден занает со престиж можело да добие статус на лично име. Не исклучувајќи ја сосем таа можност, сега сум повоздржан во тој поглед. Процесот на создавање на нови форми на личните имиња со помошта на наставката *-ар* имал свое излезиште и свој тек, а асоцијации со т.н. *nomina agentis* на *-ар* нормално се јавувале, но како единичен случај, ако веќе пред тоа суштествувале во јазикот такви именки со значење на „вршител на престижно занимање“.

Самостојноста на процесот најдобро ќе го илустрираме со примери, каде што не може да станува збор за врска со некакво занимање. Таков е случајот со имињата: *Дренар, Лошар, Јошар, Доксар, Враџар, Брајшар*. Во XV в. во Тетовско било многу обично името *Шшџенар*. Во Дебарско е во истото време забележано и *Шшџен*. Треба, се чини, овде да излегуваме од вториот дел на имињата како *Нейрошшџен* (сп. во Тетовско село *Нейрошшџено*), *Кршшџен - Крсшџен* (понова форма). Сите овие, а и други вакви случаи, сведочат за продуктивноста на *-ар* во личните имиња надвор од опсегот на значењето на вршител на дејство.

Истото ова го потврдуваат и примерите, кога е јасно дека се работи за случајни совпаѓања надвор од нужните временски рамки. Ако е во XV в. забележано *Бравар*, тоа не може да има никаква врска со *бравар* како ознака на вршител на еден занает што кај нас се јавува дури во нашиот век. Формата *Бравар* му припаѓа на името *Брав(е)*, а ова влегува во редот на оние случаи, кога имињата на некои животни се зеле за лични имиња. И *Железар* е само разновидност на имињата *Желез-ко, Желез-нец, Желез-ник*. Именката *железар* се јавува во ново време, кога се јавија и посебните трговски дукани за продавање на железарија. Нов збор е и *рудар* со значење на „минер“. Затоа и *Рудар* може да биде само разновидност спрема *Руд(о), Рудин*, а не ознака на занимање во нова функција на лично име. Сосем е сомнително дека и *Урдар* треба да се објаснува како прекар во врска со *урда*. Најверојатно се работи за варијанта од *Ур-ош* со честиот завршок *-(о) ар*. Уште цел ред вакви и слични случаи, како *Сшолар, Колар, Уздар, Соколар, Маслар*, можат овде да останат непосочени, зашто специјалистите лесно ќе ги изделат и објаснат.

При суфиксот *-ар* може да се случи совпаѓање не само со именки што значат вршител на дејство. Кога во турските пописи ќе сретнеме *Варгар*, *Варгарче* и *Вардара* (вдовица), готови сме да ѝ се потчиниме на изненадата дека името на нашата главна река го довале и како лично име. Но во тоа брзо ќе нè разuverат честите потврди на *Вардо*, како и *Вардин(о)*, *Вардан(о)*, *Вардош*, *Вардич*. По вакво препнување, јас веќе се сомневам дека и *Дунав*, спрема кое е до ново време во употреба женското име *Дунав(к)а*, потекнува од името на големата река. Како што имаме хипокористик за ж. р. *Дуна*, така јас претполагам за м. р. *Дуно*, *Дуне*, не навлегувајќи сега во прашањето каде треба на овие форми да им ја бараме основата. Името на селото *Дуње* (Мариово) го објаснувам имено како изведено од тие хипокористици (*Дун + је*). Впрочем, потврден ни е во турските пописи хипохористикот *Дунко*, а тоа веќе кажува дека и ликовите *Дуно*, *Дуне* не се чиста конструкција. По сето ова *Дунав* би било само форма проширена со *-ав*. Потврди за такво проширување наоѓам во *Миравче* (сп. село *Миравци*, Гевгелиско), *Грдав*, *Душав*, *Кушав*, *Куцав*, а претполагам дека лични имиња со такво проширување послужиле и за изведувањето на имињата на селата *Бошава* (Тиквешко) и *Пирава* (Валандовско).

Тоа што го изнесовме во врска со наставката *-ар* треба да го имаме предвид и кога се работи за наставката *-ач* кај личните имиња. Не треба безрезервно да се тврди дека *Ковач* било име на занаетчија земено за лично име. Треба да мислиме и на фонот што го создаваат варијантите *Кован* и *Ковец*. Така е и меѓу *Косач* и *Косо*, *Косак*, *Койач* и *Койан*. А при *Клейач* одвај и можеме да мислиме на вршител на посебен занает. Јас и *Ор-ач* не би го објаснувал независно од *Ор-уш*, па и од *Ор-дан*. Последново име сме свикнати да го сврзуваме, поради созвучноста, со *Јордан*, меѓутоа притоа забораваме дека нема начин да го објасниме губењето на почетното *ј* (сп. инаку: *Јован*, *Јосиф*, *Јорџо*).

Сето ова вкупно треба да ја засили нашата претпазливост.

4.

ПРОСТОРОТ И ВРЕМЕТО

Народната етимологија живнува особено пред често загадочните имиња на местата, реките и планините. Се измислуваат дури и цели приказни, за да се објасни нивното значење. Така Скопје останало да се вика по тоа што Марко Крале тука ја привтасал Црна Арапина и ја подбрал со копје. За истанчениот слух на Џинот, Кавадарци, не можеше да го заглуши првобитното звучење Говедарци. А пак популарниот партизански поп Шаќо (Иван Гелев) беше поврзал во чудна комбинација некои места во Струмичко со различните фази на битката на Беласица. „Струмица – толкуваше тој – стрмно место, дека са се удриле. Водоча – очите дека им ги вадиле. Велјуса – велиците им ги кршиле. Костурино – костур врз костур паѓале!“ (На попот не му беше тешко притоа да го заборава сосем јуначкото месо).

Учениот лингвист на ова широко се усмевнува. Нему му е добро познато колку одат далеку настрана од научната вистина ваквите произволни домислувања. Па сепак народното етимологизирање, колку и да е комично по своите дострели, се крепи на една многу подлабока основа што, ако не може да го одбрани од оправданиот подбив, може да го заштити како неминовна потреба на човековата душа. Имено, за човека не е доволно да го доживува пределот само како простор или пејзаж, ами за него е потребно да го восприема непосредно и во една временска димензија. А што може повеќе да го доближи

до неа од разгатнувањето на нејасните имиња како знаци во кои е вешто шифрирано минатото.

Таа желба за симултано доживување на просторот-време ја чувствуваме, од разбирливи причини, особено силно во нашиот најблизок роден предел. Мене лично ми е тоа добро познато, зашто постојано ме копкало, па и сега ме копка да го откријам значењето на некои имиња во реонот на Небрегово, а преку тоа да се доближам и до минатиот живот во местата означени со нив. Како човек со извесна подготовка, јас се надевам дека притоа барем во најголем број случаи ќе ги избегнам стапиците на народното етимологизирање. Но научниот пристап не ја ослабува во мене силата на желбата за онакво откривање, какво што чувствува секој човек пред тајните на својот роден предел. И токму тоа ме натера да ја изберам оваа послободна форма на излагање, незадоволувајќи се само со стручна ономастичка експертиза.

Небрегово се споменува во трите грамоти што меѓу 1335 и 1345 година му биле дадени од кралот Стефан Душан на манастирот Трескавец. Овојпат многу повнимателно отколку порано ги прочитав тие грамоти, а освен тоа ја побарав и помошта на еден извонреден познавач на теренот, мој пријател, родум од Горно Село.

Објаснувајќи го името на моето село, еден народен етимолог би бил сигурно повлечен од мислата дека селото се наоѓа негде, каде што нема брегови. Меѓутоа селото е расположено токму на брежно место, каде што постепено се оди по угорништето кон Бабуна. Неговото име е заправо изведено од личното име Небрег, едно од оние имиња што одамна биле заборавени пред напливот на други имиња, што ја придобивале наклоноста на црквата, на вишиот слој, па потоа и на простите нунковци. Небрег би значело приближно „безгрижен човек“. Затоа мене ми останало да речам на смеа дека сум роден во Сансуси. Бидејќи се вели *небрежани*, *небрешкиоѝ* (синор), за специјалистите е јасно дека на сегашниот облик Небрего(в)о му претходел еден незасведочен облик Небреже, изведен со одамна излезениот од употреба посесивен суфикс *-je*. Дури името Небрег уште било познато, тој стар елемент бил заменет со поизразитиот продуктивен суфикс *-ovo*.

Небрегово се наоѓа на околу тринаесет километри северно од Прилеп. До него од градот водат два пата:

горниот – преку Сивец и долниот – преку Преслоп. Во случајов ќе нè интересира само долниот пат. Преслоп е споменат исто во Душановите грамоти. Тоа е теснина, превалец низ кој патчето, напуштајќи ја ширината на Пелагонија, се провира кон нашите припланински села. Штом ќе се мине Преслоп, десно останува Горно Село, и се оди право до денешното Дупјачани, откаде што во истата посока патот продолжува до Дреновци, додека друг крак свртува за Небрегово. Сите овие села се положени блиску меѓу себе, на растојание од 30–40 минути едно до друго. Меѓу денешното Горно Село и Небрегово се протега нискиот рид Сурун (во споменатите извори од XIV век: Сорун).

Во XIV век долниот пат држел малку поинаков правец. Тој минел низ Горно Село, а отаде покрај Сурун (Сорун) во дел до селото Белево. И до денеска таа варијанта, преку т.н. Мал Сурун, се користи како најблиска врска меѓу Горно Село и Небрегово.

Од тоа што е запишано во грамотите се гледа дека Белево било населба со голем синор. Денеска не се памети ништо за некогашното село. Останато е само името Беле(в)о за месноста на патот меѓу Дупјачани и Небрегово. На небрешката страна на Сурун во грамотите се кажува и за селиште Арбанаси. И од него е останато само името за месноста под спилата Вета, но и некакви траги, веќе срамнети со земјата, од некогашната населба. Близу до небрешкиот извор има во полето место што го викаме Латинска Црква. Секогаш ми било чудно од каде такво име, кога таму не се забележува ништо од некаква црква. Сега ми станува јасно дека тоа се поврзува со запустеното Арбанаси, зашто во нашиот народ Латини се викаат Албанците-католици. Некој од краловите, како што тоа се правело во Средниот век, населил тука албански сточари, но со времето таа група се загубила. Присутвото на Албанци некогаш ми сугерира едно можно објаснување и за микропонимот *Коџолека* на истиот терен. Претполагам постар состав *Коцова Лека*, во кој со адаптација на една албанска изговорна особеност (*ě* за стариот словенски назален вокал) се нашло *лека* место обичното *лака*).¹

¹ Сега имам попростото објаснение. Се работи за назив изведен со наставката *-a* од хипокористник што се добил со проширувања: *Коцо – Коцолe – Коцолек*.

Во XIV век името Дупјачани му припаѓало заправо на денешното Горно Село. Тоа име изразува една особено-ност на теренот. Ако од Клепало под Златоврв, при манастирот Трескавец, погледаме надолу, ќе го видиме селото токму под нас, на улегнато место, како во длалка. Денешното Дупјачани, меѓутоа, се наоѓа на сосем рамно место. Очевидно дека е тоа понова населба, што на некој начин го заменила Белево, и на која името ѝ било дадено спрема преселените фамилии од старото Дупјачани. Мојот информатор ми соопшти дека од стари луѓе слушал оти порано двете села се викале Горно и Долно Дупјачани. Најпосле дошло до онаа диференцијација што ја имаме денеска: Горно Село и Дупјачани. Интересен пренос на имињата.

Ако од Клепало, преку Сурун, го управиме погледот кон Небрегово, хоризонтот ќе ни се заклони од масивот на Бабуна. Тој ги заградува како некаков лак нашите села. Од исток во продолжение на Златоврв, од познатото Студено Варило накај селото Дабница, цирков го затвора ридот Шутул, а понатаму Липа и Сивец, меѓу кои мине горното патче од Прилеп за Небрегово. Камениотиот, бесплоден терен од Сивец се вика Скрка. Шутул и Скрка се забележани веќе во трескавечките грамоти.

Клепало, во непосредна близина на манастирот, на височина од над 1300 м., го добило името секако по тоа што тука некогаш се наоѓало манастирското клепало. Гранитната грамада на Златоврв била како Богом дана за одбивање на звукот. Сигналите на трескавечкото клепало се пренесувале сигурно, особено при погоден ветар, дури до нашите села. Веднаш над Горно Село ридот Сурун завршува со стрмната спила Вета, за која уште ќе стане збор. По тој ридски превалец се искачува прекутрупа патчето од Небрегово до манастирот Трескавец. Небрегово е сместено на работ на своето мало, но плодно поле. Веќе споменав дека оттука почнува угорништето што постепено води кон Бабуна. Долната и средната пола на планината се вика Буковдол (ние изговараме заправо: Буколдол), а голиот срт со своите широки пасишта го носи името Мукос. Имам впечаток дека некогаш селото било лоцирано поблиску до планината можеби таму каде што во последниве години нашите богомолци го обновуваа манастирот Свети Јоан. Така ми се чини поради тоа што во

грамотите Скрка се споменува како белег за небрешкиот синор, а не некој пункт во полето. Можеби подоцна, кога опустеле Белево и Арбанаси, се создал животен простор да се спушти нашето село подолу и да ги прошири своите граници во рамното.

А сега ќе го гледаме истиов предел од спротивната страна, од она место на Мукос, каде што во едно летно пладне 1947. година стоевме со покојните Владо Малески-Тале и Киро Крстевски-Платник. Преспавме во Ореовдол или Грабровник, а изутрината рано накачивме по планината. По некое време го минавме Црнуш, којшто како планинска месност се споменува во трескавечките грамоти. Тука се забележуваат траги од ограѓа на разурнатата населба. Од нашите стари сум слушал дека Црнуш било влашко село, уништено во турско време поради некаква причина. Неговите жители се разбегале кој каде, за да се стопат со другото население. Знам дека некои семејства слегле во Дреновци. Изминувајќи го Црнуш, стигнавме и до просторното плато на Мукос. Пред нас се отвори широк поглед кон рамнините. Право под нас како на дланка се гледа Небрегово. Скоро на еднакво растојание, при самата планина, десно од него се прибрало Дреновци, а лево Присад. Во грамотите е споменат присадскиот пат и Дреновци како пусто селиште. Под Небрегово, веќе во рамното, се забележуваат крововите на Дупјачани. Горно Село е заклонето зад Сурун. Над него доминира Златоврв, а натаму планинската линија се спушта кон Преслоп.

Ова не ми беше првото одење на Мукос. Уште како прогимназијалец со татко ми и еден негов пријател се искачивме овде од Дервен, откај присадската страна. Се сеќавам дека тогаш посетивме и едно влашко бачило. Со времето се јави во мене желба да си го претставам поблиску патот на влашките сточари со нивните стада по нашиот крај до Мукос, каде што тие имале не само бачила, ами, како што видовме, и една населба. На такви траги ме упатуваа пак некои имиња во небрешкиот синор. Сега, со помошта на мојот информатор од Горно Село, етапите на тој „издиг“, како што се вели во Црна Гора, ми стануваат јасни. Од Прилепското Поле стадата иделе низ Преслоп и низ Претериште пред Горно Село. Без да го потпрашам, мојот пријател ми објасни дека Претеришта и се вика по

тоа што тука булуците се претерувале во стеснет простор. Потоа покрај Вета префрлувале на небрешката страна.

Вета е онаа стрмна антропоморфна карпа со која Сурун завршува како пресечен кај Горно Село. Во нашите села Вета инаку беше женско име. И токму околу тоа се создала легенда што сум ја слушал во детството во Небрегово од своите стари. Вета била убава девојка во Дупјачани. Кога дошле Турци да ја грабат, таа прснала да бега по Сурун, а тие по неа. Кога стигнала до урвата, немало веќе каде, се фрлила во пропаста и загинала. Оттогаш останало карпата да се вика Вета. Името на оваа карпа иде заправо од влашкиот збор *feată* („девојка“). Имаме, значи, овде уште еден Момин Камен. Тоа не е ни единствен влашки елемент по патот на сточарите-полумомади. Отспротива ридот Шутул носи име во кое со словенски збор се сврзал влашкиот член *-ул*. Шутул би можеле приближно да го истолкуваме со „Голи Рид“. Па и Сурун (денеска Сурун) се чини да е име од влашко потекло. Помислувам на лично име со наставката *-ун*, како *Крачун*, *Корун*. Објаснувајќи го презимето *Сорев* во својот речник Ст. Илчев претполага дека се работи за лично име Сор спрема ром. *Soare* („сонце“). Таква претпоставка може да се направи и во врска со називот на нашиот рид, со тоа што како претходна фаза би имале синтагма со посесивна придавка (*Соруњ хрид* или *Соруњ камен*). Впрочем, со малку поинаков облик, тоа име и ни е потврдено во турски пописен дефтер од 1467-1468. токму за Дупјачани: *Сорин*.

На присуството на влашките сточари во небрешкиот синор недвосмислено укажува микротопонимот Влашки Трла (ние изговараме и: Лашки Трла). Непосредно тука е месноста со чудното име *Тараја*. Јас тргам во објаснувањето од еден постар облик *Тарафија* (односно *Таравија*, по нашиот селски изговор), изведен од турското (арапското) тараф „дел, странка, партија“. Тоа можело да биде место каде што овците се делеле на „тарафи“, според тоа на кој стопан му припаѓале и кон кое бачило на Мукос требало да се упатат. Најпосле, за мене не подлежи на сомнение влашкото потекло на самото име Мукос. Во речникот на Таке Папахаци ја наоѓам придавката *tisós* со значење „лигав“. Навистина, не е лесно да се установи поводот за вакво именување, но во пролетни-

те денови, кога пристигаат сточарите на сротот на Бабуна и кога снегот се задржува само во осојни длапки за да се топи полека, можело во една таква слика да се најде мотив и за такво именување.²

Можеби ова што го кажува нè доближува од разбирањето на тоа како се случува толку спонтано, непосредно, како на еден здив, да го доживуваме родниот предел и во неговата просторна и во неговата временска димензија. Секако дека таквото длабоко проникнување не се изградува одеднаш, ами постепено. Во тоа сродување треба голема улога да му се паѓа на детското доживување на светот. Но кој од нас ќе каже колку и на каков начин детето го одгатнува пределот? Ние го забораваме брзо детскиот јазик и тајните што тој ни ги открил тонат во нашата потсвест. Текот на нашиот живот и преданијата на нашата средина го збогатуваат тој интимен контакт и дијалог со родниот крај. Натаму на упатените може во тој поглед да им помогне и науката. Насетувам дека еден од најдлабоките извори на носталгијата е во тоа што туѓите предели ни се откриваат предимно како простор, без вградена временска компонента, без која ние не можеме да ги доживееме нив интимно во целосна сензација на просторот-време и времето-простор.

² И во однос со називите *Tarāja* и *Мукос* треба да отстапам од своето поранешно мислење. Во првиот случај во функција на микропоним се јавило непотврденото лично име *Тарахија*. Потврдено е личното име *Тарах* (во речникот на Тупиков), а проширената форма *Тарахин* се содржи во името на селото *Тарахинце*, запишано во турскиот попис на Штипската нахија од XVI в. И за *Мукос* сега мислам дека било лично име. Може дури да е тоа скратена форма од старо словенско дводелно име. Сп. кај Тупиков: *Мукосѝ*.

5.

ТИКВЕШ

Јордан Хаџи Константинов-Џинот, когашто јас радо го цитирам, го опишува Тиквеш под звучното име Љубљано-Пеонија. Така тој го следи обичајот на средновековните автори да ги наречуваат областите и нивните жители со антички имиња. Нему му било познато дека во овие краишта некогаш живееле Пеоните. А пак првиот, словенски дел на учениот назив тој го создал спрема името на ридот Љубаш којшто, на патот откај Возарци, како да ја обрабува главната порта на Тиквешката.

Името Љубљано-Пеонија му дало можност на Џинот да го оживи пределот со историски реминисценции. „Лагамите“ меѓу Стоби и Росоман, тврди тој, ги правел македонскиот крал Димитриј Полиорнит, за да ја пречека тука војската на илирскиот (епирскиот) крал Пир во 287. година пред Христа. Во 1321. година тие „подкоп“ ги обновил Стефан Дечански пред својот поход против бугарскиот цар Михаил. Од Љубљани или Љубљанско потекнувал Еразм (Размо), за кого Џинот смета дека бил еден од учениците на Кирила и Методија. Тој се викал, според Џинот, Гроздан. Секвенцата *раз* била доволна за него да го сврзе Еразмо со Горазд, па ова да го замени со Гроздан. А штом некој се викал Гроздан, откаде можел да биде родум, ако не од прочуениот лозјарски крај Тиквеш?

Без пресметливост, наивно и невинно, се случува оваа свежа игра на духот. Во времето кога Џинот го шетал Тиквеш, сокол пиел вода на Вардара. Мене ми е дури

жал што сега ќе настапам само со суви податоци, но и тоа треба некој да го прави.

Како име на град (крепост, тврдина) и на областа околу него Тиквеш се споменува првпат во 1378 г. во грамота кон деспотите Драгаш и Константин. *Тиквеш* е старо словенско лично име, изведено од коренот *тѣик-*, од кој потекнува и именката *тѣиква*. Само веднаш треба да направиме напор да се ослободиме од оние асоцијации што ги побудува во нас зборот *тѣиква* и да вникнеме во самата значенска јатка на споменатиот корен. Во неа се содржи идејата за растење, дрочење, дебелеење, придобивање на крепкост и волуминозност. Се работи за уште едно име од родот на Голем, Величко, Јадро, Дебелак, Полнош (српски: Пуниша), Лојан, Облеш и сл. Спротивната идеја е изразена во името *Малеш*, што е згодно да го споменеме, бидејќи и тоа станало назив на цела една наша област. Магиското мислење, присутно при создавањето на личните имиња, се движи меѓу бинарни опозиции како што е оваа: *Тиквеш* треба да биде човечиште од кое и злото ќе се плаши и ќе бега, а *Малеш* човече над кое и злото ќе се загреви и ќе го поштеди.

Потврда за *Тиквеш* како лично име немаме во изворите. Таква потврда наоѓаме во турските пописни дефтери од XV век, но за поинаква форма на истото лично име: *Тиквар* (во дефтерот на Серскиот санџак таа форма ја среќаваме адаптирана кон грчкиот модел: *Тиквари*). И името *Тиквар* влегло во топонимијата. Во запис од XIV век на обратната страна на Душановата грамота за Богородица Перивлепта во Охрид се споменува село *Тиквари* (Л. Славева и В. Мошин, Српски грамоти од Душаново време, Прилеп 1988, стр. 123). Презиме *Тиквар* и *Тикваровски* имаме и денеска. Не навлегувајќи сега во испитување како се и до колку се овие имиња застапени пошироко во словенските земји, ќе го споменеме само следното: *Тиквеш* е локалитет кај Дарда во Војводина; *Тикварики* е село кај Власеница во Босна.

И во однос на формата *Тиквар* треба да се претпазуваме од странични асоцијации што би не воделе кон значењата „љубител на тикви“ или „продавач на тикви“. Ако во турските пописни дефтери наспрема *Оѓне*, *Кондо*, *Лајчо*, *Дрено* наоѓаме форма на *-ар*: *Оѓнар*, *Кондар*, *Лајчар*, *Дренар* - таа наставка не го внесува во нив зна-

чењето на „вршител на дејство“, што инаку се сврзува со неа. Наставката *-ар* овде има сосем друга функција: да го „освежи“ личното име со нова експресивна нијанса. Тоа го чувствувале и нунковците кога им го клавале на крштенчињата убавото име *Тиквар*.

А сега, по примерот на Цинот, да се свртиме и ние кон историската димензија. Во својата монографија за Тиквеш и Раец В. С. Радовановиќ, соопштува, според еден запис од почетокот на XVII век, дека тогаш уште се знаело за „Тиквеш Горни Град“ (самата тврдина) и „Тиквеш Долни Град“ (подградие). Тој можел на самото место да устрои траги (стр. 177). И сега се памти каде се наоѓал градот Тиквеш: на еден конусовиден рид на утоката од реката Тиквешница во Црна (Радовановиќ прилага скица на теренот на стр. 172 од својата монографија). Денеска е месноста потопена во вештачкото езеро, а само како островче се гледа врвот од ридот. Крепостта не била случајно направена на тоа место. Се знае дека тука Црна можела најлесно да се прегази.

Во турскиот период Тиквеш бил нахија во составот на Кустендилскиот санџак. Што останало од градот Тиквеш можеме да видиме од пописниот дефтер за тој санџак од 1570 г. Самиот Тиквеш, како што е таму речено, бил тогаш селце со 36 семејства. Годишните давачки на селото се пресметани на 4381 акче. Очевидно дека селото било сиромашно, на неплодна земја, зашто тогашното Кавадарци, со само 14 семејства, плаќало 3665 акчиња.

Населбата била осудена на исчезнување. До толку повеќе нè изненадува, кога сто години подоцна, во 1670, Евлија Челебија дава опис на „богатата касаба Тиквеш“. Во таа касаба тој дошол патувајќи од Штип преку Радовиш. Во неа имало 300 куќи покриени со ќерамиди, 70 дуќани (но Евлија забележува дека не ги броел), 4 христијански маала, 3 џамии, 1 дервишка текија, 1 амам, 2 ана и др. (Evljija Ćelebi, Putopis, Sarajevo 1967, str. 570). Тоа се разбира, не може да биде опис на средновековниот Тиквеш. Податокот дека местото „лежи под едно бреже на плоден и простран терен“ сведочи дека Евлија се нашол заправо на конак во Неготино, кое почнало да придобива карактеристики на градска населба. Евлија само го пренесол познатото име Тиквеш врз таа населба. Истото треба да му се случило малку подоцна (во 1704) и на Је-

ротија Рачанин, којшто во својот опис на патот до Ерусалим кажува дека дошол „на 15 конак во Тиквеш“.

Во 1670 г. Евлија Челебија преминал во нашите краишта од Грција преку Албанија. Од Охрид тој отишол во Битола, во која престојувал еднаш и порано, а отаде се упатил во Штип. Бидејќи на таа етапа тој не го споменува Прилеп, излегува дека избрал попречен пат, најверојатно преку Мариово. Тогаш не би било чудно дека Црна ја прегазил на најзгодното место под средновековниот град Тиквеш. Ако се случило така, тогаш на тоа место немало веќе ништо забележително да го привлече погледот на неморниот и љубопитниот патник.

6.

ИМЕТО НА ГРАДОТ КАВАДАРЦИ

Одамна се прашам од каде се зело името Кавадарци, а дури сега можам да си дадам прифатлив одговор. Се разбира, пред мене се прашале и други. Тие сепак не отишле подалеку од домислите на народната етимологија. Јордан Хаџи Константинов-Џинот не се сомневаше дека тоа име е само преправено од Говедарци. Тој притоа како да дешифрираше мислено еден од оние записи на наши имиња со арапско писмо, во кои не ретко се заменуваат меѓусебно буквите за *к* и *џ*. Во познатата книга на Васил К'нчов „Македонија, етнографија и статистика“ (Софија, 1900) се забележува нов обид за објаснување. Додека во текстот го среќаваме обликот *Кавадарци*, на соодветно место во статистичкиот дел стои *Кафадарци*. Таа промена не е случајна. Во неа гледаме намера да се зближи ова име со турската форма *кафа(гар)*, што можеме да ја преведеме со глава(тар)“. Изговорот со *ф* просто нè изненадува во една народна песна запишана од В. С. Радовановиќ во 1929 година во мариовското село Кален: „Да ли ми знајеш, Чучук-Сулејман/ Ко' ме причека во Кафадарци (В. С. Радовановиќ, Маријовци у песни, причи и шали. Скопје 1932, стр. 77). Како необичниот изговор да бил искористен за поетска украса.

Ова вакво зближување на името со еден турски збор има своја основа во паметењето за минатото на самата населба. Локалната традиција ја забележал пак В. С. Радовановиќ во својата позната студија за Тиквеш и Раец (в. Населба и порекло становишта, књ. 17, Београд 1924). Во

народот се памтело дека на местото на Кавадарци имало само манастир (Св. Димитрија или Св. Петка), а под него старовремска кула. Кога поради разбојнички напад се испустило селото Дукена, тука прво се прибрале во кулата Велеханчевци и направиле утврден конак. Во текот на XVIII век населбата се зголемувала со придоаѓање прво на муслиманско, а потоа и на христијанско население. По Велеханчевци таа го добила името *Велехан*. Местото почнало да се развива во паланка, откако од почеток на XIX век станало седиште на тиквешкиот ајан (локален управник или главатар). Во тоа време веќе се употребувало името Кавадарци. В. С. Радовановиќ допушта дека местото можело да биде вака именувано и порано (*шаму*, стр. 393). Кај луѓето што знаеле турски можела да се јави лесно асоцијацијата со турската форма *кафа(џар)* токму поради споменатиот факт дека населбата била седиште на локалниот главешина (прво ајан, потоа мудур и најпосле кајмакам).

Сепак ова домислување лесно ќе го отклониме и тоа со непобитното сведоштво токму на турски извори. Имено, како населба Кавадарци е запишано далеку пред XIX век, уште во турскиот пописен дефтер од 1570 г. за Кустендилскиот санџак, во кој во тоа време влегувал и Тиквеш. Во значајната едиција „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, во том V, книга III (Скопје, 1982), на стр. 411 ги наоѓаме овие податоци: „Село Кавадарци (напишано: Кавадарче, н.б.), втор назив Ваташа... припаѓа кон Тиквеш“. Од списокот што следува се гледа дека селото било сосем мало – го сочинувале само 14 христијански семејства. Тоа се сметало, очевидно, дури како некакво маало на Ваташа, во која тогаш живееле 73 христијански и 22 муслимански семејства (таму, стр. 407-409). Кавадарци не било во тоа време единствена „сателитска населба“ на Ваташа. Во истиот том на стр. 486 читаме: „Село Величани... со селото Ваташа во едно место (заедно) живеат“. Величани, со своите 17 христијански семејства, веќе сврзано со Ваташа, го загубило подоцна своето посебно име.

Друга судбина го чекала името и местото Кавадарци. Можеби навистина негде при крајот на XVII век на тоа место останал само манастир и една старовремска кула, како што се памтело во народното предание. Меѓу-

тоа во поновите времиња Кавадарци постепено и незадржно расте, така што денеска претставува важен градски центар со околу 28.000 жители.

Но да го поставиме најпосле прашањето што би можело да значи самото име *Кавадарци*. Еден по значење просирен образец на вакви именувања ни предлага називот на блиското Возарци на р. Црна на патот за Прилеп. Со наставката *-ар* се изведува именка што означува вршител на некаква дејност, занимање или занает. Вториот чекор се прави кога една таква именка почнува да се употребува како лично име, што веќе нормално ќе го обележиме со голема буква. Во избраниов случај од личното име *Возар* се образувал топонимот *Возарци*. Во турските пописни дефтери од XV век ги среќаваме не еднаш како лични имиња аналогните образувања: *Злајџар*, *Колар*, *Седлар*, *Свилар*. Од нив се изведени имињата на селата: *Злајџари* (Преспанско), *Колари* (Кичевско), *Коларово* (Петричко), *Коларица* (Кајларско), *Седларци* (Струмичко и Тетовско), *Свилари* (Скопско).

Сега, кога го знаеме моделот, во Кавадарци ни е јасна само наставката. Значењето на основниот збор ни е објаснето во речникот на Г. Даничиќ под *кавад*. Даничиќ посочува дека тоа потекнува од новогрчкиот збор *kavádion*, што го преведува со „*pallii genus*“ („вид наметка“). Потврдата што ја дава потекнува од една средновековна грамота со која на Дубровчаните им се допушта да тргуваат во српското кралство со различни стоки – „од кавада дори до свил“. *Кавад* е плашт или наметка од скапоцена материја, а го носеле во Средниот век световни и црковни великодостојници. Аналогно на *свилар*, *кавадар* би бил изработувач или продавач на таков производ или материја. Веќе знаеме дека оттука останувало да се направи уште едно поместување до личното име *Кавадар*.

Едно такво лично име пренесувало нешто од претидното на самата дејност или занимање. Но токму тој сјај станал причина и за брзото заборавање на името. Со пропаста на балканските феудалци под турската инвазија се загубил и кавадот и кавадарите. Веќе во XV век и лично то име *Кавадар* станало ретко. Потврда за него најдовме само во пописниот дефтер од тоа време за Серскиот санџак и тоа во грчка форма: *Кавади* (Турски документи, том IV, стр. 296). Именката *кавадар* била заборавена

во народниот јазик, а од тоа произлегла за нас и загадочноста на името на Кавадарци. Сепак нашето испитување покажа дека во него се крие светло и величествено значење, а не онакво какво што сакаше да му припише Јордан Хаџи Константинов-Џинот.

7.

МЕЛНИК

Само еднаш сум бил во Мелник, сосем кратко, колку да го погледам.

Патот се дели од долината на Струма и нè води низ благо брановит предел со многу лозја на сите страни. Беше некако во зреењето на грозјето, мирно и јасно попладне.

Гратчето се покажува сосем ненадејно, зашто е скриено во некакви чудни геолошки облици што се чинат како намерно правена макета на кањонот на Колорадо. Но бојата на стрмно засечената почва овде е светла, како да се напластила ума.¹

Се чудам колку малку нешто ми се зачувало во споменот за изгледот на самата мала населба. Не останала јасна слика за нејзиното распространување, ниту за некоја ширина во неа, ниту за некој сокак. Сето тоа го потиснал впечатокот од посетата на месниот музеј. А и од тој музеј сум запаметил само еден единствен експонат – зголемена фотографија од закопот на Јане Сандански. За жал, немаше време да го посетиме Роженскиот манастир, каде што се наоѓа неговиот гроб.

Фотографијата најверојатно го покажува пренесувањето на телото на Сандански од местото на атентатот

¹ Некои мислеа дека името на градот иде од *мел*, како што ја викале таквата седиментна песочна стена. Всушност, се работи за старо словенско лично име *Мельникъ*, потврдено и во старорускиот и старополскиот именик. Како апелатив зборот значи „воденичар“. И грчкиот облик *Μελνίχον* сведочи за таквото потекло на називот. Личното име *Мелник* се среќава уште во турските пописи од XV-XVI в. Од него биле изведени и имињата на селата: *Мелница*, *Мелничани*.

до манастирскиот двор. На стрмно патче се застанати два-тројца селани што водат за огламеник ситни коњчиња. Под старите качкети лицата им се длабоко натажени. Луѓето се препашани со унечки, завратени на едната страна, како што тоа често го прават нашите селани. Крупното тело на Сандански е префрлено на грб преку самарот на првото коњче. Тој е облечен празнично, дотеран. Како да го гледам и синцирчето од саатот преку елекот. Срцето запрело, а саатот уште чука во џепчето. Така ми се прикажува сета таа фотографија пред очиве, без да бидам сигурен дали точно ги паметам подробностите.

Доста време потоа читав една интересна студија за минатото на Мелник. Во Средниот век тој бил утврдено место и тоа со јаки и високи бедеми. Угледниот историчар со блага иронија забележува дека тие бедеми, иако толку страшни, никогаш не послужиле за сопротива. Тешките порти на Мелник се отворале без бој пред секој агресор.

Се прашав веднаш во себе: па каква смисла имало тогаш да се сидуваат и да се одржуваат тие бедеми? И местото и областа биле мали, за да дадат отпор пред силата. По извесно размислување заклучувам дека сепак имало смисла. На претприемчивите трговци и занаетчии во Мелник крепоста им давала сигурност дека ни една нивна капитулација нема да биде безусловна, зашто и завојувачот поскоро ќе се согласел со спогодба, отколку да се зафати со не така простото рушење на цврстото кале. Токму така постапил Василиј II, кога по битката на Беласица тргнал против укрепениот град. Бедемите го штителе до каде што било можно интегритетот на Мелник. Се разбира, нивните темели не оделе само длабоко во земјата, ами се крепеле и на една самосвесна солидарност што, и покрај сите разлики и јажби, можела да ги обедини жителите пред превратностите на судбината.

Се вели, и со право, дека крепостите се преземаат однатре. Сигурно дека и во средновековниот Мелник имало луѓе што во тешки моменти го гледале за себе спасот, па и воздигот, повеќе во напуштањето на нужната солидарност отколку во вербата на бедемите. Можеби меѓу нив имало и такви итроманци што се залагале за реконструкција на бедемите токму од таа страна што му се чинела најзгодна на освојувачот и токму во тоа време, кога тој намислил да се појави пред градот.

8.

ИМИЊАТА НА ПЛАНИНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Иако доминираат над пределите, нашите планини ретко се споменуваат со своите имиња во нашите стари историски извори. Се знае дека *Scardus* било претсловенското име за *Шар Планина*. Меѓутоа, јас не можам да се сетам дека и нашево име воопшто е забележано во Средниот век, па и во турскиот период до најново време. Во трескавечките грамоти од XIV век *Бабуна* се споменува како реон во масивот што денеска го носи тоа име, па се чини и како име на село во тој реон. Како такви делови на масивот се таму нотирани и *Црнуш*, *Руен* и *Брајџонскаџа џланина*. Впрочем, јас лично, којшто сум роден во едно село под Бабуна, свикнав со тоа име дури на училиште. Од своето детство ги знам само *Буковдол* и *Мукос* како делови на масивот над Небрегово. Скопската Црна Гора е споменатата најрано во втората половина на XIII в. во грамота на Константин Асен. Подоцна Евлија Челебија го опишува својот излет до бачилата на планинската местност *Исџок* кај Охрид. Но името на планината не го соопштува. *Исџок* претставува предел на Галичица некаде горе на сртот над Пештани. Би било добро навистина да се направи еднаш целосен преглед на ваквите расфрлани податоци сè до новото време, кога се јавуваат современи географски описи и се составуваат подробни карти.

Нашите планини обично се наречени спрема лични имиња, иако има називи за нив и од поинакво потекло. Така *Селечка* кај Прилеп го добила името спрема *Селце* во нејзиното подножје. Но веќе нејзиниот

вrv се вика *Будимаиш*. Јордан Хаџи Константинов-Џинот го протолкувал тоа име како *Буди муж*, но всушност тоа е составено од многу познатото лично име *Будим* и наставката *-аиш*, со која се проширувале и други лични имиња (*Димитраиш*, *Андреаиш*).

Отстапуваат и дводелните имиња со придавка како прва компонента: *Сува Гора*, *Илинска Планина*. Состав од две лични имиња имаме во *Али Бойуш* (Демирхисарско, Егејска Македонија). Во некои случаи останува можноста едноделното име да се дополнува со компонента што некогаш евентуално го чинела дводелно: *Жеген (Риг)*, *Водно (Брдо)*, *Оџражден (Кашун)*. Но тоа се само не сосем уверливи претпоставки. Треба да се сетиме и за тоа дека на Водно имаше и села *Горно* и *Долно Водно*, како и за тоа дека имаме потврди и за стари лични имиња *Вод(н)е* и *Сух*. Имињата на селата *Жегилово* (Нахија Славиште) и *Жегјани* (Нахија Нагоричино) забележани во XVI в., сведочат дека имало лично име изведено од коренот *жег-*, а од имињата на селата *Покрвеник* (Преспанско), *Скрвеница* (во турските пописи забележено во Скопско), можат да се изделат стари лични имиња *Покрвен*, *Скрвен* (= *Покриен*, *Скриен*) што го прават сосем можно, и по форма и по етимолошкото значење, и личното име *Оџражден* (сп. *Оџрађеник* како име на планина во српска средновековна грамота. Ономастички прилози II, 53).

Кога се работи за називи како *Кожув*, *Козјак*, што можат да се сврзуваат и со стари имиња, јасно е дека нивната нова примена не барала никаков посебен морфолошки знак. Но повторувањето на вакви и слични имиња во различни области (сп. и *Козара* во Западна Босна) може да сведочи и за вкрстување со значењето или значењата на апелативот *козар*. Ваква дилема не се јавува при називите *Кораб*, *Дешај*, *Досјај*, *Ниџе* или *Ниче*, *Голак*, *Пајак (Пајко)*, *Вичо*. Колку и да ни е чудно, во турските дефтери е потврдено и лично име *Кораб*. *Пелисџер*, инаку грчки збор, најдобро е во преводот во редот на овие примери да го напишеме веднаш со голема буква: *Голаб* или *Гулаб*. При називите пак како *Крчин*, *Пирин*, *Славеј*, освен можноста да е лично име како такво земено и за назив на планината, не треба сосем да се исклучи можноста дека се работи за првата компонента од некогашни

дводелни состави, а која би била придавка од машки род со посесивна наставка *јъ* или од женски род со *-ин*.

Во други случаи имињата на планините се изведени од соодветните лични имиња со помошта на наставки:

-ово: *Осоџово*, *Сџоџово*. Ги имаме предвид непотврдени лични имиња *Осоџ* (од кое би можел евентуално да потекнува хипокористикот *Соџло*, *Соџле*) и *Сџоџ* (за ова сепак сп. *Сџоџлу* во турскиот попис на Серско од XV в.); инаку е *Сџоџ* познато како староруско име).

-а: *Баба* (: *Бабо*, *Бабе*), *Бабуна* (: *Бабун*), *Борула* (: *Борул*), *Бисџра* (: *Бисџре*), *Јама* (: *Јамо*, *Јаме*), *Мокра* (: *Мокро*, *Мокре*), *Круша* (: *Крушо*, *Круше*), *Киџка* (: *Киџко*), *Поџана* (: *Поџан*). И спрема *Биџла* треба да замислуваме лично име *Биџло*, *Биџле* (сп. ги имињата на селата *Биџлиџиџа* и *Биџово*). Исто така и *Клеџа* најверојатно било изведено од *Клеп*, на кое укажува на *Клеџач* (име на село во Мариово), како и *Клеџуџина* (име на село во вилаетот Зихна, Серско, запишано во турскиот пописен дефтер од XV в.). За *Шар Планина* како едноделен назив ние обично го употребуваме *Шара*, следејќи го потсвесно истиот модел, како да го поставуваме во основата хипокористикот *Шаро*, *Шаре* (сп. и презиме *Шаровски*). Овде е добро да додадеме дека при *Баба*, *Бабуна*, укажувајќи на соодветните лични имиња, ние не отидовме и подалеку - кон откривањето на нивниот етимон, што претставува посебна и сигурно не проста задача.

-иџа, *-(в)иџа*: *Галиџиџа*, *Јабланиџа*, *Беласиџа* (старо лично име: *Белас*), *Караџиџа*, *Јакубиџа*, *Дауџиџа*, *Каџиџа*, *Плачковиџа* (старолично име: *Плачко*). Учеството на турски лични имиња покажува дека некои наши планини можеле не така одамна да ги менуваат своите стари називи, или да добиваат нови поради поинакви разграничувања на пределите. Така *Каџиџа* се вика само делот на масивот на Бабуна над селото Дреновци.

Остануваат за крајот и некои малку необични за нас дводелни имиња, создадени на туѓа основа. Останува недоволно објаснето името *Караорман*. Ако се земе како турски назив, ќе го преведеме со *Црна Шумаи*. Но се прашаме да не биде турскиот назив само адаптација на еден постар словенски состав. Одговорот ќе го побараме

во паралела со називот (Скопска) *Црна Гора*, што Турците го превеле со *Karagağ* (*dağ* на турски значи „планина“). Бидејќи во споменатата грамота од XIII в. се бележи едноделен облик *Чр̃но̃гор̃ж*, голема е веројатноста дека оваа планина била наречена по повеќепати потврдено лично име *Ч(е)рно̃гор* (*Црно̃гор*). Дури подоцна називот се расчленил во два дела. Слично на ова, може да тргнеме од еден словенски назив *Црнолес* во кој *лес* значи „шума“ (како лично име него го среќаваме во старополски записи: *Czarnoles, Czarnolas*). Турскиот превод би гласел токму *Караорман* (*orman* на турски значи „шума“). Можна е и друга претпоставка. Да била планината наречена по едно сосем можно лично име *Караорман*, проширено од *Каро* со често употребувани наставки, не требало Турците да преведуваат, ами само да го преразложат името спрема својот јазик во: *Кара* + *орман*. Најпосле, не ни е јасно и *Кајмакчалан*, што во превод од турски значи *Кради-кајмак*. По структура, аналогија би давало турското име за *Теџово*, а пред тоа за Тетовско - *Калканделен*, кое го подражава заправо старото словенско композитно име (или прекар) – *Пробишииши*. Во барање на таков првообразец за *Кајмакчалан*, можеби клучот го дава двозначноста на нашиот збор врв (*врх*). Едно е значењето кога се говори за планински врв, а друго кога се мисли на врвот што се фаќа згора при варењето на млекото (сп. во српхрв. *врхње* „кајмак“). Во дводелен назив првата позиција и во овој случај би ја покривала форма од некое лично име или прекар. Ако претпоставиме некој состав како *Крадов Врх* или дури *Крадоврх* (во турските пописни дефтери од нашиот терен ни е засведочено личното име *Крадок* и *Крадик*), сосем е можно, при извесно поместување под воздејство на народната етимологија, да се дојде до погрешниот турски превод.

9.

МАНАСТИРИТЕ И ПАТИШТАТА

Обично се мисли дека за манастирите нарочно се избирале отпатни места, каде што човечка нога не можела лесно да стапи и да го нарушува длабокиот мир, потребен за религиозна контемплација. Така ние прилепчаните често се чудиме на кого воопшто му текнало да го направи манастирот Трескавец под самоти Златоврв, на толку чудесно а извишено место, да се отвора поглед далеку на сите четири страни на светот. Па сепак, дека таквата наша претстава не се оправдува секогаш, па не дури ни во однос на нашиот осамен манастир под Златоврв, ќе се увериме од ова што ќе го изнесеме сега.

Нишката ќе почнеме да ја следиме од податокот во турскиот пописен дефтер од 1467/68 г. дека селата Габровник и Црнуш (на Бабуна над Богомила) биле дервенциски. Тоа значи дека мажите од тие две села биле задолжени да се грижат за безбедноста на патот, особено од разбојници, и дека за таа служба биле ослободени од некои давачки и други обврски. Но тоа едновременно значи дека во споменатото време низ тој предел, којшто денеска ни се чини вистинско беспакје, водел пат доста живо користен и прометен, за да привлекува и друмски разбојници и за да се исплатува за него дервенциска служба. Кога ќе помислиме малку, ќе се сетиме за патчињата што во последната војна овозможуваа најбрза врска меѓу Северна и Централна Македонија.

Сега ќе ја подземеме нишката откај север. Ако тргнеме од кумановската страна нагоре по Карадаг, ќе

дојдеме до манастирот Матејче. Црквата е голема, ако не дури и најголема во Македонија. Тоа е истата онаа црква, во која – ако треба да му веруваме на Џинот – цркнал еден заскитан вол, откако изел внатре цел товар пергаменти, немајќи со денови што друго да јаде. Толку била таа црква испустена, штом во неа можела да се одигра и една таква драма. И навистина нè чуди на кого можела да му дојде на ум мислата да направи толку голема постројка на толку диво место. Но притоа забораваме дека патчето по кое нè довел џипот и кое оди натаму преку планина било во Средниот век најважната врска на овој крај со Скопје и дека следствено манастирот не бил направен во пустелија, ами на место каде што можел да им биде засолниште за одмор и нокев на патниците и нивните добичиња.

Понатаму, веќе во Скопско, одејќи сè кон југ, се стигнува колку на еден конак место до селото Сушица и до големиот Марков манастир. Уште еднаш откриваме манастир не на пусто место, како што е речено во песната, ами на жива комуникација. Следната етапа би нè водела преку Карацица и селата Јаболчишта и Врановци (Велешко) негде до Мелница и Согле. Не знам кај можело тука да се коначи, дали во сегашниот манастир Света Богородица или во онаа Света Варвара, спомената во трескавечките грамоти, за која заправо не знаеме ништо друго, освен името. Оттука натаму, по патот преку Бабуна, за кој се грижеле дервенциите од Габровник и Црнуш, можело да се стигне секако за еден ден на конак во манастирот Трескавец, високо под Златоврв. Но тогаш не се патувало со коли, и немало потреба да се избегнуваат височините, ами се барал најпрекиот пат. Од Трескавец патот се спуштал благо до Нако(в)ална, а отаде до Варош (стариот Прилеп). Кога сега, по настанатиот пожар, се јави потреба да се обноват конаците на Трескавец, се разгледувала можноста да се направи прво пат за дотур на материјали. Било оценето дека е најзгодна трасата од Варош преку Накоална, а тоа е заправо токму правецот на средновековниот пат.

Одејќи од Прилеп кон југоисток преку планината Селечка, стигнуваме пак колку за еден конак место во Манастир во Мариово. Селото и го добило името по тоа што во него има стара манастирска црква. Оттука преку

Витолишта и преслачот Порта (меѓу Нице и Кожув) се слегува во Карацова и уште подалеку во Солунско. Така ги составуваме нишките на една важна средновековна комуникација меѓу Скопје и Солун, за да заклучиме дека е случајно на приближно одмерени растојанија на таа линија доаѓаме до познати манастири. Очевидно дека идејата не била тие да стојат на пусти места, ами меѓу другото и да го олеснуваат движењето на луѓето. Се разбира, има монашки колокии и во тихи, отпатни предели, како што има од друга страна на различни места во светот дури и манастири-крепости. Сè зависело од условите на времето и од потребите и намерите на луѓето. Во нашиот случај нè успокојува мислата дека меѓу другото намерата била манастирите да им обезбедат удобство на патниците-намерници.

ИМИЊАТА ВО ВРЕМЕТО

Имињата како *Скојје*, *Шийи* или *Шар* (Планина) дошле до нас од древни времиња, низ сите смени на етнички разнородните групи, менувајќи се само според својствата на нивните различни јазици. Но сега нема да нè интересира таа толкава старина, ниту ќе зафаќаме пошироко во просторот, ами ќе се задржиме само на имињата на места и географски објекти во регионот на Бабуна во Централна Македонија. За XIV в. материјалот го земаме од грамотите што меѓу 1335 и 1345 кралот Стефан Душан му ги дал на манастирот Трескавец. Имено, во имотите на тој манастир бил вклучен и масивот на Бабуна со точно назначени меѓи. За сегашната состојба можев да добијам увид од податоците од теренот во картотеката на Институтот за македонскиот јазик, за што ја исказувам својата посебна благодарност. Некои информации добив и од свои пријатели што го познаваат тој крај, а нешто знаев од порано и јас самиот. Добиваме, значи, со сето ова можност за споредување во еден временски распон од приближно шест и пол века.

За почетна точка од која се следи натаму границата на имотот на Трескавец во оваа област бил избран *Царев Ситуденец на Радушџа*. Бидејќи на друго место се споминува за воденицата на Радушта, очевидно станува збор за река. Денеска таа се вика *Оревоечка Река* (извира кај селото Ореовец), но и во нејзиниот долен тек во синорот на селото Мало Коњари се задржало за неа името *Радуш*.

Радушиџа претставува изведување од личното име *Радуџа*, за кое наоѓаме повеќе потврди во турските пописни дефтери од XV-XVI век. За тоа дека реките можат да се нарекуваат спрема лични имиња, ни сведочи и денеска во Скопско *Маркова Река*. Најверојатно во вакви случаи називот прво се сврзува со некој објект на реката, како воденица и слично, па после можел да се пренесе и на самата река.

Изворот што го носел името *Царев Сџугенец* треба да го бараме северно од Прилеп во месноста *По воденици*, денеска потопена од вештачкото езеро. Името *Царев Сџугенец* било заборавено, а самиот извор треба да бил каптиран во некој од оние чешми што ги имаше во овој реон по патот за Дервен, којшто се споменува во трескавечките грамоти како „присадски“ пат (според името на блиското село *Присао*). Не е задолжително да замислуваме дека *Царев Сџугенец* бил царски извор. Тој можел да биде наречен така и по некојси *Царе*, како што е тоа случај со *Царево Село* (денеска: *Делчево*) и со селата *Царевик* (Прилепско) и *Царевдор* (Ресенско).

Трајќи од овој пункт, границата по веќе споменатиот присадски пат се спуштала до *Крвава вода* која на друго место е наречена *Црвена Вода*. Несомнено се работи за изворот на минерална вода што денеска го носи ономаатопејското име *Зр-џоле*. На мали размаци водата извира со шум што дал повод за такво звукоподражавање. Едно старо име било поради тоа заменето со ново и на нов начин експресивно.

Оттука границата, опфаќајќи ја *Лакавица* (*Лукавица*), за која ќе стане збор понатаму, одела по друмот на *Сџражиџа* и слегувала на *Мрамор*. За името *Сџражиџа* немам денешна потврда. *Мрамор*, како име на рид, во картотеката на Институтот за македонски јазик е забележано во реонот на с. Крајници (Т. Велешко). Со оглед на тоа што името е често, бидејќи во Средниот век *мрамор* има и значење на „меѓа“, не можам да бидам сигурен дали се работи за исто место.

Натаму околу целиот *Руен* границата излегувала на запад „на Долну Клисору Хоморанску“. *Руен* е и денеска на картите обележан со тоа име како рид во масивот на Бабуна. Исто така е задржано и името *Долна Клисура* во реонот на селото *Оморани* (порано: *Хоморани*). Тоа е кли-

сура на реката Бабуна. Следел пунктот *Светѝа Варвара*, за кој не располагаам со нова потврда, а натаму угорништето кон врвот *Буѝа* и потоа правецот по ридот до *Просѝиѝа*, за да се слезе во реката кај *Соѝле*. Во картотеката на Институтот за македонски јазик во реонот на с. Согле е забележано *Буѝа* како име на дол, а *Просниѝа* како име на гол рид. Интересен е самиот топоним *Соѝле*. Тој е изведен од заборавеното име *Соѝло* (како варијанта се потврдени и *Соѝле*, *Соѝач*; во Прилеп во XV в. и едно маало се викало *Рајко Соѝло*). Една претпоставка би можела да биде дека во *Соѝло* имаме комбинација на вториот дел од старото лично име *Осоѝ* (сп. *Осоѝ-ово*) и наставката *-ло*. Меѓутоа, од каде иде и каков етимон крие *Осоѝ*, не можеме да бидеме сигурни. А можеби името попросто ќе се објасни, ако *-ѝле* го замислиме како наставка, пренесена од хипокористици како *Боѝле*, *Роѝле*).

Следниот пункт е *Карѝас*. Бидејќи непосредно потоа се споменува селото Ораов Дол („до Орахова Дола“), секако се работи за пасиштето *Карѝас* во неговиот синор. Како име на стена *Карѝас* е денеска нотирано и во реонот на с. Теово во истиот крај. Се работи за лично име (сп. *Карѝ*, *Карѝош*, *Карѝин*, од кое е изведено името на село *Карѝино* во Кумановско). Во турските пописи: *Карѝуш*, *Карѝушин*, *Карѝошин*. Немам сегашна потврда за *Браѝонска ѝланина*. Се работи веќе за искачување по масивот на Бабуна од велешката страна, дури да се достигне *Чрнуш*. Името *Чрнуш* е задржано и до денеска. Него го носела и уништената влашка населба, од која уште на местото се познаваат траги. Оттука границата слегувала „долу на *Мечију Сѝену*“. За *Меча Сѝена* имам податок дека е тоа стрмна месност над селото Дреновци, веќе откај прилепската страна. Тука е и *Буѝин*. Инаку делот на планината над Дреновци денеска го носи новото име *Кадѝиѝа*. Под *Буѝин* границата одела на уште еден *Мрамор*, како што се вика местото и денеска, и опфаќајќи ги Дреновци и Небрегово на *Скрка*, а отаде веќе го затворала обрачот кај Царев Студенец, „от где и почело“, како што стои во грамотата. Името *Скрка* и денеска е познато за каменистиот реон под Сивец во небрешкиот синор.

Може да очекуваме дека сликата што вака ја набележавме уште ќе се доуточни и дополни со нови распрашувања на теренот. Но и од ова се гледа дека и покрај сите

промени, и покрај тоа што нешто се заборавило, а нешто се јавило ново како име, во доста долгиот период од шест и пол века голем број дури и микротопоними во оваа област се задржале.

За *Лакавица* немам сигурна современа потврда. Со оглед на тоа што името е обично, не можам да бидам сигурен дали кај луѓето што сум ги прашал не се вмешува претставата за некоја друга Лакавица. Како што е употребено во контекстот, ова име како да укажува на еден реон. Случајот е интересен поради тоа што во турскиот пописен дефтер од 1447 г. во овој предел се споменати како села *Горна* и *Долна Лункавица*. Издавачот го дешифрира записот на името од арабица како *Лункавица*, додека ние би очекувале по говорот од оваа дијалектна област во XV в. – *Лакавица*. Впрочем, разликата во вокалот можеме да ја пренебрегнеме, бидејќи во случајов е од посебна важност присуството на *н*. Во него имаме трага од стариот изговор со назален вокал (*Лжкавица*). Таква трага не би можела да се конзервира во јазикот на словенското население, бидејќи во него овде веќе кон XIII в. бил завршен процесот на деназализација. Но тоа можело да стане во јазикот на несловенското население, кое некогаш порано го усвоило ова име. Најскоро тоа можело да се случи во средината на сточарското влашко население. Така добиваме посредна потврда дека освен *Црнуш* имало порано и други влашки села на Бабуна. Колку што ми е познато, траги од Горна и Долна Лакавица не се забележани.

11.

ЈАЗИКОТ И НАРОДНАТА ЕТИМОЛОГИЈА

Уште од гимназија сме научени да се смееме на некои чудачки етимологии. Сима Милутиновиќ Сарајлија го делел името *Мухамед* надве: *муха* и *мед*. Јордан Хаџи Константинов-Џинот сметаше дека зборот *академија* е словенски и дека неговиот првобитен облик гласел *укадомија*, а во него лесно ќе го откриеме значењето „дом на уката“. Сепак ние и не подозираме колку сме уште потчинети под сугестијата на извесни комбинации на онаа човечка наклоност што во лингвистиката се означува со терминот *народна етимологија*.

Во лингвистичкиот речник на Рикард Симсон се дава за неа ваква дефиниција: „... настојување да се најде во зборовите внатрешната форма како рационално објаснение на значењето на зборовите без оглед на реалните факти на нивното создавање...“.

Се разбира, науката мора да се однесува критички ангажирано спрема произволностите на оваа духовна дејност и да ги отстранува таму каде што тие по некој случај се закорениле. Но јас веќе еднаш порано истакнав дека тоа не нè ослободува од обврската да пристапиме од психолошка страна кон изучувањето на оние духовни сили и настроенија што го нагонат човека постојано да етимологизира, иако за тоа нема потребна научна подготовка. Еден од тие аџенси, кога се работи посебно за толкувањето на нејасните географски и топографски називи, јас го барав во човековата потреба да го доживува пределот,

особено родниот крај, симултано не само во неговата просторна, ами и во неговата временска димензија.

Овој пат би сакал да обрнам внимание на она што народната етимологија може да ни го предложи за поблиското разјаснување на односот меѓу јазикот и мислата во создавањето на светот.

Во лингвистичката теорија, како и во логиката, добро е познато дека својствата на јазикот во многу нешто ги предопределуваат патиштата на нашата мисла во анализата и објаснувањето на феномените на надворешниот свет. Затоа се истакнува потребата на критика на самиот јазик, како предуслов за избегнување на беспаката, до кои може да нè доведе тој, со тоа што мрежата на неговите категории ни се прикажува како вистинска слика на објективната реалност.

Секој педагог знае дека не е лесно за студентите што допрва навлегуваат во општата лингвистика да ја сфатат оваа материја. Сите ние се чувствуваме толку комотно во својот јазик, и му се предаваме со таква верба, што ни е далечна и помислата дека тој може да нè воведува во заблуди. И токму во тој поглед откривањето на произволностите на некои народни етимологии може да ни послужи дури како еден вид нагледно педагошко средство, што ќе нè предупреди колку сме ние заправо подложни на јазичната сугестија во текот и изборот на самите наши мисловни слики. За ова земам натаму неколку примери од својот опит, за да можам едновремено да бидам и сведок за тоа роење на мислите.

Силуетата на Пелистер ја носам во своето сеќавање уште од детство. Но таа беше многу години за мене толку далечна и затоа толку спокојна и статична, што не ја раздвижуваше со ништо мојата фантазија. Подоцна, при сè почестите посети на Битола, сликата стануваше сè појасна, поблиска и порелјефна. Тогаш разбрав дека ова име на грчки значи *џулаб*. И од тој момент, наоѓајќи опора веќе во збор што го разбираам, почна еден процес на откривање на некои дотогаш од мене незабележани карактеристики на изгледот на планинскиот врв. Секој пат кога се возев за Гавато, кревајќи го погледот нагоре кон планината, сè повеќе се уверував дека линијата на Пелистер, со малата вдлабнатина меѓу двете благо означени вршки, навистина потсетува на спојот на две гулабови крилца.

За мене стануваше така видлив мотивот на именувањето. Дека притоа не сум вршел никаква анализа на теренот, заснована врз објективни опсервации, ами само сум се потчинувал на една јазична сугестија, правејќи избор на подробностите за да ја оправдам неа, ми стана одеднаш јасно дури тогаш, кога научив дека и овде, како и во толку други случаи при вакви географски објекти, именувањето станало со лично име, па следствено единствено правилно е *Пелисџер* да го преведеме со *Гулаб*, а не со *џулаб*. Но заедно со тоа станува дури смешно барањето облик на гулабови крилца на планинскиот врв. Мојот сопствен јазик само се поиграл со мојата мисла. Не можам сепак да му замерам, ами дури како да сум му сè уште благодарен, за онаа наивна игра на мислите, со која како да сакал само малку да ме забави.

Којшто се качувал на Шар Планина сигурно трајно ќе го запамети првиот поглед на врвот *Кобилица*. И навистина, вистинска *кобилица*, ќе си рече и друг како мене, ако му е тој збор познат како ознака за еден вид извиен драг со кукачки на едниот и другиот крај, што служи обично за носење преку рамо на садови полни со течност. Се разбира, врвот се качува нагоре, и „кобилицата“ тогаш мора да биде настранета, но нејзината линија околу ја следи прецизно открај вкрај. И пак можеме да останеме долго под импресија на таа слика, создадена веќе при првото видување, сè дури некој учен ономастичар не ни открие дека и во овој случај врвот бил наречен по лично име, а не по особеностите на теренот. Личното име е во случајов *Кобил*, а стои во коренска врска со именката *коб* и со нејзината изведена *коб-ник*. Денеска заборавено, името *Кобил* ни е повеќепати потврдено во турските пописни дефтери од XV–XVI в., па и со формите: *Кобиле* и *Кобиличар*. Врвот *Кобилица* не прави исклучок меѓу другите шарпланински врвови, бидејќи се и тие наречени спрема лични имиња. За *Љубоџен* е тоа очевидно за секого од нас. За *Турчин* треба да објасниме дека е тоа старо словенско име *Тур* (од *џур* „бизон“), проширено со наставката *-чин*, како во: *Милчин*, *Пејчин*, *Гурчин* и др. Најкомпликувана останува ситуацијата со *Појова Шайка*. И најжива фантазија не може во пределот да открие мотив за именување со „камилавка“. Пак останува најверојатно дека се работи за лично име, овојпат двојно – *Појо*

Шайка. Името *Пој*, со повеќе варијанти, било многу често во XV–XVI в., а во турските пописи од тоа време ни е засведочено како лично име и *Шайка*, *Шайче* (во Прилеп е позната фамилијата *Шайчевци*).

Како уште еден пример ќе ни послужи името на селото *Челойек* (Тетовско). Што има поприродно од ваквата поделба на тоа име: *чело* + *йек*? На самиот терен, лете на пладне, човек ќе си рече дека името на тоа село му е погодено не може да биде подобро, зашто сонцето тогаш те пече право в чело и ти ги засенува очите. Притоа не ни паѓа на памет зошто барем уште неколку наши села не го носат истото име, кога повеќето од нив се изложени на цврст припек на терен со ретко дрвце. Или можеби тие други села ги добиле своите имиња во зимно или врнежливо време? Јазикот ја држи добро зауздена мислата. Извесна мала забуна може да настане, ако нè потсетат дека има и село *Крушойек*. Навистина, подалечна ни е претставата за печење на круши на сонце. Меѓутоа, и во овие случаи на почетокот стојат лични имиња. *Чело* е хипокристична форма од *Челник*. Таа доживеала уште две проширувања, за да се поднови експресивноста: *Чел-(о)й-ек*. Според тоа делењето на *чело* + *йек* го налага народната етимологија, но тоа не ѝ одговара на историјата на личното име *Челойек*. Истите фази на изведување ги покажува и името *Крушойек*, а освен тоа можеме да приведеме повеќе потврди за продуктивноста на хипокристичните наставки *-(о)й* и *-ек* во нашата ономастика.

Примерите што ги приведовме многу очевидно сведочат за тоа како може нашата мисла да му биде послушна на јазикот во својот навидум слободен избор на карактеристики, од кои како да потекнал во дадените случаи мотивот за именување. Поставени пред ваква изненада, ние веќе сме во поголема мера подготвени да го прифатиме предупредувањето дека знаците и категориите на нашиот јазик, а тоа значи заправо неговите шеми, не треба да ги откриваме и како иманентни својства на објективната реалност, зашто често такво совпаѓање нема. Јазикот е нашето најсилно орудие во процесот на сознавањето на светот, но тоа не треба да ни ги прикрие неговите ограничености, кога е веќе ограничена и самата наша познавателна сила. Се забележало, меѓу другото, дека разликите во именувањата на боите во јазиците суштествено влијаат

врз восприемањето на особеностите и на спектарот од говорителите на тие јазици. Уште понатаму ќе разбереме дека и некои граматички категории, како онаа на родот или времето, што нам ни се чинат сушт израз на самата реалност, заправо не се универзални за јазиците во светот и затоа нивната откривачка сила треба да ја следиме со сета претплазливост. Служејќи се со јазикот и врз негова основа ние ги создаваме своите познавателни шеми. Како рибарите мрежи во морето, така ги фрламе ние нив во бескрајните длабочини на светот што нè окружува. Се разбира, без нивна помош не би можеле ништо да уловиме, но сепак – каква илузија би било да очекуваме дека така ќе ја исцрпиме и ќе ја поставиме пред себе јасно како на дланка содржината на светскиот океан!

Малите примери што ги разгледавме ни покажаа дека често треба да ја менуваме самата своја позиција, за да ги избегнеме стапиците што ни ги поставува јазикот. Тие можеа да нè уверат дека, кога ни се чини дека наоѓаме сè нови и нови потврди за нашето толкување, ние само сме се напрегале да го оправдаме своето првобитно погрешно читање и разбирање на некои јазични знаци.

ИМИЊАТА ВО БАЛКАНСКИОТ КОНТЕКСТ

Македонија е терен на изразити јазични вкрстувања. Поради тоа самиот македонски јазик усвоил многу балкански особености и елементи во својата граматичка структура и во својата лексика. Богатиот фонд на лични имиња што ни го нудат турските пописи на населението во нашите краишта во XV–XVI в. ја дополнува на еден жив начин и од посебна страна сликата за балканските меѓујазични контакти и тоа во еден интересен историски пресек.

Периодот за кој станува збор донесува со турската инвазија не само смена на власта и на вишиот општествен слој, ами и длабоки поместувања во економиката, цивилизацијата и во религиозната сфера. И покрај тоа во ова време уште е видливо во нашата ономастика присуството на лични имиња со историски престиж во изминатиот период. Во следниов список се приведуваат такви имиња, независно од тоа на која феудална средина ѝ припаѓале нивните истакнати носители: *Комнен, Мануил, Роман, Андроник, Калојан, Калиман, Шишман, Сџрезе, Хрс, Сџефан, Оливер, Мирослав, Радослав, Владислав, Милушин, Дражушин, Урош, Углеша, Дејан, Драгош, Хреља, Зџуре, Осџоја, Алџоман, Вукашин* и др. Додека во овој период уште устојувал средновековниот Пантеон, доста од овие имиња во идните времиња ќе станат необични и дури ќе излезат сосем од употреба.

Старите словенски народни имиња биле уште задржани во голема мера, не отстапувајќи пред христијан-

ските календарски имиња. Го среќаваме дури и *Казимир*, *Радевила*, *Приезда*. Секако дека таа состојба била закрепена со вклучувањето на Македонија во границите на средновековната српска држава во XIV век. На тоа, покрај другото, укажуваат и некои имиња со фонетски особености на српскиот јазик (*Узлеша*, *Зуб* и др.), нотирани на различни места на нашиот терен, како и ширењето од север кон југ и големата продуктивност на суфиксот *-иќ* за изведување на хипокористични форми. Во Северна, па и во Централна Македонија станале чести, а допирале и до нашите јужни краишта, ваквите хипокористици: *Лошиќ*, *Толиќ*, *Јаниќ*, *Николиќ*, *Добревиќ*, *Маловиќ*, *Аризаниќ*, *Милановиќ*, *Оливеровиќ* и др. Овде не се работи за презимиња на *-иќ*, ами така да речеме за освежување на хипокористичните форми. *Николиќ* му е само пандан на *Николче* и дури траело воздејството на српскиот феудален слој таквите форми можеле да се налагаат со извесен престиж и потсилена експресивност. Само во пописот на долнодебарската област во Албанија можеме да изделиме доста сигурни случаи за употребата на формите на *-иќ* со функција на презимиња. Тоа е уште еден момент што не треба да се губи од предвид, кога се приведуваат аргументи за уште непрекинати непосредни врски меѓу западномакедонските говори и говорите во Црногорското приморје и Призренско преку Северна Албанија. Хипокористиците на *-иќ* навлегле и во нашата топонимија: *Буковиќ* (Гостиварско), *Тойоловиќ* (Кочанско), *Царевиќ* (Прилепско), *Бзовиќ* (Мариовско). Сето ова открива уште еден аспект во српско-македонските заемни јазични контакти во Средниот век.

На запад, се разбира, такви контакти ќе бараме со Албанците. Турските пописи покажуваат учество на еден број албански имиња или албански форми на христијански имиња во нашата ономастика, што сведочи и за етнички вкрстувања во минатото. Не е мала фреквенцијата на овие имиња: *Леко*, *Леш(ко)*, *Герџ*, *Ѓин*, *Гон*, *Гон*, *Гоне*, *Проџон*, *Дукаџин*, *Роко* и др. Некои се пренесле и длабоко во нашата територија. Името *Зоџо* е забележано дури и во Серско. Како интересна ќе ја посочиме и хипокористичната форма *Зоџовиќ*. Некои од овие имиња, иако подложни на архаизација, допреле и до наше време (*Леко*, *Ѓино*,

Гоне, Лешко) или се вградиле во нашите презимиња (*Лековски, Гиновски, Роқановски*). Од албанско потекло може да биде и суфиксот *-зо, -зе*: *Незо, Дозо, Пезо, Дрозо, Грузе, Домзе, Дуризе*. Скратено: *Полноз, Ивез, Баркоз*. Во секој случај барем неговата фреквенција била засилена под албанско воздејство.

Посебно проучување ќе бара контактот со бугарскиот во овој период. Се разбира, тој бил многу тесен, како и секаде на допирот на преодните јужнословенски говори, а во случајов, кога станува збор за почетниот турски период, лишен и од некаков изразит престижен фактор на било која страна.

Затоа на југ тој фактор останува трајно на грчката страна. По извршената христијанизација на Словените, отаде се пренесуваат не само календарските имиња, ами и ред други, било непосредно, било со преведување. Една од уште отворените задачи на балканологијата е да го установи опсегот на тие процеси, а особено да ги издели по можност имињата направени спрема грчки обрасци.

Составот на имињата во турските пописи на нашето население во Серско и Костурско нè изненадува понекогаш со извесна егзотичност, со оглед на присуството на некои грчки имиња што не нашле поширока употреба во нашиот народ, ами се јавуваат само во тие гранични краишта. Понекогаш словенските имиња овде добивале грчки наставки: *Прејинос, Сирос, Бојинос, Дајкас*.

Во Серско повеќепати е забележано името *Сџилјуг* (= *Сџилиоџ*), од кое имаме и хипокористик *Сџило*. Се работи за грчко име што кај нас некогаш имало поширока употреба, судејќи по топонимот *Сџилје* (Дебарско). Грцизмот *сџила* во македонскиот добил значење на „стрмна стена“, но српсхрв. *шиља* го чува значењето *џешиџера*. Наспрема грчкото име создадено на таа етимолошка основа кај нас имаме и неколку словенски по мотив соодветни имиња. Тие исто така се вклучиле во нашата топонимија. Од *Пешиџер* било изведено *Пешиџерица* (Прилепско), од *Пешиџал* – *Пешиџалево* (Прилепско), од *Пешиџан* – *Пешиџани* (Охридско), од *Јамо* – *Јамишиџа* (Злетовско). Порано јас мислев дека топонимот *Дујјачани* изразува нешто од изгледот на теренот. Сега мислам дека и тој е изведен од уште еден пандан на *Сџилиоџ* – *Дујјак*. Дознавам дека и во денешното с. Дупјачани (При-

лепско) има фамилија *Дуџевци*. По варијантата *Дуџан* е именувано селото *Дуџени* (Преспанско).

Дека следењето на соодветствата спрема грчките имиња нè доведува до интересни резултати, може да нè увери и примерот со *Клисур(а)*. Името потекнува од *клисура*, збор по потекло латински, но пренесен кај нас од грчкиот, како и споменатото име. Во XV в. го среќаваме името *Узина*, што е заправо превод на *Клисур(а)*, на база на српското *узан, узак* „тесен“ (*клисура* и значи „теснина“).

Паралелите во балканската средина добро е да ги илустрираме со еден за нас денеска необичен пример. Личното име *Река* е запишано во Долни Дебар во пописниот дефтер од 1452/3 г. Тука е повеќе пати потврдено и *Реч*, скратено очевидно од хипокористикот *Рече*, и тоа најверојатно во албанска средина. Село *Реч* има во областа Голема Река (покрај албанската граница), а *Речани* во Кочанско (споменато во XVI в.). Во Серско е во XV в. забележано непреведеното име *Поџами* (грч. *potámi* = „река“). Но во турските пописи од тоа време имало и *Љуман* (алб. *lutë* = „река“).

Контактот со Власите (Ароманите) бил постојан и се вршел на различни места на нашиот терен. Имињата како *Сорин*, *Дорин* не се единствени (а)романски елементи во нашата ономастика. Тие исто наоѓале место и во нашата топонимија. *Сџанчо* наспрема *Дурмиџор* и *Мисле* наспрема *Висџор* побудуваат кон испитување на можни калкирања. Особено е важно тоа што елементот *-ул*, првобитно граматички член во архоманскиот, придобил функција на многу продуктивна наставка, со која се создава уште една разновидност меѓу формите на нашите лични имиња. Во турските пописи можат да се забележат со десетици ликови како: *Данчул*, *Ранкул*, *Вранул*, *Прошул*.

Најпосле, овие балкански контакти во ономастиката, како дел на комплексните јазичко-етнички процеси на нашиот терен во периодот за кој станува збор, како да добиваат нов прелив со турското влијание. Во XV – XVI в. веќе имаме кај нас употреба на муслимански имиња како заштитни (*Махмур*, *Мусџафа*, *Исмаил* и др.). Процесот на исламизација, тогаш уште во својот почеток, ќе остави исто така не мали траги во различните слоеви на нашиот ономастички фонд.

ТОПОНОМАСТИЧКИ БЕЛЕШКИ

I

По овој увод, во вториот дел, даваме податоци и предлагаме толкувања во врска со имињата на некои македонски населби. Изборот не се води по посебен критериум, ами зависи од можноста да се приведат потврди од изворите. Натаму, во третиот дел, се расправа за тоа како се вклучувало најнепосредно народното преосмислување на некои топоними, за кои ни е посведочен претсловенскиот облик.

Непосредниот повод за овие белешки потекна од поблиското запознавање на фондот на личните имиња во турските пописни дефтери од XV-XVI в. за македонските краишта. Во тој фонд наоѓаме и ред веќе заборавени имиња, а токму тие не еднаш нè упатуваат на правилната трага. Притоа од самиот материјал станува сè поочевидно дека во далеку најголем број нашите топоними биле изведени од лични имиња, дури и во случаи кога нашето внимание првобитно го привлекувале некои други мотиви на именување.

Највидлив морфолошки знак за таквите изведувања се наставките со посесивно значење *-ово*, *-ево*. Учеството на одамна излезената од употреба наставка *-јъ*, *-ја*, *-је*, со исто такво значење, може најлесно да се открие, кога останала трага од јотувањето на консонантот на основата. Така во *Преѓашиѝ* или *Дебрешѝе* имаме замена *шиѝ* за прасл. **tj*. Меѓутоа, во ред примери таквите траги се

загубени. Тоа, како и случаите кога личното име добило статус на топоним без никаков посебен морфолошки знак (сп. *Брусник*, *Коњух*), може да ја направи дури излишна расправата дали, на пример, името на селото *Кокре* (Мариовско) се добило од личното име непосредно вклучено во нова функција, или неговото изведување нè води до старата посесивна наставка *-је*.

Освен споменатите посесивни наставки, и други, инаку повеќезначни, служеле за изведување на топоними од лични имиња: *-ица*, *-ишиџе (-ишиџа)*, *-ец*, *-ско*, се разбира и со можни прирастувања. Резултатот е пак месно име, иако во вакви случаи можело да има и некои претходни фази, постапност до конечното негово установување. Во Прилепско *Ѓумушица* и *Пешиџерица* се реони во полето, но *Пешиџерица* некогаш било и име на село, регистрирано во турскиот попис од XV век.

Треба по сето ова да укажеме и на случајот кога со наставките *-о* и *-а*, на кои тогаш им се паѓа чисто структурална функција, се вклучуваат имињата во веќе постојните шеми. Така, во *Нейрошиџен-о*, *Брајчин-о* како да се скратува наставката *-ово*, додека во *Дукен-а*, *Ваџаш-а* како да се следи стариот модел на изведенки од ж.р. со наставката *-ја*.

Познато е дека не ретко етникот, во множинска форма, се наложил како име на даденото населено место: *Кривоџашиџани*, *Тројаци*, *Рударе*.

По овие неколку претходни забелешки преминуваме кон разгледување на изделените називи, во веќе споменатите два дела. Во текот на расправата се даваат податоци и за топоними на кои не се задржуваме одделно, така што опфатот на овие белешки е поширок, отколку што може да се заклучи само од насловните единици. Укажуваме, каде што е потребно, и на некои странични моменти.

Употребените кратенки се објаснети на крајот на текстот.

II

ВИНИЦА. Град во Источна Македонија. ЛИ *Вин* (?) (ТД. I, 266). *Вињак* (ТД I., 563). Сп. *Винко* (Тупиков, 1903), *Вине*, *Вино* (Заимов, 1988). Во топонимијата во Македонија уште: *Винени*, *Виничани*, *Виниче*, *Винци* (Кънчов,

1970). Село *Винско* се споменува во Милутиновата грамота на манастирот Св. Георгиј Горг во Скопје.

ВИРОВО. Село во Демирхисарско (Западна Македонија). Според народната етимологија наречено така по тоа што таму има многу вирови поради валавиците. Од ЛИ: *Виро* (ТД IV, 304), *Виращ* (ТД III, 253), *Вирлаӣ* (ТД IV, 105), *Вирано* (ТД IV, 353). Семантичка паралела дава руското *Пруд*, *Прудник* (Тупиков, 1903). Во топонимијата: *Вир*, *Вирче* (Кънчов, 1970), Мезра *Вирино* (во Кочанската нахија регистрирана во ТД V, 305). Елементот *вир* вклучен и во имињата: *Завировиќ* (ТД I, 427) и *Пред(о)вир* (ТД IV, 353). За овој тип в. подолу под *Забрчани*.

ДЕБРЕШТЕ. Село во Прилепско, на патот за Кичево. Едно од местата што ги прогласуваа за седиште на Климентовата епархија, поради претполаганата врска на неговото име со *Дрембица*. За тоа се земаа предвид и археолошките остатоци кај селото, а се користеше и случајноста што од Поречката страна има село *Белица*, со кое ја поврзуваа Климентовата *Велика*. Всушност, се работи за изведенка од ЛИ *Дебреӣа* (*Дебреӣ+је*). И во наше време е нотиран во Азот хипокористикот *Дебре* и други варијанти (Pianka, 1975, 185). Во турските пописи се многу чести варијантите од ова име во различни краишта: *Дебро*, *Дебре*, *Дебрешко*, *Дебран*, *Дебранин*, *Дебранко*, *Дебранче*, *Дебраӣин*, *Дебраиш*, *Деборец*, *Дебрин*, *Дебрило*, *Дебрико*, *Дебруно*. Ова место е споменато рано, уште во грамотата на Василиј II од 1019 г. (εἰς τὴν Δεузέτην). Тоа било тогаш важен пункт во Пелагониската епархија. Грчкиот запис покажува дека уште се употребувало и самото име *Дебреӣа* за ознака на местото, секако покрај *Дебреӣше*, кое натаму надвладаало.

ДИСАН (ГОРНИ и ДОЛНИ). Село во Тиквешко. Од ЛИ *Дисан* (ТД V, 463). Сп. село *Дисаново* (Кустендилско; ТД V, 184). Потврдени варијанти во турските пописи: *Дисо̄ӣа*, *Дисо*, *Дисе*.

ДУКЕНА. Испустено село во Тиквеш, западно од Кавадарци. Од ЛИ за кое ни се потврдени овие варијанти од турските пописи: *Дукина*, *Дукан*, *Дукле*, *Дуклаш*, *Дуклич*. Во Слепенскиот кодик од XVI в. *Доукена* (во акузатив; Селищев, 1933, 120). Како женско име: *Двкена* во Трескавечкиот кодик од XVIII в. (Селищев, 1933, 239). И денеска е обично: *Дуко*. Се разбира, иако ова име стои

во етимолошка врска со лат. *dux*, тоа не може да сведочи, како што мислеа некои, дека тука некогаш било седиштето на тиквешкиот главешина. Во топонимијата: с. *Дукайино* во Радовишко (Кънчов, 1970).

ЗАБРЧАНИ. Село во Прилепско. Од ЛИ *Забрдец*. Имињата со ваква семантика (определување на потекло спрема некој географски или друг објект) претставуваат една стара група и се застапени и во словенската митологија: *Змеј Горјанин*, *Самовила Самоџорска*. Во народната поезија и: (*Миџре*) *Поморјанче*. Такви имиња среќаваме и во турските пописи: *Заџор* (*Заџора*, *Заџоро*, *Заџори*, *Заџорино*, *Заџорјани*), *Горан*, *Полјан*, *Полјак*, *Пойолко*, *Дољанина*, *Приморец*, *Подџрајче*. Најблиска потврда е *Забрчко* (т.е. *Забрџо-ко*; ТД III, 48). Во топонимијата се повеќе места наречени спрема вакви имиња: *Наџоричино* (Кумановско), *Заџорани* (Прилепско), *Подџорци* (Струшко), *Подлес* (Велешко), *Брждани* (Кичевско) *Подџрадец* (на Охридското Езеро во Албанија), *Средореч* (Дебарца), *Междурек* (Кукушко), *Езерани* (Преспанско), *Езерец* (Костурско) и др.

ЗРКЛЕ. Село во Порече. Во Слеченскиот кодик (XVI в.) запишано како: *зр̀кленџ*,

зр̀клени, *зр̀клене* (Селищев, 1933, 67). Сп. ст. сл. *зр̀џти*, *зр̀џ* „гледа“, мак. *зркне*, *сурка*, *насура*, *наспе*. Изведено од лично име (*Зр̀клен*, *Зр̀кле*). Во турските пописи се забележани личните имиња *Зрикоџа*, *Зрико*, *Зирниче*. Како име на село во вилаетот Долго Брдо: *Зирклани* (= *Зр̀клани*; ТД III, 369). Од истиот корен може да бидат презимињата: *Зрлев*, *Зрмановски*.

КОКРЕ. Село во Мариово. Од ЛИ, потврдено со повеќе форми во турските пописни дефтери од XV-XVI в.: *Кокре*, *Кокор*, *Кокора*, *Кокорино*, *Кокоруша*, *Кокорџа*. Во топонимијата: *Кокрово* (село во Долни Дебар; ТД III, 383). Од фондот на старите руски лични имиња: *Кокорџ*, *Кокора* (Тупиков, 1903). Стари полски имиња: *Kokorz*, *Kokornak*, *Kokorowski* (Taszuski, 1966 нт.). Во однос на семантиката сп. мак. *кокори се* „се држи важно, се перчи“.

КОНСКО. Име на села во Гевгелиско и на Преспанското Езеро. Од ЛИ потврдено во турските пописи со формите: *Коно*, *Коне*, *Конук*, *Коновиќ*, *Конис* (со грчка наставка), *Кончар* (<*Конч[e]* + *ар*). Име од родот на *Крамир*, *Крајче*, *Зайро* (ст. сл. *коњ* „крај“). Сп. *Коно*, *Коне*,

Кончо, Конче, Конуш (Заимов, 1988), *Конач, Конуша, Конша, Коныџа, Конъиш* (Тупиков, 1903). Во топонимијата: *Коново* (Нахија Илиџа; ТД V₁, 70), *Коновци* (Нагоричинска нахија; ТД V₂, 512), *Конче* (Радовишко; изведено од *Конец*). И во *Кониково* (Енице-Вардарско) е вклучена, можеби, уште една хипокористична форма од ова име: *Коник*. Инаку, наставката *-ско* послужила за изведување на повеќе имиња на населени места според лични имиња, за кои во добар дел располагаме и со потврди: *Боџаџиско* (Костурско; во турскиот попис на тој крај: *Боџавеџко*), *Зборско, Сјбойско* (Карацова), *Чемерско, Полошко* (Тиквешко), *Врџско, Мрежичко* (Мариовско), *Градско* (: *Град-е, Градимир*), *Вешерско* (Велешко), *Сланско* (Порече), *Црско* (: *Црв-е; Демирхисарско*) и др.

КОШИШТА (КОШИШЧА). Денеска тоа е име на едно маало во Охрид. Зд. Штибер претпостави дека називот можел да се добие спрема оној некогашен вид фортификации кога големи кошишта се полнеле со земја за заштита на рововите (Stieber, 1973, 85-86). Сепак поверојатно ни се чини дека тој е изведен од лично име *Кошо, Коше*. Сп. *Коша, Кошелъ, Кошик* (Тупиков, 1903), *Kosz, Koszek, Kosznik* (Taszycki, 1966 нт.), *Кошо* (< Кошимир; Заимов, 1988). Во топонимијата: *Кошево* (име на две села во Овче Поле), *Кошари* (Кривопаланечко), *Кошени, Кошарка* (Тиквешко), *Кошино* (Прилепско). Овие топоними ги вклучуваат и следните варијанти на личното име: *Кошир, Кошарко, Кошан* и *Кошин*.

КРИВОГАШТАНИ. Село во Прилепско, на патот за Крушево. Споменато во трескавечките грамоти на кралот Стефан Душан (меѓу 1335 и 1345 г.): *въ Кривогащанехъ*. Таму е забележана и придавската форма: *до поуѣ Кривогашкего*. Таа сведочи дека првобитното име на селото било *Кривогаштъ*. Соодветно имаме засведочено име на исчезнато село во Струмичко: *Преџашиѣ* (ТД V₃, 210). Бидејќи едно од значењата на именката *џаиѣ* е „преод, премин“, последново можеме да го поврземе семантички со *Преход*, засведочено во турските пописи и како лично име (ТД IV, 98 : *Прехода*), но и како име на село во Штипската нахија (ТД V₂, 135). Кон ова се придружува и *Преџаз*, име на мезра во Кочанската нахија (ТД V₂, 411) и на село во Тетовската нахија (ТД VI₁, 364). Претполаганото лично име *Кривоџаиѣ* би имало тогаш значење „кри-

воход“ и би наоѓало блиско соодветство во старото руско име *Кривоноџ* (Тупиков, 1903). Така тоа би било опозитно име спрема *Преџашѝ*, *Преход* и *Преџаз*. Во стариот словенски ономастикон повеќе вакви дводелни имиња се изведени од основата *крив-* во првиот дел. Како имиња на села во Македонија се јавуваат: *Кривци* (Дебарско и Гребенско), *Кривени* (Преспанско) *Криволак* (Тиквешко).

МАЖИЧИШТА (МАЖИЧИШТЕ). Село близу до Прилеп. Постариот изговор претставен во Трескавечкиот кодик: *мажовичишта* (XVII в.), *мажоичишта* (крај на XVIII в.; Селищев, 1933, 142). Ктетикот мажо(в)ечки упатува на ЛИ *Мажовец* (*Мажевец*). Од една паралелна форма *Мажович* < *Мажевич* (или *Мажовиц* < *Мажевич*) било изведено името на селото. Корен *тоџ-* „силен, зрел, израснат“. Паралели од топонимијата: *Мужаѝин* (мезра во Врањската нахија, ТД V₄, 298), *Мужовац*, *Мужевина*, *Мужевице* (Селищев, 1933, 212).

НАКОЛЕЦ. Село на Преспанското Езеро. Во грамота од XIV в. запишано во множинска форма: *оу наколъцехъ* (Мошин, 1981, 135). Кај некои автори се јавува асоцијација со наколни жилишта. Всушност, називот е изведен од ЛИ: *Нако+л+ец* (сп. *Бурин+ец*, *Рашан+ец*). Името *Нако* се повело по имињата како *Манол*, *Виѝол*, *Бомбол*. Треба да се има предвид и топонимот *Накловѝс* од српска средновековна грамота (Ономастички прилози II, 53).

НОРОВО. Село во Прилепско. Во турските пописи потврдени за Серско личните имиња *Норос* (ТД IV, 172) и *Норино* (ТД IV, 93). Сп. *Норной* (Тупиков, 1903), *Norek*, *Norko*, *Norowski* (Taszycki, 1966 нт.).

НОШПАЛ. Село во Битолско. Во Трескавечкиот кодик запишано како *Нощ’пал’* (Селищев, 1933, 145). Тоа укажува дека се работи за ЛИ изведено врз база на именката *ношѝ* (*ноќ*). Нотирано е бугарско име *Нощѝо*. Иако за него се предлага поинакво објаснение (Илчев, 1969), сметаме дека тоа поскоро спаѓа овде. Сп. ги и полските презимиња: *Nosniewicz*, *Nosnowic* (Taszycki, 1966 нт.). Хипокористик *Нокевец* можеме да изделиме од името на некогашното село кај Качаник: *Нокевце* (ТД I, 444). Во овој круг спаѓа и месното име *Ноџајевиќи* (Kladanj), заправо презиме спрема ЛИ *Ноџај*. Вториот дел од името *Ношѝал* треба да се објаснува со прираснување на наставките (*Ношѝ+ѝ(e)+ал*). Село *Ношѝал* е забележено во турски-

те пописи за Призренско, каде што и други топоними покажуваат замена *št* за **tj*, **kt'* (Ономастички прилози VII, 57).

ОСТРИЛЦИ. Село во Крушевско. Од исчезнато ЛИ *Осѝрил(ец)*. Сп. *Осѝромир* (XI в.), *Осѝреџ* (Тупиков, 1903), *Ostrew* (Taszycki, 1966 нт.), *Осѝрев*, *Осѝров* (Илчев, 1969). Од облакот *Осѝро* изведено *Осѝрово* (Воденско, на Островското Езеро) и *Осѝровец* (ТД V, 35). Од *Осѝор* - *Осѝори* (село во вилаетот Колоња; ТД II, 127). Кај Кънчов и: *Осѝрени* (Голо Брдо), *Осѝреџ* (Битолско).

ПОПАДИЈА. Село во Велешко. Од машко име *Поѝадија*, повеќе пати потврдено во турските пописи (сп. ТД II, 294, III, 166). Селото *Паѝадија* во Леринската нахија е регистрирано во ТД II, 315.

ПРЕТОР. Село на источниот брег од Преспанското Езеро. Кънчов го бележи како *Преѝорче*. ЛИ *Преѝор* потврдено во ТД I, 316 (Тетовска нахија), ТД II, 445 (Леринска нахија). Со проширена форма се јавува во името на с. *Преѝорино*, Кустендилско (ТД V, 162). А пак формата *Преѝин* може да се издели од името на с. *Преѝина* (Прешевско). ЛИ *Преѝор* се добило со проширување од една хипокористична форма *Преѝо*, како што тоа се случувало и во однос на други имиња, забележани во турските пописи: *Раџор*, *Лаџор*, *Краџор*, *Драџорин* (сп. *Драџор* - рекичка што тече низ Битола) и др. Дводелно име *Преѝимир* е расчитано, иако под прашалник, во ТД I, 508 (Тетовска нахија). Овде треба да се земе предвид и старото руско презиме: *Прѝѝичъ* (Тупиков, 1903), како и топонимот *Прѝѝинини лози* од српска средновековна грамота (Ономастички прилози II, 55).

РАВНЕ. Од ЛИ *Равънъ* (*Равън-* + *-је*) Прва потврда во приписка во Болонскиот псалтир од првата половина на XIII в. (въ селъ рекомодџ равъне). Тоа е денешното *Рамне* кај Охрид. Село со исто име има и во Порече. Во топонимијата сп. уште кај Кънчов, 1970: *Равен* (Гостиварско), *Равна* (Серско), *Равња* (Драмско), *Рамна* (Енице-Вардарско, Кукушко, Демирхисарско – Во Грција, Битолско), *Рамно* (Кумановско). Во познатата Солунска легенда се споменува *Равен* како средновековен град на Брегалница. Во турските пописи како ЛИ: *Равне* (ТД III, 156), *Равно* (ТД I, 162). Словенски паралели: *Rowny*, *Rowno* (Taszycki, 1966 нт.). И во други случаи првобитни придавски форми

на *џнџ* станувале лични имиња, што се гледа и во топонимијата: *Воден* (град), *Жеген* (рид во Скопско), *Водно* (село и рид над Скопје), *Водна*, село во Кочанската нахија (ТД V₂, 410). Од таква основа било изведено и името на селото *Смесница* во Скопскиот вилает (ТД VI₁, 93).

СЕКИРЦИ. Село во Прилепско. Од ЛИ *Секир(ец)*. Сп. лични и фамилни имиња: *Сикир* (ТД IV, 353), *Сикирче* (ТД IV, 110), *Сџкира*, *Сџкиринџ* (Тупиков, 1903), *Siekira*, *Siekirko*, *Siekirec(s)ki* (Taszycki, 1966 нт.). Села: *Секирци* (ТД II, 228, Леринска нахија), *Секирани* (ТД II, 202, Битолска нахија), *Горно* и *Долно Секирино* (ТД V₁, 648, 749, 787, Нахија Серишник). *Секирник* (ТД V₃, 175, Струмичка нахија).

СКОЧИВИР. Село во Битолско на Црна, на границата со Мариово. Според народното толкување некој тука „скочил во вир“. Се работи заправо за заборавено ЛИ *Скочивир* „да биде силен што да може да прескокне и вир“. Блиска паралела претставува старополското *Skoczybloto* (Taszycki, 1966 нт.). Од истиот композитен тип и од истата семантичка сфера се и имињата *Газибара*, *Газивоода*, што денеска ги сфаќаме како прекари.

СЛОЕШТИЦА. Село во Демирхисарско (Западна Македонија). Постариот изговор претставен во Слеченскиот кодик од XVI в.: *словештица* (Селищев, 1933, 64). Од едно заборавено ЛИ *Словешта* најпрво со посесивната наставка *-ја* или *-је* се добила формата *Словешта* или *Словештије*, а потоа дошло проширување со наставката *-ица*. Мезра *Словче* е регистрирано во Велешко во XV в. (ТД I, 156).

СТАРАВИНА. Село во Мариовско. Од ЛИ *Сџар*, проширено со наставките *-ав* + *-ин*. За таквото проширување сп. од записите во турските пописни дефтери: *Куџав*, *Белавче*, *Маџлавино*. Месност *Сџаравина* е спомената и во Третата трескавечка грамота на кралот Стефан Душан. Уште од првото издание се провлекува погрешното читање: на стара вина (Мошин, 1981, 158). Треба: на старавина, со акузативна форма на личното име *Сџаравин*.

ФАРИШ (и: **ВАРИШ**). Село во Раец, Тиквешко. Од ЛИ (грчко). Сп. од Серско: *Фаришо* (ТД IV, 128), *Фари* (ТД IV, 129). Под *Variye*, што Евлија Челебија го споменува како еден од своите конаци на патот од Битола за Штип, веројатно се крие името на ова село.

некое лично име, нормално е да се очекува дека народната етимологија ќе се опира пред сè на личните имиња во традицијата на даден народ. За среќа, нам ни е денеска многу подостапен и попознат фондот на старите лични имиња во употреба кај Словените, отколку што тоа беше случај кога Романски ги пишуваше своите статии. Може веднаш да се приговори дека соодветството на даденото лично име не сведочи само по себе и за потребната временска усогласеност, но тој приговор уште повеќе, па и од повеќе страни, може да се постави и во однос на користењето на апелативната лексика за ваква цел.

Преминувајќи сега на одделните случаи, ќе подвлечеме дека при објаснувањето на името на градот Штип, во оној момент кога се обрнуваме кон народното осмислување, не може да ни биде безразличен фактот што меѓу старите руски презимиња е потврдено *Щийуновъ* од личното име *Щий-унъ* (Тупиков, 1903). А пак во старочешкиот именик е нотирано *Ścipka* (Svoboda, 1964). Името *Шћишћ* се содржи во називите на селата *Шћишћље* (Сев. Србија, Поморавје) и *Шћишћина* (Кај Књажевац). Тоа секако доаѓа поскоро предвид отколку претполаганото воздејство од страна на глаголот *ошћишћати*.

За името на Скопје Романски претполага такво воздејство во врска со *којаиши*, *скојаиши*. Меѓутоа, и во овој случај во старорускиот фонд наоѓаме лично име *Скои* и презиме *Скоинъ* (Тупиков, 1903), за кои имаме повеќе варијанти и од старополскиот материјал: *Skop*, *Szkop*, *Skopacz*, *Skopak*, *Skopek*, (*Skopko*), *Skopowski* (Taszycki, 1966 нт.).

За споредба со името *Солун* можат да се привлечат овие форми од коренот *sol-*: *Соленикъ*, *Солевъ* (Тупиков, 1903), *Solarz*, *Solec(s)ki*, *Solica*, *Soluch*, *Solut* (Taszycki, 1966 нт.). При вакво разнообразие на наставките, може лесно да се предвиди и варијанта со *-ун*, а неа навистина и ја наоѓаме и тоа кај нас, во XVI в. во Слѣпченскиот кодик: *Солоунъ* и во XVIII в. во Трескавечкиот кодик: *Солѣнъ*, *Солѣне* (Селищев, 1933, 120, 138). И денеска имаме: *Соле*, *Солев*.

Ако Велес треба да се сврзува со пеонската населба *Bylazora*, *Вулаџора*, во што некои се сомневаат, тогаш треба да заклучиме дека Словените биле потсетени на своето многу обично лично име *Велесъ*, скратен облик од

Велеславъ. Романски, меѓутоа, елементот *oga* го идентификува со албанското *ÿrë* „мост“, додека во првиот дел го гледа коренот *vel-*, но го сврзува со името на р. Велика (Вардар), а не со личното име Велеславъ.

Името *Охрид* Романски со право го смета за словенско, вклучувајќи го во моделот: *Обреж, Оџорје, Ополе* (Полска). Па така и: *О-хрид*. Но по тоа останува прашањето дали именувањето настанало спрема една особеност на теренот (градот е расположен на угорниште, ритче) или по уште едно од оние лични имиња што како да кажуваат каде е детето родено (*Наџор, Заџор, Подџорец, Подџрадец* и др.). Лично име *Хрид, Хридин* е потврдено во турските пописи во Серско (ТД IV, 79, 166, 177, 200, 250). Можноста и *Охрид* да било лично име се поткрепува со тоа што опозитно име спрема него можеме да изделиме од називот на селото *Подрижда* (ТД I, 551; Тетовска нахија). И тоа што *Охрид* се јавува како име на неколку населби на Балканот (П. Хр. Илиевски, 1988, 18) говори во полза на претпоставката дека станува збор за исчезнато лично име. Не може да се очекува дека во сите тие места дошло до еднаков опис на теренот. При тоа треба да се имаат предвид и разликите во значењето на *хрид* во јужнословенските јазици. Блиска семантичка паралела ни дава името на селото *Наџоричино* (Кумановско), изведено од лично име *Наџор-ич-ин*. Селото *Сџаро Наџоричино* не се наоѓа на некое нагорно место. Уште поблиска паралела можеме да извлечеме од името на прилепското полско село *Обршани*, во кое се содржи заборавено лично име *Об+(в)рх*. Претсловенското име на Охрид гласело *Λυχιδος*. Бидејќи Романски уверливо ја одбива претпоставката дека со тоскискиот ротаџизам се дошло до изговорот *Lichridos*, да допуштиме дека и секвенцата *-chnid-* можела да ги потсети Словените на нивните имиња *Хрид* и *Охрид*. Но, и кога се работи за важни пунктови, таква врска со минатото не е неопходна, ами може да се случи и сосем ново именување. За таква можност сведочат и другите Охриди на Балканот.

Ние се надеваме дека нашиот обид да се излегува пред сè од асоцијации со веќе познати лични имиња, му дава поголема откривачка сила на факторот на народната етимологија, отколку што беше случај при поранешните обиди за објаснение на имињата, за кои ни е позната

претсловенската форма. Ова останува да се проверува на поширок материјал како од нашиот терен, така и од други области. Во смисла, на таквото проширување ќе укажеме само на два-три примера. *Castoria* е претсловенско име за градот *Косџур*. *Косџур* и некои блиски форми биле и лични имиња во словенската средина. Сп. *Kostur* (Taszycki, 1966 нт.), *Косџелъ* (Тупиков, 1903), *Косџур* (Грковић, 1977), *Косџуран*, *Косџурско* (Илчев, 1969). Како женско име во Трескавечкиот кодик *Косџвџра* (Селищев, 1933, 239). Во нашата топонимија село *Косџур* има во Кривоаланечко, а *Косџурени* во Мегленско (Кънчов, 1970). Струмичкото *Косџурино* било изведено од проширениот облик на името: *Косџурин*. Во старополскиот фонд наоѓаме лично име *Nis(z)*, што секако треба да се зема предвид во врска со името на градот *Ниси* (старото: *Naissus*). *Лом* на Дунав во Бугарија го заменило старото *Almus*. Но сепак сп. *Ломанъ* (Тупиков, 1903), *Łomik* (Taszycki, 1966 нт.). *Лом* (Илчев, 1969), *Лома* (Грковић, 1977).

Ако не постапуваме по предложениот начин, ние го запоставуваме чинот на словенското именување, за да го бараме првенствено претсловенскиот етимон.

ИЗВОРИ, РЕЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

- Грковић, 1977 – М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, 1977.
- Иванов, 1933 – Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, Софија 1933.
- Илиевски, 1988 – П. Хр. Илиевски, *Осџаџоци од џреџсловенскаџа џџоџонимија во Македонија*. Македонски јазик, XXXVIII-XXXIX, 1987-1988, стр. 7-25.
- Илчев, 1969 – Ст. Илчев, *Речник на личните и фамиљните имена у Българите*, Софија 1969.
- Заимов, 1988 – Ѓ. Заимов, *Български именник*, Софија 1988.
- Кънчов, 1970 – В. Кънчов, *Избрани произведения II*, Софија 1970.

- Мошин, 1981 – В. Мошин (уредник), *Сѵоменѵци за средновековнаѵа и ѵоноваѵа исѵѵориѵа на Македониѵа*, т. IV, Скопје, 1981.
- Pianka, 1975 – W. Pianka, *Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot*, Warszawa 1975.
- Селищев, 1933 – А. М. Селищев, *Македонские кодѵки XVI-XVIII веков*, Софѵа 1933.
- Stieber, 1973 – Z. Stieber, *O nazwie Košišta w Ohridzie*. Македонски јазик XXIV, 1973. стр. 85-86.
- Svoboda, 1964 – J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964.
- Taszycki, 1966 нт. – W. Taszycki (red). *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966 и натаму.
- ТД – *Турски докуменѵи за исѵѵориѵаѵа на македонскиоѵѵ јазик* (Издава Архивот на Македониѵа – Скопје. Од 1971 до 1984 издадени шест тома со материјали од XV-XVI в., од кои V-от том во 4 посебни книги).
- Тупиков, 1903 – Н. М. Тупиков, *Словарь древнерусских личных собѵѵвенных имен*, С.-Петербург, 1903.

14.

ЗА НЕКОИ МЕСНИ ИМИЊА ВО ГРАМОТАТА НА ВАСИЛИЈ II ОД 1019

Во времето од 1019. до 1025. императорот Василиј II издаде три грамоти, со кои ги потврди правата на Охридската архиепископија. Во нив се споменуваат ред места (градови, крепости) во нејзината диоцеза и се утврдуваат привилегиите што во нив им припаѓале на епископите.¹ Ние овој пат ќе се задржиме само на имињата на некои од тие места, споменати во грамотата од 1019. За некои пак веќе стана збор, особено во статијата „Топономастички прилози“ (за Охрид, Костур, Дебреште, Велес, Скопје и Ниш; за Битола говориме во посебна статија).

Грамотите на Василиј II не се зачувани во оригинал, ами во два преписа од XVI-XVII в. При подробното испитување може поради тоа да се покаже дека станувале и извесни промени во бележењето на имињата, но целосниот увид уверува дека копистите сепак верно го следеле оригиналот од почетокот на XI в.

Паѓа веднаш в очи дека не се употребени античките, ами словенските имиња, дури и за такви средишта, какви што биле - Охрид, Струмица и Ниш. Очевидно за тоа придонесувал фактот што целата материја била преземена заправо од постари словенски документи, во кои се фиксирале правата на Охридската патријаршија. И во однос на името на Скопје (τῆ Σκόπια) таквото воздејство

¹ Грамотите се издадени кај Й. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1933, 547-562.

се гледа не само во изборот на форма со о (а не со ου) во коренот, ами и во изборот на наставката.

Интересен морфолошки состав на соодветните називи прикажуваат записите на грамота: (εις τὴν Κίτσαβιν и [εις] τὴν Μορίχοβαν. Со нив се пренесуваат словенските форми *Кичава* и *Морихова*. Месното население и денеска својот град го вика *Кичаа* (официјален назив: *Кичево*). Лично име *Морихова* ни е засведочено во турските пописи од XVI в (ТД V³, 490)². И во двата случаја се работи за еден стар тип словенски машки имиња на *-ва*. Сп. *Торџова*, *Кочева* (Тупиков), *Poezdowa*, *Mozgawa* (Taszycki) и кај нас во турските пописи од XV-XVI в.: *Москова*, *Неџошева*. Наспрема *Кичава* засведочено ни е, со друга наставка, личното име *Кичавеџ* (ТД V², 176). Денеска *Мариово* или *Мориово* е име на област. Не е познато каде бил лоциран стариот град, од кој таа го добила своето име, инаку изведено од хипокористиците *Марих*, *Морих*. *Кичава* и *Морихава* биле, значи, лични имиња во функција на топоними. Таков бил случајот со *Дебреџа* (за денешното село *Дебрешиџе*) во истата грамота (в. во статијата „Топонимастички белешки“).

Стариот град Преспа, по кој исто така останало името за целата област, е споменат вака: (εις) τὴν Πρέσπαν. Тука може да има едно подновување на изговорот, зашто за Ѓ би очекувале εα, како што е во оваа грамота запишано за *Прџморџ* (τὸν Πρέџморον). Но *Пресџа* било име што и подоцна влегувало во епископска титула, и копистите можеле да бидат свикнати со неговиот понов изговор. Инаку се работи за старо, заборавено лично име, со корен *сџй-*, што со удолжување на вокалот е вклучен и во глаголот *сџйаџи*. Во преспанскиот говор е забележана именка *сосџа* (*сосџа снеџ* = снежен намет). Нејзината стара форма ја реконструираме како *сџ-сџџа*. На ист начин, со друг префикс, било образувано и *џрџ-сџџа*. Мотивот на именување се содржел во желбата: „да биде богат, окружен со изобилие“. Како старо руско име е нотирано: *Пересџџникџ* (Тупиков). Кај нас личното име *Пресџин* и *Пресџе* е забележано во турските пописи од XV в. (ТД II, 236, 252; 146, 147). Во турски попис на Скадарската

² ТД = Турски документи за историјата на македонскиот народ.

област од XV в. се среќава личното име Преспа (Ономастички прилози IV, 50).

Струмица се споменува во составот τὸν ἐπίσκοπον Στρουμίτζης εἰς αὐτὴν Στρουμίτζου (епископ на Струмица во истата Струмица). Името секако стои во врска со античкото име на реката Στρουμῶν. Меѓутоа, пребрзано се заклучува во ономастичките речници дека личните имиња *Сѝруме*, *Сѝрума* биле дадени според реката *Сѝрума*. Обратно, има добра основа да се тврди дека самото античко име на таа река било адаптирано при воздејство на такви словенски имиња, за појавата на кои имало добар мотив (сп. пол. *strumień* = поток, рекче, чеш. *strumen* = извор). Во полското презиме *Postrumieński* (Taszycki) е вклучена една форма на лично име од такво потекло. Во врањскиот крај е забележано презимето *Struminac* (Rječnik JAZU). Во телефонскиот именик за Скопје наоѓаме презиме *Сѝрумениковски*. Кај нас е женското име *Сѝрума* обично до најново време. Во турските пописи машкото име е претставено со варијантите *Сѝруман* и *Сѝруме*. Така, посредно – преку називот на реката, воздејството на лично име допрело и до називот на градот Струмица. Реката за која станува збор е Струмица, десна притока на Струма. Ова место од календарот на Асемановото евангелие од XI в. може да сведочи за споменатиот пренос на името: па(ца)тъ с(ва)т(ы)ѡ ѡже на Струмици.

За Битола пишував посебно. Сепак сега би имал да соопштам уште некои опсервации. Местото, во грамотата гласи: τὸν ἐπίσκοπον Βουτέλεως (епископот на Битола). Обликот на коренот секако упатува на претсловенско име на градот. Меѓутоа, привлекува внимание падежната наставка. Во својата статија за името на градот Битола, излегувајќи од познатиот Битолски натпис, јас претполагав множинска форма на тоа име. Инаку буквата на крајот би сведочела за порано почнатата деназализација, отколку што тоа обично се прима. Но и тоа би можело да се допушти, ако се има предвид дека се работи за натпис, а не за канонски текст. Друга можност е дека таа крајна буква, што ја читаме како кирилско ѡ, е заправо адаптација на глаголската буква за ѣ. Јас таа можност порано можеби пребрзо ја исклучив. Во секој случај сега мислам дека треба да читаме: *Бытолѣ*. Тоа пак нè доближува до претпоставката и во овој случај да воздејствувало

словенско лично име (*Выйѡлъ* како *Вийѡлъ*, сп. *Вийѡлишиѡа*) при адаптацијата на претсловенскиот назив на местото. Грамотата не го користи грчкото име за овој град (*Μοναστήρι*). Очевидно тоа е подоцнежнo, како што тврдат некои научници, или барем подоцна афирмирано. Тоа име внесе многу забуна зашто, сè до откривањето на Битолскиот натпис од почетокот на XI в., ја упатуваше мислата на словенското обитѣлѣ како на основа за именувањето на градот. Заблудата сосем се отстранува, ако земеме предвид дека и во словенската средина *Манасѡир* било некогаш и лично име, за што сведочат презимињата: *Манасѡирев*, *Манасѡирин* (Тупиков), *Monastyrski* (Taszycki). За повеќето села во Македонија и Србија што ги носат имињата *Манасѡир*, *Манасѡирец*, *Манасѡирица* тешко ќе се докаже дека тие сите биле наречени по тоа што во нив има или имало манастир. И за Битола не треба да се инсистира врз тоа, штом веќе традицијата не нè известува за некој познат манастир во или кај тој град. И важни денеска градски центри можеле да го добијат своето име по некој некогашен нивни жител, дури тие уште биле мали населби или дури првобитно и само едно нивно маало можело да го носи името на еден таков предок. Дури и за села се засведочени во минатото две имиња. Денешното с. *Облаково* (Демирхисарско) во XVI в. имало уште едно име: *Калуџерица*. Обете се изведени од стари лични имиња.

И Прилеп е првпат споменат во грамотата на Василиј II: εἰς τὸν Πρίλατον. Тука е јасна етимолошката врска со глаголот *ѡрилѣиши*. Импресиониран од археолошките наоди на Маркукуле, јас заклучив дека мотивот за именување потекнал од примитивните жилишта што биле како прилепени до стените. Тоа веднаш го применив и на *Слейче* (село во Демирхисарско и Прилепско).³ Сега сум должен да се коригирам. Пак посредувало лично име, сп.: *Прилѣѡа*, *Прилиѣѡа* (Тупиков), *Przylepski* (Taszycki). Село *Прилеп* (некогаш *Прилеѡи*) има кај Дечане, а *Прилеѡец* кај Власотинце. *Прил'еѡ* е во планинскиот крај северно од метохиското село Мојстир забележано како име на ливади и на чешма (Ономастички прилози VII, 276).

³ Б. Конески, *Слейче*. Ономатолошки прилози, књ. I, Београд 1979. 51-53.

Блиски по мотивот на именување се: *Приклејка*, *Прилука*, *Придајок*, *Прикол* (Тупиков). Блиско по содржина му е и *Присао* (име на село кај Прилеп, но и лично име, засведочено за Серско во турски попис од XVI в.: *Присадо* (ТД IV, 265)⁴. Потврдите за *Слејец* и *Слејчо* како лични имиња се чести во турските пописни дефтери од XV-XVI век.⁵

⁴ Прилепското село *Саждево* би го носело тогаш своето име спрема непрефиксираниот облик: *Сао*. Сп. за старополскиот, во речникот на Tazyski, лично име *Sad//Zad*.

⁵ Сепак и мојата поранешна претпоставка може да стои, но само ако не се оперира со апелативот, ами со лично име: *Сълѣѣць*. Ако пак *Лейче* во првата Душанова грамота на ман. Трескавец се однесува на денешното прилепско *Слејче*, би имале непрефиксирани облик наспрема споменатото име. Но треба да не ја губиме од предвид забелешката на Ст. Новаковиќ: *Лепче* али није доволно јасно. Сп. В. Мошин (ред.), *Сѣменица за средновековнаѣа и ѣоновнаѣа истѣорија на Македонија*, т. IV Скопје 1981, 89.

СУФИКСОТ *-(j)ux* ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА

Овој суфикс е денеска напoлно непрoдуктивен во македонскиот јазик. Го среќаваме само во неколку наследени збора: *кожув* (< *кожух*), *очув* (< *очух*), *лојув* (< *лојух*), *йердув* (< *йердух*). Последниов збор веројатно претставува вкрстување меѓу **йерух* и *дух-аџи*. На поголемата употреба на овој суфикс во минатото на јужнословенскиот терен за изведување на деминутиви укажува еден пример како: *йамейшоухъ*¹.

Пообична била, меѓутоа, неговата продуктивност при изведувањето на хипокористики, обично лични имиња, за што наоѓаме доволно бројни потврди како од источно и западнословенските, така и од јужнословенските јазици. Меѓутоа и во тој домен неговата употреба се ограничувала од конкурентниот суфикс *-уш(ь)*. Како што ќе видиме понатаму, денеска во ред случаи не можеме да устанoвиме дали се работи за изведенки со едниот или другиот суфикс.

Во македонската топонимија и оронимија суфиксот *-(j)ux* е присутен во следните имиња: *Коњу(х)* (село во Кумановско), *Перух* (село во Гоцелчевско), *Кожух* – *Кожув* (планина). Првото име се среќава повеќепати и не бара посебно објаснение. Меѓу другото тоа било и старото име на градот Елбасан (Албанија). Во случајот со *Перух* поскоро се работи не за патронимичка, туку за

¹ Сп. Сигнији списи Ђуре Даничића III, Приредило Ђорђе Трифуновић. Београд 1975, III, 349.

глаголска основа, како во називите: *Пасѝух*, *Кайѝух* (Босански Петровац – Бихаќ), *Тейѝух* (Дрниш, Шибеник). Називот *Кожух* – *Кожув* е сроден со познатите имиња на планини: *Козјак*, *Козара*. Така *Кожух* би значело исто што и *Козар*. Сп. поради мотивот на именувањето *Коњух* (планина во Босна) и *Овчар* (планина во Србија). Интересно е да се спомене дека во руски записи од XV и XVI век *Кожух* е забележано и како лично име².

По нешто можеме да изделиме за прашањето што нè интересира и на историски план. Име на село *Јемнухово* е забележано во Душановата грамота од 1345 г., издадена на пиргот Хрусија. Очевидно дека се работи за изведување од личното име *Јемнух*, секако како хипокористика спрема (*Јемноста*, кое ни е од своја страна засведочено во записите во Битолскиот триод од крајот на XII век³).

Имињата на -ух рано излегле од употреба. Во тоа нè уверува фактот што нив речиси не ги среќаваме во богатиот материјал од турските дефтери. Единствен пример што можеме да го забележиме, и тоа со проширување на суфиксот, е името *Радухна* (Прилепско – Мала Росица и Волко село). Варијантите што се среќаваат во истиот дефтер: *Радохња*, *Радихња*, *Радихна* можат само да посведочат како други суфикси ја ограничувале употребата на -ух⁴. Нашето *Радухна* се опира на *Радух*, нотирано во Аста Croatica (Zagreb 1863)⁵. Хрватски извори го потврдуваат и името *Црнух*: Cernus de Zambaka (Задар, 1247 г.), Juano Cernucho (Задар, 1289 г.)⁶.

Имајќи предвид дека е засведочено името *Црнух* од јужнословенскиот терен, ние сме во можност да тврдиме

² М. Морошкин, Славјанский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. Санктпетербург 1867.

³ Б. Конески, Личното име Емноста. Втора југословенска ономастичка конференција, МАНУ, Скопје 1980, 155-156.

⁴ Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер № 4 (1467-1468), Скопје 1971, 85-95.

⁵ Т. Maretić, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. Rad JAZU 81, 82, Zagreb 1866, 126.

⁶ К. Јиречек, Романи у градовима Далмације током средњег века. Зборник Константина Јиречека, Београд 1962, 218; Vesna Jakić-Cestarić, Etnički odnosi u srednjevekovnom Zadru prema analizi osobnih imena. Radovi instituta JAZU u Zadru, sv. 19, Zadar 1972, 136.

дека називот *Црнуш* (денеска месност во Бабуна) е изведен од тоа име. Тоа е заправо назив на поодамна запустено село што се споменува како *Чр̃ноушь* (*Чр̃ноушемь*) и *Цр̃ноушь* во Душановите грамоти за ман. Трескавец. На иста основа и *Радуша* (Тетовско; првпат споменато во 1308 г.) можеме да го сврзуваме со *Радух*. Но сепак тоа останува само претпоставка, бидејќи истите имиња можат да потекнуваат и од хипокористики на *-уш*. Истото се однесува и до називите на селата: *Би̃уше*, *Рос̃уше* (порано *Рагос̃уше*, *Рагос̃уша*), *Видуше* во Западна Македонија⁷. Најпосле истото се однесува и до овие нотирани од нас имиња во македонската топонимија: *Требуш* (Тетовско), *Плавуш* (Валандовско), *Дра̃уш* (Петричко), *Добрушино*, *Велушина* (Битолско), *Белушино* (Прилепско). Навистина, нема лингвистички критериум по кој би се знаело дали во основата на ваквите форми лежи форма на *-ух* или пак на *-уш*. Тоа и ја истакнува потребата од исцрпно евидентирање на тие лични имиња во изворите. Не е без значење, се разбира, кога меѓу нив можеме да посочиме покрај *Радуш* и форма *Радух*.

Суфиксот *-уш* е наследен исто од прасловенскиот. Но се чини дека на балканскиот терен тој добил поткрепа од балканските несловенски јазици (албанскиот, ароманскиот). Според Б. Марков несомнено е „дека образувањата на *-уш* се најраспространети во оние македонски говори што граничат со албанските говори, во кои *-уш* истапува главно со истата функција и се карактеризира

⁷ За *Би̃уше* и *Радуша* Ј. Заимов ги споменува двете можности: дека се врзуваат со **Би̃ухъ*, **Би̃ушь* и *Радуш*, *Радух*. Сп. Ѓ. Заимов, Български географски имена с -јъ, Софија 1973. Поскоро ќе се работи за **Бь̃ухъ*, *Бь̃ушь*. Се јавуваат некои варијанти во овие имиња *Рагос̃уша* е забележано во 1426 (го приложил Иван Кастриот на Хиландар). *Би̃уша* е забележано во 16 век во Слеченскиот кодик (Сп. А. Селишев, Македонские кодичи XVI-XVIII веков, София 193, 67). Еден опишувач на дебарскиот крај од почетокот на 80-те години на XIX век ги бележи овие варијанти: *Ра̃ос̃уше* (*Рагос̃уше*), *Би̃уше*, *Видуше*. Сп. Б. Конески, Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век, МАНУ, Прилози II, 1-2, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје 1977, 44. Варијантите Ростуше, Битуше, Видуше се земени во Именикот на местата на СФР Југославија.

со голема продуктивност⁸. Во ваквите контакти можеме тогаш да ја согледаме причината за отстапувањето на образувањата на -ух.

⁸ Б. Марков на истото место забележува дека во говорите во допир со албанските има образувања на -уш дури и за женски имиња: *Јордуш* (Јорданка), *Надуш* (Нада) што не е обично во другите македонски говори.

ЗА НЕКОИ ПОСЕСИВНИ ФОРМИ ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА

1. Порано се задржав на имињата на селата *Росџуша*, *Радуша*, *Бийџуше*, *Видуше*, изведени од хипокористични лични имиња на *-ух* со помошта на суфиксот *-јѝ*, *-ја*, *-је*, со кој се правеле придавски форми со посесивно значење.¹ Овој суфикс е одамна непродуктивен. Излегле од употреба и хипокористичните лични имиња од спомнатиот тип. Сега ќе разгледам уште некои случаи на посесивни образувања, сочувани во македонската топонимија. Земам предвид само сигурни случаи, а не такви, впрочем малку на број, што можат да се објаснуваат и на друг начин.

2. Имињата на селата *Вранче* (Прилепско), *Журче* (Крушевско), *Белче* (Демирхисарско), *Бонче* (Мариовско), *Бенче*, *Инче* (Поречко), *Јанче*, *Моџорче*, *Тресонче*, *Сџројче* (Реканско), *Жилче*, *Сџенче* (Тетовско), *Љубче* (Неврокопско), *Венче* (Кожанско), се изведени од хипокористици на *ѝкѝ* (*-ок*) или *ѝѝ* (*-еѝ*) пак со споменатиот стар суфикс (во среден род): *Вранѝк-* / *Вранѝк-* + *-је* и сл. И ваквите хипокористични лични имиња излегле од употреба.² Хипокористични форми на *-ок* се задржани,

¹ Б. Конески, *Суфиксоѝ-(j)ух во македонската топонимија*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет – Скопје, VI (1980), стр. 95–97.

² Основното име *Вран* се среќава во дечанските хрисовули, в. М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977. – Кај ѝ. Даничић, *Речник из књижевних сџарина срѝских I*, е нотирано името *Жоурѝѝ* (*Georgius*) и презимето *Жоурѝковић*. Интересно е дека В. Кънчов (*Избрани произведения II*, София 1970) бележи

но со изразита тенденција за архаизирање, уште од неколку општи именки: *синок*, *брајџок* и, со проширување на суфиксот: *момчок*, *денчок*, *сончок*. Хипокористични форми на *-ец* се обични од некои општи именки, како во случаите: *народец*, *лебец*, *йијерец* и сл.

3. Името на познатиот моравски кнез Рагислав ни е зачувано во преписите на Храбровото сказание во хипокористичната форма во ген.: *Расџица* (од *Расџицџ*).³ Можеме да приведеме уште неколку стари потврди за такви хипокористични форми: *Пејрицџ*, *Николицџ*, *Тодорицџ*, *Коуманицџ*, *Добрицџ*.⁴ Но тие се поодамна заборавени, а трага од нив наоѓаме само во некои топоними изведени со *-јџ*. *Пејрич* (град во Пиринска Македонија, Бугарија),

Журже (стр. 531) и *журженски* (манастир, стр. 589), што би го поткрепувало објаснението на Даничиќ. Меѓутоа *Журче* се споменува уште во Душановата грамота на ман. Трескавец (1334–5), како и во записите од 1544–1548 г. во Слеченскиот кодик (сп. А. М. Селищев, *Македонски кодекси XVI–XVIII веков*, Софија 1933, стр. 63). Доаѓа предвид и *Мжура* (поскоро прекар) од дечанските хрисовули (сп. М. Грковић, *Речник*). Покрај сето ова ќе споменам дека од струшкиот говор ми е познато *жур* „глужд“, *журлав* „глужлив“. И тука како и во значењата на глаголот *журиџи* во српскохрватскиот и украинскиот може да се бараат мотиви за изведување на лично име (сп. *Журил* во Душановата грамота на тетовскиот манастир, 1337–1346: до Жоурилове ниве). – Рјечник JAZU претполага, врз основа на некои топоними, лично име Могог, што го сврзува со Моног. – *Тресонче* најверојатно се сврзува со непотврдено име или прекар на *-оња*, изведувања што се и денеска многу обични, со подбивно значење, во српскохрватскиот. – Наспроти *Инче* има село *Инево* (Радовишко). *Инче*, *Инци* е познато во народната поезија како име на ајдутин. – Скратено име *Сџен* нотира Ст. Илчев (в. подолу), со забелешка дека тоа иде од „Стоен, Стефан или друго подобно име“. Предвид доаѓа *Крсџен*. Во Душановата грамота на тетовскиот манастир: *Шенче*, што може да биде постара варијанта во односот *Кршиџен*: *Крсџен*. Познато ми е презимето *Сџенкоски* (Пештани, Охридско). – Другите приведени случаи не бараат посебно објаснение. Хипокористични варијанти спрема нив се среќаваат и денеска. За основните имиња и за други хипокористични варијанти од нив сп.: Ст. Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у българиите*, Софија 1969; М. Грковић, *Речник*. – Во фамилното име *Белоковци* (с. Дупјачани, Прилепско) останала трага од хипокористикот *Белок*.

³ Ы. Иванов, *Българиски сџарини из Македонија*, Софија 1931, стр. 446.

⁴ Потврди кај Ѓ. Даничић, *Рјечник*.

Николич (Дојранско), се среќава и во Албанија, *Тодорич* (Демирхисарско, Грција), *Куманич* (Неврокопско): *Куманичево* (Тиквешко, Костурско) – со проширување на наставката. Мислам дека кон овие случаи треба да се придружи и *Девич* (Порече). Лично име *Дева* е и во наше време засведочено во јужноморавскиот регион.⁵ Со доволно основа може да се претпостави стара хипокористична форма *Дџвиџь*. Во Струшкиот Дримкол имаме село *Модрич*. Можеме и овде да претпоставиме некогашен хипокористик: *Модриџь* или пак *Мџдриџь*, со оглед на тоа што во локалниот дијалект *ж > о* при лабијалите.⁶

4. Највисокиот врв на Шар Планина (2702 м.) го носеше името *Турчин* (сега *Тийшов Врв*). Клуч за објаснение ни дава називот *Турчин Камен*.⁷ Се работи пак, значи, за посесивна придавка. За лично име *Турчин* наоѓаме повеќе потврди.⁸ Основна форма му е *Турџь* (со значење „бизон“) и таа се содржи во топонимите *Турје* (Дебарца), *Турја*, *Турје* (Костурско)⁹. Преку хипокористикот *Турџькџь* (*Турок*) или *Турџьџь* (*Туреџь*) тоа име се вклучило меѓу другите имиња на *-чин*: *Милчин*, *Гурчин*, *Пејчин* и др. Посесивната придавка можела да биде изведена од него со *-јь*, со тоа што *њ* подоцна преминало во *н*, та се загубила секаква трага од јотацијата. Но можно е, и дури поверојатно, и друго објаснение. Посесивната придавка *Турчин* можела да се добие со наставка *-ин* од една хипокористична форма *Турча*. Навистина, денеска во македонскиот за машкиот род не се обични хипокористиците на *-ча* (ами на *-че*, *-чо*), но тоа не ја исклучува можноста тие да се употребувале во минатото, сврзани можеби и со сточарската

⁵ М. Грковић, *Речник*: Ст. Илчев, *Речник*, нотира презиме: *Девичев* (Плевен).

⁶ Сп. *Модре*, *Модро* и презиме *Модрев* кај Ст. Илчев, *Речник*, *Моудре*, кај Даничић, *Рјечник*. Сп. и М. Грковић, *Речник*. Ова изведување наоѓа поткрепа и во името на с. *Modrič* кај Лашко (Словенија).

⁷ Д. Митева, *Топонимијата на Сџрумичко*, Скопје 1989, стр. 316, бележи *Турчин Камен* во реоните на Струмица и с. Велуса.

⁸ И денеска се среќава во Цетиње и околицата, Бар и Црна Трава (М. Грковић, *Речник*). Сп. кај Ѓ. Даничић, *Рјечник*: *Тоурџинь*. Се употребувало како име на селани во пописите на вараџдинската жупа (1550–1660), Збор. За нар. жив. 28, 2, стр. 175.

⁹ В. Кънчов, *op. cit.*, стр. 406, 527.

влашка средина. Тие се обични во српскиот (*Калча, Дача, Сишевча, Мирча*). Но овде се јавува уште една дилема. Имено, може да се работи и за хипокористик за женски род (*Турча/Турка*; сп. *Менча/Менка, Нонча/Нонка*). Во таков случај *Турчин Камен* би наоѓало свој образец во *Момин Камен* (што е сврзано и за некои преданија). Покрај *Момин Камен* и *Калин Камен* (име на влашка колибарска населба во Осоговијата) ја поткрепува можноста, и во случајот со *Турчин* да се работи за изведенка од женско хипокористично име.

ИМЕТО НА ГРАДОТ БИТОЛА

1. Денеска во македонскиот името на овој град се јавува во две изговорни варијанти: *Биџоља* и *Биџола*. Првата е позната во говори што уште го чуваат старото меко *л* (со „полумек“ изговор), меѓу нив и во самиот битолски говор. Втората им е својствена на централните говори во кои старото меко *л* затврднало (прилепскиот, велешкиот). Во ново време таа се шири преку службена-та употреба. Уште една варијанта на ова име е *Биџољ* во српскохрватскиот. Кај Грците пак тоа е осмислено како множинска форма: τὰ Βιτόλια.¹

2. Меѓутоа, пообично е во грчкиот за овој град името Μοναστήρι примено и од Турците (Monastir) и Албанците (Manastir). Во XVII в. Хаџи Калфа бележи интересна контаминација на двете имиња: *Тола Монастир* (но и: *Беџоља*²).

3. Името *Биџола* го привлечно вниманието на повеќе етимолози. Искажани се две мислења: а) дека во него треба да се бара една постара трачко-илирска основа, и б) дека е тоа име од словенско потекло.

¹ М. Г. Διμίτσαζ Η. Μζηδονία, 247, итн.

² Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, Wien 1812, 97. Инаку во турските пописни дефтери името Монастир е засведочено за втората половина на XV век. Сп. М. Соколки, Турски изворни податоци од XV и XVI век за градот Битола. Гласник на Институтот за национална историја VII 1, 1963. 127-156; Н. Hadžibegić, Glavarina u osmanskoj državi, Sarajevo 1966, 48 нт.

4. По неуспешниот обид на Хан³ да го сврзе ова име со алб. *vito*, *vitoja* „гулаб“, ја истакнува Фасмер⁴ хипотезата, трагајќи од византиската форма Βουτέλις, дека тоа може да се смета како илирско или трачко и да се зближува со литовското *bútas* „куќа“ и старопруското *buttan* „куќа“. Притоа тој ја има предвид и сличноста по значење со подоцнежното Μοναστήρι(ον).

5. Асоцијацијата по значење и гласовната сличност послужи, меѓутоа, и за обосновување на гледиштето дека се работи за име од словенско потекло, кое веќе Стојан Новаковиќ го сврзуваше со ст. сл. обитѣль „манастир“. Подржувајќи ја таа претпоставка, Вајан⁵ сметаше дека губењето на почетното *o* во тој збор може лесно да се објасни со преразложување во предлошкиот состав: *o* *Obitoli* > *vo Bitoli*. Поголема тешкотија за објаснување тој гледаше во завршокот *-olj* за ст. сл. *-ěli*, којшто се обиде да го изведе од еден посреден стадиум **Bitylī*. Мислењето на Фасмер тој го отфрли меѓу другото и поради тоа што сферата кон која припаѓа литовското *bútas* е „généralement considérée comme septentrionale (baltique, germanique, celtique), et nullement comme illyrienne ou balkanique“.

6. Најопстоен осврт на целото прашање направи Ст. Романски⁶, којшто исто така го застапуваше гледиштето дека треба да се поаѓа од обитѣль. За него беше поприемливо

³ J. G. Hahn, Albanesische Studien I, Jena 1854, 272.

⁴ M. Vasmer, Zur alten Geographie der slavischen Länder, 2. Bitolj, Zeitschrift für slavische Philologie IV, 1927, 93-94.

⁵ A. Vaillant, Slave Bitolj „Monastir“, Revue des études slaves VIII, 1928, 86-87.

⁶ Ст. Романски, Имената на някои македонски градове, – 3. Битоля. Македонски преглед V 4, 1929, 63-70. Тоа становиште го застапува и П. Скок во студијата Из топономастике Јужне Србије, Гласник Скопског научног друштва XII, 1933, 214. Формата *Биџола* Скок ја смета за „остатак падежа на *-a* (генитив) као и код словенских топонима који уђоше у грчки или цинцарски језик: *Floriga* за Хлерин, *Ūhirdā* за Охрид“, а аром. *Bitul'e* за стар локатив. За турското *Toli* смета дека потекнува од локативот со тоа што е испуштено *bi* „ради тога што су га у својој језичкој свести идентифицирали са персиском препозицијом *bi* која значи „без“ или са арапском, која значи „са, код, у“... Скок нотира дека формата „обитол(*a*) или обитолија за обитељ у оба значења (манастир, породица) забележана је код далматинских аутора, упор. Ак. РЈ, VIII, стр. 361“.

објаснението, дадено порано од Илјински⁷, дека почетното *o* се загубило по пат на декомпозиција, како на пример во *Ряхово*, *Рахово* од *Оряхово*, *Ряховица* од *Оряховица* и др. Како и Илјински, тој ја смета замената на суфиксот *-ѝль* со *-оль* како поверојатна наспрема објаснението што го предлагаше Вајан. Тој обрна внимание и на крајното *-а* во името, сметајќи дека „при замяната на суф. *-ѝль* со *-оль*, вследствие на чувството за рода на првата форма (имената на *-ѝль* са от ж. р.), е била предпочетена формата за ж. р. на новия суфикс *-оля*: *Биѝоля*“.

7. Материјалот од различни историски извори од Средниот век, во кои се споменува името на овој град, ни се претставува вака⁸. Во византиските извори имаме: *καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βουτέλεως εἰς τὴν Πελαγονίαν* (I грамота на Василиј II од 1019 г.), *ἡμόνα πурπολήσας τὰ ἐν Βουτελίῳ βασιλεία τοῦ Γαβριήλ* (Скилица-Кедрин, XI в.), *Βουτέλις* (Грамота на Михаил Палеолог од 1272 г.). Под форма *Butella* или *Botella* се среќава ова име во латински извори од XI-XII в. (како *Butella* го бележи Вилхелм Тирски којшто самиот одел таму во 1168 г. како пратеник на ерусалимскиот крал крстоносец Амалрих). Во петте познати полни преписи на „Географијата“ на арапскиот научник и патеписец Идриси (XII век) името на овој град е забележано како *Tūtīlī*, што секако стои по грешка на препишувачите место *Būtīlī*. Идриси споменува дека тоа бил „убав, великолепен и пријатен град“. Задржувајќи се на словенските записи, Романски со право го истакнува фактот дека во некои од нив, иако се тие од покасно време, името на Битола е забележано со *ы*: *Бытѝла*. И сл. Интересно е дека Романски овде допушта и за старословенскиот период асоцијација со коренот на глаголот *бѝти*: „Много е възможно, не само писмовно, но и звуково в старобългарско време още, особено след исчезването на префикса *o*, това име, вследствие на народно осмисляние с оглед към глагола *бѝти* да е добило форма **Бѝтѝль*, чието коренно *ы* лесно е могло да

⁷ G. Ilinskij, W. sprawie „dekompozycji“ prefiksów w językach słowiańskich, *Prace Filologiczne*, XI, 1927, 190.

⁸ Сп. Ст. Романски, *op. cit.* 68; Ѓ. Заимов, Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български, *София 1970*, 88; Б. Недков, България и съседните ѝ земи през XII век според „Географијата“ на Идриси, *София 1960*, 39 и 114.

бѣде схванато и предадено на грѣцки като *ou* (лат. *u*), срв. новогр. *χαροῦτα* = старобѣлг. *корѣто* и под.⁹

8. Како што ќе видиме веднаш, Романски бил воден овде од една правилна интуиција. Кон записите што ги цитира тој, може да се приклучи како постар оној од Болонскиот псалтир, во кој се кажува дека книгата била купена „срѣдѣ града въ Бѣтоли“.¹⁰ Меѓутоа, пресудна важност има споменувањето на овој град во новооткриениот натпис на Јоан Владислав од 1015-1016 година. Установувајќи го правилно тоа име во петтиот ред на плочата, Ј. Заимов го чита вака тоа место, на кое се некои букви поистриени: *градъс[ъ Б]н[т]ола*. Врз основа на тоа читање тој исто поаѓа од врската со *овитѣль* но истакнува дека „досега не са изяснени всички подробности в строежа на името“.¹¹

Меѓутоа, веќе самите снимки во неговата книга побудуваат сомнение дали е сосем прецизно прочитано името на градот. Така за претполаганото *u* самиот Заимов бележи: „*u* е очертана с малко изкривена водоравна (може би каменоделецѣт е започнал по погрешка *n* или на това място има пукнатина или чупка в камѣка)“.¹² Што се однесува на крајната буква, читајќи ја како *a* Заимов треба, природно, да претположи секвенца со тврдо *л*. Тој тоа и го прави: „Затвѣрдяването на *л*’ (срв. в днешния говор *кошула*, *недела* срещу *кошуля*, *неделя* в Стружко), както показва надписѣт на Иван Владислав, е станало в битолския говор още преди края на X. в.“¹³. Бидејќи во

⁹ Ст. Романски, *op. cit.* 70.

¹⁰ Ѓ. Иванов, Бѣлгарски старини из Македонија, Софија 1931, 52.

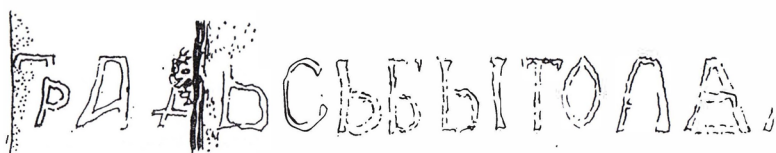
¹¹ Ѓ. Заимов, Битолски надпис... 33, 88.

¹² Ѓ. Заимов, *op. cit.* 22.

¹³ Ѓ. Заимов, *op. cit.* 89. Не можеме во врска со ова да не забележиме дека премногу загрижен за тоа што еден натпис од XI в. може да понуди во поткрепа на една национално-романтичарска теза од XIX в., овој истакнат бугарски ономастичар како со ослабено внимание да пристапил кон лингвистичката интерпретација на краткиот текст. Така, покрај веќе споменатата неточност, му се случило да каже дека *сзиданѣ* не му оговара по вид на *дѣлаѣ* (стр. 18) и да ја реконструира формата *оѣноѣкъ* (м. *вѣноѣкъ*, *вноѣвъ*; стр. 24) за македонскиот од почетокот на XI в. кога во него и денеска имаме *внук*. Многу е интересно што формата *оѣноѣкъ* не фигурира во речникот на зборовите од натписот што го дава Заимов на стр. 88-95. Ова може да

битолскиот говор и денеска л' не е затврднато (па како *кошуља*, *недеља* се вели и *Бийтоља*), – и во тоа имаме една изразита диференцијална црта на тој говор наспрема прилепскиот, – останува и во овој случај резерва спрема читањето на Заимов.

Со љубезна согласност на проф. Д. Коцо, којшто подолго време работи врз реконструирањето на оштетените места на натписот, го даваме овде неговото читање кое гласи (како што се гледа на приложениот цртеж во намален размер): градъ съ Бѣтола. Самиот сум можел да се уверам дека, иако на тоа место на плочата имаме поистриени букви, контурите на ы и ѡ доста лесно се забележуваат.

9. Според сето изнесено, ние треба да сметаме веќе со формата Бѣтола како со најстара фиксирана форма во еден словенски текст. Бидејќи е тешко да замислиме за почетокот на XI в. мешање меѓу ѡ и ѣ, а немаме доволно основа ни да претпоставиме во случајов налагање на глаголскиот нацрт за ѣ, – следува да заклучиме дека во овој најстар запис името на градот се јавува во множинска форма. Со оглед на преминот ѡ > ѣ во македонскиот (XII - XIII в.), не постојат тешкотии да се објасни развојот што доведува до денешното Битоља, Битола. Самиот тој премин можел да придонесе за сфаќањето на ова име како еднинска форма, до колку таа и порано не се јавувала паралелно со множинската. Впрочем вакви преосмислувања станувале по една или друга причина (сп. некогаш *Струџи* а денеска *Струџа*)¹⁴.

10. И така, домислувањето на Романски дека изговор со ы можел да опстои и во дадениов период – сега се оправдува. Но формата Бѣтола, засведочена за 1015-1016 г., тешко го поаѓа самото изведување на ова име од *овитѣль*. Колку само перипетии требало да станат за да се

се толкува како тихо откажување од оваа реконструкција во текот на самото печатење на книгата.

¹⁴ Сп. Й. Иванов, *op. cit.* 52, 511.

дојде до можноста еден словенски збор да се претвора во друг словенски збор под дејството на народната етимологија! Според една варијанта би требало претходно да се изврши докомпозиција, па да дојде тогаш до замена на суф. *-иѣл-* со *-иол-*. Според друга би требало прво да имаме префрлање на акцентот врз почетниот вокал, па потоа далечна асимилација **Обитѣл-* > **Обитол* и најпосле декомпозиција.¹⁵

Се чини дека е многу попросто да ја следиме мислата на Романски за врската со коренот на глаголот *бѣти* но не веќе преку народната етимологија, ами по еден непосреден пат. Познато е дека личното име **Bytomъ*, изведено од тој корен како партиципна форма, послужило за основа на називи на градови во различни области, па е меѓу другото засведочено и во старата словенска топонимија во Грција (сп. Βητούμῃ – Тесалија, од **Bytom-jъ*).¹⁶ Познати се и стари апелативи од тој корен: *бѣто*, *бѣтъ* „имот“ во старорускиот,¹⁷ *bydlo* „жилиште“ во старополскиот (истото, значење го има *bydlo* и денеска во чешкиот и лужичкиот).

11. Поаѓајќи од тоа, можеме како сосем веројатна да ја поставиме хипотезата дека во случајов се работи заправо за старо вкрстување на илирско или трачко образување и, од друга страна, словенско, кое спаѓало во истата значенска сфера („дом, жилиште“). Така се враќаме делум и на мислењето на Фасмер, колку што се однесува за учеството на илирскиот или трачкиот. Забелешката за тоа дека *bútas* не би наоѓало соодветства на Балканот може и да се отклони со привлекувањето на нови факти. Така се налага споредувањето на месното име *Буѿељ*, *Буѿел* (сега дел на Скопје) со формите Βουτέλις, *Butella*. Ова име е забележано веќе во втората половина на XIII в. во грамотата на Константин Асен: (на Бѣтел’скои пѣр)¹⁸. Повторено е тоа малку подоцна повеќе пати и во

¹⁵ Ѓ. Заимов, op. cit. 89

¹⁶ S. Rospond, Македонски јазик XX, 1969, 75.

¹⁷ Сп. под тие зборови во Речникот на Срезневски: Москвичи побѣгоша и бѣжачи пометаша своя быта... и грабиша то быто Московское и Псковское Изборяне. - Князь же Семен весь бытъ запечатал.

¹⁸ Ѓ. Иванов, op. cit. 582. Како податок за местото интересно е тоа што Иванов тврди дека во 1907 г. „нещо един километър западно от

грамотата на Милутин од 1300 г., даден на манастирот св. Георгиј Горг кај Скопје (оу Буџтели, въ Буџтели¹⁹). Во XVI в. е забележено од еден италијански патописец како *Buttol*²⁰. Не е исклучено дека во овој круг имиња треба да се вклучи и *Вийолишија* (име на село во областа на Мариово, источно од Битола).

Со една контаминација меѓу илир. трач. **Butel-* и слов. **Byto-* би можело полесно да се објасни присуството на вокалите *ы* и *о* во словенската варијанта на името на градот Битола (Бытола). Можеби од таква контаминација произлегол завршокот на *-а* во старата словенска форма и отаде сфаќањето на името како множинско. Сето ова треба да ни ја објасни словенската форма, додека од друга страна византиските и латинските записи можат просто да ја одразуваат постарата (илирска или трачка) форма. Сосуществовање на две варијанти на месните имиња во областа со мешан етнички состав е сосем обична појава. Ако ја примиме и во случајов оваа можност, тогаш стануваат непотребни сите напори да се објаснува разликата по местото на акцентот и во вокалниот состав меѓу словенската и византиската форма²¹.

12. Во изведувањето на етимологијата на името Битола постојано бил присутен во свеста фактот што во ново време Грците го викаат тој град Μοναστήρι. Тоа име е забележено во турскиот период, но изгледа најверојатно дека тоа се јавило пред идењето на Турците кои го усвоиле. Меѓутоа, и нашата хипотеза оперира со елементи што не одат надвор од значенскиот круг во кој спаѓа и ст.сл. *овитѣль* („дом, жилиште, *μόνη*“). Од друга страна, ништо не може да ја наложи како задолжителна најтесната врска

с. Бутел, селяни ми посочиха местност, гдето някога „имало голем манастир свети Ѓорги“ (580).

¹⁹ Р. М. Грујић, Три хилендарске повеље. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 9. За описот на месноста се посебно важни овие податоци: И въ Бутелие виноград' до с(ве)те Б(огороди)це боутельскиие; и друоуу нивоу тоугере 8 Боутели до с(ве)те Тројеручице.

²⁰ Р. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka. Rad Jugoslovenske akademije LXXXIV, 1887, 71.

²¹ Така, многу тешко беше да се објаснува зошто наспрема ѓ византиските извори бележат *ε* (а и формата Бутел, како што видовме, нема ѓ ами *ε*). Сп. Романски 69, Заимов 89.

по значење меѓу едно постаро и поново име за исто место. Не е исклучено дури постарото име (Βουτέλις, Βουτέλιον, Бытoла) да се сврзувало повеќе со значењето „жилишта, куќишта“ (можеби и „урнатини“ - со оглед на старата Хераклеја),²² а новото да се јавило независно од тоа во врска со некој познат манастир во ова место во Средниот век.

²² Последен документарен податок за Хераклеја имаме во актите на Цариградскиот собор од 553 г. Веројатно наскоро по тоа градот бил уништен. Сп. Фанула Папазоглу, Хераклеја и Пелагонија. Жива Антика IV 2, 1954, 321. *Исџајџа*, Хераклеја Линкестидска во светлината на книжовните и епиграфските текстови. Хераклеја (издание на Народниот музеј – Битола) I, 1961, 26.

ДРЕМБИЦА И ВЕЛИКА

Со имињата *Дрембица* и *Велика* се укажувало на Климентовата епархија. А пак каде се наоѓала таа нè известува добро она место од краткото житие на св. Наум, каде што составувачот соопштува дека го подбудил за таа работа епископот на Деволската епархија Марко, самиот ученик на Климента, и којшто бил веќе четврти епископ на словенскиот народ „на Девол“ (Дѣволы)¹. Т. Томоски и Д. Коцо со право тврдат дека првиот словенски епископ „на Девол“ бил имено Климент.² Ако споменатиот Марко бил роден околу 900 година, и ако станал епископ на педесетгодишна возраст, па и помлад, имало можност тој да му биде ученик на Климента и, исто така, меѓу нив да се изменат уште двајца епископи на деволскиот престол.

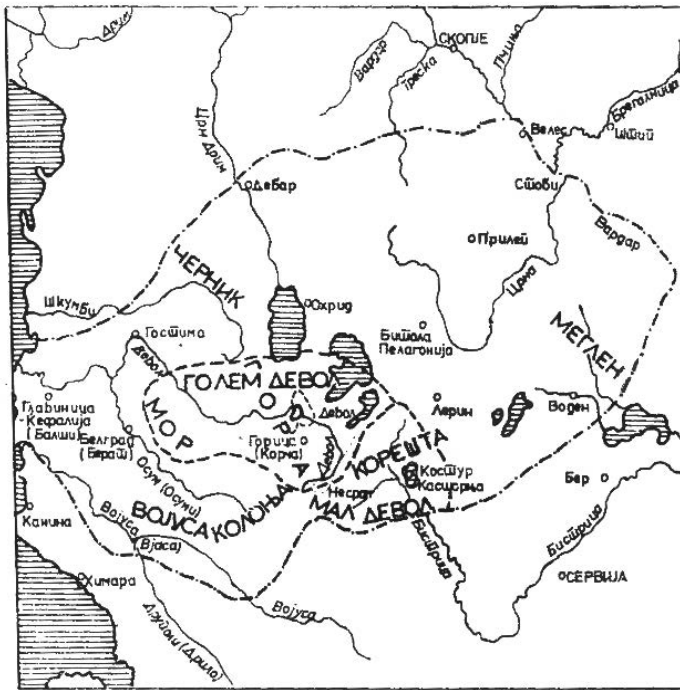
Во полза на тврдењето дека Климентовата епархија се наоѓала во Девол говорат и некои називи, кон што би сакале да го свртиме вниманието во овој прилог.

Ке се задржиме прво на самиот назив *Девол*. Тој претставува име на река, но кое се пренесло на областа по нејзиниот горен тек, а и на градот што во средниот

¹ Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1931, стр. 307.

² Т. Томоски, *Прилог кон топографијата на Климентовата епархија*. Во зборникот: Климент Охридски (студии), Скопје 1986, стр. 204-209; Д. Коцо, *Прилог кон проучувањето на Величката епископија*, Прилози на МАНУ (во печат). Бидејќи во краткото житие на Наума е прецизно речено дека Марко бил четврти епископ „въ Словенскіи езыкь... дѣволы“, нема основа неговите претходници да се бараат надвор од таа област, како што тоа го прави Ј. Иванов (op. cit., стр. 310).

век бил центар на таа област. Областа се дели на Голем и Мал Девол (овој по горниот тек на Бистрица). Бидејќи во хидронимот Девол се открива етимонот „тек“³, називите за двата дела на областа можеме да ги „осовремениме“ по ваков начин: *Голема Река* и *Мала Река*, а целата област би ја нарекле тогаш просто *Река*. Во основата на ваквиот систем на именување лежи споредбата по големина меѓу две реки што течат во даден регион. Во случајов големата река би била Девол, а малата Бистрица (ако не и почетниот тек на самиот Девол до утоката во езерото Малик).

ГРАНИЦИ НА
 — ДЕВОЛСКИОТ КОМИТАТ КОН IX—X в
 — ГОЛЕМИОТ И МАЛИОТ ДЕВОЛ КОН XI—XII в

Истиот систем на именување ни е добро познат и од една област во Западна Македонија. Се работи за областа

³ Сп. Кирило-Методиевска енциклопедија, I, София 1985, под Девол.

Река во Дебарско. Северниот нејзин дел се вика *Голема Река* или *Горна Река*, а јужниот *Мала Река* или *Долна Река*. *Мала Река* се вика и денеска реката што се влива во Радика кај Бошков Мост. Според тоа големата река во случајов би била Радика. Можеме да помислуваме дека постарото име на малата река се пренесло како назив за планината *Бисџра*. Така откривме овде и соодветство за името на малата река во Девол – Бистрица.⁴ Но можно е планината да била наречена и по лично име (*Бисџре* и сл.).

Имајќи го веќе предвид споменатиот систем на именување, ќе се задржиме сега на имињата *Велика* и *Дрембица*. Првото од нив не бара посебно етимолошко толкување. Како име на река тоа се употребува и денеска за горниот тек на Треска во Порече, а располагаме со податок дека во XIII в. така го викале и Вардар.⁵ И токму тоа послужи како основа за некои хипотези во барањето каде да се лоцира Климентовата епархија и како да се замислат нејзините граници. Интересно е дека не се обратило внимание на етимологијата на името *Дрембица*. И во овој случај не е тешко да се установи коренот. Тој е или *dręb-* (со потврда во рус. *дрябь*)⁶ или *drēb-* ако не се исклучи, како што констатира М. Фасмер⁷, дека б можело во византиските записи да се предава не само со *μπ* ами и со *μβ*. Разликата не е битна, зашто во обата случаја се работи за значењето „сиџен“. И така *Дрембица* или *Дребица* (сп. мак. *дробен* : *дробен*) би било за река име синонимно со Ситница. Овие називи можеле лесно да се заменуваат и со називот *Бисџрица*. Се работи за именување на мала планинска река, за течењето на која може во еден случај да се наложи претставата дека е „брзо“, а во друг „ситно“. За деволската мала река се наложило името *Бисџрица*, истиснувајќи го името *Дрембица* или *Дребица*, кое впро-

⁴ За пренесувањето на последното име врз град сведочи словачката *Банска Бисџрица*.

⁵ Така во Виргинската грамота на Константин Асен (пред 1277). СП. Ѓ. Иванов, *op. cit.*, str. 584.

⁶ Кај И. И. Срезневский, *Материалы*, *дрябь* е приведено со значење „пешак“ (војник), со потврда од историјата на Карамазин; рус. дијал. *дрябетъ*, *дрябь*, сп. **drębnŏti* (*Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1978).

⁷ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, S. 249, 294.

чем, како што тоа станувало не ретко, можело да биде и првобитно ограничено само на горниот тек на реката.

Словенското *Велика* можело да се сврзе и со центарот на областа – средновековниот град Девол. Се разбира, не можеме да бидеме сигурни колку широко навлегло во употреба словенското име, зашто на крајот на краиштата името *Девол* сепак устојало. Но барем, по сето што го кажавме за можностите за пренесување на речните имиња врз областите, планините и населените места, отпаѓа прашањето како можела Климентовата епархија да биде наречена спрема река кога тоа не е обичај во именувањето на епархиите. Од друга страна, нема основа ни за тоа да се тврди дека *Дрембица* и *Велика* биле само различни имиња за ист центар.⁸ Навистина, има градови што носат по две, па и повеќе имиња, но овие не може да бидат антоними. Необично е еден град да биде едновременно наречен и голем и мал. Можат да бидат во право оние што мислат дека употребата на две имиња при посочувањето на Климентовата епархија укажува на тоа дека Климент ја добил под своја епископска власт нејзината територија на двапати, прво Дрембица (Мал Девол), а потоа и Велика (Голем Девол), по кое можел просто да биде наречен епископ *велички*.⁹

Необично интересно е тоа што во познатиот список на Диканж (од средината на XII в.) Климент е титулиран како епископ на Тивериопол и Велика.¹⁰ По редот на поранешните два назива, на местото што го држела Дрембица дошол Тивериопол (= Струмица).¹¹ Тоа секако сведочи дека името Дрембица доста брзо ја загубило својата важност. Од друга страна, тоа даде повод и за хипотеза, без основа во примарните извори, да се бараат границите на Климентовата епархија не само во Струмичко и Со-

⁸ Т. Томоски, *op. cit.*, стр. 208.

⁹ Дали извесна неудобност за употребата на атрибутот *дѣволъскы* не произлегувала од неговото созвучје со *дѣволъскы*?

¹⁰ Ѓ. Иванов, *op. cit.*, стр. 565. Местото гласи: *ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίχας*.

¹¹ Во Пространото (Теофилактово) житие Климент е титулиран како епископ „*Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*“. Овие грчки форми секако се опираат врз посесивниот датив од словенските називи *Дрѣбница* и *Бѣлика*.

лунско, ами дури и во Родопите. Замената за која станува збор не може да биде случајна, ниту да се должи на обична грешка, но таа може да се објасни само ако се открие за неа мотив во времето кога била извршена. Ни се чини дека нема да бидеме далеку од вистината, ако кажеме дека тоа е време кога Охридската архиепископија полага особени грижи да ја одбрани својата автокефалност. Со тоа се поврзува и капиталниот факт што имено во тоа време била создадена легендата за Охрид како Јустинијана Прима.¹² Не случајно го пишува пред тоа Теофилакт и своето опширно Климентово житие, како впрочем и житието на тивериополските маченици. Настапил таков час кога со името на Климента требало да се сврзе и Тивериопол, зашто во неговата гранична епархија сигурно посилно доаѓале до израз аспирациите на Цариградската патријаршија. Дошло време св. Климент да го штити не само градот Охрид, ами и границите на архиепископијата што имала свое седиште во тој град.

¹² Б. Конески, *Диној и К. Миладинов за Охридската архиепископија*, „Спектар“ 1988, 12, стр. 7-8.

ПОБЖЖДА – ПОБОУЖДА

Името на селото Побужје (Скопска Црногорија) го приведува А. М. Селишчев во редот на оние македонски топоними што покажуваат замена *dj > жд¹. Првпат е споменато ова село во грамотата на Константин Тих (1258-1277), дадена на скопскиот манастир св. Георги Горг, како: Побжжда.² Малку подоцна, во грамотата од Милутин на истиот манастир е запишано како Побоужда (поправо во падеж: оу Побоуждоу, оу Побоуж’ди),³ додека во Милутиновата грамота на Хилендарскиот пирг (околу 1308) го среќаваме под форма: Прѣбоужда⁴ Најпосле во запис од 1501 г. стои, во генитив – „села Побѣждна“⁵.

Од споредувањето што го прави Селишчев меѓу *Побужје* и *Побуђе* (Сребренички срез) со полското Budzów се гледа дека тој овдека мисли на коренот bud-. Затоа и смета оти Побжжда во грамотата на Тиха, исто како и зборот прѣстоупи⁷ во неа, – „укажува на у м. ж во јазикот на пишувачот“.⁶

¹ А. М. Селищев, Говоры области Скопья, Македонски прегледъ. VII, 1, 1931, с. 45-46; Истиот: Диалектологическое значение македонской топонимии, Сб. Милетичъ, 1933, с. 38.

² Ивановъ, Български старини изъ Македония, с. 582.

³ Р. Грујић, Три хилендарске повеље, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, 1936, с. 13.

⁴ С. Новаковић, Законски споменици, с. 447.

⁵ Ср. ка Селишчев на цитирните места.

⁶ Селищев, Говоры области Скопья, с. 45.

дали со ж (Побжжда) или со оу (Побоужда)? Само врз основа на пишувањето во грамотите не може да се одговори задоволително на ова прашање, баш поради тоа што во тоа пишување има опречност. Еден важен момент може сепак да нè увери дека и во крајот на 13 век ова име се изговарало со у, така како што е запишано во 1501 г., и како што и денеска се вика. Тоа е што говорот на Црногоријата се одликува имено со замената ж > у.

Доколку е оваа претпоставка точна, во името *Побужда* би сме имале еден интересен случај контаминација на црти карактеристични за две дијалектни средини: ж > у и *dj > жд. Дали сме имале во Северна Македонија говори, за системот на кои бил карактеристичен тој однос? Тешко можеме да судиме за тоа врз основа на единичен пример, исто како што е тешко да се заклучува врз основа на примерите *нокви* и *макеница* дека постоеле говори со ъ > о, ж > а, покрај *tj > к̆. Барем последните два збора можат, во целокупноста на сето она што се знае досега за замените на *tj, *dj во македонскиот, да се објаснат најверојатно како резултат на контаминација меѓу зборови првобитно од две јазични средини (*машиџеница* + *муџеница* = *макеница*).

Но во полза на претпоставката дека можело да има говори во системот на кои ж > у покрај *tj > шт, *dj > жд, можат да се приведат некои факти. Топографски називи со *шӣ*, *жс* се наоѓаат во Призренско, споменати веќе во 14 век во грамотата од Душана на манастирот св. Архангел во Призрен: *Небреџошӣте*, *Гражденик*, *Ображда* и др. Во овој говор меѓутоа ж > у; ср. и месниот назив: *Туйец*⁹. На таква состојба укажува можеби и Побужда за говорот на Скопската Црногорија во постаро време.

Во секој случај ваквите примери сведочат за една жива испреплетеност на дијалектните црти во Северна Македонија. Од тоа треба да се излегува како од основно и кога станува збор за ширењето на фонемите к̆, ǰ (од *tj, *dj) во македонските говори. Ништо попогрешно не може да има од тоа да се претставува тој процес како настанат во резултат на влијанието на „српскиот јазик, како

⁹ Селищев, Диалектологическое значение македонской топонимии, с. 40.

јазик на владеачка средина¹⁰. Во сликата што ја дава за тоа Селишчев, земајќи го и влијанието на српската администрација, и на црковните и книжевните луѓе, токму тоа, најважното е испуштено од предвид: тој жив секидневен контакт меѓу народните говори. Сосем јасно дека по никаков административен пат не можеле во македонските говори да настанат зборовите: *макеница*, *ноќви* или *џаќи*. Исто така, како чиста предрасуда треба да се отфрли гледиштето дека зборовите со *ќ*, *џ* проникнуваат во македонските говори допрва со ширењето на српската држава на југ од крајот на 13 век. Верно е дека со тоа овој процес можел да биде подзасилен. Но да се прима тоа како точно, значи да се откажува она заемно влијание меѓу македонските и српските говори, и онаа испреплетеност на нивните црти, што секако води свој почеток далеку пред 14 век. Населението јужно и северно од Шар не било пред тоа разделено со некаква непреодна граница: од историјата е познато дека тоа заеднички учествувало дури во две востанија против Византија – во 11 век – под водството на Делјана и Бодина.

¹⁰ *ib.*, с. 32.

БЕРЗИТИ – БРСЈАЦИ

Влезено е веќе во обичај *брсјациѝе* во Западна Македонија да се сметаат за потомци на *берзиѝиѝе*, едно од оние словенски племиња што во VII век го опседнувале Солун. Како што ќе видиме, созвучноста на двете имиња не била без значење за едно такво поврзување. Ние меѓутоа им го оставаме на историчарите и етнологите прашањето за можниот континуитет на населението во оваа област¹ и го ограничуваме овде нашиот интерес само на тоа дали може да се установа етимолошка врска меѓу тие две имиња.

Првото од нив ни е познато од VII век² Според нас правилна етимологија поставува уште Шафарик кога го сврзува со прасловенскиот корен **berz-*³. Сепак во натамошната постапка ние би излегувале не само од називот

¹ За основните етнографски и историски податоци, како и за најнужната литература, в. во *Enciklopedija Jugoslavije* 2, Zagreb 1956, под Bрсјаци.

² Во Чудесата на Св. Димитрија (Miracula II), грчки текст од втората половина на VII век, меѓу другите словенски племиња што го напаѓале Солун се споменуваат и берзитите. Местото гласи: τῶν Δροϋβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεζιτῶν, Βερζιτῶν, καὶ λοιπῶν ἑθνῶν. Сп. Ф. Баришић и др., *Византиски извори за историју народа Јужославије*, I, Београд 1955, 187.

³ Шафарик допушта врска и со *brěgъ* sp. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti* II, 2, Praha 1906, 428, бел. 7. Грчката граfiја ја дозволува таа можност. Но и во тој случај треба да се излегува од лично име: **Bergъ*, вклучено во топонимите: *Брежово*, *Небрежово* и *Побрежово*.

на дрвото *брџа*, ами пред сè од едно лично име **Berzъ*. Потврди за тоа лично име во понови форми наоѓаме и кај нас и пошироко.⁴

Како е, од друга страна, изведено името *брсјак*, не е тешко да се устаноуви. За изведување послужила глаголската основа од *брсѝи*: *брс(ѝ)* + *јак*. Се работи за подбивни именувања од родот на: *шлибјак*, *ѝурјак* и др. Во случајов мотивот очевидно произлегол од една гранка на поминокот – козарството. Позната е јажбата меѓу мијаците и брсјациите. Се чини дека имено мијаците, познати по овчарството, биле тие што им го изнашле тој прекар на своите соседи. Името спаѓа, значи, во редот на оние, со кои меѓусебно се прекаруваат жителите од различни региони, а кои се даваат по некое својство на нивниот говор или бит: *мијаџи*, *есѝевџи*, *ѝуливаковџи*, *мрваџи*, *рамѝовџи*, *уљуџи*, *курџи* и др.

Јасно е дека, како изведено од сосем друг корен, името *брсјаци* не може да го континуира името на старото словенско племе *берзѝи*. Како и другите спомнати подбивни регионални називи, тоа претставува нова изведенка. Па сепак се јавила идејата да се сврзат тие две имиња и дури, како што веќе споменавме, таа си нашла место и во сериозни научни работи. Интересно е, се разбира, како можело тоа да стане.

⁴ Скратенки: ТД = Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер № 4 (1467-1468 година). Скопје 1971; ТД III - Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XV век, т. III, Скопје 1976; ТД IV Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер од XV век. т. IV, Скопје 1978. Во турските пописни дефтери ги имаме овие потврди; 1452 г. – *Брезо* (Тетовско) ТД III 94, *Брезо* (Скопско) ТД III 267, *Брезин* (Скопско) ТД III 270; 1467-68 г. - *Брес(?)* (Кичевско) ТД 257, *Брезил* (Тетовско) ТД 408; 1481 г. - *Брезо* (Леринско) ТД III 337; XVI в. – *Брезика*, брат на Тодор (Леринско) ТД IV 119, *Брезик* (Демир-Хисарско) ТД IV 119, *Брезика* (Неврокопско) ТД IV 142, *Брезина* (Серско) ТД IV 180. Во картотеката на Одделението за ономастика на Институтот за македонски јазик „К. П. Мисирков“ - Скопје се забележани презимињата: *Брезев*, *Брезовски*, *Брезоски*. Сп. од други јужнословенски региони: *Breza* (женско име: М. Bosanac, Prosvjetin imenoslov. Zagreb 1984, 33); *Брезан*, *Брезин*, *Брџо*, *Брезой*, м., *Брџа* ж. (Ст. Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у българиите*, София 1969, 89).

Таква идеја му се јавила прво, очевидно во среќен час, на охридскиот лекар д-р Константин Робев, уште во 1846 г. Во едно писмо, пишувано на грчки јазик во Охрид на 25 август 1846 г. и испратено до В. И. Григорович, Робев кажува дека ја прочитал книгата на Шафарик за словенските старини. Шафарик го споменува племето *Verzitae*, но не знае каде живеело тоа. Меѓутоа, неговите потомци – тврди тој – живеат во „епархијата на нашето отечество“ и го носат името *Barziaci* (= *Бързјаџи*). И навистина се тие, според него, луѓе брзи и пргави во одот⁵. Дека народната етимологија го сврзува со тоа својство името *брсјак*, нам ни е познато од Демир-Хисарско, каде што се кажува дека тоа означува *брз* и *јак* човек. Обезвучувањето на крајното *з* (*брз* > *брс*) придонесло за една таква асоцијација. Со тоа што д-р Константин Робев бележи *Barziaci*, тој направил една промена што ќе има важни последици за објаснувањето на ова име и на научно ниво. Веројатно е во неговото писмо за првпат и забележано името *брсјаџи* (како, впрочем, и *мијаџи*: *Miaci*), иако изменето, за да биде посозвучно со старото име *берзиџи*. Џинот, којшто знае за мијаџите, не споменува ништо за нивните соседи во Кичевско⁶. Тоа сведочи дека во негово време името *брсјаџи* и не било којзнае колку познато надвор од потесната област, во која се употребувало.

В. И. Григорович сметал дека писмото на К. Робев е интересно, па го споменува во својата преписка⁷. Не е чудо да му го доставил и на самиот Шафарик податокот за „Бързјаџите“ во Охридско. Во секој случај веќе следната, 1847 година, Шафарик го напушта своето првобитно

⁵ Б. Ст. Ангелов, *Неизвестно писмо на д-р Константин Робев до В. И. Григорович*, Известия на Научниот архив на БАН, IV, Софија 1968, 109 и 115.

⁶ Ј. Хаџи Константинов-Џинот, *Избрани сѝраници*, Скопје 1987, 87, во статијата „Статистическо описание на Дебарска Река в стара Болгарија“ („Цареградски вестник“ бр. 412 од 1. I. 1859). Интересно е дека на истото место Џинот го употребува името *мијаџи* и за Албанците во Дебар. Порано јас не можев да дадам објаснение за ова. Сега сметам дека се работи за печатна грешка место *мијаџи*. Ова е уште едно подбивно име на *-јак* што жителите на различни области си го прикачувале едни на други (сп. В. Караџић, *Српски рјечник*, под *Шијак*).

⁷ Б. Ст. Ангелов, *op. cit.*, 102.

и правилно толкување на името *берзиѝи* и се искажува во полза на мислењето дека се работи за коренот *брз*⁸. Подоцна тоа мислење го санкционира во своето капитално дело и Л. Нидерле⁹. Идејата на д-р Константин Робев се закрепи на плодна почва. Очевидно, голема беше желбата и меѓу врвните слависти да се најде трага од некое древно словенско племенско име. Сепак, во светлината на поновите знаења, не се очекува во еден грчки запис да се предава со *ε* вокалот во коренот **bъrz-* (сп. ст. рус. *борзо, борзѝи*). Особено по студиите на М. Фасмер, се знае и тоа дека во најстарите грчки записи на словенски зборови кратките прасловенски вокали *i, u* се предаваат со *ι, ου*¹⁰.

Во меѓувремето името *брсјаци* придобиваше сè поголем престиж. Важен стимул за тоа даде познатата Брсјачка буна од 1881 г. Учеството на населението од брсјачкиот регион и во поновите ослободителни борби го зголемуваше натаму неговиот углед. Авторитетни научници му даваа достап на тоа име во своите студии и синтетички дела. И во тротомната Историја на македонскиот народ читаме: „на просторот помеѓу Охрид, Битола и Велес се наоѓале населени Берзитите (Брсјациите),

⁸ L. Niederle, op. cit., в. т. 3.

⁹ L. Niederle, *Slovanské starožitnosti, II 2, Původ a počátky Slovanů jižních*, Praha 1906, 428-430. Во делот Brzjaci, Brsjaci на етимологијата на името е посебно место посветено во бел. 7. Во најново време сосем поинаква етимологија прелага О. Прицак, којшто смета дека имињата споменати во „Чудеса на св. Димитрија“ не се племенски, ами на војнички дружини (bands) наречени спрема името на своите водачи. Тој нивното потекло го сврзува со хуно-иранската средина. Додека неговата аргументација за ругите имиња може да биде уверлива, се чини дека сепак византискиот запис на името *берзиѝи* може полесно да се објасни од словенското **berz-* отколку од хазарско-бугарското име на кланот *Barč, Bärč*, како што мисли Прицак. Сп. О. Pritsak, „The Slavs and the Avars“, *Settimane di studio del Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, XXX. Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo*. Spoleto 1983, 402-405. За *č* би очекувале *ts*, а не може да станува збор за грешка при бележењето, бидејќи и во подоцнежни византиски извори се пишува *ζ* не само во името *берзиѝи* ами и во името на областа што ја населиле (Βερζίτια).

¹⁰ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, 278-282.

чие име и денеска е зачувано во народот¹¹. Некои говорат за брсјачкиот кнез Никола, за улогата на брсјачите во создавањето на Самуиловото царство¹². Со еден збор, името *брсјаци* станува еден вид „скратенка“ под која се сумираат различни епохи, простори и настани. Таквите „скратенки“ се обични во историската наука, згодни за искажување, па и не пречат сè дури не се заборава дека тие се условни. Целиот случај со ова име е многу поучен за тоа колку длабоко може да се вкорени и во научна употреба една народна етимологија. Не останува ништо друго освен на крајот да кажеме дека да знаеле мијачите каква слава го чека прекарот што им го дале на своите соседи, тие сигурно ќе им измислеле некој друг.

¹¹ Историја на македонскиот народ, I, Скопје 1969, 79. Иако во редакцијата на таа книга се укажа своевремено на произволноста на тоа тврдење, авторот не се откажал од него, секако сметајќи со право дека зад него стојат поголеми научни авторитети од неговите опоненти.

¹² Сп. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, В. горе т. 1.

АГАРЈАНИ

Треба да забележиме дека кај нас досега не се систематски изучувани народносните имиња што претставуваат интерес и за историјата на нашиот народ. Не се собрани на едно место ниту подредени прегледно податоците за нивната употреба. Тоа не е сторено дури ни во однос на македонското национално име¹. Се надеваме дека овој наш мал прилог за името *А̄гарјани* (*А̄гарени*) ќе даде подбуда за натамошна работа во оваа област.

Името *А̄гарјани* се сврзува со името на Агара (Агар), Египќанка, робинка на Аврама. За неа се раскажува во Стариот завет во гл. 16 и н. од книгата Битие. Како бездетна, Сара го наговорила Аврама да се смеси со Агара, за да имаат барем од неа пород. Подоцна Сара останала навредена од својата робинка и го натерала Аврама да ја прого-

¹ Овие примери ќе покажат дека сè уште се наоѓаат потврди за употребата на името Македонец и изведенките од него во минатото. Во хрониката на полскиот хроничар од XVI век Макеј Стријковски се среќаваат називите *Macedon*, *Macedonowie*. Од контекстот со сигурност се заклучува дека тие се однесуваат на македонските Словени (сп.: Krzysztof Wrocławski, „Stosunki etniczne na Balkanach w świetle kronik Macieja Strykowskiego“, *Balkanica Posnaniensia* II, 1985, str. 270-271).

Во руските *азбуковници* од XVI-XVII век се објаснуваат зборови од повеќе словенски јазици, меѓу кои и од македонскиот. Сп.: Vladimir V. Kolesov, „Traces of Medieval Russian Language Question in the Russian *Azbukovniki*“, *Aspects of the Slavic Language Question* II (R. Picchio and H. Goldblatt, editors), New Haven 1984, p. 106.

ни в пустина. Таа таму останала одвај жива со својот мал син Исмаил (Измаил). Ја спасило тоа што нашла извор во пустината. Во библиската легенда се чувствува дека за неа се грижело Провидението. Една варијанта на расказот за Агара наоѓаме во познатиот „Тиквешки зборник“ од крајот на XV или почетокот на XVI век. Таа се разликува по ред подробности од библиската легенда. Нема ни збор за Господовата грижа за Агара и нејзиниот син. Најважна е прибавката за потомството на Агара и Исмаила. Тие изродиле педесет и шест деца. „Така заповеда - се вели на крајот - да земат многу жени, за да се умножат и да го победат семето Аврамово. И од нив се зачнале сите погани народи: „тврци татарџ, араватинџ, саракиниџ, ти наричуџтсе вси и измателиџ“.² Очевидна е тенденцијата да се прикаже Агара во негативна светлина.

Муслиманската традиција, меѓутоа, се однесува кон Агара со голема почит. Спасоносниот извор ѝ бил откриен нејзе од самиот ангел Господов. Се смета дека на истото тоа место подоцна била изградена Каба. Поклонниците во Мека непременно го посетуваат гробот на Агара³.

Во источна Палестина во времето на Саул живеело номадско племе *Аџару* (*Haġrūm*, *Haġrim*). Некои претполагаат дека од нив ѝ било дадено името на легендарната мајка на Исмаил. Кај Сиријците *Аџарјани* станало општ назив за Арабите⁴.

Во Византија името *Аџарјани* (᾿Αγαρηνοί) почнало да го заменува името Сарацени, Сарацини (Σαρακηνοί), за Арабите, во X век⁵. Поголемата можност да се сврзе со името Агарјани пејоративно значење погодувало секако за ширењето на неговата употреба.

Нас пред сè ќе нè интересира овде употребата на тоа име во словенската традиција. Ќе посочиме сега за тоа некои податоци. Притоа нас ќе нè интересира ова име во значењето „нехристијанин, муслиман, Арабјанин, Турчин“. Инаку, како ознака на споменатото племе *Аџару* тоа се среќава во псалмот 82,7 и во најстариот словенски псалтир – Синајскиот.

² Н. А. Начов, „Тиквешки рџкопис“, СбНУМ VIII, 1892, стр. 410.

³ Еврейская энциклопедия, под Агарь.

⁴ Еврейская энциклопедия, под Агаряне.

⁵ Νέα Ἑλληνική Εγκυκλοπαίδεια под ᾿Αγαρηνοί.

Ова име како синоним со името *Срацин* (Сарацен, Сарацин) го среќаваме во шестата глава на опширното житие на Константин-Кирил, во која се соопштува за таканаречената сараценска мисија на словенскиот првоучител. Местата гласаат вака: по сиѡхъ же агарѣин, нарицаѣми срацини, въздвигошѣ хоулоу на ѣдино божьство светыне троице; на обѣдѣ же сѣдеще агарѣин, моудра чедь и кинжыа.⁶ Но со оглед дека преписите на ова житие не се постари од половината на XV век, не е исклучена можноста, и дури е веројатно дека името *агарѣни* било вклучено дополнително во текстот. Така би било особено ако е точен податокот дека во самите византиски извори ова име почнало да се употребува откај X век.

Сигурна потврда наоѓаме во Драгановиот мињеј од XIII век во службата на Кирил Солунски: съборъ змрѣви са приложъ са агарѣне^х ѡко змиа. зѡвашиѡхъ и въз прит'ч^ахъ трѣслънечны^х. и единого бжеа силоа во изнемагаа.⁷ Не е лесно да се даде прецизен превод на ова место, но општата смисла се разбира. Тоа е пак потсеќавање на Кириловиот диспут со арапските учени луѓе.

Во скопскиот мињеј, исто од XIII век, ова место гласи вака: снемь змрѣтви са и приложивы сж въ агарѣхъ ѡко змиѣ живаши въ причѣхъ слѣечны^х. единого вжества сило(а) биа изнемогаа.⁸

Со доаѓањето на Турците името Агарјани, добивајќи сè поизразита негативна конотација, се однесува првенствено на нив. Тоа станало толку обично во монашката средина што дури влегло во клише, во еден образец за писмо до монах што е претставен во Слепченскиот писмовник од половината на XVI век. Како да се сметала типична таа ситуација, во тој образец се предвидува дека кореспондентите често ќе споделат една ваква маќа: плачѣть цркви хѣви по възѣи зѣмли, плачѣть поустинѣ шпоустѣв'ши^х ѿ житељь свои^х, плачѣть море, плачѣть оштрови шпоустѣв'ши ѿ безбожни^х агарѣнъ, прѣдасть гъ доброту хрѣтианскою въз

⁶ А. Теодоров-Балан, *Кирил и Методи*, I, София 1920, стр. 36-37.

⁷ Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1931, стр. 298.

⁸ Ѓ. Иванов, *ibid.*, стр. 293.

роуцѣ врагъ наши⁹. Името *Аџарјани* добило и овде епитет што треба да ја потсили пејоративната нијанса во него, за да се покаже уште посилно дека тоа ги одбележува лутите непријатели на христијанството.

Имаме и друга потврда дека во половината на XVI век во монашката средина, посебно во светогорската, името *Аџарјани* станало многу обично како ознака за Турците. Во 1550 година, почнале врските на Хилендар со Иван Грозни. Таа година дошол хилендарскиот игумен Паисиј со тројца придружници кај московскиот владетел. Молејќи го да стане ктитор на нивниот манастир, тие во својата петиција ги споменуваат своите големи маки од „безбожныѣ агарѣныѣ по морю и по соуху“ и го известуваат царот за својот тажен живот под насилствата „злочестивыѣ агаранѣ“.¹⁰ Така и други негативни определби се сврзуваат со агарјанското име.

Тоа име го среќаваме и во кратки записи. Од 1618 година потекнува записот за тоа дека голема мака претрпела Света Гора „ѿ агаренѣ“ коишто ги запустиле манастирите Кастамонит и Рускиот. Од 1688 година потекнува записот дека „тѣрци драр(ѣ)иѣ родѣ погани коевашѣ на иѣмци“. Од 1779 година ни иде оваа вест: „и тамо оубивенѣ вѣистѣ ѿ агаранѣ“.¹¹

Во последните времиња тоа име исто така има своја употреба во црковната средина. Него го среќаваме, на пример, кај Паисиј Хилендарски и Софрониј Врачански. И нашиот Кирил Пејчиновиќ му пишува на кнез Милош во 1832 година: „Аште ми обраќаемсја под иго агарјанское неносимое, поне братја наши, с нами вкупе до скоро мучившиисја, поне сии да пребивајут во утешении...“¹². Расказот за Агара и нејзиниот син Исмаил влегол и во нашиот фолклор, со некои варијации¹³.

Се чини дека во руската средина овој назив не бил толку обичен колку во јужнословенската. Не го наоѓаме во речникот на Срезневски. Сепак тој е нотиран според руски текст од XV век кај Миклошич (*Lexicon palaeosloveni-*

⁹ Ы. Иванов, *ibid.*, стр. 485.

¹⁰ В. Ѓоровиќ, *Света Гора и Хилендар*, Београд 1985, стр. 188.

¹¹ Ы. Иванов, *ibid.*, стр. 248, 255, 270.

¹² К. Пејчиновиќ, *Собрани ѿектїови*, Скопје 1974, стр. 88.

¹³ Сп. М. Цепенков, кн. 7, *Преданија*, Скопје 1980, 54-55.

со-graeco-latinum), како и во рускиот етимолошки речник на М. Фасмер, каде што од руско-црковнословенскиот севедува агарџне, а освен тоа се дава податок дека од 18 век се среќава во рускиот и во народното творештво.

Според податоците од Рјечник JAZU, можеме да кажеме дека ова име на српскиот терен влегло и во поширока употреба во некои области. Таму под *Agarjan* стои: „u Hercegovini govori se danas o Turčinu, a se приведува и пример од народната поезија: *Od proklete krvi agarjanske. Nar. pes. Vuk 4,478*“. Под *Agarenin* во истиот речник се соопштува вака: „Dolazi XIV I XV vijeka o Turcima, измеѓу рјечника u Daničićevu, Роѓсу i Agareny. Danilo 142. Agarĕne, Daničić 1,4“. Порано патем споменавме за употребата на овој назив кај Паисиј Хилендарски и Софрониј Врачански. Во бугарскиот етимолошки речник (Български етимологичен речник) е забележано: „агарянец, агарянин „нехристиянин, мохамеданин, турчин“, стб. агарџнинџ (Син. пс., Ман. хр.)...“ Веќе знаеме дека примерот од Синајскиот псалтир не се однесува на приведените овде значења.

Јасно е од сето ова дека *Агарјанин* – *Агарјани* е книжно име во употреба пред сè во црковната средина. Обичајот да се нарекуваат народите не со своите актуелни имиња, ами со некои постари што по извесна асоцијација им се припишувале, играл секако улога и при изборот на ова име. Играле улога и други моменти, како што е можноста да се сугерира една негативна конотација, а притоа, особено кога се работи за Турците, да се намали опасноста што можела да произлезе, ако негативите ознаки би му се придале на актуелното име.

ЛИЧНОТО ИМЕ ЕМНОСТА

Најверојатно дека немаше ни да настапам со овој мал прилог, да не се поврзуваше тој и со споменот на неодамна починатиот истакнат полски ономастичар Мјечислав Караш. Јас лично им додавам и емоционална смисла на зборовите што треба да ги изречам, зашто со нив се буди и секавањето за еден драг човек.

Проф. Караш ја објави во 1974 г. во сп. Македонски јазик (кн. XXV, стр. 81-86) својата статија под наслов „Macedońskie nazwy osobowe i miejscowe z XII wieku“. Се работи за имињата од записите во познатиот Битолски триод.

Меѓу тие називи најзагадочно звучи името *Емноста*, претставено во изведена од него придавска форма: Ивана *Емностина* злтѣ.

Задржувајќи се на ова име, проф. Караш забележа дека можат да се предложат две објаснувања: 1. името е изведено од придавска формација со наставка *-ост̄(a)* или 2. името е од грчко потекло, на што би укажувало грчкото *Evnosta, -as* (нимфа од Танагара).

Секако дека изненадувачката близот меѓу словенската и грчката форма придонесла, проф. Караш да го избере за посигурно второто објаснение, иако не го исклучуваше ни првото.

Мене пак ми се чини дека можат да се најдат аргументи што би говореле повеќе во полза на претпоставката дека имаме изведување од словенска основа.

Малку е чудно како толку ретко грчко име да се најде во едно кичевско село во XII век, и тоа како име на лице од машки род. Тешкотии се јавуваат и во објаснувањето на неговиот фонетски облик. Преминот *вн > мн* во македонскиот станал во поново време. Самиот проф. Караш го приведува името на селото *Равне* (Охридско) по запис од Болоњскиот псалтир (XIII век). Дури и во XV век наоѓаме во турските пописни дефтери сè уште: *Равне* (Порече), *Равни Габри* (Скопско).

Ако го разгледуваме името *Емносӣа* како изведено од словенска основа, како што предлагам сега јас и како што допушташе веќе самиот проф. Караш, би требало да тргнеме од една придавска форма *јетъль*, која не е засведочена како самостојна, но која се вклучува во составот на изведенките од соодветните префиксирани глаголи: мак. *заемен*, *наемен*, *ѵриемен*, *обемен*. За споредување, како изведенка без префикс, може да се приведе рус. *ѣмкий*.

Во словенскиот ономастички материјал, како најблиски паралели, се izdelуваат староруските прекари и имиња, нотирани во речникот на Тупиков: *Андрей Емецъ*, *Семьонъ Еминъ*, *Еминъ Θεодоровъ сынъ Боборыкинъ*, како и презимињата што ги бележи Речник српскохрватског книжевног и народног језика: *Јѣмин*, *Јѣмо*, *Јѣминовић* (секако од *Јемух*, сп. подолу *Емнух* – *Јемнух*).

Од теренот на самата Македонија можеме да посочиме еден назив што, секако, стои во врска со разгледуваното име. Во старосрпски превод на еден грчки акт од 1227 г. го читаме следното место: Владльць по области Струѣмьсцѣи Ѵмноуховѣ. Името на селото Емнухово го среќаваме и во Душановата грамота од 1345 г., издадена за пиргот Хрусија: изъ брьда оу Ѵмноухово; синоръ ѣмногуховьскы; оть землкѣ ѣмноуховьскѣ (в. Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, том I, ред. Владимир Мошин, Скопје 1975, стр. 165, 361). Почетното *ј* во овие српски записи нè приближува до првобитниот изговор на името. Ова го споменувам само како податок од втор ред, со оглед на можноста за пренесување на извесни графиски обрасци. Најверојатно е, по сето, дека имаме хипокористикон наспрема *Емносӣа*, изведен со наставката *-ухъ*, присуството на која може само да го поткрепи мислењето дека се работи за словенска формација.

Значенската сфера на глаголот *јати* е доволно широка и богата, за да може да сугерира определена внатрешна форма за името *Емносӣа*. Тоа и нè ослободува од потребата да одиме сега по некои домислувања. Очевидно, ова име било рано заборавено. Во секој случај ние не го среќаваме меѓу бројните лични имиња од Македонија што се содржат во досега издадените турски пописни дефтери од XV-XVI век.

Не би требало да превидиме една подробност, интересна за историската фонологија на македонскиот јазик. Името *Емносӣа* претставува убав пример за тоа дека кон XII век веќе било дејствено ограничувањето да не доаѓа *j* пред *e* во почетокот на зборот.

23.

СЕЃЕРЕ

Овој збор треба да го вклучиме меѓу зборовите *дури, небаре, шакуѓере, (шӣо)-џоер* (обично *џоер*), веќе посочувани како такви во кои се гледа промената *ж > р* (т.н. ротацизам). Сите тие ја содржат партикулата *же*, изменета во *ре* (*ри, р*).

На *сеѓере* ми обрна прво внимание ова место кај Цепенков: Одошто бил еден чоек многу сиромав тики сеѓере леп и сол си јадел и поеке пипер буковска... Во фуснота Цепенков вака го објаснува тој збор: Само, саде. В Велес на само казват салт, затоа прилепчани се присмиват на велесчаните, като ги зоват салтевци, а последните на првите – сегеревци (СБНУМ, IV, 121).

Ме заинтересува посебно фактот што *сеѓере* било при крајот на минатиот век во така честа употреба во Прилеп, та можело дури да даде повод и за едно подбивно име за прилепчаните, – додека мене зборот не ми беше никако познат од прилепскиот говор, па верувам дека ретко кој од мојата генерација ќе го знае.

Потврда за неговата честа употреба порано во тој говор најдов и во следното место во „Спомени од моето учителство в Прилеп“ од Никола Ганчев Еничерев, каде што тој расправа колку тешко се привикнувале отспрвин прилепчани на дискусија во читалиштето „Надежда“: „Принудих се да искам настојателно мнението на секото по ред, и докагото не каже нешто, не го отминувах. Што бе червене и потене! Целото красноречие се захвашташе и

свѣршаваше с думите: ете, ете, сегере, сегере“ (СБНУМ, XX, 29). Овој збор бил, значи, дури и еден вид приречица.

Значењето што го дава Цепенков го определува *сеџере* како една усилувачка партикула, нарамно со *сѐ* во ваква употреба: Сѐ тоа го слушам од тебе! Тие зборови и се од исто потекло: покрај *вѣсе* во ст. сл. се јавува *вѣсежде* (сп. *Miklošič, Lexikon*), на кое му одговара денешното дубровничко и црногорско: *svèdje, svèdj* (сп. *Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache, 405-6*). Stulli ги дава од Дубровник и *svegjer, svegjere* (значи: секогаш), што наполно совпаѓа по гласеж со *сеџере*. Како *свеџере* е запишан овој збор од Дебарско, со значење – вкупно сѐ, сосема, заедно (Сп. Македонски јазик, IV, 5-6, 144, Зборови од Дебарско запишани од Андон Андоновски), и согласно со изговорот *све* м. сѐ во тој говор. Инаку *сеџере* го сретнав и во еден необјавен речнички прилог од Преспанско. Тој збор се употребува уште и во Порече, и тоа како *саџере*. Тоа е сѐ што можам засега да приведам за неговата употреба денеска во Западна Македонија.

Распрашувајќи по Прилеп, можев да дознаам дека овој збор навистина се употребувал „од старите“. И во Прилепско тој се слушал (а можеби и сега може да се чуе) и како *саџере*, а имало и *сапе*, сѐ во истото значење. Не би било чудно да е овој изговор добиен со мешање со зборовите *само, саде*. Инаку би требало да се претполага дека имаме тука образување од *вѣсж*, што исто така не е невозможно. Изговорот *сапе* можел и вторично да се добие од *саџере* преку *сајере, саере, сааре* (сп. го изговорот *џрајани* за граѓани).

Сеџере не е единствен од оние неколку збора со ротацизам што се заборава. Денеска веќе доста старински ни звучи *џакуџере* и нормално се заменува во литературниот јазик со *исто џака*. Зборот *небаре* е во народниот јазик сосем потиснат од турцизмот *џоа (ми џи)*, но неговата употреба сега пак се соживува во литературниот јазик, поткрепена од тенденцијата за ограничување на употребата на турцизмите.

Што се однесува до *сеџере*, вреди да се забележи уште следното. Интересно е дека тој збор добил таква широка употреба баш во еден град во Централна Македонија, додека по на север, на пример во Велес, како што се чини, не бил толку обичен, иако е веќе по гласот

ġ природно да се претпостави дека проникнувал имено од север. Интересно е пак и неговото толку брзо забораване во Прилеп, за кое секако треба да придонесло и тоа што *сеџере* станало подбивна ознака за прилепчани (сеџеревци). Знаејќи да им прикачат на своите соседи такви називи според елементи што не можат така лесно да се исфрлат од јазикот, тие изгледа знаеле и да го жртвуваат своето омилено *сеџере*, да го премолчат некако тој збор пред потомството.

ЕДЕН ОПИС НА ДЕБАРСКИОТ ОКРУГ ОД 80-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

I. ЗА РАКОПИСОТ

Ракописот под наслов „Местност(ите) од Дебарско окружие“ е пишуван на галички говор во мала, саморачно направена тетратка, која содржи, освен капаците, 30 испишани страници и, на крајот, уште еден лист. Пагинацијата од 1 до 30 не ја претставува прецизно првобитната состојба, зашто повнимателното загледување покажува дека бил загубен претпоследниот пишуван лист, на кој се наоѓал дел од описот на етапите по патот од Дебар до Охрид, како и дел на забелешката за мијаците.

Ракописот му е подарен на Архивот на МАНУ од страна на Миладин Чапароски, судија на Врховниот суд на СРМ, заедно со други ракописни материјали – летописни белешки за настани во семејството Чапароски, како и за настани во Галичник и блиските места во периодот од 1905 до 1912 година, пишувани од таткото на дарителот Штилјан Трајанов Чапароски (1870-1934), шивач од Галичник, очевидно интелигентен и добро писмен човек. Ракописот е заведен во Архивот на МАНУ под бр. НР 54. Тој, се разбира, не потекнува од раката на Штилјан Чапароски, којшто во времето кога бил составен овој текст бил уште на детска возраст. Во фамилијата Чапароски не е зачуван спомен за тоа од кого би можел да биде пишуван текстот. Останува да се установува во иднината идентитетот на пишувачот. Засега можеме да кажеме дека тој

бил човек со извесно образование, упатен и во основните поими на граматиката. Иако на неговата елементарна писменост можат да ѝ се поставуваат замерки (произволно пишување на големи букви, произволно скратување на зборовите и сл.), тој бил човек со сигурна реченица. Можеби треба да го бараме во кругот на галичките даскали или зографи од осумдесеттите години на минатиот век.

Во 1900 г. Штилјан Чапароски извршил извесни дополнувања на ракописот. Веќе на првата страница на долната маргина стои забелешката „до днес 1900 год. в град Дебър не оставиле Тур(ците) в црквата клепало ни дрвено ни звона...“ Слични забелешки од него, со кои се врши еден вид актуализација, среќаваме и натаму. Ние ќе укажуваме на нив како на забелешки од втора рака. Секако се во овој поглед особено важни промените што се правени врз податоците за бројот на куќите во одделни села во Дебарско, со оглед на промените што настанале за приближно две децении.

Ракописот можеме со сигурност да го поставиме по време во самиот почеток на 80-те години од минатиот век. Во самиот текст се содржи на стр. 13 податокот дека последните „рисјански куќи“ се иселиле од с. Добово во 1879 година. Штилјан Чапароски, подновувајќи некои податоци во 1900 година, имал предвид дека изминале дваесетина години од составувањето на оригиналот. Затоа, тој на стр. 9 на местото каде што во оригиналниот текст стоело дека Бигорскиот манастир „може да сусествуваат уште пред 1050 год.“, ја преправил годината во 1070. На горната маргина од првата страница останала белешка, пишувана со молив од раката на Чапароски, од која за жал денеска можат да се прочитаат само последните зборови: „од 1882 година“. Не е исклучено, со тоа да ни е соопштена и точната година на пишувањето на ракописот.

Ова не е единствен ракопис од Галичник од приближно истото време, во кој се даваат податоци од антропогеографски карактер за места во Дебарско. Еден ваков опис ни е останат и од раката на познатиот Панајот Ѓиновски, објавен од страна на П. А. Ровински (сп. Живая старина 1899, II, стр. 242-248). Од едно место во самиот текст укажуваме дека Ѓиновски го правел својот опис најдоцна во 1880 година: „Под Косоврасти на Радика

имат мост дрвен – Косоврашки мост, ама Радика го удави есенеска (1879 г.)“

Нашиот ракопис не е некаква копија на текстот на Ѓиновски. Имаме разлика во обемот – бидејќи Ѓиновски се ограничува само на Мала и Голема Река, како и во строежот на единиците. Сепак не можат да не се забележат совпаѓања во некои подробности. Ѓиновски го употребува терминот *вeйкa* (српхрв. *oзранак*). Зборува (стр. 244) дека во мавровските села „работат саде мијачки јозик“ (в. подолу во делот за лексиката). Подгорјето Лаиница го посочува (стр. 243) како граница меѓу Албанија и Македонија (в. го нашиот коментар подолу). Во единицата за с. Могорче го соопштува следното: „Сега се останати саде две куќи рисјански и тие кога да е может да се преселит во друго село“ (стр. 245), додека во нашиов ракопис читаме: „Сега во Могорче има саде една куќа рисјанска. Кога да је и тије можат да избегајет од тује“.

Сето ова покажува дека има овде некоја зависност.

Во кругот околу П. Ѓиновски и други луѓе се интересирале за описот на својот крај. Тоа што тој го почнал други го проширувале, можеби и во непосреден контакт и соработка со него. Така се пренесувале и некои изрази и формулации од неговиот првобитен текст. Не ја исклучуваме ни претпоставката дека ова може да биде текст на самиот Ѓиновски, но диктиран на друг, за да не го препознаат ракописот.

II. ЗА СОДРЖИНАТА НА РАКОПИСОТ

Описот на населените места во Дебарскиот округ, којшто претставува основна содржина на текстот, е даден во рамките на одделни „околии“: 1. *Мала Река или Длна Река*, 2. *Голема Река*, 3. *Полска околина*, 4. *Околина Жуџа*, 5. *Околина Дрим колу*, 6. *Околина Грика*, 7. *Околина Лузунија*, 8. *Околина Длнодеборска* и 9. *Северозајадна околност*. Пред ова, во почетокот, се обележани границите на округот и се дадени некои основни податоци за градот Дебар и за планините и реките во Дебарско.

Во делови што се однесуваат на одделните околии во текот на излагањето се даваат податоци од пошироко значење, како оние за носијата (руфетот), локалните називи на населението и др.

Комплетно обработената единица во овој опис ги содржи следните податоци: името на населеното место (и варијанти на тоа име ако ги има), местоположбата, бројот на куќите, припадноста на населението, понекогаш – нешто карактеристично за поминокот, понекогаш, кога се работи за села со мешано население – дали во местото има или нема црква.

Под овој елементарен опис иде „забележување“, во кое се даваат формите на етниците и ктетиците изведени од името на населеното место. Сп. спрема *Лазоройоле: лазоровец – лазоровци, лазороски, лазороска, лазороско, множ. лазороски* (4). Како да е овој опис правен спрема некое упатство за собирање на ономастички материјал!

Се јавуваат и „забележувања“ од подруг, „исторически“ карактер, што се особено интересни со своите податоци за битот и за спомените на населението, како и за сфаќањата, знаењата и посебните интереси на составувачот на текстот.

Податоците за населените места не се собрани со еднаква полнота. Најбогати се информациите за Мала Река и, потоа, за Голема Река. Подалечните места (од Галичник) се опишуваат посумарно, за да се премине при крајот на описот и кон обичен список на имињата на селата во некои околии. Авторот самиот истакнува дека повеќе не можел да разбере (стр. 18), како што на едно место дава на знаење дека неговиот интерес бил упатен пред сè кон оние населби, во кои имало и „рисјанско“ население (стр. 23).

Во врска со податоците за народносната ситуација, овој текст претставува извонредно илустративно сведоштво за сфаќањата и свеста во периодот што можеме да го наречеме „преднационален“, а кој во некои делови на Балканот, при забавениот процес на национална диференцијација, се продолжува низ целиот XIX век, а понекаде и во нашиот век. Се izdelуваат две основни категории на припадност: „Турци“ и „Рисјани“. Таа основна демаркација се прави спрема конфесијата, независно од етничките и јазички одлики. Така во категоријата „Турци“ спаѓаат, покрај Турците, и Албанците-муслимани, како и исламизираното население со македонски мајчин јазик (торбешите). Од друга страна, христијанските села во Голема Река, со албански јазик, не се делат од оста-

натите „Рисјани“. На нивото на споменатите два назива се јавува уште и називот „Латини“. Тоа име е објаснето вака: „Римокатолици кои се под своја управа“ (26). Се соопштува дека за Прекудримците се употребува и називот Латини, заради тоа што тие биле „од латинско порекло“. Станува збор за Албанците од католичка вероисповест.

На оваа основна поделба ѝ се потчинети ознаките што укажуваат на етничката подлога: *Арнауџи* и *Славјани*. Затоа на втор план идат и имињата на јазиците: *славенски* (*славјански*, *рисјански*, *мијачки*), *арнауџски* (*ишки-џиџарски*) и *џурски*. Понатаму и не можело да биде во ситуација кога руфетот (носијата) ја определувал областа во која можело да има меѓусебно мажење и женење. Врз основа на ова, само како некаква историска реминисценција, меѓу „учените“ луѓе, може да се толкува интересно место, во кое се кажува дека границата меѓу Албанија и Македонија е на планината Влаиница (15). Јасно е дека не можела да се јавува ни етимолошка врска меѓу овие историски називи и називите што претходно ги споменавме.

Дури во трет ред идат локалните називи за населението. Во едно „обично забележување“ на стр. 10 се споменуваат три такви имиња: *мијаџи* („Рисјаните... во Мала Река“), *брсјаџи* („Рисјаните во Кическо окружије“) и *курки* („Турците“ во мијачијата, одн. торбешите). Рисјаните од Дримкол биле познати „под име улуфи“, а нивната женска носија се викала „улуфски руфет“ (21).

Како самиот автор на овој опис да бил особено загрижен да ја прикаже ситуацијата во народностен поглед онака како што таа се одразувала во неговата поширока средина. Поради тоа неговиот опис добива во вредноста. Инаку е очевидно дека самиот тој бил заинтересиран да ги истакне словенските старини во Дебарско. Тоа се гледа особено на местата, каде што тој ги истакнува словенските елементи во албанскиот говор на некои села во Голема река и смета дека стариот „мајкин јазик“ на населението бил словенски (11-12) и каде што укажува на словенската топонимија на областите со албанско население (27).

Забелешките во овој текст содржат чудесни податоци за локалната историја на еден регион, осудени да не влезат во никаква друга историја. Таков е овој податок:

„Во сегашно време ожата од село Требишче на име Ажи-Илјас је најпрв човек во сите Турци шчо се во Мала Река“ (9). Или податокот за поповите во Жупа: „Во сегашно време поп Кипро од овеја *Селце* попуват во селото му Селце, Длгаш, Горно Елевци, Долно Елевци и во Осолница, а поп Серафим од село Брошчица попуват во селото му Брошчица, во Кочишча, во Вапа, во Голема Папрадница и во Проваленик. Во Пареси попуват поп Тасе од Дебор, а во Власика кој поп да се згодит, Серафим, Тасе. И таке во сета оваја околина саде 2 села имајет селски попови: Брошчица и Селце“ (21).

Во текстот се обрнува внимание на значајните културно-историски и архитектонски објекти во областа: на Бигорскиот манастир (9), црквата во с. Крчишча (18), Спилскиот мост (21), на урнатините од стара крепост во реонот на с. Граждани (18). Се соопштуваат народните етимологии за имињата на некои места. За името на градот Дебар се даваат дури три објасненија. Како посебно интересен образец за народното творештво во оваа област ќе го изделиме објаснението според кое споменатото име останало од тоа што еден човек, искачувајќи ја угорнината кон градот, го бодрел својот коњ со викање „ди бре! де бре!“ (16-17). На прост начин се објаснува едновремено и албанската (*Дибра*) и словенската (*Дебар*) варијанта на тоа име. Друг значаен пример за народната етимологија е објаснувањето на името *мијаџи*. На стр. 10 авторот вели: „Не знојеме по која причина останала оваја титула на теја славјанско племе *мијаџи*...“ Меѓутоа, на крајот на текстот (29) тој не можел да се додржи да не ја даде оваа етимологија: „Теја ја сложено од две имиња: од личното местоименије *ми* и од прикладното (прилагателното) име *јаки* или *јаџи* (един. број *јак* = крепок)... И дејствително мијаџите имајет силен дух и јако (крепко) телосложеније. Овја природен дар тије го имајет од јестеството си и од чистиот воздух планински и од чистата вода планинска“.

Како што и треба да се очекува, најинтересните „исторически забележувања“ во нашиов ракопис се однесуваат на мијачкиот крај, мијаџите и посебно на с. Галичник, „најславно село во целото Деборско – и најголемо“ (6). На крајот на текстот (29-30) наоѓаме посебен осврт на мијачијата, за жал со загубен почеток. Тој дел на некој начин ги реализира и претходните попатни забелешки. Тука

ја наоѓаме споменатата етимологија на називот *мијаџи*. Наоѓаме едно искажување за јазикот (в. подолу). За носијата се соопштува дека мијаџите ја чуваат и таму каде што се преселени (Крушово, Смилево, Папрадница). Се вели: „Рисјаните мијаџите шчо живејет во селата од Мала Река нито земајет жени нито давајет по другите села шчо се од Мала Река надвор, по причина од руфетот (облеклото) женски“ (29). Исклучок правело селото Ехловец (Кичевско), но само во смисла на преминувањето на регионалната граница: „зашчо и тамо... носит жените мијаџко руво“ (30).

Интересни се податоците за руфетот на курките: „Турците што живејет во селата од Мала Река, и тие зборвет мијаџки (т.е. рисјански), како шчо им се нашло од старина. Мошкото им руво малу нешчо разлика имат спроти рисјанското руво мошко, а рувото од жените им је изменато“ (30).

Нашиов ракопис ни сведочи дека се јавиле извесни објасненија за потеклото на Галичаните и за името на нивното село „најславно и најголемо“ во дебарскиот крај. Се вели дека тоа село го населиле прво луѓе од некое село „близу до река Галик (Галико)“, но дека веќе не се памтело кај се наоѓало тоа село, ами се знае само местото на една воденица, близу до Солун и до с. Арапи, што му припаѓала (6-7). Според тоа не само што името *Галичник* се поврзува со името на реката *Галик (Галико)* во Солунско, ами се тврди дека и самите галичани се преселени од Солунско.

Прво што паѓа в очи, тоа е дека одеднаш само ова село се изделува по својот настанок од сета друга мијаџија, на која ѝ е тоа центар. Ние денеска знаеме по податоците од турски пописен дефтер од 1467 г. дека во тоа време во вилаетот Река имало 13 испустени села, меѓу кои Галичник, Гари и Тресонче (што можело да се случи поради настаните сврзани со акцијата на Скендер-бег) и дека во преостанатите 32 населени места во целата Река (и Мала и Голема) живееле само 227 семејства (сп. Турски документи за историјата на македонскиот народ, т. III, Скопје, 1976). Тие запустени места постоеле, се разбира, како населени пред тоа и ни едно ново населување не можело да го донесе со себе нивното име. Се работи, спрема тоа, за едно накнадно поврзување на името на се-

лото Галичник со името на реката Галик, која им била добро позната на мијаците, бидејќи тие, како што е општо познато и како што се кажува и во нашиов ракопис (6), ги терале своите стада на зимовиште и во Солунско. Не е исклучено и некоја фамилија од Солунско да се преселила, поради таа врска, во селото при неговото првобитно обновување или подоцна. Но тоа ни најмалку не ја менува работата. Името *Галичник* е сврзано со името на птицата *гал(ица)*. Стените над селото можеле да бидат добри склоништа за таа птица.

Населувањето на Галичник, Гари, Тресонче и други испустени села во овој крај можело да го следи само правецот на движењето на мијачијата во целост. Во нашиов ракопис се кажува дека селото Сушица се иселило во Крушово и Смилево (5-6). Споменато е селото Папрадница (Папрадишта) во Велешко (29). Торбешки села преселени од мијачкиот крај има во Скопско. Правецот на селувањето одел од запад кон исток. Од Дебарско тој како од центар се ширел зракообразно накај источните области. Населувањето на Галичник, Тресонче и на други села, запустени во XV век, со население што приидувало од запад, причинило што на еден сектор кој допира до Кичевско да се установат говори, во кои се вели *рока, ѝоѝ* (м. *рака, ѝаѝ*) и во кои не постојат консонантските фонемии *s* и *ц*. Тие говори во периодот на споменатото поместување не биле уште зафатени од процесот на губењето на интервокалното *в*, почетоците од кое ги следиме до XVI век. Затвореноста на мијачката средина спрема околното население сигурно станала причина што чувањето на интервокалното *в* да остане и до денеска карактеристика на малореканскиот (мијачкиот) говор наспрема соседните говори. Добро би било да се проследат по оваа линија и другите дијалектни одлики на овој терен. Сето ова вкупно открива една епизода интересна за македонската историска дијалектологија.

III. ЗА ЈАЗИКОТ НА РАКОПИСОТ

Како што веќе истакнавме, пишувачот на овој текст бил човек со извесно образование, сврзан со старата црковнословенска школа, но не само со неа, бидејќи

некои елементи во текстот нè уверуваат дека тој учел и од српски и од бугарски книги. Преку српски книги тој усвоил вакви зборови: *околина* (повекепати), *ѝриѝока* 1, *развалини* 18, 20, *ѝорекло* 23, 27, *ѝоршчаѝи* 26, *ѝоложѝа* 27, *чеѝири уѝално б*, *се уѝоѝребљаваѝи* 17, *удалено* 7, 8, 17 и др., а преку бугарскиот вакви (меѓу нив и русизми): *Аѝриаѝѝическо море* 1, *(хубаво) месѝоѝоложеније* 10, *насилије* 5, *ѝораженије* 27, *облекло* 29, *ѝелосложеније* 29, *ѝочка* 30, *вѝнкаѝни* 12, *освободени* 24, *заѝо(ѝо)* 27 и др. Тој ја познавал елементарната граматика. За одделни зборовни групи се среќаваат кај него термините: *ѝрилаѝаѝелноѝо* 29, *личноѝо месѝоименије* 29, *наречие* 17. Интересно е дека кај него се јавува стремеж, некои од граматичките термини да ги адаптира спрема својствата на својот говор. Место *ѝрилаѝаѝелно* тој го формира неологизмот *ѝрикладно (име): ѝрикладноѝо име* 27, *ѝрикладноѝо (ѝрилаѝаѝелноѝо) име јаки или јаѝи* 29. Таа адаптација се проширува и на поблиските определби на тој термин: *Селско име ѝрикладно ѝрисвојено (ѝриѝежаѝелно ѝринадлежно): мелнички, мелничка* 3. Се среќаваат и термините: *член* 27, *членоѝи* 29, *умалиѝелно* 27. Категоријата на бројот се означува со скратенки: *мно(ж)* (повекепати), *ед. брои* 26 *един. брои* 29. Нашиот автор веројатно го познавал и албанскиот јазик, бидејќи при бележењето на некои топоними укажува и на албанскиот изговор, евентуално на посебно албанско име, во кој случај го објаснува неговото значење.

По сето ова ни се чини, како што веќе рековме порано, дека пишувачот треба да го бараме во редицата на нашите даскали од втората половина на минатиот век, а во секој случај меѓу пообразованите луѓе, блиски до таа средина. Тој имал свое становиште за јазикот на кој пишува во споредба со српскиот и бугарскиот јазик: „Јазикот мијачки је мешан со српски и бугарски. По употребувањето на буквите *ћ*, *ђ* и *џ* и по многу други своини је еднаков со српскиот јазик, а по употребувањето на членот (*ов, ва, во, оѝи, ѝа, ѝо, он, на, но*) и по други особености је еднаков со бугарскиот“. Во терминолошки поглед е илустративно следното место: „Турците шчо живејет во селата од Мала Река, и тије зборвет мијачки (т.е. рисјански), како шчо им се нашло од старина“ 30. Обете цити-

рани места потекнуваат од белешката што им е специјално посветена на мијаците, инаку е во овој текст обичниот назив: *славенски (славјански) јозик*.

За разлика од својот земјак и современик Пулевски, којшто во своите текстови свесно оди кон употреба на разнодијалектни особености, нашиов автор има амбиција да ја сочува чиста дијалектната мијачка основа. Тоа било сврзано и со карактерот на текстот, во кој главното место му припаѓа на антропогеографскиот и историско-етнографски опис пред сè на мијачијата. Така тој без исклучок ја спроведува замената *o* за некогашниот назален вокал од заден ред, карактеристична за неговиот говор: *йоӣ* (повекепати), *йоӣшоӣ* 23, *йоӣшишчай̄а* 10, *едни йоӣи* 6, *многу йоӣи* 10, *йоӣници* 5, *йоо̄ийо̄ино* 6; *јозик(о̄ӣ)* 11, 14, 16, 20, 29, 30; *можиӣе* 12, *мошко* 7, 12, 13, 17, *мошкoīо* (облекло) 16; *коде шо* 6, *коде шчо* 23, *коде* 28; *добо-во (дрво)* 27. Исто е со замената на вторично развиениот назален вокал: *зно* 25, *не зно* (1 sg. praes.) 13 (3), 18, *не зном* 24, *не се знојей̄* 6, *не знојей̄* 9, *не знојеме* 10. Замена *o*, својствена за дијалектот, се јавува и за секундарниот ер: *Дебор* (повекепати), *осом* 6. Во морфологијата овде не се отстапува, како кај П. Зографски и Г. Пулевски, од формите за 3. л мн. сег. време, типична за галичкиот говор: *носӣи* 3, 12, 16, 19, 21, 29, 30, *с̄ио̄ӣӣ* 6, *се броӣӣ* 12, 14, 19, *производӣӣ* 17, *служӣӣ* 18, *с̄ијей̄* 18, *се берей̄* 10, 18. Исклучок во книжна форма: *се различава̄ӣ* 2. Во синтаксата со упадлива доследност се спроведува употребата на посесивните конструкции со *од*: до западната пола од *йланина Крчин* 1, притока од *Црн Дрим* 1, левиот брег *од река̄ӣа Радика* 9, покрај јужната страна *од Шар* 12 итн.

Меѓутоа, како и кај Пулевски, и овде се пројавува неосмнена тенденција да се изгради една писмена форма врз избраната основа. Таа основа се доразвива за современа писмена употреба сообразно со својствата на нејзината првобитна структура. Тоа се согледува веќе при адаптирањето на црковнословенските и руските елементи, кои се вклучуваат без интервенција на српскиот или бугарскиот јазичен филтер кога случајно се согласуваат со особеностите на самиот дијалект: *со̄йределно* 1, 5, *со̄йределна* 23, *содружена* (покрај *зружен*) 1, *сос̄шавни* Дрим 1.

Повеќе од ова, стремежот да се изгради една посебна писмена форма се согледува во доразвивањето на лексичките средства, меѓу другото и со создавање на неологизми. Еден изразит пример за тоа посочивме во врска со граматичката терминологија, во која ознаката *ѝрикладно* (име) го заменува терминот *ѝрилаѓаѝелно* (име). Основа за новиот збор дал глаголот: *ѝрикладе*, обичен во галичкиот говор и во западното наречје. Во географската терминологија пандан дава зборот *вейќи* (*јужниѝе вейќи од Шар* 1) наспрема српхрв. *оѓраници*, буг. *клонове*. На стр. 11 дури *вейќи* се глосира со *клонови(е)*. Во значење на „граница“ се среќава *ѝредел*: *ѝредел меѓу Македонија и Албанија* 14. Нашиот автор прави нова комбинација *надворни знак*, излегувајќи пак од својствата на својот говор, додека на соодветниот бугарски збор, којшто му бил добро познат, му определува само функција на глоса: *надворни (вѝнкашни) знак* 12. Со значење српхрв. *самосѝално* тој го употребува прилошкиот збор *самоволно* 24, а *своини* кај него значи *својсѝва, особеносѝи*. Убав пример за развивање на една нова писмена форма претставува тоа како се употребуваат некои глаголски именки. Познато е дека во македонскиот е обично нивното изведување од несвршени, а не од свршени глаголи. Сообразно со тоа својство на својот јазик, авторот ги заменува некои форми (словенизми) на *-ниѝ* со соодветни именки изведени од несвршениот глагол: *ѝо ѝредавање* 6, 16 (м. предание), *забележување* 6, *уѝоѝребувањеѝо* 29. Според сето ова, нашиот текст се придружува кон останатите обиди правени во текот на минатиот век, да се развива писмениот јазик врз македонска основа. Интересно е дека повеќе луѓе од мијачкиот крај, со различна подготовка и различни становишта, придонесле во таа смисла: Гурчин Кокале, Партениј Зографски, Горѓи Пулевски, Панајот Ѓиновски. Со нивната писмена активност се постигнало тоа, за галичкиот или мијачкиот говор да имаме денеска изворен материјал од минатиот век повеќе отколку за многу други македонски говори. Едновремено, преку таа активност се изразува и присутниот стремеж, нашиот современ писмен јазик да биде изграден врз македонска основа. Така, и текстот што го разгледуваме не е само обичен запис на дијалект, ами уште еден обид повеќе за прилагодување на македонскиот јазик за писмена употреба во модерното време.

13, *Нићворово* 14, *Нићорово* 15, *Маћелари* 18, *йой Ѓијро* 21, *Ѓидина* 26 и др.; *међу* 5, 11 (2), 15 (2), *Ѓиневец* 22; *Ђура* 24. Сепак има случаи и на поинакво бележење: *йо-векејто* 21, *йреки* 22, *йреко* 27, *кя* 18, 24, 25, 28; *меџу* 1 (3), 21, 23, *меџо* 15, *Ѓура* 24, *йаџий* 30. Во некои случаи авторот приведува и варијанти во изговорот: *Нићорово*, *Нићворово* или *Никифорово* 15, *Ѓидина* (*Кидина* или *Чидина*) 26, *Ѓиневец* (*Гиневец*) 22.

Освен во случаите што ги нотиравме досега буквата *ь* се јавува како знак за смекнување и во: *коњой* 16, 17, *коњари* 18. Можевме да забележиме и смекнување со помош на диграфите *я*, *ю*. Сп. уште: *баня* 17.

Се употребува буквата *џ*: *Аџовце* 8, *џамия* 17. Од друга страна: *Коджаџик* 20, *Джејџишча* 22. Иако авторот истакнува дека „мијачкиот јозик“ се зближува со српскиот по употребата на таа буква, останува фактот дека во случајов се работи за една особеност на писмениот јазик што го употребувале мијаците, додека во самиот мијачки дијалект не е обична фонемата *џ* (в. подолу).

Значајно упростување на графијата во овој ракопис е постигнато со тоа што вокалното *р* и *л* се бележат без придружна ерова буква: *Крчин*, *врвий*, *Грло*, *Длна Река*, *слнце* итн. Ерова буква се јавува само по исклучок: *Кърчинъ* 2, *Кърчишча* 12, *Дълно Мелничани* 2, *Вълковиц* 14 и др. Во овој случај графијата изразува една важна особеност на дијалектот, којшто освен вокалното *р* познава и вокално *л*, заменето инаку по различни начини во македонските говори.

Овде се употребува диграфот *џ*: *џо*, *Џировица* итн. За неговата изговорна вредност в. подолу.

На крајот ќе забележиме некои единични случаи. Повеќе од интересно е што буквата *ж* е употребена еден единствен пат, и тоа за обележување на *шва*-вокалот (темниот вокал) во турски збор: *кжила* 6. Навистина на стр. 17 среќаваме *кжици*, но тоа е запис од друга рака (од 1900 г.). Пишувачот, претставник на говор во кој *шва*-вокалот не бил познат, елиминирајќи ги инаку еровите букви или определувајќи им во својата графија посебна функција, избрал друга буква, со која располагал, за обележување на една фонема во заемка од туѓ јазик. Уште една „залутана“ буква е *θ*. Ја среќаваме како белег за меѓузабниот спирант во албански зборови: *Големо ѓрло* (*йо арн*). *Грика*

j *Maθ*) 2, 23, *Πελ̄αθια* 25. Пишувачот, кој што веројатно знаел албански, оваа буква можел да ја научи и од речниците на Г. Пулевски.

Во целост овој ракопис дава ред интересни податоци за развитокот на кирилската графика во македонската средина во минатиот век. Изминале времињата на ракописите, што значи и на пишувачкиот занает, во кој индивидуалната вештина можела да прави чуда без страв пред калиграфските компликации. Настапува времето на модернизација со барање да се упрости пишувањето, за да може полесно да се пристапи кон масовно ширење на книгата, која станува индустриски продукт. Преминот од едната кон другата епоха се вршел со постепеност која нашла своеобразен израз во нашиов текст.

Фонолошки особености. Крајот на слогот претставува позиција на неутрализација меѓу *и* и *ј*: *Воиник* 18, *ед. брои* 26, *наӣрво* 6, 28, *мно̄гу села...* *кој* 26.

Упадливо е дека *ј* во интервокална позиција најчесто се бележи: *џаја* 5, 11, 12, *оваја* 10, *џеја* 2, 4, *овеја* 4, *овије* 5, *које* 3, *некоје* 6, *рас̄тојаније* 2, 3, *с̄иа̄жајей̄* 2, *до-садувајей̄*, *избе̄жајей̄*, *имајей̄* 4, *нокевајей̄* 5 и др. Сепак: *имаей̄* 2, *џакаей̄* 5, *окружие* (покрај: *окружије*) 1 и др. За 3 л. едн. сег. време од помошниот глагол обично среќаваме *је*, поретко *е*. Интересно е по ова дека *ј* не се бележи во членувани форми како: *левио̄ӣ* 10, *женскио̄ӣ* 12, *србскио̄ӣ*, *бугарскио̄ӣ* 29. За тоа причината лежи секако во морфолошкиот фактор, бидејќи е морфолошката граница особено јасна пред членот.

Со оглед на тоа што *ј* така често се бележи во интервокална позиција, не е јасно дали формата *зай̄е* 5, 12, 24, 25 треба да ја сфатиме како стегната од *зай̄еа* (< *зай̄еја*) или како стар композит без партикулата *ја*. Во материјалите за овој говор што ги користел А. Белиќ среќаваме исто *зай̄е* (сп. А. Белиќ, Галички дијалекат, Београд 1935, 87, 182). Сигурен пример на вокалска контракција имаме во турскиот збор *мало* 2, 3, покрај мн. *маала* 3. Некои асимилации и контракции станале во топномастичкиот материјал: *Росоки*, *Рос̄џуше*, *Праленик* (в. подолу).

Место очекуваното *о* се јавува у во: *еднуи* 18, *аку* 23.

Во говорот станал обичен сврзник *ал* 24 (2), со елизија на крајниот вокал *и*.

Веќе споменавме дека овој говор, покрај вокално-то *p*, има и вокално *л*. Како случај на хипердијалектизам се јавува *олно* и сл.: *Длнодеборскаџа околина 1, Длноџо мало, Длно Косоврасџи 3, Длна Река 2, Дљни Дебор 1, Дљлно Мелничани 2.*

Галичкиот говор се одликува со отсуство на фонемата *џ*. Спрема тоа состојбата во говорот е претставена од примерите: *Аџиовџе 8, оџаџа, Аџи-Илјас 9, џамијаџа 17, Коџажџик 20, Жейџиџа 22*, а отстрана усвоен изговор се изразува со графите: *Аџиовџе 8, џамија 17, Коџадџик 20, Дџейџиџа 22*. Во говорот отсуствува и *s*: *зизови 6*.

Името на селото *Ехловец 30* може да покажува дека *x* уште можело да се слуша во некои ретки случаи. Примерите: *них 2, хубаво 10, 23, хубава 17, врх 11, 18, ход 14, дух, воздух 29* – поскоро или и сосем сигурно укажуваат на книжно влијание. Состојбата во говорот ја претставуваат примерите со загубено *x*: *Рисјани, рисјански* (редовно), *одење 3, 16, убаво 4, оџаџа, Аџи-Илјас 9, арамџи 10, арамиско 5, Лаинџа 11, 14, 15*. Групата *xв-* преминала во *ф-*: *фаџиле 4, зафакаџи 6, 11*. За почетокот на зборот е сигурно дека *x* веќе било загубено. А. Белиќ (ор. cit. 119) констатира дека *x* не постои во овој говор, а материјалот што го дава, откај Ѓиноски и Пулески, може да нè увери дека таа состојба била или скоро била достигната во времето за кое станува збор.

Во *Никџорово 14, 15* имаме случај на замена на *ф* со *в* (но сп. и *Никифорово 15*).

Видовме погоре кои начини се употребени за обедежување на мекото *л*. Сепак има случаи кога тоа не е посебно означено, иако во говорот се слуша во дадените позиции (сп. А. Белиќ, ор. cit. 108): *селанин 3, селани 5* (сп. *сељаниџе 6*), *мисла* (1 sg. praes.) 23, *ал 24* (2). Исто така и *улуфи, улуфски 21* (сп. Уљуфи кај Ѓ. Пулевски, речник од три језика, Београд 1875, стр. 47).

Обезвучувањето на консонантите на крајот на зборот нашло израз во: *брек 3* (2), 7, 8, 12, 26, 27, 28 (поретко: *бреџ 1, 7, 9, 10*).

Се загубило *в* во групата *вс-*: *се 25, секоја 24, 25, сеџа 21, сеџо 20, сиџе 4, 10, 14, 24*. Исто така пред *с* од наставката *-ски*: *Кическо окруџије 10, 30, Теџоско џоле 15*. Според тоа, под книжно влијание се јавува: *Кичев-*

скојо, *Тејовскојо* (окожување) 1, *Тејовско окожување* 14. Колебање во изборот меѓу дијалектната и книжната форма забележуваме во примерот: *Мавро(в)ско јоле* 14. Губењето на *в* во споменатата позиција е широко познато во Западна Македонија. Очевидно тоа станало порано од губењето на интервокалното *в* во западните говори, бидејќи галичкиот отстапува од нив со тоа што го чува *в* во интервокална позиција.

Ќе ги нотираме и следните контактни појави: *зр>здр*: *Приздрен* 10, *Приздренскојо окожување* 1, 16; *-сиј>-с*: *мос* 23, (2), 28 *месинос* 26; *Велебрчанец – велебрчани* наспрема *Велебрдо*, *велебрдски* 8; *Косоврашки* наспрема *Косоврашчани* 3, *шребешки* наспрема *шребешчани* 9; *лозја>лојза* 17.

Морфолошки особености. Се јавуваат дублетни форми: *црков* (спрема говорот) и *црква* (под книжно влијание). Интересно е: *езере* (*Охридско езеро* 1). Во материјалите користени од Белиќ: *езеро* и *езере* (ор. cit. 117). Множина од *ноџа*: *нози*, *нозише* 23.

Книжни се придавските форми на *-и* во вакви синтагми: *сосјавни* Дрим 2, *југозападни* крај 2, на *северни* крај 11, на *западни* крај 14, *доволни* број *лозја* 17.

Од зборообразувачка гледна точка претставуваат интерес формите: *Преображење* 18, *мајкин* (јозик) 11, *камнен* (мос), *јослешниве* 13, *јослешнаша* 15.

За глаголот ќе го забележиме следното. Покрај обичното *зно* (1 sg. praes.) еднаш *иде*: *не зном* 24. Инаку говорот не ја познава наставката *-м* во ова лице: *мисла тије да се сјомнаши* 13. Интересно е дека од тоа се отстапило кај овој глагол, за кој, како „неправилен“, Белиќ ги нотира обете приведени форми (ор. cit. 211). Тој укажува на формата *зном* во Наказание на Гурчин Кокале (ор. cit. 308). Имаме, значи, случај на допирање на „крајностите“. Наставката *-м*, позната во ред други западномакедонски говори, се установува токму во една форма што е премногу карактеристична, со својата „неправилност“, за овој дијалект. Во 3 л. едн. од презентот редовно се среќава, според дијалектот, наставката *-и*. Од тоа се отстапило само по исклучок: *се вика* Барич 11. Во примерот: *Може да имаи* 16, 21 подејствувала асимилацијата. На стр. 6 среќаваме *шече*, но во текст допишан подоцна. Во 3 л. мн. од презентот

тот единствено отстапување од дијалектот среќаваме во книжниот збор: *се различаваат* 2. Како дублети по основа се јавуваат: *живиат* 10 (3 sg), *живеат* 24, *живејат* 26 (2) (3 pl.). Глаголски прилог: *бидејќи* 5. Глаголска придавка со основен дел на н: *изменаат* 30. Идно време: *ка зафаат* 13, *ке сјомна* 24, *ка йоминеш* 28, *ке се свршиат* 18.

Синтаксички особености. Примерот: *ка го йрескочат Дрим, ка земеш левиот му брек* 28 е многу илустративен со тоа што наедно го покажува и удвојувањето на објектот и елиминирањето на таа особеност на дијалектот под воздејство на една тенденција за дебалканизација на писмениот јазик, присутна кај повеќе наши пишувачи во минатиот век. Вториот дел на цитираната фраза едновременно покажува употреба на кратките форми од личните заменки со посесивно значење, усвоена преку лектирката. Сп. и други такви случаи: *йо меситоложението си* 2, *йрваат им шайковина* 7, *го добила името си Крчин* 18.

Веќе спомнавме за форсирањето на западномакедонската посесивна конструкција со *од*. Сепак предлогот на нашол место во ваков контекст: *уйојребувањето на буквиите... уйојребувањето на членот* 29 (позиција на стариот објектен генитив).

Нашиот автор го развива системот на релативните реченици со помошта на заменката-сврзник *кој, која, кое, кои*: *Мелничани, које је йокрај йланина Сшоѓово* 2, *овчари кој лејте си и чувајат овциите* 6, *кои се на Запад од Дрим* 2 и др.

Се избегнува членувањето на географските ознаки пред ороними, хидроними и сл.: *Дојрено е до йланина Биспра* 14, *оѓраничена од река Дрим... од река Радика... од йланина Крчин (и Кораб)* 16.

Место *имат* доаѓа множинската форма *имајат* во вакви безлични реченици: *можеј да имајат до 50 куќи йурски* 7, *Близу до овеја село имајат развалини од ситаринска крејност* 18, *Во оваја околина не зно веќе да имајат Рисјани, а йурски села имајат и оруѓи* 18, *а до коде ичо имајат Рисјани, мисла йије да се сјомнаат* 23, *немајат Ри(сјани)* 27, *многу мијаци имајат беѓани йо селата од оруѓи ѓрадови во Македонија* 29. И во перфект: *Найред имале и Рисјани во овеја село* 20, *Найред (йред 80 ѓод.) и Ри(сјани) имале во овеја село* 20. Можна е, очевид-

но, и употребата на единската форма во вакви случаи: *можеш да имаш до 60-70 куќи* 7.

По образец од српскиот е употребен сврзникот *да* во овој контекст: *Само ѝо себе се разбираш, да арнаушскиот јозик не им је од старина* 11.

Лексички особености. Лексичкиот материјал ни послужи веќе за општата карактеристика на јазикот на овој текст, во кој е изразен стремежот да се гради една посебна писмена форма врз основа на галичкиот говор. Сепак не би сакале да останат неспоменати уште некои случаи. Само како објаснение за името *Жерновица* е приведено *жернов* 10. Во материјалите користени од А. Белиќ не се среќава тој збор. Сп. и овде: *воденица* 7. Со значење „говор“ е употребена именката *збор* во ваков состав: *ѝо зборот (наречието)* 2. Со значење „данок, давачка“ иде *даванина* 24. Во јарка метафора е вклучен зборот *нога*: „Тој мос се наречуват „Спилски мос“ и је на такво хубаво место шчо такво хубаво место шчо колку да дојет голема реката, не может да дофташат угоре до нозите му, зашчо обете нози се застојани на јак и голем камен кој е доста висок над водата“. 23. Глаголот *работаш* се нашол во необичен контекст: *Јозик ѝовеќе работаш славјански а ѝорешко арнаушски* 14 (значењето е „се употребува“). Прилогот *најред* го наоѓаме неколку пати со значење „порано, понапред, некогаш“: *најред било ѝоѓолемо* 5, *ѝред 120-130 години најред* 5, *најред биле во Деборско окружије* 14. Го нотиравме прилогот *есени* 6 („наесен, есенско време“). Забележуваме потсилување *ѝо... ѝосле: По Мелничани ѝосле... е село Косовраси* 3, *ѝо Галичник ѝосле је ѝеја ѝоѓолемо од сише друѓи села* 4.

Тојоними. Како што видовме порано, на авторот на нашиов текст му биле познати извесни правила во бележењето на ономастичкиот материјал. Покрај основното име тој често ги бележел и соодветните етници и ктетици. Не еднаш се обидел со повеќе или помалку среќа да ја објасни етимологијата на името. Особено е важно што обрнал внимание на варијантите на месните имиња од различен карактер.

Такви варијанти се јавувале во самата Мала Река. Сп. *Жерновица – Жерновица (од жернов)* 10. Sprema денешното *Росоки, Росиуше* ги наоѓаме постарите варијан-

ти *Раосоки (Рагосоки) 5* и *Раосѝуше (Рагосѝуше) 8* – во кои уште не била извршена асимилацијата и контракцијата на вокалите. Интересни се и овие варијанти: *Никорово – Никворово – Никифорово 15*, *Рајчица – Рагичица 17*, *Пајрадница – Пајрајница – Пајрадник – Пајраник 19*, *Проваленик – Проаленик – Праленик 20*, *Ладомирица – Владомирица 22*, *Раговица – Раговиш 22*, *Кидина – Кидина, Чидина 26*. Наспрема името на градот *Кичава 10*, имаме придавски форми: *Кичевско (окожује) 1*, *Кическо (окожује) 10, 50*.

Во некои случаи варијантите ги одразуваат локалните разлики во рамките на дебарската дијалектна група. Тоа имавме можност да го видиме во имињата каде што малореканскиот (галичкиот) говор со *ж* го заменува *и*, познато во другите говори: *Ажиовце – Аиовце 8*, *Кожажик – Коджаджик 20*, *Жейшица – Джейшица 22*. Варијанти од ваков вид се јавуваат и поради тоа што во некои локални дебарски говори се разложило вокалното *р* (како и вокалното *л*). Отаде произлегува различниот изговор на овие имиња: *Крчин – Корчин 1*, *Големо Грло – Мало Горло 2*, *Крчишица – Корчишица 18*. Поради разликите во однос на интервокално *в* се забележани варијантите: *Новаџи – Ноаџи 30*.

Најпосле, како што веќе кажавме, имаме укажувања и на разнојазични варијанти, кога се даваат податоци за тоа како звучат извесни имиња во албанскиот изговор (сп. особено стр. 24).

Транскрипција на ѝексѝоѝ. Во продолжение го објавуваме во целост текстот во современа транскрипција. Сепак, макар во не голем број случаи, кога ни се чинеше дека изворната граfiја може да претставува посебен интерес, не вршевме изедначување. Како на најважен таков случај укажуваме на задржувањето на изворното бележење на вокалните *р* и *л*.

Буквата *џ* ја заменуваме со *шч*, според ситуацијата во галичкиот говор.

Со бројките во заграда се означуваат страниците во ракописот.

Се потрудивме во белешките да ги посочиме дополнувањата и по можност да укажеме дали тие не потекнуваат од друга рака. Податоците за бројот на куќите во одделни населени места биле подновени (веројатно во

1900 г.). Нив ги даваме во основниот текст, а првобитните податоци во белешките.

Ги извршивме нужните поправки и изедначувања во пишувањето на големи букви, на интерпункциските знаци, на разделното пишување на зборовите, а скратувањата ги разврзавме во заграда.

Месносии(иџе) од Деборскоио окружие

(1) деборското окружие е сопределно од кон север со Приздренското окружие, од кон запад со Длно-деборската околина, од кон југ со Елбасанското окружије, од кон југоисток со Охридското окружије, од кон исток со Кичевското окружије, од кон североисток со Тетовското окружије.

Дълни Дебор не је град токо је околина од неколку села кои се на западната страна (западниот и левиот брег) од река Црн Дрим.

Градот Дебор (или Горни дебор) је на крај до западната пола од планина Крчин (или Корчин) која на северни крај се викаат Кораб. Кораб је здружен со западниот крај од Шар Планина, а пак планина Бистра, која је кон исток од Крчин, од кон север је содружена со Шар Планина, а од кон југ со планината Стогово.

Река Радика, која је десна притока од Црн Дрим, извираат меѓу јужните ветки од Шар и течет од север кон југ меѓу Крчин и Бистра, и после завртуват кон југозапад меѓу Крчин и Стогово, и колку еден час од Дебор кон југозапад се мешат во десниот брег од Црн Дрим.

Река Црн Дрим, која извираат из Охридското Езере, течет од југ кон север и врвит колку еден час кон запад од Дебор; после се здружуваат со Бел Дрим кој течет од север кон југ и таке составни Дрим истечуваат во Адриатическо Море.¹

(2) Деборското окружие се дели на неколку околини кои по местоположението си, по зборот (наречието) и по

¹ На горната и долната маргина на оваа страница има белешка од втората рака. Горе се зборовите пишувани со молив и почетокот е сосем нечитлив. Се чита само: ... од 1882 година. На долната маргина со мастило е напишана следната реченица: до днес 1900 год. в град Дебър не оставиле Тур(ците) в црквата клепало, немало ни дрвено ни звоно...

облеклотс (руфетот) се различават една од друга. Такви околина се: 1) околина Река, која се делит на две – едната се викат Мала Река или Длна Река, а другата Голема Река или Горна Река; 2) Полска околина или Поле; 3) околина Жупа (Жупа-колу); 4) околина Дрим-Колу.

Имает и други околина кои се на запад од Дрим: Мало Горло (по арнаутски Грика Вогл), Големо Грло (по арн. Грика ј МаѠ), Лузунија, Долни Дебор и други.

Села шчо сѝаџајей̄ во околина Мала Река или Длна Река²

Селата шчо се во Мала Река едни се саде рисјански а други се саде турски а треќи се мешани Турци и Рисјани. Од них 4 села³ се покрај⁴ планина Стогово, 8 села⁵ се покрај⁶ планина Бистра и 10 села се покрај планина Кърчин.

1) *Мелничани*. На југозападни крај од Мала Река најпрво село је Мелничани, које је покрај планина Стогово и је саде рисјанско. Теја је разделено на два мала од 20 минути растојаније. Дълното мало се викат Дълно Мелничани, а (3) горното Горно Мелничани. Од Дебор до Мелничани может да имат растојание од еден час одење.

З а б е л е ж (у в а њ е). Еден човек селанин од село Мелничани се викат мелничанец, а мнозина мелничанци; жена – мелничанка, многу – мелничанки. Селско име прикладно присвојено (притежателно принадлежно)⁷: мелнички, мелничка.

2) *Косоврасѝи*. По Мелничани после на растојание до еден час е село Косоврасти, које је до десниот брег од река Радика и покрај планина Крчин. Косоврасти је село мешано од Турци и Рисјани, и је ра(з)делено на две маала. Длното мало се викат Длно Косоврасти, а горното – Горно Косоврасти. Горно Косоврасти си је особно

² Со молив допишано: сè 22 села.

³ (Белешка од авторот на текстот): Мелнича(ни), Осој, Могорче, Гари.

⁴ Зад овој збор со молив додадено над редот: северозападна страна(та).

⁵ (Белешка од авторот на текстот): Лазоро(поле), Селце, Тресонче, Раосоки, Сушица, Галичник, Јанче и св. Јован. Името на манастирот допишано со мастило од втората рака.

⁶ Со молив додадено над редот: југоисточна страна.

⁷ Двава последни збора додадени меѓу редот.

селце и жените носит полско облекло. Теја је погоре од Длно Косоврасти до 20 минути растојаније. А пак Длно Косоврасти си је особно селце. Тује жените рисјански носит мијачко облекло (руво). На 5 минути растојаније од Косоврасти Длно подолу близу до десниот брек од Радика имат естетствена бања – Косоврашка Бања.

З а б е л е ж (у в а њ е). Косоврашчанец – косоврашчани, косоврашки, косоврашка, косоврашко, множ. косоврашки.

3) *Могорче*. Село Могорче е покрај планина Стогово. Теја напред било мешано со Турци и Рисјани, (4) ама од како се намножиле Турците и фатиле да досадувајет на Рисјаните, последниве разбегале по други села рисјански. Сега во Могорче имат саде една куќа рисјанска. Кога да је и тије может да избегајет од тује.

З а б е л е ж (у в а њ е). Могорчанец – могорчани, могоречки, могоречка, могоречко, множ. могоречки.

4) *Осој* е покрај планина Стогово спроти Могорче на растојаније од не цел час. Овеја село је саде рисјанско, до 90-95 куќи.⁸

З а б е л е ж (у в а њ е). Осојанец – осојани, осојски, осојска, осојско, множ. осојски.

5) *Гари*. Гари је покрај планина Стогово⁹ кон југ од Осој преку еден рид на растојаније до еден час и је саде рисјанско.

З а б е л е ж (у в а њ е). Гарец – гарци или гарчани, гарски, гарска, гарско, множ. гарски.

6) *Лазарополе* (Лазарово поле). Село Лазорополе је покрај планина Бистра на убаво рамно место, саде је малу водно. Лазорополе је село саде рисјанско и по Галичник после е теја поголемо од сите други села шчо се во Мала Река. Может да имајет до 300 куќи.¹⁰

З а б е л е ж (у в а њ е). Лазоровец – лазоровци, лазороски, лазороска, лазороско, множ. лазороски.

⁸ Податокот за бројот на куќите допишан на крајот на редот.

⁹ На маргината овде допишано од втората рака: било манастир пред 500 год. Веројатно со овој податок се поврзува подоцнежната забелешка, со молив, над редот: 1900 год. февруар одкопае по соневни црква стара од... год., храм св. Арангел.

¹⁰ Претходно прецртан бројот 250, а потоа бројот на куќите покачен: до 400.

7) *Тресонче* је покрај планина Бистра и је село саде рисјанско. Теја је (5) понизко место спроти други села и је сопределно со овие три села: Лазорополе, Селце и Раосоки. Имат до 300 куќи.¹¹

З а б е л е ж (у в а њ е). Тресончанец – тресончани, тресонечки¹², тресонечка, тресонечки, множ. тресонечки.

8) *Селце* је покрај планина Бистра и самото му име го покажуваат да не је село големо токо селце мало. Теја је село саде рисјанско и је сопределено со овие четири села: Тресонче и Лазорополе, Раосоки и Галичник. Имат до 80 до 90 куќи.

З а б е л е ж (у в а њ е). Селчанец – селчани, селечки, селечка, селечко, множ. селечки.

З а б е л е ж (у в а њ е). Бидејќи во Деборско окружение се две села на овеја име Селце, зате на прашање које Селце? Селце во Мала Река или Горно Селце, за разликување од Жупа Селце или Длно Селце.

9) *Раосоки* (Радосоки). Овеја село је саде рисјанско и је во едно ниско место меѓу два рида од Бистра Планина. Над селото извираат река и тече по сред селото.¹³

З а б е л е ж (у в а њ е). Раосочанец, множ. раосочани, - раосочки, раосочка, раосочко, множ. раосочки.

10) *Сушица*. Овеја село је саде рисјанско и имат на број до 30 куќи¹⁴ и је покрај планин(а) Бистра.

З а б е л е ж (у в а њ е). Овеја село напред било поголемо, ама пред 120-130 години¹⁵ напред селаните разбегале од араамиско насилије и од Турци потници кои се вракале да ноќевајет и им додевале без да им плаќаат. По таја причина селаните разбегале, а селото се запустило. Разбеганите селани се заселиле во Крушово (село во Прилепско окружије) и во Смилево (село во Битолско окружије). По неколку време неколцина се вратиле (6) од селаните, и се повратиле и се заселиле на друго место пооптпотно, и таке сега Сушица е на друго

¹¹ Поправено од 250 (куќи), а потоа над редот уште еднаш дадена нова бројка: 340.

¹² Овој збор прецртан во ракописот.

¹³ Оваа реченица додадена подоцна од втората рака.

¹⁴ Поправено од 27 (куќи) а потоа уште додадено: до 35.

¹⁵ Бројките напишани подоцна на место поранешното: сто.

место, а местото каде што била Сушица и сега се познават, и стоит растурените зиздови, и се викат Старо Село (или Стара Сушица).¹⁶

Забележ (ување). Сушичанец, мно. сушичани – сушички, сушичка, сушичко, множ. сушички.

Друго забележување. Овије осом села се суредени како едно четири угално¹⁷ коло, од кои наипрво зафаќат Могорче, Осој и Гари, после Лазорополе и Тресонче, Селце, Раосоки и Сушица. Сушица е спроти селата Могорче и Осој.

11) *Галичник* е најславно село во целото Деборско – и најголемо¹⁸. Тој је село саде рисјанско, разделено на 5 маала и может да имат до 700-800 куќи.¹⁹

Допрен је до планина Бистра на едно брежно место. Селјаните се повеќето овчари кој лете си и чувајет овците (си) на планина Бистра и Стогово, а есени од Крстовден (14 септем.) после, а едни поти и понапред, и терајет овците си на зимоишче (по турс. кџшла) во најниските полиња, по име: во Солунско поле, во Енишерско (Тесалија), во Серешко и Драмско и во Дуруско (град Дурацо во Албанија). Летните им жилишча (колиби) се наречувајет „бачила“, а зимните „трла“.

Забележ (ување). Најпрвите заселници што го заселиле селото Галичник биле од некоје село близу до река Галик (Галико), ама сега не се знојет на које место било теја село, саде по предавање (7) се знојет местото од една воденица која била од теја село од које станале преселниците. Таја растурена воденица је најблизу до Солун и до село Арапи на еден час растојаније. Заселниците за спомен на првата им татковина го нарекле новозаселеното си село Галичник. Овеја име се производит од река Галико која им била во старата им татковина.

12) *Јанче* (од мошко име Јанче). Јанче је село мешано које может да имајет до 50 куќи турски и до 40

¹⁶ На левата маргина спроти овој текст со поинакво мастило нотирано од првата рака: *Овеја историческо забележување не је нужно овде.* Потоа следат уште неколку пречкртани збора.

¹⁷ Над л е напишано о (секако одраз на срп. *уџаоно*).

¹⁸ Зборовите по тирето додадени дополнително од втората рака.

¹⁹ Бројките се напишани над претходно прецртаната бројка 400.

рисјански²⁰. Теја је близу до левиот брек од река Радика, допрено до планина Бистра.

З а б е л е ж (у в а њ е). Јанчанец, мно. јанчани, јанечки, јанечка, јанечко, мно. јанечки.

13) *Скудриње*. Скудриње је село саде Турци које может да имат до 130-140²¹ куќи. Теја је допрено до²² планина Крчин и оддалечено колку пол час од десниот брек од река Радика.

З а б е л е ж (у в а њ е). Скудринец, мн. скудринци, скудрински, скудринска, скудринско, мно. скудрински.

14) *Пресојница* (од присој – место шчо го грејет зиме слнце; нему противоположно²³ ја осојница – место шчо го за малу време грејет слнце во зимно време) је село саде турско које может да имат до 60-70²⁴ куќи. Теја је допрено до источната пола од планината Крчин, удалено је на растојание (8) пол час од десниот брег од река Радика.

З а б е л е ж (у в а њ е). Пресојничанец, мно. пресојничани, пресојнички, пресојничка, пресојничко, мно. пресојнички.²⁵

15) *Ажиовце*. Ажиовце (ц=дж) је село саде турско које может да имат до 26-28²⁶ куќи. Теја је допрено до источната пола од планина Крчин, удалено је од десниот брек од река Радика на растојаније од пол час. Ажиовце је спроти село Јанче.

З а б е л е ж (у в а њ е). Ажиовчанец, мн. ажиовчани, ажиоски, ажиоска, ажиоско, мн. ажиоски.

²⁰ Поправено од претходното: до 40... до 30.

²¹ Преправено од : 120.

²² Забелешка на авторот под редот: до источната пола од планина... (втората рака додала: Крчин). Кон текстот за Скудриње втората рака додала: (под самиот текст) Крај селото имало зиздови од старос и сега името је на теја место црквишча. (На левата маргина) Нива имала – име Иоанова и место манастиришче крај село. (На десната маргина) старец од Скудриње казвал че имало закопана *камбана* и оро имало некогаш од 80 моми рисјански и во манастир пишит имена скудрински од старос.

²³ Поправено од: противуположно.

²⁴ Поправено од: 40-50.

²⁵ Секако по обична грешка пишувано *йре-* м. *йри-*

²⁶ Поправено од: 25.

16) *Раосџуше (Рагосџуше)* је село мешано од Турци и Рисјани. Допрено је до источната пола од планина Крчин.

З а б е л е ж (у в а њ е). Раостушанец, мно. раостушани, раостушки, раостушка, раостушко, мно. раостушки.

17) *Велебрдо* (Велико брдо, т.е. голем рид). Велебрдо је село мешано од Турци и Рисјани, и теја је до источната пола од планина Крчин. Удалено је од десниот брег од река Радика до 1 час.

З а б е л е ж (у в а њ е). Велебрчанец – велебрчани, велебрдски, велебрдска, велебрдско, мн. велебрдски.

18) *Битџуше* је село саде рисјанско допрено до источната пола од планина Крчин²⁷.

З а б е л е ж (у в а њ е). Битушанец, мн. битушани, битушки, битушко, мн. битушки.

(9) 19) *Требишче*. Село Требишче е мешано од Турци и Рисјани, и теја е до источната пола од планина Крчин. Во сегашно време ожата од село Требишче на име Ажи-Илјас је најпрв човек во сите Турците²⁸ шчо се во Мала Река²⁹.

З а б е л е ж (у в а њ е). На прашање (кој шчо не знојет): које Требишче? – Река Требишче овеја село го викајет, за разлика од Дрим Требишче. Ама понекогаш се придават Река или се велит Река Требишче, и обично се викат просто Требишче.

З а б е л е ж (у в а њ е). Требишчанец, мн. требишчани, требишки, требишка, требишко, мно. требишки.

20) *Видуше* је село саде турско, допрено до источната пола од планина Крчин. Теја је поодалено од Требишче кон запад, по кон планината згоре.

З а б е л е ж (у в а њ е). Видушанец, мн. видушани, видушки, видушка, видушко, мно. видушки.

²⁷ Подоцна додадено отстрана од втората рака: до 80 кџци.

²⁸ Место: Турци.

²⁹ Подоцна допишано во продолжение од втората рака: Црква не оставале Тур(ците) да си направит (не) можеле Рис(јаните).

(x)³⁰ *Деборски манастир св. Јоана Крестителја*³¹. Ова манастир је до западната пола од планина Бистра, отдалечен на 20 минути растојаније од левиот брег од река Радика. Тој је спроти селата Раостуше, Велебрдо, Битуше и Требишче. Останат је ушче од старо време – может да существуват ушче пред 1070 год.³² Во сегашно време во него живејет до 15-мина калугери³³ и неколку души мирјани-работници. Во него бидувајет два торжествен собори: на Иван-ден (24 јуниа) и на³⁴ (10) Усекновеније (29 август). Тога се берет гости од сите села шчо се во Деборско окружије. Многу поти во напрежните години, кога биле послободни потишчата од арамии, иделе гости од други градови: Приздрен, Скопје, Тетово, Кичава, Охрид и други.

21)³⁵ *Болейтин* је село саде турско до западната пола од планина Бистра, оддалечено је од левиот брег³⁶ од река Радика околу пол час растојаније.

З а б е л е ж (у в а њ е). Болетинец, мн. болетинци, болетински, болетинска, болетинско, мн. болетински.

22) *Жерноница* (или *Жерновица*). Жерноница је село саде турско, допрено до источната пола од планина Крчин на едно хубаво местоположеније, отдалечено од десниот брегод река Радика на пол час растојаније.³⁷

З а б е л е ж (у в а њ е). Жерноничанец, мн. жерноничани, жернонички, жерноничка, жерноничко, мн. жернонички.

Д р у г о з а б е л е ж у в а њ е. Името Жерноница произведено је од жернов, т.е. камен воденички.

(Други села веќе немаат во Мала Река).

³⁰ Прецртан редниот број 21 и место него ставена свездичка во загради.

³¹ Зад ова подоцна прибавено: Бигор.

³² Преправено од: 1050.

³³ Место прецртаното: дватринајесет.

³⁴ Под ова, на крајот на страницата, подоцна од втората рака напишано: Имаат у него многу книги старински црковни... секакви.

³⁵ Овој и следниот реден број смалени за еден, поради изделувањето на ман. Св. Јован од нумерацијата.

³⁶ Преправено во: брек.

³⁷ Под ова подоцна од втората рака допишано со молив: И днес имаат малоо – се викаат Поповци.

Обично забележување

Рисјаните шчо населувајет селата шчо се во Мала Река ушче од старо време се наречувајет *мијаџи* (а пак Рисјаните во Кичево окружије се наречувајет *брсјаџи*). Не знојеме по која причина останала оваја титула на теја славјанско племе *мијаџи*, које живит во³⁸ овије 10 села: Јанче, Скудриње, Присојница, Ажиовци, Раостуше, Велебрдо, Требишче, Видуше, Болетин и Жерноница. Турците во овије села се викает *курки*.

Околина Голема Река или Горна Река³⁹

Голема Река е кон север од околината Мала Река. Таја је ограничена од кон југ од планина Бистра и околина Мала Река, од кон запад од планина Крчин и Кораб (Кораб је највисок врх од Крчин планина и је на северни крај), од кон север од јужните ветки (клонови)⁴⁰ од Шар Планина, а од кон исток од пресека која се викает Лаиница, и која зафаќат североисточниот крај од Бистра со јужната пола од Шар Планина. Во Голема Река извираат главната речица Радика од Шар Планина, која течет од север кон југ. Нејзина десна притока је Рибничката речица, која течет меѓу Шар и Кораб, а лева притока је Мавровската речица. Теснината која је меѓу Крчин и Бистра се вика Барич⁴¹.

Селата шчо се во Голема река едни се саде (само) турски, а други саде рисјански, треки се мешани од Турци и Рисјани.

Во Голема Река главни јозик⁴² је арнаутски (шкипитарски). Него го зборвет и Турците и Рисјаните, ама само по себе се разбираат, да арнаутскиот јозик не им је од старина, т.е. не им бил мајкин јозик, токо после је

³⁸ Текстот што следува напишан од втората рака на левата маргина. На неа се напишани и називите: *брс-јак*, *мијаџи* (обид за етимологизирање). Селата во кои живеат мијаџите не се овде прецизно избројани.

³⁹ Со молив на левата маргина додадено: сè 25 села.

⁴⁰ Преправено од: клонове.

⁴¹ Под ова меѓу редовите подоцна од втората рака додадено: Зимовреме кога из Бистра не се одит, пазар одит по Бар(ич) многу Рисјани, се пр(авит) и тежки (?) пакози.

⁴² Првобитното: њозик било преправено во: ѝозик.

присвојен, а мајкин (12) јозик од старина требет да им бил славјанскиот, зашто горнореканскиот (арнаутскиот) јозик је помешан со славјанскиот јозик, - зате не је еднаков со чисто арнаутски.

Во Голема река женскиот руфет е особни, шчо го носит саде во таја околина. Него го носит и турските жени и рисјанските. И можите турски и рисјански еднаков руфет носит. И таке во Голема Река ни по кој надворни (вџнкашни) знак не се познавајет Рисјаните од Турците.

Селата шчо се во Голема Река, едни се покрај источната пола од Крчин⁴³ и Кораб, други се покрај јужната страна од Шар, а треќи се покрај северната страна од Бистра.

Села во Горна Река⁴⁴

1) Село *Врбјани* је саде турско⁴⁵ покрај Крчин. Теја је спроти селата Сенце.

2) Село *Танушане* (Тануш – машко име рисјанско) је саде турско (может да имат до 130-140 куќи⁴⁶). Теја је покрај Крчин, следователно од кон десниот брек од река Радика.

3) *Грекање* је село мешано: турските се повеќе (до 5 куќи), а рисјанските до 6 куќи.

4) *Нивишча* је село мешано (до 35 куќи турски и до 35 рисјански).

З а б е л е ж (у в а њ е). Овије две села – Грекање и Нивишча се толку наблизу и се броит како едно село од две маала.

5) *Рибница* је село мешано од Турци и Рисјани (које может да имат до 100 куќи. Турските се повеќе)⁴⁷.

⁴³ Пред ова пречкртан зборот: планина.

⁴⁴ Во продолжение додадено со молив: сè 25 села.

⁴⁵ Од бр. 1 до бр. 11 со молив е додавана над редот забелешката: преку река.

⁴⁶ Бројот на куќите е дополнително преправен како што следува: под бр. 2 – од 120, под бр. 3 – од 50, респ. 5, под бр. 4 – од 30 во двата случаја, под бр. 5 – од 90.

⁴⁷ Забележано со молив во продолжение: 2 мала.

(13) 6) *Жужње* је село мешано, које может да има(т) до 50-52 куќи⁴⁸ турски и до 20 куќи рисјански. Рисјаните си имајет црков.

7) *Бибање* је село мешано. Турски не зно до колку куќи да имат, а рисјански 5-6 куќи.

8) *Нистрово* је село мешано. Турски куќи не зно колку, а Рисјани до 15 куќи. Си имајет црков.

З а б е л е ж (у в а њ е). Овије две села, Бибање и Нистрово, се наблизу и се броит како едно село а две маала.

9) *Добово* беше мешано село. Турски куќи до 45-48, а рисјански останале саде 3-4 куќи, ама на 1879 год. и тије се кренале и се преселиле во друго село. Сега во Добово Рисјани немаат.

10) *Ничџур* је село мешано. Турски колку куќи не зно а рисјански до 25-28 куќи. Рисјаните си имајет црков.

11) *Шчировица* је село саде турско, које может да имат до 100 куќи.

12) *Сџрезимир* (од машко име *Сџрезо* и *мир*) е село мешано. Турски до 5 куќи а рисјански до 55 куќи.

13) *Реч* е село мешано: напољу Турци напољу Рисјани (сите до 70 куќи может да имат). Рисјаните си имајет црков.

14) *Бродец* је село мешано. Турски до 28 куќи, а Рисјани 100 до 110 куќи и црков си имајет.

15) *Трница* е село саде турско (65 до 70 куќи).

16) *Кракорница* је село мешано. Турски до 25 куќи и Рисјани до 25 куќи и црков.

17) *Богдево* е село мешано. Турци до 50 куќи а рисјански до 20 куќи и црква.

18) *Врбен* е село мешано. Турци (до) 85 до 90 куќи и Рисјани толку и црква си имаје(т) Рисја(ните).

(З а б е л е ж у в а њ е). Од овије 18 села првите се покрај Крчин и Кораб, а последниве се покрај Шар. А пак следујушчиве села се покрај Бистра (ка зафата пак од запад кон исток):

⁴⁸ Овде ќе го приведеме претходниот број на куќите за селата од 6 до 18, на местата што биле преправени: под бр. 6 – 45, респ. 15, под бр. 7-4, под бр. 9 – 40, респ.: две, под бр. 10-20, под бр. 13-60, под бр. 14-20, респ. 100, под бр. 15-60, под б. 16-20, на обете места, под бр. 17-40, респ. 16, под бр. 18-75.

(14) 19) *Сенце* је село мешано – напољу Турци напољу Рисјани, сите до 85-90 куќи⁴⁹. Рисјаните си имајет црков. Сенце је покрај Бистра. Теја је спроти Врбјани.

20) *Вълковија* је село мешано – повеќе се Турци, а Рисјани помалку, и црков си имајет. Влковија је допрена до Бистра и је спроти Трница.

21) *Беличица* је село саде рисјанско које је покрај Бистра и может да имат до 135-150 куќи. Имат црков. Јозик повеќе работат славјански а поредко арнаутски.

22) *Кичиница* је село саде рисјанско које может да имат до 50-55 куќи. Имат црков. Јозик повеќе славјански, а го знојет и арнаутскиот.

З а б е л е ж (у в а њ е). Следујущиве три села – Маврово, Никворово и Леуново, напред биле во Деборско окружије, ама околу 1835 година се смешани во Тетовско окружије а пак се броит во Деборска епархија.⁵⁰

*Мавро(в)ско*⁵¹ *поле*, које од зајад кон исток е длго повеќе од 2 часа ход а широко околу 45 минути, шеја је едно мало и планинско поленце, оѓраничено од кон исток од пресека Лаиница, од кон југ, зајад и половинаша северна сирана од Бистра, а од кон половинаша северна сирана је оѓраничена од една јужна вешка од Шар. Во шеја поленце се овије шри села:

23) *Маврово* је село саде рисјанско⁵². Теја је на западни крај во поленцето које се викаат по името од овеја село Мавровско поле. Допрено је до планина Бистра.

(15) 24) *Никорово* је село саде рисјанско. Теја је еден час на исток од Маврово. Допрено је до северната страна од Бистра (Никорово или Никворово или Никифорово – од мошкото име Никифор).

25) *Леуново* је село мешано: турски куќи до 12-15⁵³, а Рисјаните се повеќе. Теја је еден час кон исток од Никорово. Допрено је до северната страна од Бистра.

⁴⁹ Бројот на куќите и овде подоцна преправен. Првобитно било запишано: под бр. 19-75, под бр. 21-135-140, под бр. 22-40-45.

⁵⁰ Со молив додадено од првата рака во продолжение: Мисла Деборски Владика одит во овие три села: зате се во Деборска каза.

⁵¹ Така напишано во оригиналот.

⁵² Подоцна од втората рака додадено над редот: 1 куќа турска.

⁵³ Преправено од: 10.

З а б е л е ж (у в а њ е). Во овије 3 села јозик славјански се зборвет, арнаутски не зборвет никогаш.

Д р у г о з а б е л е ж (у в а њ е). Пресеката која се викаат Лаиница и која је меѓу Бистра и Шар, таја је предел меѓу Македонија и Албанија. Првата је до Лаиница кон исток а послешната је кон запад од Лаиница. Кон исток долу во Тетоско поле, меѓу Лаиница и Шар Планина извираат најглавната река македонска – Вардар.

Полска околина

(16) Полската околина је ограничена до кон запад од река Дрим (т.е. црн Дрим), од кон југ од река Радика, од кон исток од планина Крчин (и Кораб), а од кон север је сопределна со Приздренско окружије. Длжината од оваја околина је од кон југ кон север, а ширината од исток кон запад.

Во оваја околина Турците се повеќе, а Рисјаните помалку. На Рисјаните главен јозик им је славјанскиот, а го знојет и арнаутскиот. Турците и тије и знојет обата јозика, славенски и арнаутски, и на едни места повеќе го зборвет првиот јозик, а на други послешниот, а наместа обата јозика и зборвет.

Мошкото облекло од рисјаните је еднакво со другите околина, а жените рисјански носит особено облекло које се носит саде во таја околина и се викаат *џолско руво*.

Во оваја околина је градот Дебор.

Дебор. Градот може да имат до 6.000 куќи турски и до 130 куќи⁵⁴ рисјански. Пазар се берет во недела⁵⁵. Тој је средоточије на сето негово окружије.

Ево по предавање по која причина на овја град му је наречено името Дебор. Од Дебор кон југ на растојание до 5-10 минути местото се вика Венец, а угорното место под Венец држит до 15-20 минути⁵⁶ одење. Некогаш во старо време на некој човек шчо одил во овја град му постанал коњот на овеја место угорно под Венец. Човекот зел да му викаат (17) на коњот: „ди бре! де бре!“ И од тога му

⁵⁴ Преpravено од 5000, респ. 100 куќи. Под последниов податок под редот допишано: до 140.

⁵⁵ Не е исклучено да се чита и: недела.

⁵⁶ Бројот 20 допишан над редот.

останало името на градот – Дебре или Дибре. Други го произведат името од градот Дебре од *дебр* или *дубрава*. А треќи од *де* или *џде* (наречие) и *бор* (неплодно дрво од које и *борина* која се употребљаваат за светење), здружени заедно Дебор. Коде шчо било борот близу сега имат камија која носит името му: „жамията коде бор“.

Села во оваја околина

1) *Рајчица* или Радичица (од мошко име Радич) је село саде рисјанско. Теја је околу 20 минути удалено од кон југоисток од град Дебор. Тује имат „метох“ од деборскиот манастир и доволни број лозја монастирски. Цркви 2 – една селска, друга манастирска.

2) *Елевци*. Овеја је село саде рисјанско. Си имајет и црква.

3) *Пијанец*⁵⁷. Тује се *йовеке* Турци, а Рисјани саде 3 куќи⁵⁸, без црков.

4) *Кривци*, село је Турци повеќе, а Рисјани до 8 куќи⁵⁹.

5) *Аме*, село, повеќе се Турци, а Рисјани саде 1 куќа.

6) *Банишча* је село саде рисјанско. Црков имајет. Близу до него имат хубава јестествена бања која ја викајет Банишчка Бања.

7) *Клабучишча*. Во овеја село повеќе се Турци, а Рисјани...⁶⁰ Црква стара.

8) *Кърчишиџа* (*Корчишиџа*) горно⁶¹, село саде рисјанско. Црков имат. Теја је до западната пола од планина Крчин⁶².

(18) *Забележ* (ување). Од името од овеја село может и планината која је од него кон исток да го

⁵⁷ Над редот додадено: село.

⁵⁸ Преправено од: 2 куќи.

⁵⁹ Преправено од: 5 куќи.

⁶⁰ Првобитниот податок за бројот на куќите прецртан, а подоцна од втората рака со молив додадено: до 60 кжши – сега је црквата на крај село, и 8 племна (м. племни).

⁶¹ Над редот со молив додадено од втората рака: до 40 куќи.

⁶² На маргината лево и долу подоцна од втората рака допишано со молив: Овије села јозик и бугар(ски) и арнаутски. Само 1 куќа турска. 1900 год. март.

добила името си Крчин. Над овеја село над еден врх од планина Крчин имат една мала црквица од старина. Во неја служат литургија саде еднаш во цела година - на Преображење. Тује се берет од многу села народ на овја празник, кои спроти празникот спијет околу црквата, а утрината од како ќе се свршит црковната служба сите си распојдувајет дома си.

9) *Крчишча* (или *Корчишча олно*). Во овеја село повеќето се Турци, а саде до 3 куќи Рисјани⁶³.

10) *Обоки*. Во овеја село до 6-7 куќи⁶⁴ турски, а повеќето се рисјански. Имајет и црков.

11) *Макелари* је село мешано од Турци и Рисјани. Црков стара.

12) *Граждани*. Во овеја село повеќе се Турци, а Рисјани до 6 куќи. Близу до овеја село имајет развалини од старинска крепост.⁶⁵

13) *Арбеле*. Овеја село је мешано од Турци и Рисјани. Црква имат.

14) *Деолани*. Во овеја село турска куќа една, а Рисјани повеќе, и црква имат.

Полска околина. Во оваја околина не зно веќе во друго село да имајет Рисјани, а турски села имајет и други кои и дочувале и до сега старите имиња славјански, као Поцесте, Понинари, Борово, Сушица (од Суша) и Коњари (од коњ), Село куќи, Спас (чисто славенски) и Блато Горно, Блато Длно или Блатце, Мајстари, Алај-беггија (Алај-беглери), Воиник⁶⁶ (чисто славенски), Чернене, Чанка, Ковачица (чисто сла. од ковач), Песјак, Курт-беј⁶⁷, Ребјари, Кукај и други.

⁶³ Под редот: 4 (очевидно место 3), а во продолжение со молив: 30-40 куќи (се однесува секако за муслимански куќи).

⁶⁴ Цифрата 7 додадена подоцна.

⁶⁵ Во продолжение додадено од втората рака: каља, црква, манастир.

⁶⁶ На левата маргина податоци за ова село од подоцна од втората рака: Војник – саде турско, 30-40 ку(ќи), крај Дрим, славја(нски) јозик.

⁶⁷ Под имињата на последните три села, на дното на страницата, напишани подоцна прашалници. Можеби тие се однесуваат на целата забелешка.

Околина Жуџа (или Жуџа-колу)

(13) Оваја околина је ограничена кон север од планина Стогово, од кон запад од река Радика (која течат посред двете околинџ – Голема Река и Мала Река), од кон југ од река (Црн) Дрим.

Во оваја околина се броит 22 села, од кои едни се саде турски, а други саде рисјански, а треќи се мешани од Турци и Рисјани.

Во оваја околина Турците зборвет турски јозик, а Рисјаните славјански. Жените рисјански носит *џолско руво* (т.е. како шчо носит во околина Поле).

Села во оваја околина

1) *Горенце* је село мешано – турски до 70 куќи, а рисјански до 10 куќи⁶⁸. Турците зборвет арнаутски јозик.

З а б е л е ж (у в а њ е). Од името од овеја село го носит названијето си „Горенички мос“ шчо је на река Радика околу 45 минути кон југ од град Дебор.

2) *Парешџ* је село саде рисјанско које имат до 18-20 куќи. Црква немат.

3) *Брошчица*, село мешано – турски до 80 куќи, а рисјански до 30-35 куќи. Турците зборвет⁶⁹ и тије славенски јозик. Рисјаните црков имајет и поп селски.

4) *Кочишча*, село мешано – турски до 55 куќи, а рисјански до 20 куќи. Турците зборвет турски јозик, а Рисјаните црков имајет.

5) *Ваџа*, село саде рисјанско, које броит до 25 куќи, разделено на три маала. Црков имат.⁷⁰

⁶⁸ Поправено од: под бр. 1 – 60, респ. 7: под бр. 2 – 18 веројатно место првобитното 15, а додадено 20: под бр. 3 – 25; под бр. 4 – 50; респ. 15; под бр. 5 – 20; под бр. 6 – додадено 70.

⁶⁹ По ова прецртано: турски јазик.

⁷⁰ По ова меѓу редови забележано: од Вапа до Брошчица 1 час оде(ње). На левата маргина се даваат уште овие податоци за истото село: Вапа, едното мало се викат Вапа (8 куќи), другото И(?)вец (5 куќи), треќето Пејовци (до 7 куќи).

На истата маргина, спроти бр. 3 и 4, забележано: Од Кочишча до Брошчица 45 минути далеку.

На истата маргина погоре, спроти уводниот дел, подоцна од втората рака со молив внесена забелешката: Во Жупа Турците јозик сѐ

6) *Пајрадница Мала* (Папратница, Папрадник-Папраник), село саде турско, до 60-70 куќи. Турците во овеја село зборвет славенски јозик.

(20) 7) *Пајрадница Голема* – село мешано... Ту(рците) зборвет по славенски јозик, Рисја(ните) црква немајет.⁷¹

8) *Баланце* – село саде ту(рско) које броит до 70 ку(ќи)⁷². Напред имале и Рисјани во овеја село, ама избегале во други села.

9) *Власики* – село мало (чифтлик), саде две ку(ќи). Рисјани, црков немат.

10) *Проваленик*, (Проаленик, Праленик) – село мешано, Ту(рци) до 70 куќи, а Ри(сјани) една ку(ќа). Ту(рците), зборвет по ту(рски) јозик, а Ри(сјаните) црков немајет.

11) *Осолница* – село саде т(урско), до 40 ку(ќи). Јозик турски.

12) *Осолница* – село саде ри(сјанско), до 45-50 к(уќи), Црква немат. (Пол час далеку од една до друга).

13) *Жийинени* – село саде ту(рско), до 70 к(уќи). Јозик славенски.

14) *Брешчани* – село саде т(урско), до 35 – 38 к(уќи). Јозик турски.

15) *Јошарец* – село саде ту(рско), до 25 ку(ќи), јозик турск(и).

16) *Кожажик* (Коджаджик) – село саде ту(рско), најголемо во сето Деборско окружије, может да имат до 600 до 650 ку(ќи). Јозик ту(рски). Близу до овеја село имат развалини од старинска крепост. Напред (пред 80 год.) и Ри(сјани) имале во овеја село, ама се преселиле по други села.

рисјански зборвет. Истата рака внесла пак со молив во последниот пасус од уводниот дел поинаква забелешка: во некој села и Турците зборвет рисјански.

⁷¹ Со молив прецртан редот. Турски куќи до 80, а Ри(сјански) 4 куќи. Место тоа забележано: 100 до 120 куќи. На горната маргина забелешка (од првата рака: од Голема Папрадница до Мала 20 минути одење.

⁷² Преправено од: под бр. 8 – 60; под бр. 10 – 60; под бр. 12-40; под бр. 12-40; под бр. 13-60; под бр. 14-32; под бр. 15-20; под бр. 16-500, под бр. 17-60; под бр. 19-140, респ. 7.

17) *Новаци* (Ноаци) – село саде ту(рско), до 70 ку(ќи). Јозик турски.

18) *Долно Елевци* – село мешано. Тур(ци)до 40 ку(ќи), а Ри(сјани) до 15 ку(ќи). Тур(ците) зборвет славенски. Ри(сјаните) црк(ов) немајет.

19) *Горно Елевци* – село мешано, Тур(ци) до 160 ку(ќи), а Ри(сјани) 10 ку(ќи). Тур(ците) зборвет турски јозик. Ри(сјаните) црк(ов) немајет.

(20) 20) *Длџаш* – село сад(е) ри(сјанско), 7 до 8 ку(ќи)⁷³, црков немајет.

21) *Длџаш* – село саде ту(рско), 10-12 ку(ќи), јозик турски.

22) *Селце* (т.е. Дрим-Селце) – село саде ри(сјанско) које може да имат до 100 – (до) 110 ку(ќи). Црква имат.

З а б е л е ж (у в а њ е). Во сегашно време поп Ќипро од овеја *Селце* попуват во селото му Селце, Длгош, Горно Елевци, Долно Елевци и во Осолница, а поп Серафим од село Брошчица попуват во селото му Бро(шчица) во Кочишча, во Вапа, во Голема Папрадница и во Проваленик. Во Пареси попуват поп Тасе од Дебар, а во Власики кој поп да се згодит, Серафим, Тасе. И таке во сета оваја околина саде 2 села имајет селски попови: Брошчица и Селце.

Околина Дрим-колу

Оваја околина од кон североисток је ограничена од река (Црн) Дрим. Таја граничит меѓу овије две околин: Дрим-колу и Жупа⁷⁴. Од кон запад со околината Грика. Од кон југ је определена со Елбасанското окружје, а од кон југоисток со Охридското.

Рисјаните шчо се во оваја околина известни се под име Улуфи. Жените им носат особено облекло које се носит саде во таја околина и се наречуват „улуфски руфет“. А во неколку села од оваја околина жените носит *йолски руфей*. Јозикот им је славенски, како шчо им је народноста.

Повекетот Турци шчо се во оваја околина зборвет по славенски (22) како Рисјаните, а го знојет јозикот

⁷³ Поправено од: под бр. 20-4; под бр. 21 – 7-8; под бр. 22 – 90.

⁷⁴ Се однесува на реката Дрим.

арнаутски. Селата што се во оваја околина, едни се саде рис(јански), а други саде турски, а треки се мешани од Ту(рци) и Ри(сјани).

Села во Дрим-колу

- 1) *Ѓиневец* (Гиневец) – село мешано од Турци и Рисјани.
- 2) *Клење* – село мешано од Ту(рци) и Рисја(ни).
- 3) *Себишча* – село мешано, Ту(рци) до 70 ку(ќи), а Ри(сјани) до 50 ку(ќи)⁷⁵.
- 4) *Сџеблево* – село мешано, Турци и Ри(сјани).
- 5) *Забзун* – село саде турско.
- 6) *Борово*⁷⁶
- 7) *Јабланица* – село мешано, Рис(јани) до 160-170 ку(ќи), а Ту(рци) до 12-13 ку(ќи).
- 8) *Пискуйшчина* – село саде рис(јанско), до 25 ку(ќи).
- 9) *Безево* – село саде рисја(нско), до 35-40 ку(ќи).
- 10) *Нерези* 85-90.
- 11) *Луково* 110
- 12) *Моорич* 90-100-120
- 13) *Дренок*⁷⁷ 70-80.
- 14) *Дрим-Требишче* – село мешано од Ту(рци) и Ри(сјани). Сите общо до 320-340 ку(ќи).
- 15) *Врбница* – село саде ри(сјанско), до 25-30 ку(ќи).
- 16) *Жејшча* (Джепишча) – село мешано, половината Турци, половината Ри(сјани).
- 17) *Ојшишани* – село мешано од Ту(рци) и Ри(сјани).
- 18) *Тучеи*
- 19) *Големо Осџрење*
- 20) *Мало Осџрење*
- 21) *Заборје*
- 22) *Ладоморица* (Владомирица)
- 23) *Пасинки*

⁷⁵ Преправено од: под бр. 3 – 60, респ. 40; под бр. 7 – 140, респ. 10; под бр. 9-30; под бр. 10-70; под бр. 11-80; под бр. 12-80; под бр. 13-60; под бр. 14-300; под бр. 15-20.

⁷⁶ И за ова село важи податокот под бр. 5.

⁷⁷ Податокот „село саде рисјанско“ важи и за селата под број 9-13.

24) *Радовица* (Радовиш)⁷⁸.

Забележ (ување). Имајет и други села во оваја околина, ама тије се саде турски, (23) а до коде шчо имајет Рисјани, мисла тије да се спомнати.

Забележ (ување) друго. Од градот Дебор кон југозапад на растојаније од еден час на потот од Дебор кон град Елбасан, на река (Црн) Дрим имат еден камнен мос со еден голем свод (кубе). Тој мос се наречуват „Спилски мос“ и је на такво хубаво место шчо колку да дојет голема реката, не может да дофтасат угоре до нозите му, зашчо обете нози се застојани на јак и голем камен кој је доста висок над водата.

Друго забележ (ување). Оваја околина аку и да је преку Дрим, т.е. од него кон југозапад, не се броит прекудримска околина, едно зашчо во неја имат доволно број Рисјани – Славени, а друго зашчо Турците шчо се во оваја околина се од славенско порекло, а не од латинско. Тије околинѝ се наречувајет прекудримски во кои Турците (т.е. Арнаутите) се од латинско порекло.

Околина Грика

Оваја околина се дели на две, на Мала Грика или Мало Грло (по арнаутски: Грика ј Вогл) и Голема Грика или Големо Грло (по арнаутски: Грика ј Маѓ).

Грика је ограничена од кон исток од река Дрим. (Тој граничит меѓу овие две околинѝ – Грика и Полска). Од кон југ је сопределена со околината Дрим-колу, (24) од кон север со околината Длно-деборска, а од кон запад со Матската нахија.

Во оваја околина Рисјани немајет, сите села се саде турски-арнаутски и наречијето им је арнаутско (шкипитарски јозик). Сите жители шчо живејет во Грика се викајет Гриканци (ед. број: Гриканец). Тије се освободени од секоја даванина, си живет самоволно.⁷⁹

⁷⁸ Податокот „село мешано од Турци и Рисјани“ важи и за селата под бр. 18-24.

⁷⁹ Последната реченица допишана, а потоа, од втората рака, додадени следните податоци: ни низам, ни спаилок, ни вергија, ни судилишче, а сами старците судит.

Села во Мала Грика

- 1) *Горица* (по ар. Гориц)⁸⁰ - село до 120 ку(ќи)⁸¹;
 - 2) *Шујенце* (Шупенц) 38-40
 - 3) *Вљаше* (Вљаш) 25
 - 4) *Бочево* (Бочева) 40
 - 5) *Омеже* (Омеже) 120
 - 6) *Окшојино* (Окшотен) 75
 - 7) *Тойољани* (Тополан) 38-40
 - 8) *Можјица* (Можиц) 60
 - 9) *Сиушан* (Стушан) 25-28
 - 10) *Ѓура* (Ѓура, Ѓура), ар. ѓур. „камен“, село од колку куќи?)
 - 11) *Ковачица* (Ковачиц) 40
 - 12) *Зоџа* (Зоџе, зог „пиле“) 65-70
 - 13) *Блајице* (Блатце) 90-95
- З а б е л е ж (у в а њ е). Ал имајет во оваја околина ушче села, ал немајет, не зном.

Села во Голема Грика

Во оваја околина не ми се известни сите села подробно. Зате ќе спомна саде по име овије села: 1) *Чераница* (Чераниц), 2) *Мал-Косџре*, 3) *Сиџрчан*, 4) *Сойој*, 5) *Зрјкчан*, (25) 6) *Пељавица*⁸², 7) *Крајка*, 8) *Софрчан* и други. Во Голема Грика је река Зал која е лева притока од Дрим.⁸³

Околина Лузунија

И оваја околина је кон запад од река Дрим, сопределна со околините Гриканска и Длно-деборска.

⁸⁰ Дополнението „село до“ важи за сите единици во овој список (понагаму само под бр. 10). Треба да се има предвид дека и при албанските варијанти (во заграда) пишуваат по својот обичај става точка зад зборовите на консонант, што во случајов може да го обележува и албанскиот шва-вокал.

⁸¹ Преправено од: под бр. 1-100; под бр. 2 – 30; под бр. 3 – 20; под бр. 4 – 35; под бр. 5 – 100; под бр. 6 – 60; под бр. 7-30; под бр. 8 – 50; под бр. 9 – 20; под бр. 11 – 30; под бр. 12 – 60; под бр. 13 – 80.

⁸² Над од ова забележано од втората рака: постред река Дрим.

⁸³ Последнава реченица допишана од првата рака.

Лузунија је околина во која имат до 350-360 ку(ќи)⁸⁴, распрчкани надалеку една од друга. Секоја ку(ќа) си имат околу себе својте ниви и ливади. Жителите се саде Ар(наути) и се викајет Лузунаци (по ар. Лузунак).

Околина Длно-деборска

Длни Дебор не је град, токо је околина од неколку села. И оваја околина је од Дрим кон запад. Жителите се саде Ар(наути). Пазар се берет во оваја околина сè во петок на поле близу до село Пискупија.

Не ми се известени сите села во оваја околина, зате ќе спомна саде за тије шчо и зно по име. Тије се: 1) *Брждоње*, 2) *Шчеленце*, 3) *Боровјани*, 4) *Сѿаревец*, 5) *Бауѿе*, 6) *Загѿра*, 7) *Болево*, 8) *Церјан*, 9) *Илиница* (Илиниц), 10) *Грева*, 11) *Мезани*, 12) *Пискуѿија*, 13) *Положане*, 14) *Черенец* и многу други.

Северозаѿадна околносѿ

Имајет и други околини во Деборско окружије кои се ограничени од кон југ од Длно-деборската (26) околина, а од кон исток од река Дрим, а од кон другите страни се споределни со Миродита, местнос од Латини (Римоќатолици кои се под своја управа).

Ќидина (*Ќидина* или *Ќидина*) је околина од неколку ку(ќи), (на број?), раштркани една овде друга онде. Секоја ку(ќа) си имат околу себе ниви, ливади и друго.

Реч је село

Дарга (ар. дард – круша) – село.

Калис – село.

И многу села шчо се во таја страна кој не ми се известни по име.

Обшчо забележување за околните Грика, Лузунија, Длни Дебор, Ќидина и други. Жителите од овије околини, Арнаутите, сите имајет обшчо названије *Малесорѿи* (едн. брои *Малесореѿ*), а местноста се викат *Малесија*: ар. Малисорци – Горшчаци; ар. мал – гор(а),

⁸⁴ Преправено од: 300.

плани(на). Ти(је) ушче обшчо названије од Рисјаните⁸⁵ имајет и *ѝрекуоримци* (ед. брои *ѝрекуоримец*). Овеја названије им го давајет, зошчо Рисја(ните) живејет од Дрим кон исток, или од кон десниот му брек, а тије, прекудримците, (27) живејет преку Дрим или од кон левиот му брек. И таке овеја названије је сложено од наречијето *ѝреку* и од прикладното име произведено од Река Дрим. Тије имајет и треко названије: *Лаѝини*. Теја је зашчото⁸⁶ се од латинско порекло.

Друго историческо забележување. Во овије прекудримски околина, во кои во сегашно време немајет Ри(сјани), а живејет саде Арн(аути) кој се од латинско порекло, селата им дочувале своите славенски имиња, дадени ушче во старина. Такви сл(авенски) имиња имајет селата во Грика: Горица (гора – умалително: горица), Ковачица, Блатце (блато – умалително: блатце), Сопот (имајет овакво име и други славенски села: Сопот, Сопотница). Во Длно-деборска околина повеќето села имајет сла(венско) названије: Боровјани (од бор – дрво), Старевец, Заград, Белово (од *бело* и член *во*: Белово), Церјан (цер – еден вид добово дрво, а други вид – благун), Илиниц (од мошко име чифутско Илија, које го присвоиле и Славените по покрстувањето им), Положање (од *положај* – положеније) и проч.

Поѝ од Дебор за во Охрид

От Дебор до Горенс(ки) мост пол час.⁸⁷

Од Горенски мос наипрво ќе поминеш коде село Власики (налево на сам пот). Од Горе(нски мос) до Вла(сики) 1 час.⁸⁸ После ка дојеш до Голема Папрадница и теја је од лево до пот. Од Влас(ики) до Гол(ема) Папра(дница) је 1/4 час. После ка дојеш до Мал(а) Па(прадница). И теја је од лево покрај потот. Од Гол(ема) П(апрадница) до Мала Папр(адница) 1/4 час. После ка

⁸⁵ По ова над редот додадено: Славја(ните).

⁸⁶ Напишано: зашто-(то).

⁸⁷ Накнадно вметнато меѓу редовите од втората рака.

⁸⁸ Времето потребно за одење од еден до друг пункт се бележи и на левата маргина, со тоа што се сумира при дното на маргината.

дојеш до село Праленик. Теја је на лево од пот 1/4 час. Од Мала Пап(радница) до Пралени(к) 3/4 час(а). После ка дојеш до село Осолница (село турско). И теја је од лево, близу до потот 1/2 часа. Од Прале(ник) до Осолн(ица) 1/4 час. После ка дојеш до Осолница село рисјанско. И теја је близу од лево 1/2 ча(с). Од Осо(лница) турска до Осо(лница) рисја(нска) 1/2 ча(с). После ка дојеш до мост, Длгашки мост је на Дрим од село Длгаш, и ка го прескочиш Дрим, ка земеш левиот му брек. Од Осолница рисја(нска) до мостот 1/2 час⁸⁹.

29) окружије⁹⁰, а донегде можеме да проумејеме од самотоимемиаци. Теја је сложено од две имиња: одличното местоименије *ми* и од прикладното (прилагателното) име *јаки* или *јаџи* (един. број *јак* = крепок)... И дејствително мијаците имајет силен дух и јако (крепко) телосложеније. Ова природен дар тије го имајет од јестеството си и од чистиот воздух планински и од чистата вода планинска.

Јозикот мијачки је мешан со српски и бугарски. По употребувањето на буквите *ђ*, *ћ* и *џ* и по многу други своини је еднаков со србскиот јозик, а по упоребувањето на членот (*ов*, *ва*, *во*, *ош*, *ша*, *шо*, *он*, *на*, *но*) и по други особености је еднаков со бугарскиот.

Женското облекло (руво) мијачко имат разлика спроти другите руети од другите деборски околин. Многу мијаџи имајет бегани по селата од други градови во Македонија, и сега си носит тамо својето руво мијачко (Крушово, Смилево и Пап(радница) – Велешко окружије). Рисјаните шчо живејет во селата од Мала Река нито земајет жени нито давајет по другите села шчо се од Мала Река надвор, по причина од руетот (облеклото) женски.

(30) **З а б (е л е ж у в а њ е)**. Саде едно село *Ехловец*, које је во Кическо окружије, теја земаат и дават со мијачките села, зашто и тамо, во Ехло(вец), носит жените мијачко руво. Турците шчо живејет во селата од Мала Река, и тије зборвет мијачки (т.е. рисјански), како

⁸⁹ Под ова подоцна, со друго мастило, од втората рака додадено: Езерето охридско је широко 3 часа, а дљина 8 часа, глобоко до 300 аршини.

⁹⁰ Пред ова загубен дел од текстот (веројатно еден лист). Не може да се прочита целосно ни првиот ред на оваа страна, ами само зборовите: ... Албанија во Деборско.

шчо им се нашло од старина. Мошкото им руво малу нешто разлика имат спроти рисјанското руво мошко, а рувото од жените им је изменато.

Ако го земете градот Дебор за средна точка, Мала Река паѓат од него кон исток и кон североисток. Таја је ограничена од кон југ од планина Стогово, од кон исток од планина Бистра, од кон север од околина Голема Река, а од кон запад од планина Крчин.⁹¹

⁹¹ По ова следува нумерирана 31 страница. На неа се наоѓа кроки, од втората рака, на картата на Мала Река. Набележан е текот на река Радика и се посочени позициите на селата Јанче и Галичник. Дадени се ознаките: Север, Јук. Потоа доаѓа последната, празна страна на тетратката.

25.

СЛЕПЧЕ

Овим именом се називају два села у СР Македонији. Једно је Слѣпче у Демир-Хисару (код Крушева), а друго се налази северозападно од Прилепа. Демирхисарско слѣпче је познато по манастиру св. Јована Продрома, који је у турском периоду био један од најважнијих религиозно-просветних центара у целој западној Македонији. Манастир је имао лепу збирку старих словенских текстова, међу којима се налазио и тзв. Слѣпчански апостол из XII века. Од рукописа који су писани у самом манастиру нарочито су познати Слѣпчански поменик¹ и Слѣпчански писмовник.² Име овог села записано је у основном делу Слѣпчанског поменика (1544-1548) у облику: слѣп'че.³ И у прилепском селу Слѣпче постоји манастир (св. Николе). Име тог села помиње се у запису из 1677. године: ѿ манастирѣ слѣп'че въ прѣд(ѣ)ли прилепскіе.⁴

Називом *Слѣпче* се у најновије време позабавио Ј. Заимов, који допушта могућност да би, према својој структури тај назив могао да буде изведен „и от слѣпец“. У своме коментару каже да би могло да се ради о насељима у којима је било много слепаца, па додаје: „Не е из-

¹ Слѣпченски поменик је обрадио А. М. Селищев у књизи *Македонские кодичи XVI – XVIII веков*, Софија 1933.

² Ђ. Иванов, *Български старини из Македония*, Софија 1931, стр. 484-487.

³ А. М. Селищев, *op. cit.*, стр. 64.

⁴ Ђ. Иванов, *op. cit.*, стр. 74.

ключено в случая да се мисли за ослепени Самуилови војници, които след поражението при Беласица (1014 г.) са се върнали в родните си села...“⁵.

Ј. Заимов није први који је повезао имена ових двају села са историјским догађајима из почетка XI века.⁶ Ради се заправо о једној легенди која је настала у ново време и коју бисмо, за разлику од народних легенди, могли назвати даскалском. Ми се нећемо овде даље задржавати на њој, јер је очевидно да је подједнако тешко доказати њену неистинитост, као и њену истинитост.

Ми смо се решили да напишано ову белешку само зато да бисмо указали на још једну могућност за објашњење имена *Слейче* поред оне на којој се задржао Ј. Заимов. Наиме, полазимо од назива *Прилеј* и *Прилејец* (село и манастир св. Николе, југоисточно од града Прилепа, у подножју Селачке планине), за које је јасно да стоје у вези са глаголом *прилѣиши*. Приметићемо да на ту везу упућује не само словенска граfiја *Прилѣиъ* него и најстарији грчки помен града Прилепа: εἰς τὸν Πρίλατον.⁷ Археолошка истраживања у рејону старог Прилепа, која се врше под руководством Бошка Бабића, директора Народног музеја у Прилепу, открила су велики број локалитета на којима се види да су многе кућице средњовековног насеља биле као „прилепљене“ уз „Маркукуле“ (Марково брдо), тако да су стене коришћене уместо зида с једне или више страна, док се остало ограђивало и облепљивало. Ово потврђује да се у називима *Прилеј* и *Прилејец* огледа један начин грађења.

Одавде није далеко до претпоставке да је до сличног именовања могло да дође и према глаголу *сѣлѣиши*.⁸ Требало би, дакле, претпоставити да је назив *Слейче*

⁵ Ђ. Заимов, *Български географски имена с -јь*, София 1973, стр. 159.

⁶ Уп. шта о томе каже Ст. Антољак, *Самуиловаџа држава*, Скопје 1969, стр. 159. Друкчију причу саопштава Г. Трајчев, који је забележио предање да је демирхисарски манастир добио име Слечче због тога што су га основала два слепа калуђера (Т. Трајчев, *Манастирите в Македонија*, София 1933, стр. 63).

⁷ Ђ. Иванов, *op. cit.*, стр. 552. Ради се о повељи цара Василија II из 1019 г., сачуваној у преписима, од којих је најстарији из 1272 г.

⁸ Уп. И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, III, Спб. 1903, под *сѣлѣити*: љко же сѣлѣи сѣсоудѣ излодмѣнѣ, тако же оутан безоумнаго. *Сбор.* 1076 г.

настао на основу именице **sʎlěpъkъ* или **sʎlěpъcъ*, која би опет својим значењем упућивала на одређен начин грађења примитивних пребивалишта.⁹ Именске изведенице од поменутог глагола познате су, иако са друкчијим значењима, и данас у словенским језицима¹⁰. Ако ништа више, то би сведочило о могућности постојања такве изведенице у прошлости са значењем које претпостављамо.

Не бисмо хтели да заобиђемо једну чињеницу топографског карактера: сва насеља о којима је било речи налазе се у подножју планина или брда. Нашој пажњи не може измаћи ни то, да су манастири главни објекти у Прилепцу, Слечу код Прилепа и Слечу у Демир-Хисару (у овом последњем случају манастир се налази нешто даље од села у планини).¹¹ Није редак случај да су манастири с временом настајали на местима где су првобитно постојале испосничке ћелије полупећинског карактера, дакле управо обитавалишта која су грађена прилепљивањем и слепљивањем.

⁹ У овом смислу је веома илустративан следећи пример: Тко боље more, uzida si кућу... а sjerotinja slipi од brvana, па је добра (*Rječnik JAZU*, под 2. *slijepiti*: уп. тамо и примере под *priljepiti*).

¹⁰ Уп. рус. *слепок* „одливак, копија (скулптуре), калуп, маска (лица), сх. *slijepak*, као и *prilipak*, са различитим значењима (*Rječnik JAZU*). На овом месту ће бити добро да забележимо да, што се тиче самог топонимијског материјала, за разлику од *Slepčevo* и др., један назив као *Slepci*, који се у *Rječniku JAZU* објашњава као „ime zemljišta“ (*Livada u Slepcima*), не можемо тако лако повезати са *слейац* „слеп човек“.

¹¹ Данашњи манастир изнад Прилепца подигнут је 1870. г., али на месту где је већ постојала стара црквица (Г. Трајчев, *op.cit.*, стр. 161). За манастир св. Николе у прилепском Слечу Трајчев помиње да је „обграден од четирите страни с високи стени, врху част от които стоят две постројки“ (тамо, стр. 156).

НОВИ ТОПОНОМАСТИЧКИ БЕЛЕШКИ

Толкуваме осум имиња на села во Македонија. Во сите случаи основата ја бараме во заборавени лични имиња. Имињата од старите словенски кирилски записи ги даваме во современа транскрипција.

1. ГОВРЛЕВО

Село југо-западно од Скопје. Вклучено во турскиот пописен дефтер од 1467/8 г. Запишано како: *Коврлаво* (ТД I, 1971, 426). Споменато во запис од 1473 (ѿ Говрѣлѣва; Иванов 1933, 116) и во записите во кодикот на манастирот Матка од XVI-XVII в., каде што покрај *Говрлево* се бележи и *Говорлево* (Селищев 1933, 21, 39). Како да не им верувале на записите за обликот *Говрлево*, издавачите во своите индекси го „поправаат“ името во *Говорлево*. Така постапил и В. Кънчев во својот попис на македонските населени места (Кънчов 1970, 506). Всушност, се работи за изведенка од заборавено лично име *Говрл* (хипокористик: *Говрле*), во кое гледаме пандан на името *Годив* (сп. *Годивје* – Дебарца, *Годивле* – Прилепско). Елементот *ѿо* се објаснува како аугментативен префикс (Kowalenko 1964, 131). Во вториот дел, *врл* и *див* се вкрстуваат по своите значења („лош, лут, бесен, страшен“). Според тоа *Говрл* би искажувало својство на „многу лош (прелош) човек“. *Див* се јавувало и како самостојно име (сп. име на село во Скопско – *Дивле*). Истото можеме да го заклучиме и за *Врл*. Сп. лично име *Vrleta* (RJ JAZU). Нотирано

е мијачко фамилно име *Врлевци* (Смиљанић 1925, 96, 98). Овде може да се приведат и презимињата *Vrlec*, *Vrlanac*, *Vrlenić* (RJ JAZU). Интересно е дека во *vrli* во српскохрватскиот се развило и опозитно значење „силен, смел, честит“ (*vrlina* = добродетел). Цитатите во RJ JAZU како да покажуваат дека тоа го наложил племенскиот кодекс на оценување на вредностите.

2. КАЛИШТА

Село и туристички објекти во Струшко, на брегот на Охридското Езеро, во непосредна близина на албанската граница. Во ТД VI, 237, 335 е запишано село *Долно Калишиџе* (Тетовско), Сп. и *Калово*, село во Драмско и Прешевско (Кънчов 1970, 499, 519). Го објаснуваме како изведено од инаку непотврдено ЛИ *Кал* (*Кало*, *Кале*). Мислиме на аром. *cal* „коњ“. И во словенскиот именослов *Коњ* е познато како ЛИ: *Koň*, *Koňař* (Svoboda 1964); *Koň*, (*Biały*, *Kęsy*, *Lusy*, *Stary*) *Koň* (Taszycki 1966); *Конюх* (Тупиков 1903). Бидејќи биле кај нас познати и имињата *Калојан*, *Калиник*, не можеме да бидеме сигурни со која основа се сврзуваат облиците: *Калчо*, *Калин*, *Калан*, *Кален* (име на село во Мариово). Можеби и со *кал* (сп. во ТД V, 290 село *Калнишиџе* во Кочанска нахија). Најверојатно ароманско ЛИ *Cal* се содржи во првиот дел на оронимот *Калојзана* (планина над с. Брајчино во Долна Преспа). Забележана е на теренот народна етимологија „кај лóјзана“, што не доаѓа предвид. И самиот акцент покажува дека се работи за состав од два збора. Во *zana* (*dzeana*) откриваме аромански апелатив со значење „брдо, угорниште“. Во првиот дел претполагаме посесивен датив од ЛИ *Cal* (*Callui*). Според тоа името го толкуваме како *Калово* (т.е. *Коњово*) *Брдо*.

3. КЛЕПАЧ

Село во Мариово. Се споменува во Слеченскиот кодик: *Клејаче*, *Клејча*, *Клејче* (Селищев 1933, 66). Од ЛИ *Клеј-ач*. Имиња на други села од тој корен: *Клеје* (Лагадинско), *Клејушина* (Зáхненско), *Клејши* (Населичко; Кънчов 1970, 471, 481, 572). Од исто потекло е и оронимот *Клеја* (Велешко). Сп.: *Клејач*, *Клејалов* (Тупиков 1903);

Klepak (Taszycki 1966); *Klepáč*, *Klepanec*, *Klepař* (Svoboda 1964); *Klepac* (ОП III, 1982, 131); *Нове Клейач*, *Сѣојо Клейач* (ТД V₃, 142). Веројатно по значењето „мига, клепка“ од глаголот *клеѣаѣи*. Дека тоа давало мотив за ЛИ покажува и старото српско име *Мжура* (Грковић 1979; сп. *жмуриѣи* со метатеза во почетната консонантска група). Така м: *Мижак* (ТД II, 156), *Мижо* (ТД V₃, 77, расчитано со резерва), *Миѣе*, *Миѣлев*, **Миѣо*, *Миѣов* (Илчев 1969).

4. МРЕНОГА

Село во Демирхисарско (Западна Македонија). Во ТД II, 174 на него секако се однесува записот М-И-Р-А-Н-В-А, што е расчитано како *Мреново*. Дводелно ЛИ *Мрено+ноѣа*, со натамошна хаплоглија. Како ЛИ, *Ноѣа* е познато во старите словенски именослови: *Ноѣа* (Тупиков 1903), *Noga*, *Kozia Noga* (Taszycki 1966); *Noha* (Svoboda 1964); *Nogalj*, *Nogaljić*, *Nogić*, *Nogulica* (RJ JAZU). Сп. ги и овие српски презимиња: *Свиленоѣић*, *Паѣрноѣић*. Кај нас: ЛИ *Ноѣавеѣ* расчитано (со прашалник) во ТД IV, 116. Во топонимијата (имиња на села): *Ноѣавеѣци* (Велешко), *Заноѣа* (Петричко). Сп. уште: *Ноѣаваѣ* (кај Ораховац, Косово), *Ноѣачевић* (кај Тузла, Босна). Првиот дел, со атрибутивна функција, упатува на *мрена* (вид риба). И од тој корен се изведени лични имиња: *Новак Мреник*, *Данче Мреник* (ТД I, 407), *Мренко Бојо* (ТД V4, 53), *Мренко* (Заимов 1988), *Мрена* (женско име во Вуковиот речник). Во македонската народна поезија се среќава составот *коња Шарѣаноѣа* (за коњот на Марка Кралета), што можело да се опира и на образецот на ЛИ *Мре(но)ноѣа*. Имено, *мрена* е риба со изразити шарки, па можеле да се јавуваат асоцијации и по тој признак.

5. ПЛЕТВАР

Село источно од Прилеп, на патот за Градско. Вклучено во турски попис од XV век (ТД I, 1971, 105, 190). Се споменува во Слеченскиот и Трескавечкиот кодик (Селищев 1933, 66, 142, 181, 191). Во Речникот на македонскиот јазик нотирано е *ѣлеѣва* со значење „плевење“ (изведено како: *жеѣѣва*). RJ JAZU, покрај *pljetva* со истото значење, го бележи и *pljetvar* „*онај који плјеѣе*“. Тоа

покажува како можело преку ЛИ *Плејвар* („Плевач“) да се дојде до називот на нашето село. Но се јавува и можноста за изведување од коренот *plet-*. Сп. ги потврдениите словенски имиња и презимиња: *Плејџенъ, Плойъ, Плејџнев, Плејџников* (Тупиков 1903); *Plot, Stary Plot* (Taszycki 1966); *Pletenović, Pletikapić, Pletikosa, Pletikosić* (RJ JAZU). Како сложенка со императивна форма во народната поезија се среќава: *Плејџикоса* Павле. Во случај да е *Плејвар* изведено од овој корен, посложено станува објаснувањето на наставката. Може да се претполага посредство на хипокористична форма: *Плејџе*, па натаму прибавување на *-ар*, кое тогаш не привнесува значење на вршител на дејство, ами исполнува чисто структурална функција.

6. САСА

Село во Осоговијата, познато по рудникот на олово и цинк. Се поврзува со Сасите рудари, за кои се знае дека во средниот век работеле во некои рударски реони кај нас и оставиле траги и со јазични елементи, како и во топономијата. За реонот на Ново Брдо и Јањево сп.: *Шашка црква, Шашки џуџи, с. Шашковица* (А. Урошевић, Неки детаљи из прошлости Косова, ОП I, 1979, 27-34). Денешното *Нови Карловци* во Срем порано се викало *Саса* (В. Михајловић, Дирке као предмет социолингвистичких изучувања, ОП VII, 171). Осоговското село е забележано најрано во обликот *Сас* во XVI в. во пописот на Кратовската нахија (ТД V₄, 62). Неидентификувано село *Сас* во Мелничко е нотирано во ТД V₄, 87. Веќе тој облик упатува дека селото го добило името од ЛИ, по потекло етноним. Денешниот облик *Саса* може да претставува и општа падежна форма во предлошки конструкции како: од *Саса, до Саса* и сл. Со тоа ЛИ веројатно се поврзуваат и потврдените ЛИ: *Сашко* (ТД I, 573), *Сасаб* (ТД II, 218), *Сашин* (ТД III, 306). Сп. српскиот терен *Shashin* (ОП IV, 1983, 101), *Сашаџи* (ОП V, 1984, 48), *Сасин* (ОП VII, 1986, 87), с. *Сашане* (ОП II, 1981, 15).

7. СТРОВИЈА

Село во Прилепско, северо-западно од градот, во близина на тунелот пред Богомила. Во турските пописни дефтери запишано како: *Исџирохија* (ТД I, 74; ТД VI₂, 25, 153). Повеќепати споменато во Трескавечкиот кодик (Селищев 1933, 143). Во најстариот дел на кодикот, со записи од XVII в., забележано со обликот: *Сџироховиа*. Во записите од 70-те до 90-те години на XVIII в.: *Сџирохофиа*, *Сџироовиа*, *Сџироофиа*, *Сџирофија*, *Сџирофиа*. За говор, каде што *ф* во слободна позиција се заменува со *в* (*вурна*, *каве*), каков што е говорот на прилепските села, можеме употребата на *ф* во некои од овие записи да ја сметаме со сигурност како обична замена на буквите. Записите сведочат дека по губењето на *х* дошло до контракција на вокалите од првите два слога. Турскиот запис покажува уште присутно *х*, но во неговата прецизност, имајќи го предвид и расчистувањето, не можеме да бидеме инаку сигурни. Морфолошката граница ја повлекуваме вака: *Сџирохо-вија*. Претполагаме дека се работи за изведенка од ЛИ *Сџирахо* (сп. *Сџирахил*, *Сџирахиња*, во српскиот именослов и *Сџирахоје*), што значи дека во основниот дел била извршена вокалска асимилација. Вториот дел може да се објаснува на повеќе начини. Една можност би била дека се работи за ЛИ на *-ија*, изведено со наслон на непотврдени претходни облици како *Сџираховој*, што го претполагаме по аналогија со српското име *Вуковој* (Грковић 1979), или пак *Сџираховин*, *Сџирахован*. Од друга страна, можеме да укажеме на наставката во обласните називи како *Осоџовија(џа)*, *Кичевија(џа)*. Како име на село, паралела дава *В(о)лковија* (Гостиварско и Горнореканско). Меѓутоа, пол. *Wilkowyja* упатува на морфолошки склоп *Сџирахо-вија*. На крајот ќе споменеме дека во ТД I, 318 е нотирано: вдовица *Сџировија*. Можеби поскоро треба да разбираме: вдовица на *Сџировија*. И при веќе искажаните резерви за прецизноста на турските записи, во ова имаме податок дека претположеното лично име уште се употребувало во XV век.

8. ШЛЕГОВО

Село во Кратовско. Вклучено во турски попис од XVI в. (ТД V2, 53). Од непотврдено ЛИ *Шлеџ*. Германско влијание, преку саските рудари. *Шлеџ* (срп. *шлеђ*) бил рударски чекан (сред. гер. *slegel*, во современиот германски: *Schlägel*; сп. М. *Анџуновић Коблешка*, За правилно тумачење значења и порекла неких старих рударских и топионичарски назива, ОП III, 1982, 178).

СКРАТЕНКИ

- Грковић 1979 – М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, 1979.
- Займов 1988 – Ѓ. Займов, *Български именник*, Софија 1988.
- Иванов 1933 – Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, Софија 1933.
- Илчев 1969 – Ст. Илчев, *Речник на личните и фамилните имена у българите*, Софија 1969.
- Kowalenko 1964 – W. Kowalenko (red.), *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, Wrocław 1964.
- Кънчов 1970 – В. Кънчов, *Избрани произведения II*, Софија 1970.
- ОП – *Ономасџички ѓрилози*. Одбор за ономастику, САНУ – Београд.
- RJ JAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zagreb.
- Svoboda 1964 – J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964.
- Селищев 1933 – А. М. Селищев, *Македонские кодиги XVI-XVIII веков*, Софија 1933.
- Смиљанић 1925 – Т. Смиљанић, *Горња река и Мавровско Поље*, Београд 1925.

- Taszycki 1966 – W. Taszycki (red). *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966 и нт.
- ТД – *Турски документи за историјата на македонскиот народ*. (Серија) *Турски иоџисни дефџери*. Архив на Македонија – Скопје.
- Тупиков 1903 – Н. М. Тупиков, *Словарь древнерусских личных собственных имен*, С.-Петербург, 1903.

ТРЕСКАВЕЦ И ТРЕСКА

Манастирот *Трескавец* се наоѓа на десетина километри северно од Прилеп (Централна Македонија) високо во планината под импозантните гранитни блокови на Златоврв (1422 м). Црквата е посветена на Успение на Богородица, празник што во народот се наречува *Голема Боѓородица* и се држи на 28. август. Меѓутоа народниот собор на овој манастир е поместен поради некоја причина подоцна до денот на *Мала Боѓородица* (Рождество на Богородица) на 21. септември [1]. Во Прилепско е манастирот подеднакво познат под името *Трескавец* и *Боѓоројца*.

Манастирот постоел веќе во XIII в., како што може да се заклучи од грчкиот натпис над влезната врата во црквата, во кој се споменуваат византискиот император Андроник II Палеолог и неговиот син и совладар Михаил IX. Бил обновен во XIV в., најверојатно од крал Милутин. Името *Трескавец* (Трџскавьць) за овој манастир се среќава уште во тоа време, во грамотите што меѓу 1335 и 1346 му биле издадени од кралот Стефан Душан [2]. Тој го задржал своето големо значење не само за Прилепско, ами и пошироко, и во турскиот период, како што може да се види особено од манастирскиот кодик, но и од ред други податоци [3]. Во народот живее предание дека манастирот бил долго време запустен и дека во него се населила некоја страшна лишка (ламја или змев) што не оставала никој да стапи внатре. Така било дури еден ден не трештил гром од ведро небо и го убил чудовиштето [4].

Така и за ова место се врзала, секако не случајно, една варијанта од древниот мит за громовникот и демонот.

Дека овде било паганско култно место се забележува според археолошките остатоци во близината на манастирот. Тие траги ги водат археолозите до заклучокот дека тука имало некогаш светилишта на Артемида и Аполон. Митолошки мотив и за името *Трескавец* претположи М. Павловиќ, укажувајќи на еден од атрибутите на Јупитер (Jupiter tonans, Jupiter Tonitrator) [5].

Реката *Треска* се образува од две помали реки во Кичевско (Западна Македонија) и тече на северо-исток до својата утока во Вардар кај Скопје. Со споменатото име таа се означува денеска официјално по целиот нејзин тек. Меѓутоа, поинаку е на самиот терен. Како единствено име за неа – *Треска* е познато само во нејзиниот долен тек од Здуње во Порече, низ кањонот долг 28 km до Матка во Скопско, само три-четири километри пред утоката. Во горниот тек низ Кичевско и низ Порече до Брод таа се вика *Велика* (или, поретко, *Велика река*), а од Брод до Здуње – *Големá река*. Притоа името *Треска* за реката е релативно ново, како што може да се заклучи од тоа уште во XIV в. и во самото Скопје *Велика* било име за реката што денеска се вика Вардар [6]. Името *Треска* за реката, во нејзиниот кањон, се споменува во еден запис од средината на XVII в. [7]. Смената станала, значи, во првите два века на турското владеење. Навистина, *Треска* се споменува уште во Милутиновата грамота на ман. Св. Георги Горг во Скопје од 1299/1300 г., но од контекстот јасно се гледа дека тоа било тогаш име на реон или селски синор. Погрешно го преведуваат некои виноград во „лозје на Треска“, како да станува збор за реката. Реонот *Треска* во најмала рака граничел со *Маѝка*. Не е исклучено дури дека, пред да се изврши диференцијација на двете имиња, *Треска* се јавувало, како назив за исти реон, наспоредно со *Маѝка*, со кое денеска се наречува селото Матка, манастирот при него и целата месност со влезот во кањонот. Тогаш би имале некаква паралела со употребата на имињата *Трескавец* и *Богородица*, особено поради тоа што се смета за несомнено дека *Маѝка*, познато по натпис од 1336/7, над влезната прата на црквата во с. Љуботен, Скопско, ја кондензира синтагмата *Маѝка Божија* [8].

Аналогиите меѓу двата локалитета можат да се следат не само во приведените називи. Црквата на манастирот *Маџка*, којшто се наоѓа на левиот брег на Треска пред клисурата, е посветена исто на Успение на Богородица. Манастирскиот собор овде се држи на самиот ден 28. август. Од другата страна на реката, во составот на с. Шишево, се наоѓа црквата Св. Атанасие (Св. Никола), со вградени антички материјали што сведочат дека тука негде во миналото имало паганско култно место [9]. Во самиот почеток на клисурата на левиот брег на реката е манастирот Св. Андреја, а спрема него од спротивната страна Св. Никола Шишевски, над којшто се издигаат право в небо стрмни карпи, еднакво импресивни како оние на Златоврв над Трескавец. Овде не е позната легендата за громовникот и ламјата, но сепак нешто потсетува на древните времиња и нивните обичаи. Забележано е дека околните жители велеле: „Светио тражи курбан“, раскажувајќи за тоа дека на тие места не ретко луѓе го губеле животот, било да се удавил некој во реката или да паднал од стрмна стена [10]. Сето ова заедно чини што да побараме врска меѓу имињата *Трескавец* и *Треска*, подразбирајќи ја поранешната примена на последново име спрема некој локалитет над реката во реонот на денешна Матка.

Трескавец ни е познато и како име на испушено село во областа Раковица, Радовишко (Источна Македонија). Тоа се споменува како населба со 8 семејства и 4 неженети во турскиот пописен дефтер од 1570 г. [11]. Во почетокот на XX в. селото уште суштествувало, иако имало само 96 жители [12]. В меѓувремето тоа сосем запустело. Се наоѓало на рамно место во подножјето на низок брег. Со други податоци за месноста, за жал, не располагаме.

Етимолошката врска на имињата *Трескавец*, *Треска* со глаголот *трџкати* и именката *трџакъ* е повеќе од очевидна. Меѓутоа, кога се работи за топоними треба да имаме посебна причина да ги доведеме во непосредна врска со природните појави, во овој случај со громот, грмежот и молнијата. Така со удар на гром сигурно ќе го поврземе микропонимот *Трешиено дрво* (име на пасиште) [13]. Меѓутоа, во повеќе случаи тешко можеме да излегуваме од една ваква претпоставка за непосредна врска со природните феномени. Пред сè, тука се испречува можноста

да се јави посредство на лични имиња. Во стариот чешки именослов се нотирани имињата: *Treska, Tresknař, Treskavec* [14]. На такви лични имиња укажуваат и старите руски презимиња: *Трескинъ, Трещенко* [15]. Името на село *Трескавец* во Лакавица би можело да потекнува просто од лично име, до колку некои посебни околности, што засега не ни се познати, не би наложиле поинакво објаснение.

Такви посебни околности секако се согледуваат кога станува збор за стари култни места, какви што биле *Трескавец* во Прилепско и *Треска* во Скопско. Имајќи го тоа постојано предвид, не треба да превидиме дека во јужнословенските области, па и пошироко, по ваков начин се именуваат повеќе, особено планински, предели и локалитети. Ке приведеме овде неколку такви називи: *Трџскавец*, во грамотите споменато како межник на село, сега ороним *Трескавец* во Призренско [16]; *Трескавац* – планина кај Плав [17], *Трескавица*, планински предел во Босна и Херцеговина, со врв *Велики Тријесак* (1954 m) [18]; *Trijeskavac* – име на брдо во Модрушка госпоштина (XV в.) во Хрватска [19]; *Treskôvъc, Treskovъc* – шума во романскиот Банат [20].

Овој список може да се дополни. Сепак, и овие примери се доста да покажат дека еднаквото именување во сите овие случаи не било резултат на проста коинциденција само поради врската со споменатите природни појави или лични имиња. Впрочем, веќе порано е забележано дека Словените повеќе планински месности нарекле по името на громовникот Перун [21].

Тоа, како и кардиналниот факт дека *Трескавец* во Прилепско и *Треска* во Скопско се сврзани со стари култни места, ни дава основа да помислиме дека со тие имиња се изразува еден од атрибутите на словенскиот громовник. За жал, располагаме само со еден, можеби недоволно уверлив пример, за тоа дека *Трџскъ* било име на громовникот. Rječnik JAZU под 2. *Trijesak* го цитира тој пример откај хрватскиот писател од XVIII в. А. Kanižić, и тој гласи, заедно со претходното објаснение: „Ime boga u starih Rusa. Samo u primjeru: Rosi (Stamp. Roshi, t.j. Rusi) štovali su boga svoga Triska iliti Groma“. Не знаеме од каде дошла оваа вест. Руските извори не ја потврдуваат. Но не е без значење, и покрај тоа, барем самото асоцирање

на тоа име со божеството на громот. Со оглед на честата употреба на називите како *Трескавец* во јужнословенската топонимија, може дури да се помисли дека Канижлиќ само им припишал на Русите нешто што дошло до него во нејасно предание во средината, во која самиот се движел.

Секако не е случајно што две пагански култни места во Македонија биле заменети со храмови на Богородица. Можеби нејзиниот спомен на 28. август бил најблизок голем христијански празник до денот на народните годишни собори наследени од паганството. Новата религија наоѓала така начин да внесе нова содржина во древните длабоко вкоренети обичаи. Очевидно таа замена станала доста рано, штом можело веќе во XIV в. во Душановите грамоти *Трескавец* да се приведува спокојно како име на еден манастир. Тоа име не будело веќе никакви непријатни спомени.

1. Ова поместување секако станало заради подобро усогласување со времето на одржување на познатиот прилепски годишен панаѓур. Имено, од 60-те години на минатиот век тој почнувал околу Голема Богородица и траел 15 дена. За тие години имаме опис на народните собори во Трескавец на 21 септември во спомените на еден тогашен прилепски учител (сп. *Ганчев Еничерев Н.* Възпоминания и бележки. Софиа 1906. с. 310-318).

2. *Мошин В.* (ред.). Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Скопје, 1981. [Т.] 4. С. 96 и др.

3. *Селищев А. М.* Македонские кодики XVI-XVIII веков. Софиа, 1933. С. 123-240.

4. Легендата, жива и денеска во народот во Прилепско, е соопштена порано во повеќе варијанти, сп. *Хаџи Конџијанинови-Циноџи Ј.* Избрани страници. Скопје, 1987. С. 54; *Цејенков М.* Преданија. Македонски народни умотворби. Скопје, 1980. Кн. 7. С. 165-167; *Трайчев Г.* Град Прилеп, Софиа, 1925. С. 58.

5. *Бобик Б.* Манастирот Трескавец со црквата Св. Успение Богородично // *Мошин В.* *Op. cit.* С. 37; *Павловиќ М.* *Miscellanea toponimica Macedonica II* // Македонски јазик. 1966. [Г.] 17. С. 114.

6. Тоа се гледа од неколку места во Милутиновата грамота на манастирот Св. Георги Горг во Скопје. сп. *Мошин В.* *Op. cit.* С. 215-218.

7. Во тој запис од почетокот на 40-те годни од XVII век, во минеј што му припаѓал на Св. Никола Шишевски, стои дека тој манастир се наоѓа „въ Нире, на реце Треска“ (*Стијановић Љ.* Стари српски записи и натписи. Ср. Карловци, 1923. Књ. 4, Бр. 6802).

8. За *Треска* во Милутиновата грамота сп. *Мошин В.* Ор. cit. С. 215, а за *Мајка – Субојиш Г.* Охридската сликарска школа од XV век. Охрид, 1980. С. 141 (белешка).

9. *Николовски А.* и др. Споменици на културата на НР Македонија. Скопје, 1961. С. 58. Станува збор за „вградени елементи, кои јасно покажуваат дека на ова место или во негова непосредна близина се наоѓала богато декорирана, со мермерни столбови и друга пластика, култна зграда“.

10. *Хаџи Васиљевић Ј.* Скопље и негова околина. Београд, 1930. С. 427 (белешка за манастирот Св. Андреја).

11. Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570 година. Скопје, 1982. Т. 5. Кн. 3. С. 323.

12. *Кънчов В.* Избрани произведения. Софија, 1970. [Г.] 2. С. 535.

13. *Ђурић Љ.* Ономастика Изморника // Ономастички прилози. Београд, 1989. [Г.] 10. С. 374. Посебната мотивација за називот *Трескавац* за мочурна ливада, во која почвата се тресе под нозете, произлегла очевидно од вкрстувањето со коренот *трас-* (*Стијовић С.* Ономастика средишњег дела метохијског (пећког), Подгора// Ономастички прилози. Београд, 181. [Г.] 2. С. 297.

14. *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.

15. *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.

16. *Пешикан М.* Стара имена из доњег Подримља // Ономастички прилози. Београд, 1986. [Г.] 7. С. 43.

17. *Џоѓовић А.* Топонимија југословенског дела Проклетија // Ономастички прилози. Београд, 1983. [Г.] 4. С. 293.

18. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1971. [Књ.] 18.

19. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1962-1966. D. 13. S. 658.

20. *Томиќ М.* Топоними српских и хрватских насеља у Румунији // Ономастички прилози. Београд, 1986. [Г.] 7. С. 199-245.

21. Сп. Słownik starożytności słowiańskich. Warszawa; Wrocław; Kraków, 1970. Т. 4. S. 65 (под *Perun*).

БЕЛЕШКИ И БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ

I ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ

1. „Загубата на интервокалното *v* во западномакедонските говори“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 1948, 1, стр. 111–128.

Објавен е со две резимеа – на руски и на француски јазик.

2. „Прилепскиот говор“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 1949, 2, стр. 245–301.

Објавен е со две резимеа – на руски и на француски јазик.

Во овие два текста се среќаваат форми карактеристични за *Македонскиот правопис* од 1945 г., со оглед на тоа што се објавени пред излегувањето на ревидираниот „Македонски правопис со правописен речник“ на Б. Конески и К. Тошев од 1950 г.

3. „Еден охридски текст од 19 век“, *Македонски јазик*, Скопје, 1951, II, број 5, стр. 97–102.

4. „Еден збор кај Г. Приличев“, *Македонски јазик*, Скопје, 1953, IV, 2, стр. 32–33.

5. „Божо Видоески: Кумановскиот говор, Институт за македонски јазик – Скопје, посебно издание, книга 3, Скопје 1962, стр. 345“, *Македонски јазик*, Скопје, 1964, XV, 1–2, стр. 225–229.

6. „Еден говор на Григор Прличев од 1866 година“, *Македонски јазик*, Скопје, 1966, XVII, 1–2, стр. 205–216.

7. „За еден прилепски ракопис од средината на XIX век“, *Македонски јазик*, Скопје, 1972, XXIII, стр. 113–115.
Текстот е реобјавен во книгата „Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија“, Скопје: Македонска книга, 1975, стр. 107–111.

8. „А. Белић о секундарним вокалима у македонском“, *Зборник радова о Александру Белићу*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1976, стр. 153–157.
Текстот е објавен на српски јазик.

9. „За редукацијата на неакцентираниите вокали“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1976, I, 1–2, стр. 57–61.

Објавен е со резиме на француски јазик.
Истиот текст бил употребен за предавање на *X семинар за македонски јазик, литература и култура* и реобјавен без промени под истиот наслов во *Предавања на X семинар за македонски јазик, литература и култура*: Скопје – Охрид, 5.VIII–25.VIII.1977, Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1978, стр. 15–21. За разлика од првообјавената, оваа верзија содржи резиме на македонски јазик.

10. „О такованом мешању назала“, *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovca*, (Posebna izdanja: knj. XXXIV. Odeljenje društvenih nauka; knj. 6), Sarajevo: ANUBiH, 1977, стр. 163–168.

Текстот е објавен на српски јазик.

11. „Предговор на редакторот“, *Сѝрушкиоѝ говор: (сѝоред некои маѝеријали од XIX век)* / Крум Тошев,

Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1979, стр. 5–7. (посебни изданија; кн. 12).

12. „Македонската дијалектологија и историјата“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 1981, 7, стр. 77–80.

Објавен е со резиме на руски јазик.

13. „Контактите на македонските и албанските говори“, *1 научна дискусија (Охрид, 27–28 август 1974)*, Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1982, стр. 83–92.

Текстот е под заедничко авторство на Блаже Конески, Оливера Јашар-Настева и Божидар Видоески. Претходно е објавен на француски јазик: „Les contacts entre les parlars macédoniens et albanais“, *Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes à Bucarest*, Скопје: Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture, 1974, стр. 1–15. Подоцна е објавен и на албански: „Kontaktet e të folmeve maqedonase me të folmet shqipe“, *Gjurmime Albanologjike : seria filologjike*, Prishtinë, 1989, 19, стр. 55–63.

14. „Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1982, VII, 1, стр. 21–35.

Објавен е со резиме на англиски јазик.

15. „Директниот на-предмет во македонските говори“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Wrocław – Warszawa. 1986, IV, стр. 93–96.

Објавен е со резиме на полски јазик.

16. „Македонскиот писмен јазик во солунскиот круг во 60-те години од XIX век“, *Национално-културна дејност во јужновардарскиот регион: со посебен осврт на Гевгелиско-дојранскиот крај во текот на XIX и почетокот на XX век: материјали од симпозиумот во Сџар Дојран на 27 и 28.VI 1987 година*: (во рамките на „Дојрански ракувања `87“), Гевгелија: Културно-просветна заедница, 1988, стр. 61–65.

II БАЛКАНИСТИЧКИ ПРИЛОЗИ

1. „Македонскиот јазик во балканската јазична средина и наспрема соседните словенски јазици“, *Нова Македонија*, Скопје, 10.10.1965, XXI, 6820.

Текстот претставува одломка од „Историјата на македонскиот јазик“, Скопје: „Кочо Рацин“, 1965.

2. „Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne“, *Die Welt der Slaven*, Köln: Wien, 1966, XI, 1–2, стр. 172–175.

Текстот е под заедничко авторство на Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева. Објавен е на француски јазик.

3. „Distribution des Balkanismes en Macédonien“, *Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia: Académie Bulgare des Sciences, 1968, стр. 517–546.

Текстот е под заедничко авторство на Блаже Конески, Божидар Видоески и Оливера Јашар-Настева.

4. „Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques“, *Balkanica*, Beograd, 1970, I, стр. 13–22.

Текстот е под заедничко авторство на Блаже Конески, Божидар Настев и Оливера Јашар-Настева. Објавен е на француски јазик. Овој текст е поднесен како реферат на Вториот балканолошки конгрес во Атина. Објавуван е два пати и на македонски јазик под наслов „Меѓусебните контакти во народната поезија“, во списанието *Културен живот*, Скопје, 1970, XV, 8–9, стр. 18–21; и во дневниот весник *Нова Македонија*, Скопје, 1–6 февруари 1971, XXVII, 8631–8636.

5. „Балкански јазични паралели во речениците на Ѓорѓи Пулевски“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1984, IX, 2, стр. 57–63.

Текстот е под заедничко авторство на Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева. Содржи резиме на француски јазик. Истиот текст е објавен и на француски: „Parallèles

linguistiques balkaniques dans les dictionnaires de G'org'i Pulevski“, *Papers presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies, held in Belgrade (11-16th September 1984)*, Скопје: Institut of National History, 1988, стр. 115–119.

6. „Од рецензијата на зборникот *Балканолошки лингвистички студии*“, *Балканолошки лингвистички студии* – Петар Хр. Илиевски, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1988, стр. 5–6.

III ОНОМАСТИЧКИ ПРИЛОЗИ

1. „Читач на имиња“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 9–15.

2. „Магиската функција на имињата“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 16–20.

3. „Личните имиња и хомонимијата“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 21–27.

Овие три текста прво се објавени заедно под наслов „За имињата: Читач на имиња. Магиската функција на имињата. Личните имиња и хомонимијата“ во списанието *Разгледи*, Скопје, 1990, XXXIII, 5–6, стр. 249–267. Првиот текст „Читач на имиња“ е објавен и во превод на англиски: „Reader of Names“, *Macedonian Review*, Скопје, 1992, XXII, 3, стр. 275–280.

4. „Просторот и времето“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 28–34.

Истиот текст прво е објавен во *Разгледи*, Скопје, 1990, XXXII, 1–2, стр. 5–11.

5. „Тиквеш“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 35–37.

Истиот текст прво е објавен под наслов „Големото човечиште и малото човече“ во *ЛИК, Нова Македонија*, Скопје, 20.VI 1990, V, 94.

6. „Името на градот Кавадарци“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 38–40.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, Скопје, 6.VI 1990, V, 93.

7. „Мелник“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 41–42.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, Скопје, 26.IX 1990, V, 101.

8. „Имињата на планините во Македонија“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 43–46.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, 5.XII 1990, V, 106.

9. „Манастирите и патиштата“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 47–49.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, 10.X 1990, V, 102.

10. „Имињата во времето“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 50–53.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, 24.X 1990, V, 103.

11. „Јазикот и народната етимологија“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 54–58.

Истиот текст прво е објавен во *ЛИК, Нова Македонија*, 29.V 1991, VI, 121.

12. „Имињата во балканскиот контекст“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 59–62.

Истиот текст прво е објавен под наслов „Балканскиот призрак на имињата“ во *ЛИК, Нова Македонија*, 16.I 1991, VI, 109.

13. „Топономастички белешки“, *Македонски месѝа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 65–76.

Истиот текст прво е објавен во *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје:

МАНУ, 1990, XV, 1, стр. 9–19, со кратко резиме на англиски јазик.

14. „За некои месни имиња во грамотата на Василиј II од 1019“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 77–80.

Текстот е објавен истата година и во *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1991, XVI, 2, стр. 11–14, со кратко резиме на англиски јазик.

15. „Суфиксот *-(j)ux* во македонската топонимија“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 81–83.

Истиот текст прво е објавен во *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 1980, 6, стр. 95–97.

16. „За некои посесивни форми во македонската топонимија“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 84–86.

Истиот текст прво е објавен во *Македонски јазик*, Скопје, 1989–1990, XL–XLI, 271–273.

17. „Името на градот Битола“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 87–93.

Истиот текст прво е објавен во *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 1971, 23, стр. 441–445.

18. „Дрембица и Велика“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 94–98.

Истиот текст прво е објавен во *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1989, XIV, 1, стр. 69–73, со резиме на англиски јазик.

19. „Побјжда – Побоужда“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 99–102.

Истиот текст прво е објавен во *Македонски јазик*, Скопје, 1951, II, 9–10, стр. 217–220.

20. „Берзити – брсјаци“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 103–106.

Истиот текст прво е објавен во *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1989, XIV, 1, стр. 65–68, со резиме на англиски јазик.

21. „Агарјани“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 107–111.

Истиот текст прво е објавен во *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1987, XII, 1, стр. 89–93, со резиме на англиски јазик.

22. „Личното име Емноста“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 112–114.

Истиот текст прво е објавен во *Вшора јужословенска ономастичка конференција: Скопје, 6–9 октомври 1977*, Скопје: МАНУ, 1980, стр. 155–156.

23. „Сеѓере“, *Македонски месџа и имиња*, Скопје: Студентски збор, 1991, стр. 115–116.

Истиот текст прво е објавен во *Македонски јазик*, Скопје, 1954, V, 1, стр. 104–106.

24. „Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1977, II, 1–2, стр. 25–58.

Текстот е објавен со резиме на англиски јазик.

25. „Слепче“, *Ономастолошки прилози САНУ*, Београд, 1979, I, стр. 51–53.

Текстот е објавен на српски јазик, а содржи резиме на руски.

26. „Нови топономастички белешки“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, 1990, XV, 1, стр. 21–25.

Текстот е објавен со резиме на англиски јазик.

27. „Трескавец и Треска“, *Philologia slavica: К 70-летию академика Н. И. Толстого*, Москва: Наука, 1993, стр. 78–82.

СОДРЖИНА

Предговор	7
I Дијалектолошки прилози	
1. Загубата на интервокалното в во западномакедонските говори	13
2. Прилепскиот говор	33
3. Еден охридски текст од 19 век	95
4. Еден збор кај Г. Прличев.....	101
5. Божо Видоески: Кумановскиот говор, Институт за македонски јазик – Скопје, посебно издание, книга 3, Скопје 1962, стр. 345	103
6. Еден говор на Григор Прличев од 1866 година	105
7. За еден прилепски ракопис од средината на XIX век	121
8. А. Белић о секундарним вокалима у македонском.....	127
9. За редукцијата на неакцентираниите вокали	133
10. О такозваном мешању назапа	139
11. Предговор на редакторот (Крум Тошев: „Струшкиот говор: според некои материјали од XIX век“)	147
12. Македонската дијалектологија и историјата	151
13. Контактите на македонските и албанските говори	155
14. Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ	165
15. Директниот <i>на</i> -предмет во македонските говори	185
16. Македонскиот писмен јазик во солунскиот круг во 60-те години од XIX век	189

II Балканистички прилози

1. Македонскиот јазик во балканската јазична средина и наспрема соседните словенски јазици	197
2. Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne	203
3. Distribution des Balkanismes en Macédonien	209
4. Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques	233
5. Балкански јазични паралели во речениците на Ѓорѓи Пулевски	247
6. Од рецензијата на зборникот „Балканолошки лингвистички студии“	255

III Ономастички прилози

1. Читач на имиња	261
2. Магиската функција на имињата	269
3. Личните имиња и хомонимијата	275
4. Просторот и времето	283
5. Тиквеш	291
6. Името на градот Кавадарци	295
7. Мелник	299
8. Имињата на планините во Македонија	301
9. Манастирите и патиштата	305
10. Имињата во времето	309
11. Јазикот и народната етимологија	313
12. Имињата во балканскиот контекст	319
13. Топономастички белешки	323
14. За некои месни имиња во грамотата на Василиј II од 1019	337
15. Суфиксот <i>-(j)ux</i> во македонската топонимија	343
16. За некои посесивни форми во македонската топонимија	347
17. Името на градот Битола	351

18. Дрембица и Велика	359
19. Побжжда – Побоужда	365
20. Берзити – брџаци	369
21. Агарјани	375
22. Личното име Емноста	381
23. Сеѓере	385
24. Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век	389
25. Слепче	435
26. Нови топономастички белешки	439
27. Трескавец и Треска	447
Белешки и библиографски податоци	455

